

НАУКОВІ ПРАЦІ НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 46

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2018

Рецензенти:

Н. В. Кондратенко, доктор філологічних наук, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

В. П. Мацько, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Друкується за ухвалою вченої ради

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 26.04.2018 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **О.С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **О.В. Галайбіда**, кандидат філологічних наук, доцент; **В.О. Казимір**, кандидат філологічних наук, доцент; **О.В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б.О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.Г. Кудрявцев**, доктор філологічних наук, професор; **В.С. Кшевецький**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **Ю.О. Маркітантов**, кандидат філологічних наук, професор (відповідальний секретар); **А.А. Марчишина**, кандидат філологічних наук, доцент; **Л.М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г.Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **А.С. Попович**, кандидат філологічних наук, професор; **О.А. Рарицький**, кандидат філологічних наук, доцент; **П.Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словаччина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А.В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б.П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристина Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І.В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **О.С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В.І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н.М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О.О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словаччина).

НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 46. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. – 220 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80: 001(045)

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 820 від 11.07.2016 року)

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ No14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

Збірник наукових праць «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки» проіндексовано у міжнародних наукометричних базах:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKYI
NATIONAL IVAN OHIENKO
UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 46

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2018

Reviewers:

N. V. Kondratenko, Doctor of Philology, Head of applied linguistics department of Odessa I. I. Mechnykov national University;

V. P. Matsko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Literature, Khmelnytsky Humanitarian Pedagogical Academy.

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University
(protocol № 4 of 26.04.2018)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; **O.S. Volkovynskiy**, Doctor of Philology, Professor; **O.V. Halaibida**, Candidate of Philology, Associate Professor; **V.O. Kazymir**, Candidate of Philology, Associate Professor; **O.V. Keba**, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); **B.O. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **M.H. Kudriavtsev**, Doctor of Philology, Professor; **V.S. Kshevetskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **Arkadiusz Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **Yu.O. Markitantov**, Candidate of Philology, Professor (Assistant Editor); **A.A. Marchyshyna**, Candidate of Philology, Associate Professor; **L.M. Marchuk**, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); **H.I. Nasmynchuk**, Candidate of Philology, Professor; **A.S. Popovych**, Candidate of Philology, Professor; **O.A. Rarytskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **P.L. Shulyk**, Candidate of Philology, Professor; **Emilia Yanihora**, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urszula Gruca-Miqsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in University of Rzeszów (Poland); **A.V. Zhukov**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); **B.P. Ivaniuk**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); **Danuta Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **I.V. Ostapenko**, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskiy national University (Simferopol, Ukraine); **V.I. Sylantieva**, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); **N.M. Solohub**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **O.O. Taranenko**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **Anton Fabian**, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University: Philological Sciences. Issue 46.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2018. – 220 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80: 001(045)

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as

«The scientific papers of Kamianets-Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

The collection is put on the List of Ukrainian scientific professional editions in philological sciences
(The Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 820 from 11.07.2016)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

The collection of research papers «Scientific papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University: Philological Sciences» is indexed in the following international scientometric databases:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

УДК 821.161.2–031–1.09

В. П. Біляцька

**ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ПАРАДИГМА РОМАНУ У ВІРШАХ «МАМАЙ»
ЛЕОНІДА ГОРЛАЧА**

Серед сучасної художньої інтерпретації образу козака Мамає в ліро-епосі (В. Бровченко «Як Мамає до Канади їздив» (роман у віршах, 1984), В. Гончаренко «Парад химер в Кіровограді» (гротескний роман у віршах, 2000) Л. Горлач «Мамає» (історичний роман у віршах, 2010) особливою довершеністю відзначається твір Л. Горлача, у якому легендарний характерник є втіленням феномену національної пам'яті. Головним героєм романів у віршах В. Бровченка, В. Гончаренка й Л. Горлача є козак Мамає, а підґрунтям сюжету – мотив подорожі, однак тексти відрізняються низкою формальних (обсяг, архітектоніка, зображально-виражальні засоби) та змістових показників (пафос, ідейна й проблемно-тематична спрямованість), рівнем художньої майстерності авторів, відповідно й жанрових модифікацій.

Не будемо акцентувати на широкій панорамі життя минулих віків та сучасного українського суспільства, авторській рецепції дійсності, історизмі роману у віршах Л. Горлача «Мамає», а зосередимося на аспектах художньо-естетичної парадигми, химерності як жанрово-стильової домінанти твору. Це історичний роман у віршах (визначення автора) і химерний (наше уточнення), проте він є малодослідженим: згадувався переважно у виступах автора та публіцистичних замітках, за винятком статті Є. Генової [2].

У літературознавчих енциклопедіях і довідниках визначення «химерний роман» не подається, а «химерна проза» згадується в контексті 70-х років ХХ століття, у якій автори наголошували на «непромінальності народної мудрості й дотепності», а ексцентричний національний тип допомагав «їм дати очуднений образ світу, трохи вивернути його казенну уніформу» [12, 42]. Химерний роман – авторська жанрова дефініція, винесена О. Ільченком у підзаголовок твору «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамає і Чужа молодиця», яка дала назву літературному явищу. Слово «химерний» має декілька значень: «1. Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький. <...> 2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер). <...> 3. Який не існує, якого не може бути в дійсності. <...> 4. Який важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, заплутаний» [10, 58]. Така полісемантичність ускладнила дослідникам (В. Брюховецький, В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, Л. Новиченко, В. Панченко, А. Погрібний, Р. Харчук та інші) шлях до одностайного визначення терміна «химерна проза», а також художніх текстів, які його репрезентують.

«Химерна» проза спирається на дві традиції – фольклорну й літературну, яку пов'язують з періодом бароко (посилена увага до слова, «надлишковість», декоративність стилю, метафоризм, експресивність письма) і творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, О. Стороженка. Художньо-естетична течія репрезентована в доробку Є. Гуцала, В. Дрозда, П. Загребельного, В. Земляка, В. Шевчука, В. Яворівського. У їхніх творах домінує фольклорно-міфологічне світовідчуття й трагікомічне світобачення, деформація або вихід за межі просторово-часових площин, «фантазмагоричне перетворення реальної дійсності» [4, 228], поєднання різних стилістичних пластів, синтез епічності й ліризму, важливість народної сміхової традиції, характерна образна й мовностильова палітра. Кореляція перелічених ознак залежить від авторських інтенцій письма, набір яких визначає художньо-естетичні й жанрові особливості «Мамає» Л. Горлача.

Композиція роману у віршах Л. Горлача «Мамає» відповідає авторській еволюційній парадигмі жанру (перу митця належить низка історичних романів у віршах: «Ніч у Вишгороді», «Слов'янський острів», «Чисте поле», «Перст Аскольда», «Мазепа», «Мамає» з посиленою увагою до останнього), складається з восьми розділів: «Нічне видіння», «У Макара», «У Трахтемирові», «Чари молодиці», «У пеклі», «У раю», «На пасіці», «У саду». Назви підкреслюють «рухливість» хронотопу: художній час у «Мамає» утворює своєрідну вісь, що наскрізь поєднує минуле, теперішнє й майбутнє, а простір окреслює як реальний (Україна), так і фантастичний топоси (рай, пекло), якими подорожує козак, а разом із ним – й оповідач.

Підґрунття багатьох химерних ситуацій у творі взяте з народних уявлень про Мамаю. Він персонаж пісень, казок, легенд і художніх полотен, уособлює незнищенний дух нації, славу козацтва, здатний вільно мандрувати в часі й просторі. Йому притаманні такі риси характеру, як волелюбність, патріотизм, любов до гострого слова, весела вдача, лицарство й характерництво. Міфологізований образ козака-характерника наділений багатьма містичними й фантастичними рисами: володіння магією, бачення майбутнього, уміння впливати на свідомість, лікувати смертельні рани, навіть оживляти мертвих. Л. Горлач доповнює й інтерпретує фольклоризми завдяки творчій фантазії, тому козак Мамай у його химерному романі у віршах набуває різних іпостасей.

У першому розділі («Нічне видіння») переважає епічність і панорамність зображення дійсності, властиві романному мисленню. Твір починається яскравою пейзажною замальовкою осінньої ночі над Києвом, яка плавно переходить в урбаністичну картину нічного життя людей:

Ткалась ніч над Дніпром. Чеберяла на гори.

А над древнім Трипіллям ще небо цвіло.

І проміння багряного лагідні хори

видихали над степом осіннє тепло...

Забивалося місто в насиджені схрони.

Затихали у смерках автівок громи [3, 9].

На цьому тлі письменник вводить у текст образ поета-оповідача, який спостерігає, фіксує й осмислює реалії художньої дійсності. Його погляду властиві історіософська заглибленість у минуле й візіонерство – передбачення прийдешнього. Стоячи на балконі, він «вслухався у світ» і «відчував скоробіжного часу проплин» [3, 10]. Наратора «оминала земна суєта» [3, 9], натомість тривожили думки про сьогодення народу, який «зникчменілий, забитий в колодки» крізь віки «брів повільно, вростаючи в землі свої» [3, 10]. Батьківщиною з давніх часів перекотиполем «гасає орда», лише тепер вона «<...> самоплідна, не прийшла, своя до основи <...> А за нею летіли й чужі людолови, / ладні всю Україну у крові втопить» [3, 10]. Сумні роздуми про історичне буття українців метафорично переплітаються з описом наближення великої бурі: «А з Трипілля уже, із прадавніх розкопів, / вибиралися коні червоні в похід. / І століття гули з-під копит, і на попіл / розсипався людський перетрошений рід» [3, 10].

Динаміка почуттів героя наростає й увиразнює емоційну атмосферу твору («душа моя билась, як загнана в кліть» [3, 11]). Одночасно передбачено вболівання за трагічну долю свого народу й прадавній трепет людини перед силами природи: «І вперіцило так, що запахло озоном! / Я від страху змалів і заплющивсь на мить. / А поглянув – у небі урівні з балконом / громовержець Ілля розпашілий сурмить» [3, 11]. Нарація наповнюється фантастичними й містичними елементами з народних вірувань, поступово зникає межа між реальним та ірреальним.

Автор по-своєму трактує фольклорну версію, тому зображена ситуація отримує несподіваний розвиток: замість Іллі, чорну хмару осідлав Мамай у червоних шароварах, а поруч нього – вірний кінь Султан. Опис тварини є яскравим зразком химерного образу, в основі якого – метафоризація й гіперболізація:

Вороний же, як хмара, продовжує грати
і дощу сині хвилі у гриву вліта.

Кресоне копитом – і горять блискавиці,

заірже – і рокочують басами громи,

до глибин потрясають розломи столиці,

аж у соннім Дніпрі б'ють хвостами соми [3, 13].

Наратор відмовляється вірити у справжність такого видива, але, коли химерне марево бурі зникає, Мамай і Султан опиняються в оселі поета, і персонажі, мов давні знайомі, починають щиру розмову.

Мамай позиціонує себе як характерник-чарівник із надприродними здібностями, тому для нього звичні часопросторові мандри. Він розповідає, як за тиждень гостював у королівському дворі в Лондоні, а три дні тому відвідав «нашого пана» Ціперовича, який засів «у святім Межигір'ї» [3, 15]. Л. Горлач, конкретизуючи хронотоп сучасності, в алегорично-сатиричній формі обіграє прізвище экс-президента Віктора Януковича та скандальні історії, пов'язані з його правлінням. Мамай згадує, як колись, втікаючи від світу, до Межигірського монастиря прибув великий філософ Сковорода. Тепер же довкруг Межигір'я «аж під небо п'ялась огорожа», «вартові, як татари, троцили куці» [3, 15]. Характерник хотів «подивитися в очі / тому пану, що викрав міжгір'я святі, / хто могили козацькі на лігвища вовчі / перерив у часи неспокійні круті» [3, 17]. Ціперович запросив народного співця за стіл, всіляко намагався вразити й задобрити. Довгий перелік різноманітних страв і питва («Шинка, сало, кров'янка, креветки і шпроти, / атлантична лангуста, японська суши, / змії копчені, інші заморські щедроті – / хоч якому їдцю припаде до душі» [3, 16] тощо), нагадує описи з бурлескно-трагедійної «Енеїди» І. Котляревського [7]. Але замор-

ська сивуха пекла Мамаєву душу, і він вдався до в'їдливої згадки-натяку про екзотичну страву – «страусів яйця». Відразу вдавана прихильність господаря розвіюється: «Ціперович злетів, як наткнувся на швайку, / побілів, посинів і руками затряс: / – Загортай у рогожку свою балалайку / і щоб слід твій, допоки не пізно, погас!» [3, 17]. Мамай скептично поставився як до образу новоявленого пана, так і до його показної влади й багатства, адже за свій вік бачив багато «ціперовичів», та їхні імена загубилися в тумані часу.

Характерник згадує про творення світу й оповідає поету, як Бог ділив землі між народами (Л. Горлач вводить у роман переспів відомої народної легенди). Мамай прийшов до Творця останнім на сьомий день заснування світу, бо міцно заснув у раю. Коли Адам його збудив, у Бога лишилися лише пустелі, непридатні для життя. Однак він зглянувся на прохання мужнього воїна, якого дуже любив і поважав, і попросив заспівати щось для потіхи й спочинку. Мамаєва пісня була особлива: козак у ній «почав малювати <...> що давно вже / у душі моїй битій, мов казка, жило: / степ безмежний зелений і небо погоже, / над водою блакитною біле село, / і бори сановиті, і гір переслона, / і співучі дівчата, мов маки між трав. / <...> Далі я заспівав про червону калину, / хоч її ще у вічі не бачив народ, / про знедолену матір та вірну дівчину, / про коня й козака <...>» [3, 22]. Пісня наповнена давніми національними архетипами, почувши їх, Творець подобришав і вирішив віддати українському народу найбагатшу, найкращу землю й «мову сонячну» [3, 22], що приборіг для себе.

Л. Горлач додає в інтерпретовану легенду повчального змісту: наскрізною є проблема підневільного становища українського народу на власній землі, як кара за невиконання Божого повеління: «<...> не проспійть, не прочухайте Божі дари, / бо спритніші вас, сонних, пороблять волами, / відберуть все до дрібки нічної пори» [3, 22]. Застереження не подіяло: з найдавніших часів Україну шматують ворожі сусіди, а серед українців панують розбрат і запроданство. Тому поет вустами своїх героїв звертається до читачів зі справедливим докором-закликом:

Подумали б: держава – це не хутір,
а щось таке, що носиш у душі.
Тому то ми й живемо на розпутті,
збиваючи в калитку бариші.
Та чубимось, як упирі затяті,
людською кров'ю впившись сповна.
А ми ж тоді лиш сильні брат у браті,
як Україна для усіх одна [3, 25].

М. Чорна зазначає, що в образі Мамаєв етнологи вбачають «істоту, проміжну між богом і людиною, зазвичай підлеглу богові, проте не сакралізовану» [13, 55]. Часто він виконує функції культурного героя: «<...> може здобувати необхідні для життєдіяльності людей речі, брати участь у впорядкуванні світу в ролі деміурга й першопредка, інколи бореться з різними стихійними хаотичними силами, які намагаються порушити встановлений порядок» [13, 55]. Мамай у романі у віршах Л. Горлача є охоронцем України і її народу, він не рівний Богу, але володіє магічною силою, безцінною для Батьківщини. «Вмирає все, приречене померти. / Та є ще дух, є пам'яті зерно» [3, 32], і її втілення – образ безсмертного козака.

Поява Мамаєв в житті поета не випадкова, адже він уособлює духовну спорідненість із письменниками – носіями правди: «Бо скидаються часом на мене поети, / що у слово посіяли вічності мить» [3, 13]; «<...> поети – також лайдаки Мамаї...» [3, 17]. Він підтримує ліричного героя, зневіреного в собі і своєму покликанні. Перший і останній розділи роману утворюють своєрідне обрамлення – зустріч і діалог оповідача з легендарним козаком. «Нічне видіння» завершується запрошенням Мамаєв здійснити разом мандрівку в часі, а також земними й потойбічними світами, тому основна частина твору – *це власне подорож*.

Образ поета-оповідача зазнає зовнішніх метаморфоз у другому розділі роману у віршах («У Макара»): «Я умлівав під грушею старою. / Мені було давно за триста літ» [3, 24]. Наратор постає в образі Мамаєвого давнього побратима козака Макара, який так само прагне сховати душу від людей. Символом його життя є стара груша, яка не має ні цвіту, ні плоду, лише колючки й вузлаті шипахи – метафора захисту від людської несправедливості, яку надто болісно переживає чутлива душа. У розділі відтворено типи зрадників-українців: *запроданці* (ведуть на рідну землю чужинців); *черевані*, готові поселити в себе при межі москаля, ляха чи турчина, задля власної вигоди; *дуки*, які нахваляються вислуженою в царя цидулкою на землю й млин. Макара обурюється тим, що його народ має таких представників, з іншого боку, розуміє, що саме в тяжкі часи зростає потреба у справжніх носіях національної свідомості.

Наратор несподівано зустрічається з Мамаєм: цього разу характерник повертається з Єрусалима на ослиці. Він був свідком, як Ісус, в'їжджаючи у святе місто, творив дива. Образ сина Божого – приклад самовідданої жертви заради людей: «Я їм себе віддам, спізнавши муки, / тер-

новий окривавивши вінець, / щоб за собою повести на луки, / немов пастух зневічених овець» [3, 29].

Мотивом втечі від «протягів зневіри» [3, 42] сповнений розділ «У Трахтемирові». Місто (тепер село в Канівському районі на Черкащині) – колись могутня гетьманська столиця, у якій знаходилася найважливіша козацька святиня – Зарубинецький монастир. Мамай із Султаном прибилися сюди після знищення Січі в надії знайти прилисток. Він знову бачиться з Макаром, у якого москалі відібрали хутірець. З цього моменту наратор у творі займає позицію відстороненого спостерігача, співпереживає головному герою, є свідком його химерних пригод, але участі в них не бере.

Причиною руїни колись могутньої козацької держави, за оцінкою характерника, є горезвісні Переяславські «статті» Б. Хмельницького про необдуману спілку з Москвою. Мамай, стомлений від народного горя, звертається в монастирі до Бога з молитвою за рідну землю, виблагану, як дар, що приніс нещастя. На що Творець відповів: «Що дав, назад не можу я забрати, / тепер то ваша доля і живло. / Навчіться за дароване вмирати, / аби воно і після вас жило...» [3, 49]. Бог також нагадує Мамаю про його призначення: «<...> мусиш ти, як пам'ять роду, жити» [3, 50].

У третьому розділі Л. Горлач зображує дивовижну мандрівку характерника до «москальської столиці» [3, 51] за наказом цариці. Мамай відмовляється їхати з нахабою-посланцем, жартома відсилає його з порожньою каретою, ще три дні гуляє в Трахтемирові і вранці вирушає в дорогу на вірному Султані «у небесах триножити вітри» [3, 53]: «Погляне вниз – а звідти водограєм / сади з хатами, річечка і став / усе, що можна порівняти з раєм, що Бог йому колись за пісню дав. / Лежать поля просторі килимами, / гойдають оксамитові жита. / Але то там, то там попід димами / вугліє церква, ніби сирота. / І згар пожеж возноситься у висі, / і лопотять москальські матюки, / і покотом лежать у срібній тирсі / посічені шаблями козаки» [3, 54]. Політ над Україною нагадує інтертекстуальні візії з поеми-комедії Т. Шевченка «Сон»: «Летим. Дивлюся, аж світає, / Край неба палає, / Соловейко в темнім гаї / Сонце зустрічає. / Тихесенько вітер віє, / Степи, лани мріють, / Меж ярами над ставами / Верби зеленіють <...> / Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих; а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військо отдають!» [14, 202–203].

Прибувши в «золоту Пальміру», Мамай розглядає надмірні пишноти царського двору, палацу, карет, чиновницьких й офіцерських мундирів, – все це викликає гіркі думки: «<...> це ж скільки треба люду побороти, / аби хороми вимостить такі!» [3, 59]. Перед Катериною Другою він тримається гідно й вільно, як і ліричний герой Шевченкової поеми, дає критично-сатиричну оцінку її зовнішності й поведінки: «Кюлючі зморшки лізуть крізь рум'яна, / у вицвілих очах шуга чадить. / Так отака ти, матінко лошице, / що погнуздала стільки жеребців, / поточена червою печерице, / якій давно вже білий світ доцвів!» [3, 60].

На прохання цариці, Мамай виконує пісню на кобзі, яка викриває її страшні злочини перед українським народом («Хотіли правду – маєте її» [3, 62]) й ініціює власне зникнення, до того, як його намагаються схопити й кинути у в'язницю: «Мамай присів і свиснув, як у лісі. / Ударив вітер, стіни затряслись. / Розверзлась стеля. В голубій завісі / вогненний кінь гримуче об'явивсь» [3, 62].

У романі у віршах Л. Горлача інтерпретація образу Мамаєвої вирізняється полігранністю й глибиною художнього відтворення. Він щоразу постає в новій іпостасі: втілює невмирущість духу народу; є першопредком, адже на початку створення життя на землі жив у раю; Мамай – янгол-захисник України, безсмертний воїн, який присягнувся довічно оберігати рідну землю від ворогів; він співець своєї нації, силою слова пробуджує любов до Батьківщини. Водночас поет увиразнює образ головного героя акцентом на його людській сутності. У розділі «Чари молодичі», де розкривається любовна лінія, Мамаєва зображена як звичайного чоловіка. Він прагне створити родину, мов дерево, пустити коріння в землю, осісти, не бути вічним перекотиполем, із яким граються буремні вітри долі. Адже козак Мамай, за народним уявленням, – це «своєрідне втілення українського характеру, образ волелюбності, стійкості та невмирущості народу. Упродовж століть, од нападників усяких одбиваючись, плекав одвічну мрію: не воювати, не гарбати, не ярмити нікого, а в себе вдома ристувати, мурувати, будувати» [1, 233]. Сковородинський мотив пошуку себе у світі реалізується в думці про необхідність власного дому й сім'ї: «Усе життя шукав себе у світі / І тут знайшов, де вишні у цвіту, / Де вічне все, як вічний ти при тому, / Бо і тебе вродило не дарма. / Скорив ти світ, але вернувсь додому, / А поза тим дорожчого нема...» [3, 64]. Образи-символи цвіту (чоловіка) й бджоли (жінки) – продовження роду, вносять ліричний компонент у твір.

Козак Мамай – характерник, ворожбит, який має чарівні вуса, може начаклувати будь-що: різні страви, щоб пригостити співбесідника, або перетворити ворогів у камінь чи дуб. У хаті моло-

диці він ловить чорта й чіпляє в кутку, а жінку причаровує химерними видамими: «<...> світлиця / Заграла у вогнях <...> зорі мерехтіли в стелі / На стінах вигравали веселки» [3, 71]; «Моргнув Мамай – і розійшлася стеля, / І на вервечках шовкових тугих / Спустилася хмариною постеля / В небесних обладунках дорогих» [3, 75]. Він розумний і досвідчений: вчасно розгадавши улесливу й хитру поведінку молодиці (при нагоді ладна з чортом іти до танцю), Мамай вирішує провчити її й повертає з походу чоловіка Івана, від якого три роки не було звістки.

Характернику не вперше доводиться мати справи з нечистою силою. Султан застерігає свого господаря бути обережним із чумаками (розділ «У пеклі»), які, напоївши козака зіллям, обернулися на чортів («Де ж чумаки мої гостинні? / У колі роги та хвости, / та паці вищирені псині, / та ікла – Господи, прости» [3, 81]). У тексті роману цікаво обіграний образ коня. Кінь – тварина, яка знає всі таїни світу, «улюбленець козацької доби (персоніфікується у фольклорі як вірний друг козака, побратим)» [5, 287]. Султан у романі у віршах Л. Горлача. – неодмінний супутник Мамає в його мандрах і пригодах. Від того, що він відразу не повірив попередженню Султана, кінь перетворюється на дрібного коника, дзюркоче з-під куца й докоряє: «Мене твоя змалила кривда. / Я плакав, коли ти хмелів» [3, 85].

Мамай ловить і карає чорта Басаврюка, сідлає його, замість коня, і подорожує з ним у пекло, щоб побачити, як грішники спокутують провину за несправедне життя на землі. Є. Генова переконливо доводить, що «<...> цей алюзійний образ прокладає міцні паралелі зі світом нечистої сили, створеним Миколою Гоголем. У великого письменника Басаврюк – це диявол у людській подобі, котрий допомагає людині знайти скарб, натомість віднімаючи її душу» [2, 302–303]. У зображенні пекла в романі Л. Горлача також простежуються інтертекстуальні паралелі з «Божественною комедією» Данте Аліг'єрі та «Енеїдою» І. Котляревського. Щоб потрапити в підземне царство, персонажі злітають до самого Місяця й, мов камені, падають униз: «І роздалися крутогори. / З ущелини повіяв чад. / Патлаті тіні, як потвори, / закрили притьмом шлях назад. / <...> Торкнувся Басаврюк граніту – / роздався камінь у боки. / І марева чужого світу / в печеру вдерлись, як вовки» [3, 88].

Порівнюємо з описом шляху до пекла Енея й Сівілли: «Як ось перед якуюсь гору / Прийшли, і в ній велику нору / Знайшли, і вскочили туди. / Пішли під землю темнотою, / Еней все щупався рукою, / Щоб не ввалитися куди» [7, 79]. Мамай із чортом переправляються через Стікс і, рухаючись вглиб печери, до самого дна – чистилища, де «холодна мертва твердь» [3, 96], бачать муки грішників різних часів і різних суспільних прошарків: від київських князів до новоявлених панів («президенти малинові, / а по блатному пахани» [3, 95]).

Подорож Мамає до чистилища символізує духовне очищення: козак хотів пересвідчитися, що кривдників народу покарано: «Тут смажаться твої сусіди – / І турки, й ляхи, й москалі / за те, що несли різні біди / Твоїй покрайній землі» [3, 100]. Чорт справедливо дорікає характернику за розбрат українців – фатальну рису менталітету: «Неначе й плем'я ви хоробре, / а тільки мудрості катма. / Не гультіпаки і не лежні, / і добрі, наче голуби, / та за наділи незалежні / і на братах рвете чуби» [3, 97]. Гірка правда боляче вражає душу козака: навіть у пеклі українці виконують роботу чортів – мордують своїх побратимів. Наскрізний лейтмотив, пов'язаний з образом Мамає, – тривога за долю України й розчарування за її немудрих «дітей».

Пекло – не єдиний фантастичний простір, яким мандрує головний герой. У розділі «У раю» козак Мамай піднімається конопляною драбиною до небес, щоб зустрітися з Макаром, який ввижається йому вві сні. Використовуючи антитезу, оповідач протиставляє прекрасний світ раю й життя в Україні, підкреслює безталання народу: «Угору глянеш – Боже правий! – / не видно краю і кінця. / Униз поглянеш – світ імлавий / в колючках карного вінця... / І думає Мамай: чи треба / було здиратися увись, / аби побачити із неба, / до чого люди дожились?» [3, 110]. У діалозі з Макаром розкривається суть козацького бунтівного й волелюбного духу. Макарові набрид рай, де вдосталь їжі, спокою, у нього долоні сверблять без шаблі. Макар і Мамай – втілення ідеалу справжніх козаків, які зневажають принади матеріального світу, і цінують понад усе дух лицарства. Наскрізно в романі у віршах є думка, що повторюється в різних варіаціях – для справжнього козака честь і воля, Батьківщина й народ – найцінніші скарби: «Суть не в брєнному тілі – в духовній начинці, / а її не порушиш, ламай – не ламай» [3, 13].

Мамай – незнищений дух, змінює зовнішність, перевтілюється, тому невловимий для ворогів: «Я тут – і я ніде, я скрізь потроху, / я в пам'яті, її не розіпнеш» [3, 40]. Його мова багата афоризмами, які накопичують просту й глибоку мудрість: «Важливо не в яке сідло вмоється, / а що несеш питомо в голові» [3, 39]; «Не те багатство, що лежить в коморі, / а те, що носять вольниці вітри» [3, 47]; «Та справжня пісня – подих неба, / блакитна крапля у струмку» [3, 82]; «Ми із вами, як бачу, не рідні по крові, / а тим більше чужі по розвою душі» [3, 141]; «...душа – непродажний і вічний товар» [3, 141] та багато інших.

Мовностильові особливості роману у віршах Л. Горлача «Мамай» відображають властиве «хімерний» літературі розмаїття усної розмовної лексики («Не розбудить тебе, Мамаю, / хоч підсипай під гузно жар» [3, 106]); нагромадження фразеології («Набив я на землі оскому, / де кожен зух тебе спина» [3, 106]) й паремії; епітетів («Золоті небеса на старім винограді, / як на релях зелених у далеч плывуть. / Прошелеше вітрець у трояндовій знаді / і роса на пелюстках проблисне, як ртуть» [3, 135]); порівнянь («малі хмаренята іржуть, наче коні, / чи сільські парубки при вечірніх дівках» [3, 11]); розлогих метафор («Куди тепер од протягів зневіри, / що пронизали тіло по кістки, / що і в душі попродавали діри, / не кажучи про зражені думки?» [3, 42]); антитез («За спиною вогні сіяли. / Попереду вулився світ» [3, 117]); синонімічних рядів («І крик, і стогін, і ридання, / прокльони, скарги, каяття» [3, 98]); словесної гри («бо я мов знак верстовий подорожній, / я крайній в Україні на межі» [3, 29]); застосовано просторіччя, зокрема, вульгаризмів, превалювання іронічно-гумористичного начала («Давай-но до царициного кишла, / без мене, кажуть, баба закіса» [3, 53]).

У романі постійно наголошується на магічній силі слова, головне призначення якого – підносити дух людей, пробуджувати з невольницького сну, викривати суспільні вади. Козак Мамай – співець, душа якого в кобзі, музиці й щирих словах: «Що в мене забереш? Криву дамаску? / Чи кобзу? Так вона моя душа, / на добрі кпини щедра і на ласку, / не вдатна взяти в когось бариша» [3, 41]. Український народ об'єднують її духовні поводири – поети, на чолі яких – Мамай: «Я вже тисячі літ лиш одне пам'ятаю: / буде жити Мамай – не погине народ...» [3, 142]. У розділі «У саду» подано останній діалог наратора-поета й Мамаю, сповнений щирості, душевності, філософської глибини. У ній звучить наболіле: нещасна доля митців в Україні, їхнє одвічне покликання бути Мойсеями народу, який у скрутний час відвертається від свого пророка.

Глибокої життєвої мудрості сповнена порада Мамаю поетові не ховатися від людей, не йти у вигнання, а «душею ділитися» [3, 141]. Справжній поет не мислиться окремо від свого народу, бо «чоловік без пам'яті блукає, / а як народ – то Боже упаси» [3, 28]. Козак Мамай і поети є охоронцями свого народу, несуть віру й надію в щасливе майбутнє, спонукають до боротьби, зберігають пам'ять про козацький вільний дух, власну історію, бо «людина родинним корінням живе» [3, 130].

Поет звертається до Мамаю як першопочатку, духовного джерела, яке оновлює його стомлене серце, урівноважує душевні сили:

І душа моя в думках болючих, як рана,
і над нею багрянці вигойдую сад...
Я схиляюсь над ним і голублю ту воду,
що шукав цілий вік і знайшов лиш тепер,
коли стежку стоптав до джерельного роду,
у якому ще дух доброти не помер [3, 137].

Через архетипи води й саду показано цей складний, але подоланий шлях.

Роман у віршах Л. Горлача «Мамай» характеризується своєрідним метричним візерунком, витриманим в руслі силабо-тоніки. Особливістю строфіки твору є превалювання катренів із перекресним римуванням, окрім розділу «На пасіці», у якому рядки складають дистихи з парним римуванням. На прихильності до традиційної для української літератури системи віршування Л. Горлач наголошував в інтерв'ю з В. Коскіним, зазначивши, що справжній вірш «має дзвеніти музикою, переливатися барвами», бо «наша поезія – посестра музики» [6].

Отже, роман Л. Горлача урізноманітнює жанрові модифікації роману у віршах, вирізняється майстерністю творчої манери письменника, довершеністю й цілісністю формально-змістової структури. Пейзажі, портрети, події, ситуації, у які потрапляє герой, специфіка творення художньої образності, розмаїття усної розмовної лексики увиразнюють химерність як жанрово-стильову домінанту.

Список використаних джерел

1. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Генова Є. Героїчний пафос і символіка в історичних віршованих романах Леоніда Горлача «Мамай» і «Мазепа» / Є. Генова // Проблеми сучасного літературознавства. – 2012. – Вип. 16. – С. 299–313.
3. Горлач Л. Історичні романи у віршах. Мамай. Мазепа. – К. : Ярославів вал, 2010. – 366 с.
4. Горнятко-Шумилович А. Український химерний роман у контексті латиноамериканського магічного реалізму / А. Горнятко-Шумилович // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 33 : Теорія літератури та порівняльне літературознавство. – Ч. 2. – С. 227–233.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.

6. Коскін В. Леонід Горlach : «Страшніша над усе погуба духа» / Володимир Коскін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovoprosvity.org/2012/10/04>.
7. Котляревський І. Енеїда / Іван Котляревський // Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 36–115.
8. Літературознавча енциклопедія : [у двох томах]. – Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
10. Словник української мови : [в 11 т.] / Академія наук УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 11. – С. 58, 123.
11. Федотенко О. В. Інтерпретація українського химерного роману другої половини ХХ століття в літературознавчому дискурсі : жанрово-стильовий аспект / О. В. Федотенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 4 (2). – С. 20–30.
12. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: Навч. посіб / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
13. Чорна М. «Козак Мамай» і козацькі духовні практики / М. Чорна // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – № 17. – С. 54–57.
14. Шевченко Т. Г. Сон. Комедія / Т. Г. Шевченко // Шевченко Т. Г. Кобзар. Вступна стаття О. Гончара. – К. : Дніпро, 1980. – С. 200–213.

Анотація. У статті розглянуто роман у віршах Л. Горлача «Мамай» – історичний (визначення автора), химерний (наше уточнення), у якому легендарний козак-характерник є втіленням феномену національної пам'яті. У дослідженні акцентовано на широкій панорамі життя минулих віків та сучасного українського суспільства, авторській рецепції дійсності, історизмі роману у віршах, аспектах художньо-естетичної парадигми, химерності як жанрово-стильової домінанти.

Ключові слова: роман у віршах, Мамай, химерність, реальність, фольклорність, жанр, Леонід Горlach.

Summary. The article deals with one of the three novels in verse about kozak Mamay, legendary sorcerer who embodies the phenomenon of national memory – historical (author's identification), chimeric (our specification) «Mamay» by Leonid Horlatch. It does not accent on a broad panorama of the past centuries life and modern Ukrainian society, author's reception of reality or historical historicism of novel in verse, but it highlights the aspects of artistic and aesthetic paradigm and whimsicality as genre and stylistic dominant.

The author's and characters' stories in the work have a folklore and mythological basis and represent the chimerical joining of real and mythical. Source of many chimerical situations was taken from people's perceptions of Mamay (character of songs, stories, legends and paintings). Mythological image of kozak-sorcerer endows with many mystical and fantastic features: possession of magic, vision, ability to influence a mind, heals mortal wounds, revives the dead.

The art time in «Mamay» forms a kind of axis that connects through the past, present and future, and describes the space as a real (Ukraine) and fantastic topos (heaven, hell), which kozak travels. The first and last chapters of the novel in verse form a kind of frame – meeting and dialogue between narrator and legendary kozak. The Mamay's invitation to make together a journey in time, earth and hereafter was completed by «The night vision», so the main part of work is a trip.

Leonid Horlatch's work diversifies modifications novel in verse genre. Landscapes, portraits, events, situations, which the hero falls, the specifics of artistic imagery creating, variety of conversational vocabulary reveal the whimsicality as genre and stylistic dominant of work.

Key words: novel in verse, Mamay, whimsicality, reality, folklore, genre, Leonid Horlatch.

Отримано: 21.02.2018 р.

МЕНТАЛЬНИЙ СВІТ УКРАЇНЦЯ В ПЕРЕКЛАДНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Постановка проблеми. В українському зарубіжжі ХХ ст. перекладна література для дітей та юнацтва займала не останнє місце. У своїх зв'язках із культурою різних народів така література була покликана не лише розкрити юному читачу інокультурний світ, а й відтворювала ментальний світ українця, власну національну ідентичність. Пізнання іншого, подолання відчуженості та віднайдення своєї ідентичності – це ті внутрішні чинники перекладної літератури, що не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Аналіз останніх досліджень. Перекладна дитяча література української діаспори не ставала предметом розгляду у вітчизняному літературознавстві. Це не досліджене поле, масштаби якого наразі складно визначити та оцінити в повні. В осмисленні явища послуговуватимемося філософськими працями Г.-Г. Гадамера [4; 5] та М. Гайдеггера [6], дослідженнями, що присвячені питанням перекладу – В. Будного та М. Ільницького [1], І. Качуровського [8], Б. Лепкого [10], Х. Френк [13], Р. Якобсона [12].

Формулювання мети статті. Головна увага у цій статті зосереджена на розкритті ментального світу українців, що постає в перекладній літературі для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя. В основі аналізу лежать твори перекладної діаспорної літератури Ф. Г. Бернет, Л. Бризгун-Шанти, Л. Буссенара, О. Вальда, Р. Кіплінга, Д. Г. Мукерджі.

Виклад основного матеріалу. М. Гайдеггер у своєму філософському проекті «Буття і час» розглядає мову як важливий чинник, джерело зрозумілості іншого [6, 10]. Тож, мову він поетично визначає як «оселю буття», що «дозволяє нам бути у світі й водночас проливає світло на те, як ми там є» [6, 15]. Цим можна пояснити пильну увагу української діаспори до зарубіжної літератури, яку активно перекладала. Перебуваючи за межами України, діаспоріянці освоювали чужі краї, їх культуру, заглиблювалися в іншу мову. Нова дійсність не могла не позначитися на творчості письменників, в якій, з одного боку, відтворено розуміння інокультурного світу, а, з іншого, вона пронизана думкою про покинуту Батьківщину та відкриває ментальний світ українця.

Зв'язок мови та батьківщини – предмет роздумів Г.-Г. Гадамера, учня М. Гайдеггера. У Г.-Г. Гадамера в реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина [4, 189]. У своїй праці «Батьківщина і мова» він зауважував: «Рідна мова вміщує для кожного елементи зв'язку зі споконвічною батьківщиною (...) Кому ж випала доля жити у вигнанні, той завжди живе між бажанням забути й бажанням запам'ятати, між прощенням і згадкою, між втратою й новим початком. Життя – це заглиблення в мову» [4, 189]. Саме через мову, до якої за Г.-Г. Гадамером повертається література, можна віднайти свою ідентичність, подолати відчуженість та сформувати спільний досвід [4, 191]. Власне читання та переклад є процесами інтерпретації іншого досвіду та досягнення розуміння. «Тому, – твердить філософ, – завдання перекладача завжди має полягати в тому, щоб не відобразити сказане, а налаштуватися в напрямку сказаного, тобто – на його смисл, аби в напрямку свого власного говоріння віддати те, що слід сказати» [5, 139]. Так і в художніх перекладах діаспора прагнула не скільки до буквального відтворення змісту засобами рідної мови, скільки до розкриття розуміння мистецького архетипу, що такий близький українцям.

Зрозуміти твір та його ідею – це перший етап перекладацької праці, який визначив Б. Лепкий у своєму дослідженні «До питання про переклади ліричних поезій». Адже, твердив критик, «...лиш розуміючи текст, можна гідно оцінити його артистичні цінності, структуру, орнаментику, стиль і музику» [10, 169].

У свою чергу Р. Якобсон у статті «Про лінгвістичні аспекти перекладу» визначив три види перекладу, або способи інтерпретації вербального знака: внутрішньомовний переклад, міжмовний переклад та міжсеміотичний переклад [12]. Перший відбувається в межах власне національної літератури, в якій, скажімо, художній твір може зазнавати жанрових чи змістових змін. За приклад можна навести віршовані казки Б. Лепкого на основі народних («Про діда, бабу і качечку кривеньку», «Про дідову дочку Марусю і про бабину Галюсю» тощо), історичні оповідання В. Барагури («Меч і книга»), що ґрунтуються на літописних переказах. Другий вид у Р. Якобсона – це переклад з однієї мови на іншу. Українське зарубіжжя активно працювало на перекладній ниві. До кращих перекладачів української діаспори І. Качуровський у своїй радіобесіді «Польська поезія та поети української еміграції» в редакції Радіо «Свобода» відносив М. Ореста, С. Гординського, Я. Славутича, М. Тарнавську [8, 150 – 151]. На ниві дитячої літератури переклади здійснювали Л. Бризгун-Шанта, В. Літинська М. Лотоцький, С. Нагірна, М. Рябова, Ю. Сірий тощо. Інтерпретація вербальних знаків в іншу, невербальну систему знаків – цей третій вид пере-

кладу за Р. Якобсоном – в українській діаспорній літературі презентований аудіокнигами, як от двомовні книги від Kazka Productions Ltd, проєкту, що активно діяв в українському зарубіжжі з 1980 року.

Водночас існують неоднакові ступені наближення до оригіналу, різні типи «присвоєння» іншомовних текстів. Про це наголошують у книзі «Порівняльне літературознавство» В. Будний та М. Ільницький. Дослідники виділяють власне переклад, переспів, адаптацію, переробку, кожен з яких виявляє певне співвідношення свого і чужого [1, 82]. До власне перекладу можна зарахувати повість Марка Твена «Принц і злидар» у перекладі з англійської М. Рябової, що вийшла 1959 році (видавнича спілка «Тризуб», Вінніпег, Канада). Адаптацією до вікових особливостей та естетичних уподобань автора виступає твір Д. Дефо «Робінзон Крузо», який вийшов у видавництві «Говерла» (Нью-Йорк, 1956) як «повчальна повість для молоді». Тут перекладач, що виступає під криптонімом М. С. Ч., щедро наділяє твір національним колоритом, зокрема Даніель Дефо іменується Данилою, якого народ «звеличував як співця правди і справедливості». Переказами з німецької мови назвали двотомне видання «Казки Вільгельма Гауфа» його упорядники (видавнича спілка «Тризуб», Вінніпег, Канада, 1956 – 1958), завданням якого було збагачення джерела мовних засобів українських дітей, що живуть поза межами України. Так у казці «Маленький Мук» перекладачі забарвлюють українською стилістикою дитячу дражнилку: «Малий карлик, Малий Мук! / Гарний з тебе парубчак / Голова завбільшки в гору, / А штани, мов Чорне море... / Сам живеш в великій хаті / І виходиш погуляти...» [9, 8]. Крім українських топосів та загальнонаціональної лексики у переказі наявний мотив вигнання та пошуку долі, що загалом характеризує українську діаспорну дитячу літературу. Багато в чому художні переклади творів для дітей та юнацтва проєктувалися на власне українську культурну традицію. Таке явище, за В. Будним та М. Ільницьким, пов'язано з відмінностями культурних кодів (національних систем цінностей, норм, стилів): «Очевидно, у процесі міжнаціонального діалогу відбувається реструктуризація і розвиток культурних кодів, які шукають і знаходять відповідні внутрішні резерви для взаємного розпізнавання та рецепції» [1, 87]. Відкриваючи перед дітьми раніше невідомі обрії, нові культури, українські перекладачі цей досвід подавали крізь призму свого, національного.

Х. Френк, яка досліджувала роль перекладної австралійської літератури у формуванні картини світу Австралії у свідомості французьких дітей, класифікувала завдання для перекладачів дитячої літератури таким чином: сприяти міжнародному взаєморозумінню та запровадженню толерантності і розуміння інших культур; захистити дітей від «негативних» аспектів життя, таких як насильство, смерть та страждання, а також від невизначеної поведінки з точки зору мови та манер; виховувати дітей; розважати дітей; сприяти естетичному або літературному досвіду читачів шляхом «покращення» якості або рівня вишуканості тексту тощо [13, 20]. Схожі настанови зустрічаємо і в перекладачів української діаспорної дитячої літератури, про що будемо вести мову далі.

Найчастіше українське письменство на чужині вдавалося до перекладацької справи задля утвердження рідної мови. Тож, за образним висловом вже згаданого Г.-Г. Гадамера, і перед літературою постає саме це завдання – «повернення до мови». Так, у передмові до «Пригоди хороброго голуба» Д. Г. Мукерджі, крім власних цінностей книги (цікаві пригоди, гармонійно поєднані картини природи із духом людяності, братерства), аргументовано настанову українського перекладу: допомогти «широким колам молоді краще пізнати мову рідного народу, її стиль і духа» [11, 3].

Прикметно, що перекладалися як інонаціональні літератури, так і власне українська культурна спадщина, охоплюючи практично всі національні літератури Європи та Сходу. З одного боку, українські письменники прагнули в такий спосіб популяризувати українську культури світові. Серед яскравих прикладів наведемо опублікований переклад «Заповіту» Т. Шевченка п'ятдесятьма мовами світу, що побачив світ 1964 року у Буенос-Айресі («Видавництво Юліяна Середяка»). З іншого, переклад художніх творів часто здійснювався з української мови на англійську, але література продовжувала втілювати ментальні картини світу українців.

Від першої хвилі української еміграції (кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст.), яку доволі образно описав В. Стефанік у своєму оповіданні «Камінний хрест», до четвертої (після Другої світової війни) перекладна дитяча література носила пізнавальний характер, що відкривала перед дітьми культуру інших народів. Проте надалі, у періоди народження нового покоління поза межами України, перекладалися все частіше власне українські твори англійською. Це зумовлено тим чинником, що українські діти на еміграції зростали у двомовному середовищі. Ось як про проблему двомовності пише письменниця і педагог М. Дейко у передмові до четвертої читанки-підручника «Євшан-зілля» (1975): «Хоч відхід наших дітей від української мови помітний не від сьогодні, але ми все ще потішаємо себе думкою, що все ще не є так зле, і що нам все ж таки пощастить навчити в школі наших дітей української мови старими методами читання читанки-хрестоматії й пояснення незрозумілих слів» [7, 5].

Як і в попередніх своїх читанках «Рідний край» (1971), «Рідне слово» (1977), «Волошки» (1979) М. Дейко поряд з українськими словами часто наводила англійські еквіваленти та тлумачення. Така практика характерна і для інших книг, зокрема можна назвати збірку українських народних казок «Про морського царя та його дочок» (Вінніпег, Канада, 1980), в якій художні тексти подано українською мовою, а у примітках наводяться пояснення англійською.

Двомовну культуру характеризували білінгвальні книги. Як приклад, наведемо канадсько-українську великодню пісню «Веснівка» (*Vesnivka*, 1987) та казку І. Франка «Лис Микита» (I. Franko *Fox Mykyta*, 2000) у перекладі Б. Мельника, в яких український текст супроводжується його англійським варіантом. Водночас в англійському перекладі виходили як художні твори, зокрема доволі популярна в українському зарубіжному просторі книга М. Дмитренко «Михайлик» (M. Dmytrenko *Mykhailyk*, 1981) про хлопця-розвідника УПА, так і книги практичного спрямування – А. Смеречинська «Як робити прикраси на ялинку» (A. Smereczynska *How to make a Christmas Tree Ornaments*, 1982) тощо. Як бачимо з дат виходу книг, з 70–80-х рр. минулого століття в дитячій літературі української діаспори актуалізований зв'язок двох культур та мовних світів: український та англійський, що породило таке явище як бікультурна ідентичність. Тим самим, через перекладну літературу, з одного боку, репрезентується український культурний світ серед інших країн та етносів, а, з іншого, українці пізнають реалії зарубіжжя.

Очевидно, що у своєму підборі літератури для перекладу діаспора керувалася такими принципами: по-перше, близькість оригіналу до моральних цінностей українців, по-друге, популярність твору в «культурному світі» та його перекладеність «культурними мовами». Стосовно другого аспекту, то вбачається, що так письменство прагнуло ствердити українську мову як самобутню на рівні з іншими мовами, а також привернути увагу юних читачів до читання найкращих книг рідною мовою.

Перший чинник визначала тематика книги, що була близька ментальному світу українця. Або іншими словами, культура іншого, інонаціональне буття в рецепції української діаспори відображалася крізь призму власних цінностей. Серед таких концептів: туга за Батьківщиною, єднання з природою, тема роду та гідних спадкоємців, боротьба за незалежність, милосердя, добрі справи.

У природничому циклі перекладної дитячої літератури першу скрипку грають твори Р. Кіплінга. В українському зарубіжжя у повоєнній Німеччині вийшло два переклади з англійської – «Брати Моуглі» (1947) та «Ріккі-Тіккі-Таві» (1948). Ці книги вважалися одними з потужних у вихованні юного читача в більшості країн світу. Адже, як твердив І. Качуровський, твори Р. Кіплінга насичені життєдайним оптимізмом, радістю боротьби й перемоги, а для героїв письменника – чи то дорослі, чи діти, чи тварини – характерні рішучість, відвага, винахідливість [8, 333]. Проблематика іншого здобуває в українському перекладі національних акцентів, презентованих у мовних кодах: «вільна родина», «домагання чужих», «наші справи», «мій рід», «добродію», «бийся, вдово», що актуалізували мотиви єднання, злагоди та протидії розбрату.

Іноземні казки отримували своє інобуття в українському контексті. Зокрема, йдеться про оповідання з природи Лесі Бризгун-Шанти «Родина бобрів» (Торонто, 1984 – 1992), «Родина Качуровських» (Торонто, 1987), «Родина ведмедів» (Торонто, 1998), які авторка називає вільними переказами, перекладами з англійської та французької мов. Вже самі назви творів говорять, що письменниця надає увагу родинній тематиці. Головними героями її оповідань стають цілі сім'ї тваринок, а качки навіть отримують прізвисько – Качуровські. Авторка не лише зображує звички тварин і птахів, що визначає природничі оповідання з-поміж інших жанрів дитячої літератури. Через своїх маленьких героїв Л. Бризгун-Шанта порушує проблеми поваги та шанування старших, послуху дітей, засвоєння досвіду дорослих, що відтворюють традиції українського сімейного виховання. Ця тематика знайшла своє втілення і в топосі дому («свій дім», «наша хата»), якими в оповіданні стають рідний ліс, озеро, болото, а також у вкрапленнях до тексту календаря природи з українським звичаєм на свято Івана Купала та хрещенням маленьких діточок-каченят. Своєрідною алюзією долі українців, гнаних війною, є твір «Родина бобрів». Авторка присвятила його своїй матері, яка пережила страшні події війни. Ці мотиви вигнання та пошуку долі – болюча тема для українців в екзилі. З нею мисткиня ділиться з юним читачем через образи родини бобрів, що полишили рідне озеро через пожежу та оселилися на новій батьківщині. Ведучи свого героя молодого бобріка Довгохвостика різними краями, письменниця наголошує й на любові до малої батьківщини: для когось «болота ці найгарніші в цілій околиці!» [2, 29]. Веде мову Л. Бризгун-Шанта про раннє дорослішання дітей, які пережили лихо війни, та співіснування різних народів.

Для українців та світу загалом у повоєнні роки тема милосердя, миру та спокою у душі окремої людини були вельми актуальними. Такі настрої відобразилися у перекладній дитячій літературі. Зокрема, у цей час, 1947 року, виходять два переклади з англійської мови казок О. Вальда «Велетень-себелюб» та «Зоряний хлопчина» (видавничка спілка «Українське слово», Регенсбург,

Німеччина) у перекладі українського громадського діяча, журналіста М. Лотоцького. У передмові до казки «Велетень-себелюб» наголошується на виховному та гуманістичному характері творів для дітей О. Вальда, в яких дитина проголошується головною цінністю. У своїх перекладах М. Лотоцький дотримується змісту оригіналу, зрозумілість його для українського читача досягається за допомогою власне національної лексики та образності: «недобрий скупар», «бабуся-зима», «тверде серце», «бурштинове намисто», «зоряна парча». Близькою для розуміння є і тематика казок, в яких через образи дітей, велетня, жебрачки, чарівника викриваються пороки людства (жорстокість, байдужість, егоїзм, гордість) та сповідуються християнські чесноти (доброта, милосердя, співчуття).

Про травми війни, страх, самознищення та виліковування душевних хвороб людства по Першій світовій війні йдеться у книзі Дгана Гопаля Мукерджі «Пригоди хороброго голуба». Перше видання українською мовою побачило світ у тому ж Регенсбурзі в Німеччині 1947 року, а вдруге «нобелівський педагогічно-мистецький твір», як його назвав у передмові Ю. Теодорович, вийшов у перекладі С. Нагірної («Нашим дітям – ОПДЛ», Чикаго, 1961). Крім завдань пізнати рідну мову, переклад відкриває співзвучну ідеям індійського письменника українською ментальність у ставленні до зла, ненависті, війни, з одного боку, та правди, відваги, миру, з іншого.

Доволі виразного українського національного забарвлення набуло оповідання «Борці за волю» за Луї Буссенаром (Нью-Йорк, 1965). Тут перекладач вільно подає сюжет оригіналу, про що повідомляє читачу, подаючи мапу на початку книги: «Нині ціла Південна Африка є під владою Англії, хоч має свій парламент і самоуправу. А тепер гляньте ген-ген вгору! Там побачите наше Чорне море і кінчик нашого доброго краю – України! Читаючи цю книжку, вгадуйте і свою Україну!» [3, 2]. І, дійсно, паралелі очевидні: боротьба українського народу за власну незалежність з різними проявами колонізації знаходить своє вираження в описах бурсько-англійської війни. Бурів названо селянським народом, який веде мирне хліборобське життя. А у своїй зв'язці перед «захланним ворогом» перекладач порівнює героїв з козаками. Увесь пригодницький сюжет оповідання підпорядкований розкриттю національної ідеї боротьби за рідний край, віри в отримання бажаної незалежності та визнання народу у світі.

Повернення на Батьківщину – сакральна мрія українців-вигнанців. Старше покоління емігрантів не втрачало надію на повернення молоді української діаспори на рідну землю задля розбудови України, що була колонізована. Такий мотив відчутний і в перекладі В. Літинської повісті для юні «Малій лорд Фонтлерой» Френсес Годжсон Бернет (Вінніпег, 1958). Головний герой хлопчик Седрик, який перебував у вигнанні з родиною в Америці, повертається до «батьківського краю» – до Англії, де має стати добрим і справедливим господарем у своєму графстві – малій батьківщині. І хоча події розгортаються в далекій Америці та Англії, український читач сприймає «свій» текст: продовжити справу батьків та повернутися до рідного краю.

Висновки. Ментальний світ українця у творах представлений у мовних і культурних кодах, що розкривали уявлення про чужий край та Україну. Тож, тематично перекладна література охоплювала: природничу (Р. Кіплінг, Л. Бризгун-Шанта), релігійно-християнську (О. Вальд), патріотичну (Л. Буссенар), морально-етичну проблематику (В. Гауф, Ф. Г. Бернет), тему війни і миру (Д. Г. Мукерджі). У виборі творів для перекладу провідними ставали такі настанови: збереження рідної мови, забезпечення міжкультурної комунікації (пізнання чужого – природи, культури, звичаїв та репрезентація свого досвіду), популяризація цінностей (доброти, щирості, милосердя, співпереживання), що не втратило своєї актуальності й сьогодні.

Список використаних джерел

1. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
2. Бризгун-Шанта Л. Родина бобрів / Леся Бризгун-Шанта. – Торонто, Канада : Нашим дітям – ОПДЛ, 1984 – 1992. – 44 с.
3. Буссенар Л. Борці за волю / Луї Буссенар. – Нью-Йорк : ОКО, 1965. – 32 с.
4. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Г.-Г. Гадамер. – К. : Юніверс, 2001. – 281 с.
5. Гадамер Г.-Г. Істина і метод / Г.-Г. Гадамер. – К. : Юніверс, 2000. – 478 с.
6. Гайдеггер М. Дорогою до мови / Мартін Гайдеггер; переклав з нім. Володимир Кам'янець. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.
7. Дейко М. Євшан-зілля: четверта читанка-підручник для шкільного та позашкільного навчання / Марія Дейко. – Австралія – Англія : Видавництво «Рідна мова», 1975. – 222 с.
8. Качуровський І. 150 вікон у світ: з бесід, трансльованих по Радіо «Свобода» / Ігор Качуровський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 462 с.
9. Казки Вільгельма Гауффа. – Вінніпег, Канада : «Тризуб», 1958. – 76 с.
10. Лепкий Б. До питання про переклади ліричних поезій // Тетради и практика переводчика. – К. : Вища школа. – 1991. – Вип. 17. – С. 161–172.

11. Мукерджі Д. Г. Пригоди хороброго голуба / Дган Гопаль Мукерджі; переклад Стефанії Нагірної. – Чикаго : Нашим дітям – ОПДЛ, 1961. – 110 с.
12. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода [Електронний ресурс] / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 16–24. – Режим доступу : <http://www.philology.ru/linguistics1/jakobson-78.htm>.
13. Frank Helen T. Cultural Encounters in Translated Children's Literature: Images of Australia in French Translation / Helen T. Frank. – Manchester, UK and Kinderhook, NY : St. Jerome, 2007.

Анотація. У статті розглядається перекладна література для дітей та юнацтва письменників української діаспори. Розглянуто типологію перекладних творів для дітей: власне переклад, адаптація, переказ. Виокремлено головні акценти цієї літератури: відтворення розуміння інокультурного світу та відкриття ментального світу українця, який покинув Батьківщину.

Ключові слова: дитяча література, українська діаспора, перекладна література, ментальний світ.

Summary. This article focuses on defining the Ukrainian mental world represented in the translated literature for children and youth of Ukrainian Diaspora writers. The Ukrainian mental world in these works is presented in the language and cultural codes that reveal the notions of a foreign land and Ukraine.

The paper analyzes the philosophical works of M. Heidegger and H.-G. Gadamer, that consider the language as an important factor and the source of understanding the other. The attention of Ukrainian Diaspora writers to the foreign literature is explained in terms of M. Heidegger theory. In particular, while being outside Ukraine, Ukrainian Diaspora writers investigated foreign lands, their culture, penetrating deeper into the other language. The new reality could not but affect their writing, which, on the one hand, reproduces the understanding of the other culture, and, on the other hand, it contains the idea of the left Motherland and opens the Ukrainian mental world.

H.-G. Gadamer considers the term Motherland primarily as a linguistic homeland. According to the philosopher one can find his identity, overcome alienation and form common experience through the language and especially the literature. So the Ukrainian Diaspora writers in their literary translations tend not to reproduce literally the content by means of the native language but also to reveal understanding the artistic archetype that is so close to Ukrainian one.

Following R. Jakobson, three types of translations, presented in the translated literature for children and youth of Ukrainian Diaspora writers are distinguished. The typology of translated works for children and youth includes own translation, adaptation, narration.

Among the features of this literature should be noted that the translations are made for works of foreign literature, as well as the actual pieces of Ukrainian cultural heritage. Ukrainian writers were eager to popularize Ukrainian culture in this way. However the problem goes deep down as Ukrainian emigrant children were growing up in the bilingual environment.

The thematically translated literature covers the next areas: natural sciences (R. Kipling, L. Brisgun-Shantha), religious and Christian (O. Wald), patriotic («Warriors of Freedom»), moral and ethical issues (V. Gauß, F. G. Bernet), the theme of war and peace (D. G. Mukherjee) etc.

Key words: literature for children and youth, Ukrainian Diaspora writers, translated literature, mental world.

Отримано: 18.12.2017 р.

УДК 821.161.2–029:7

Н. В. Вірич

ІНФОРМАЦІЙНА НАСИЧЕНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ДЕТАЛІ (на матеріалі творів В. Нестайка)

Філологічні науки – невід’ємна складова системи освіти, що, як і кожен її аспект, у кожного народу має свій специфічний шлях становлення і розвитку. Удосконалення навчально-виховного процесу у ВНЗ сфокусовано на цілісний розвиток особистості з проєкцією на життєве самовизначення та духовно-творчу активність. Широко відчиняє двері означеній проблемі художнє слово.

Особливий інтерес до художньої деталі виникає у 60-80-ті роки ХХ століття, коли в літературознавстві актуалізуються проблеми історичної і теоретичної поетики. Саме в цей період публі-

кується значна кількість розвідок, присвячених деталі І. Франка, М. Черемшини, Ю. Смолича, інших. Художню деталь розглядають як елемент образної системи твору, як засіб художнього узагальнення, досліджують її ідейно-естетичні функції, роль і місце серед інших засобів художнього творення. Деталь набуває повних прав громадянства як літературознавча категорія.

Розвиток літератури від найдавніших часів і до наших днів позначений складним, безперервним рухом художнього пізнання. Цей процес знаходить відбиток і в постійному поглибленні, розвитку аналітичної тенденції, індикатором якої певною мірою і слугує художня деталь. Еволюція деталі в історії літератури і у творчості окремого письменника – це ширші або вужчі проблеми історичної поетики. Проте аналітичність існує і в кожному окремому творчому акті. У ланцюгу: об'єктивна дійсність – автор – твір – читач – чи не найважливішим є процес художнього аналізу, результати якого відбиваються в системі образів і мікрообразів твору, тобто і в художніх деталях. Важливу роль художня деталь відіграє і у творах В. Нестайка.

Цілісне, багатоаспектне вивчення творчої спадщини Всеволода Нестайка є однією з нагальних проблем сучасного українського літературознавства. В. Нестайко був і залишається самотньою мистецькою індивідуальністю зі своїм романтично-критичним баченням світу, з оригінальною поетикою художнього вираження дійсності. Перед сучасною філологічною наукою стоїть завдання чітко розставити акценти у визначенні функціональної ролі тих чи тих елементів поетики, виявити глибини механізми творення образності художнього тексту, типологічні, історико-порівняльні зв'язки, структурно-семантичну цілісність творів В. Нестайка.

«Без деталі немає письменника», – зауважував Олесь Гончар, адже вона (деталь) «виступає мірилом майстерності» [3, 58].

Самотність та майстерність В. Нестайка як митця полягає у тому, що він бачить художній образ не в домінуючій ролі загального чи окремого, а в їх поєднанні. Через найменшу деталь, яка є сполукою образної конкретики з соціально-психологічним, він уміє розкрити глибинні таємниці характеру.

Мета статті – дослідити художню деталь у прозі В. Нестайка.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: висвітлити поліфункціональність деталі в повістях, а також показати ідейно-естетичну роль, яку вона відіграє в текстах В. Нестайка.

Автор повістей зосереджений головним чином на психології й на особливостях сприйняття молодим поколінням дорослого світу. Гармонійне існування з довкіллям – це теж «мистецтво» життя.

Художня деталь – загальноестетичне явище. Вона широко використовується в різних видах мистецтва. У літературному тексті художні деталі – це ключові слова, які в кожному певному висловлюванні несуть основне інформаційне навантаження та виступають «символами повідомлення». Вичленення окремих символів повідомлення та подальше їх сполучення забезпечує розуміння інформації.

Як зазначається в літературному енциклопедичному словнику, художня деталь характеризується підвищеною асоціативністю [4, 718–719]. Це можуть бути якісь дрібниці побуту, пейзажу, портрета, інтер'єру, конкретної ситуації, а також жести, суб'єктивної реакції, дії та мовлення, коли вона (деталь) стає предметом відтворення. Художня деталь у всіх своїх проявах є самостійним засобом вираження, що суттєво підвищує місткість та глибину тексту. З естетичного погляду художня деталь містить у собі природне протиріччя між окремим положенням її в системі численних елементів і компонентів твору та прагненням сказати більше, ніж вона – як реальність – містить у собі. Художня деталь економить образотворчі засоби, створює образ цілого за рахунок незначної його риси. Більше того, вона примушує читача включитися у співавторство. Художня деталь – це могутній сигнал образності, що пробуджує в читача не тільки співпереживання з автором, але й особисте творче прагнення. Художні деталі та внутрішні передумови організації тексту – синтетичність художнього образу, підвищене ідейне та емоційне навантаження слова, підтекст, символічне переосмислення зображуваного – все це слугує імпульсом, який породжує десятки відповідей і тим самим утворює передумови, необхідні для «запуску» розуміння задуму автора твору.

Інформаційна насиченість, яка представлена в тексті семантичною та естетичною інформацією, дозволяє розглядати текст як єдність смислового змісту та мовної форми, що характеризується системністю та завершеністю виражених думок.

Серед розмаїття деталей провідна роль належить емоційно-образній, в якій органічно поєднуються авторська оцінка та акцентований характер сприйняття її читачем. Деталь у творчому доробку В. Нестайка є одним із провідних засобів художнього зображення дійсності та виразу авторської свідомості. За Стендалем, не можна викликати сміх за допомогою загальних положень, щоб бути смішним, викликати сміх, потрібні деталі. Лише деталі дають привід для сміху [2, 21].

Цим керується і В. Нестайко. Деталь у його творах функціонує за семантично-стильовим принципом і є основою сатиричної типізації. У трилогії «Тореадори з Васюківки» кожна вжита письменником деталь підпорядкована художньому осмисленню тієї чи іншої ситуації.

Деталі в повістях белетриста поліфункціональні за своєю природою. Серед них виокремлюються: портретні, асоціативні, психологічні, символічні тощо.

Художню деталь завжди кваліфікують як ознаку лаконічного ошадливого стилю. Мова йде не про кількісний параметр вимірюваних сумою слововживань, а про якісний – про вплив на реципієнта найбільш ефективним способом. І деталь є саме таким способом, тому що вона заощаджує образотворчі засоби, створює образ цілого за рахунок незначної його риси. Більше того, вона змушує читача включитися в співтворчість із автором, доповнюючи картину, не промальовану ним до кінця. Коротка описова фраза дійсно заощаджує слова, але всі вони автоматизовані, і зрима, почуттєва наочність не народжується. Деталь же – потужний сигнал образності, що будить у читачеві не тільки співпереживання з автором, але й власні творчі устремління.

Крім творчого імпульсу деталь несе читачеві й відчуття самостійності створеного уявлення. Читач упевнений у своїй незалежності від авторської думки, при тому, що ціле створене на підставі деталі, яка свідомо відібрана для нього художником. Ця гадана самостійність розвитку читачької думки й уяви надає повісті В. Нестайка характер незацікавленої об'єктивності. Деталь з усіх цих причин – надзвичайно істотний компонент художньої системи тексту, що актуалізує цілий ряд текстових категорій.

Проілюструємо ці надзвичайно важливі положення аналізом невеликого фрагменту із «Тореадорів з Васюківки». Щоб показати, як уміє письменник дати майже вичерпну сутнісну характеристику своїм персонажам, розглянемо кілька створених ним образів.

Ось, наприклад, образ однокласника героїв повісті Стюпи Карафольки: «Стюпу ми не любимо. Він щодня чистив зуби, робив зарядку і взагалі був свиня. Коротше, він був те, що називається зразковий учень» [5, 97–98]. Або образ Явиної сусідки Книшихи: «Книшиха вважалася дуже хворою. Хвороба в неї була невігійна і дуже таємнича... Проте ця невігійна хвороба не заважала їй щодня тягати на базар важенні кошики, а на свята випивати пляшку „денатурчику”» [5, 134].

Письменнику вистачило кількох штрихів для психологічної характеристики кожного. При цьому кожен образ прочитується «у глибину», розкручується «до безконечності», а це ознака того, що письменник максимально точно виявляє психологічну сутність зображуваних персонажів. Нам відкрилась найважливіша риса художнього мислення автора – його здатність цілісно бачити характер. У свою чергу ця особливість зумовила літературну техніку художнього відтворення характеру.

В. Нестайко, характеризуючи навіть епізодичний персонаж, обходиться щонайменш двома деталями. Річ у тім, що два-три штрихи взаємоузгоджено розкривають одну й ту ж домінуючу рису характеру. Лінія, проведена через дві точки, вже отримує певне спрямування. Дві деталі одного і того ж смислового наповнення визначають хід доконструювання читачем характеру в потрібному напрямі: «Скуйовджені й пожмакані вилізли ми з-під стільців» [5, 390]. Або: «Я ж піонер! Барабанщик у загоні! Я вірю в радіо, в телевізор, у космічні ракети!» [5, 167].

Крім того, дві-три одновекторні у смисловому плані деталі мовби взаємодоповнюють і взаємовисвічують одна одну, – ефект «розкручування» образу «у глибину» при читацькому сприйманні. Тут ми маємо справу з ювелірною письменницькою майстерністю. Наприклад: «Гонобель – гостроносенький, дрібнозубий, з великими вухами, в окулярах – справді схожий, чомусь на лисичку» [5, 54]; «Він високий, худий, кощавий і весь якийсь аж світиться – волосся світле, брови світлі, вії світлі, – не зрозумієш, чи то він такий блондин, чи то сивий (років йому під сімдесят)» [5, 60].

Стає зрозумілим, що глибина бачення і розуміння письменником особистості прямо обумовлює його систему прийомів створення художніх характерів.

Характерологічна деталь у В. Нестайка виконує свою функцію не побічно, як образотворча й уточнююча, а безпосередньо, фіксуючи окремі риси зображуваного характеру. Даний тип художньої деталі розосереджений по всьому тексту. Автор не дає докладної, локально-концентрованої характеристики персонажа, але розставляє в тексті віхи – деталі. Вони звичайно подаються мимохідь, як щось відоме. Весь склад характерологічних деталей, розсипаних по тексту, може бути спрямований або на всебічну характеристику об'єкта, або на повторне виділення його провідної риси. У першому випадку кожна окрема деталь відзначає іншу сторону характеру: «той самий, що заблудив у кукурудзі і вивисив дідові підштаники на телевізійній антені» [5, 307]; у другому – всі вони підпорядковані показу головної пристрасті персонажа і її поступовому розкриттю: «Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде по селу, всі собаки гавкають від захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врізнобіч» [5, 308].

Автор ретельно й обережно підготовлює висновок читача, направляючи його по віхах-деталях, розставлених у тексті. Характерологічна деталь створює враження усунення авторської точки зору, полишаючи читачеві ілюзію ідейно-естетичного самовизначення.

Деталь у В. Нестайка генетично пов'язана із категорією комічного, яка своїм корінням сягає суспільно-політичних обставин свого часу, тісно переплітаючись з філософськими, соціальними, політико-економічними, морально-етичними категоріями: «Що таке «кандидат», ми добре знаємо. Явина мати стала депутатом... А ці третій рік приїздять, і все іще кандидати» [5, 52]. Або: «Не забувай, що моя мама – депутат! Це теж дещо значить!» [5, 89].

Художня деталь – своєрідна ракета-носії комічного. Такому образу притаманні символічне наповнення, надзвичайна стислість і сконденсованість.

На відміну від інших видів художньої деталі (речових, портретних, пейзажних, інтер'єрних тощо) комічна деталь одночасно синтезує в собі ці різновиди і наповнює їх новим звучанням, збагачує емоційно-естетично. Твори В. Нестайка, зокрема трилогія «Тореадори з Васюківки», насичена такими значущими колоритними деталями, кожна з яких випромінює свою власну енергію і цим створює неповторну силу гумору.

Виявлення залежності літературної техніки письменника від особливостей його художнього бачення є важливим методичним моментом системного дослідження індивідуальної поетики. У такому випадку виявляється формотворча роль художнього бачення, значно підвищується точність результатів наукового пошуку.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Задачи психологии искусства / Б. Ананьев // Художественное творчество. – Л., 1982. – 243 с.
2. Большакова А. Теория автора в современном литературоведении / А. Большакова // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 15–24.
3. В'язовський Г. Творче мислення письменника / Г. В'язовський. – К., 1982. – С. 57–120.
4. Літературознавчий словник-довідник / [ред.-упоряд. Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко]. – 2-ге вид., оновлене. – К. : Академія, 2006. – 752 с.
5. Нестайко В. Тореадори з Васюківки / В. Нестайко. – К. : «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2008. – 543 с.
6. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. В 2-х т. – Т. 1. – М., 1989. – 389 с.

Анотація. У статті здійснюється спроба художньо осмислити природу художньої деталі в прозі В. Нестайка. Виявлено залежність літературної техніки письменника від особливостей його художнього бачення, що є важливим моментом системного дослідження індивідуальної поетики.

Ключові слова: художня деталь, поліфункціональність, портрет, гумор, символічність.

Summary. Artistic detail is always qualified as a sign of laconic economical style. It is not about the quantitative parameters measured by the sum of word consumption, but about the qualitative parameters – about the impact on the recipient in the most effective way. Detail in the work of V. Nestayko is one of the leading means of artistic representation of reality and expression of the author's consciousness. The details in the writer are multifunctional in nature. Among them stand out: portrait, associative, psychological, symbolic and the like.

In the works by V. Nestayko detail operates on semantically-stylistic principle and is the basis of satirical typification. In the stories each detail used by the writer is subject to artistic interpretation of a particular situation. In addition to the creative impulse detail carries the reader and the sense of independence of the created representation. The recipient is sure of his independence from the author's opinion, despite the fact that the whole is created on the basis of details that are deliberately selected for him by the artist. This apparent independence of the development of the reader's thought and imagination provides in the novel by V. Nestayko the nature of disinterested objectivity. Detail for all these reasons – an extremely essential component of the artistic text system that actualizes a number of text categories. Unlike other types of artistic details (real, portrait, landscape, interior, etc.) comic detail simultaneously synthesizes these varieties and fills them with a new sound, enriches emotionally. Works by V. Nestayko is saturated with such significant colorful details, each of which radiates its own energy and this creates a unique force of humor.

Thus, the dependence of the writer's literary technique on the peculiarities of his artistic vision is an important aspect of the system study of individual poetics.

Key words: artistic detail, multifunctionality, portrait, humor, symbolism.

Отримано: 20.03.2018 р.

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОТИВУ ПРОВИНИ В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ТВОРАХ НОВІТНЬОЇ ДОБИ ПРО ПОНТІЯ ПІЛАТА

Образ Понтія Пілата дослідники традиційно відносять до ряду так званих вічних образів літератури. Такий статус цей відомий персонаж світової історії, римський прокуратор, отримав завдяки сумнозвісній ролі, яку відіграв у долі Ісуса Христа. До образу Понтія Пілата й утілення його в різноманітних текстах неодноразово зверталися науковці, фахівці з культурології та історії літератури. Так, О. Корнієнко у ґрунтовному дослідженні детально розглянула шляхи трансформації легенди про Понтія Пілата в історії культури, залучаючи до аналізу історичні свідчення, євангельські канонічні й апокрифічні тексти, а також твори новітньої російської літератури [2; 3]. На жаль, авторка не торкається даної проблематики у зарубіжній художній літературі, що зрозуміло, адже вона свідомо обмежила предмет своєї студії через його надто розмаїті та різновекторні прояви. Спроби з'ясувати специфіку образу Понтія Пілата у творах представників різних національних літератур демонструють численні компаративні студії відомого фахівця у цій галузі професора А.Є. Нямцу. Вписуючи даний образ у євангельську парадигму сучасної прози, автор, зокрема, відзначає, що «в канонічних Євангеліях завуальовано простежується мотив доброзичливого ставлення Понтія Пілата до Христа, його намагання врятувати проповідника від страти. Письменники різних культурно-історичних епох по-різному трактували дану ситуацію (дивись, наприклад: А. Франс «Прокуратор Іудеї», Г. Даніловський «Марія Магдалина», М.А. Булгаков «Мастер и Маргарита»), акцентуючи при цьому безсилля прокуратора перед стихією натовпу» [4, 39]. Далі дослідник детально зупиняється на втіленні образів Ісуса Христа і Понтія Пілата в романі венесуельського письменника Мігеля Отеро Сільва «І став той камінь Христом». Значне місце відтворенню образу Понтія Пілата в літературних апокрифах відводить О. В. Татарінов у докторській дисертації, присвяченій моральній філософії і проблемам рецепції художніх текстів про євангельські події [9, 297–314].

Віддаючи належне вже здійсненим дослідженням, тим не менше, маємо констатувати, що низка літературно-художніх творів, у яких образ Понтія Пілата відіграє ключову роль, поки що залишилась обійденою увагою дослідників. Так, згаданий вище професор А.Є. Нямцу розглянувши загалом не менше десяти творів, автори яких зверталися до фігури римського прокуратора Іудеї [див.: 8, 262–286], не включає до свого аналізу такі романи, як «Міжзоряний мандрівник» Джека Лондона, «Спогади Понтія Пілата» Анни Берне, «Понтій Пілат» Роже Куая, «Пілат. Комплекс» Александра Лернета-Холеньї, «Євангеліє від Пілата» Еріка-Емануеля Шмітта. Необхідністю певною мірою заповнити цю прогалину зумовлюється актуальність пропонованої розвідки. Ми свідомо уникаємо в даній студії детальної розмови про роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита», оскільки про нього написана сила-силенна різноманітних досліджень, а узагальнення щодо своєрідності образу Понтія Пілата в цьому творі та його науково-критичної рецепції системно представлені у змістовному огляді О. Корнієнко [3]. Відтак, у нашій статті ставиться мета – здійснити порівняльно-типологічний аналіз особливостей художнього втілення мотиву провини у названих вище творах, акцентувавши аксіологічні аспекти даного мотиву, тобто їх морально-духовне й культурно-естетичне наповнення.

Роман Джека Лондона «Міжзоряний мандрівник» (оригінальний англomовний текст у різних редакціях мав назви «The Jacket» або «The Star Rover») [11] вперше було опубліковано 1915 року. У ньому втілюється масштабний задум автора за допомогою умовно-фантастичного прийому переміщення у часі зіставити різні епохи людської цивілізації і роль особистості у світовій історії. Головний герой і наратор роману Дерел Стендінг в одній із своїх реінкарнацій, будучи за походженням скандинавським вікінгом Рагнаром Лодброгом на службі римського імператора Тиберія, потрапляє зі спеціальним дорученням до Іудеї, де стає свідком приходу до Єрусалиму месії Ісуса Христа і обставин його засудження і страти. Ситуація суду Понтія Пілата над Ісусом вписується Дж. Лондоном у картину життя в Єрусалимі в перехідну добу, в якій стикаються різні ідеології, світобачення і національно-культурні менталітети. Розповідь ведеться у першоособовій наративній перспективі Рагнара Лодброга, який усвідомлює себе спадкоємцем Риму і протиставляє римське (читай – західне) розуміння світу й людини юдейському (в широкому сенсі східному). Ця контроверза розгортається в сюжеті кохання Лодброга до Міріам, яка переймається вченням Ісуса Христа і готова віддати себе в жертву Лодброгу, аби той влаштував втечу Ісуса з-під варті.

Понтій Пілат у романі показаний спершу байдужим до релігійних чвар у Єрусалимі, він справді намагається усунути від вирішення численних проблем міста і стосунків різних

релігійно-політичних угруповань, «мудро проводить залізну політику Риму» [6, 169]. Однак після спілкування з Ісусом Христом він переконується у його невинності і сповнюється презирства до натовпу, який вимагає страти проповідника: «Пілат, намісник Риму, тепер став людиною з людським гнівом проти цих нікчемних тварюк, що жадали крові такого лагідного й спокійного, мужнього й доброго чоловіка, як Ісус...» [6, 185].

І Пілат, і Лодброг готові у будь-який момент очистити площу від збурюваного первосвященниками очманілого люду, але у вирішальний момент обидва отримують стримувальний сигнал від самої жертви: «І мене, й Пілата стримав сам Ісус. Він глянув на мене. Кажу вам, що цей рибалка, цей мандрівний проповідник, заброда з Галілеї, командував мною. Він не сказав ні слова. Проте я почув його команду, як згук сурми. І я зупинився, опустивши руки, бо хто ж я такий, щоб опиратися волі й намірам цього спокійного, впевненого в собі чоловіка?...» [6, 186].

Таким чином, у романі Джека Лондона «Міжзоряний мандрівник» має місце вільне трактування євангельського сюжету. Автор акцентує у характері Понтія Пілата розуміння ідей Ісуса Христа. Однак навіть маючи можливість врятувати його життя, прокуратор приймає свідоме рішення не втручатися у Божий промисел.

Роман французької письменниці Анни Берне (Anne Bernet, 1962 р.н.) «Спогади Понтія Пілата» було опубліковано 1998 року. Твір отримав досить високі оцінки в літературній критиці, був перекладений багатьма мовами, зокрема й російською [1] і приніс авторці міжнародне визнання. В Україні творчість Анни Берне поки що залишається практично невідомою, тому звернення до її роману, присвяченого сумнозвісній постаті світової історії, є актуальним, особливо в контексті порівняльно-типологічного вивчення традиційних сюжетів і образів.

Особливості художньої трансформації в романі відомої євангельської історії суду Понтія Пілата над Ісусом Христом зумовлюються специфікою наративної структури твору, організованого як розповідь від першої особи з численними ретроспективними вставками-спогадами головного героя-натора не лише про події в Єрусалимі, але й про дитинство і юність майбутнього прокуратора Понтія Пілата, його участь у походах римських легіонів на території галлів і германців.

Роман складається із 13-ти частин, і розповідь розпочинається з перебування Понтія Пілата у В'єнні, невеличкому містечку в передгір'ях Альп, куди він засланий імператором Тиберієм після нібито невдалого управління Іудеєю і де були розпочаті спогади. Потім декілька разів «момент теперішнього» змінюється і пов'язується з наступними важливими подіями в житті Пілата, аж до його сімдесятип'ятиліття у 64 р. н.е. у дні Великої Римської пожежі.

«Подія розповідання» у творі має рухливу відправну точку (розповідне «теперішнє»), завдяки чому підтримується ефект постійного перебування читача в ситуації безпосереднього наближення до самої розповіді й відповідно актуалізує сприйняття тексту. Так, Понтій Пілат постійно зіставляє «тоді» і «зараз». При цьому в тексті постійно акцентується не тільки різниця між описуваними подіями давно минулого часу та їх рецептивним осягненням у момент розповідання, а й «розводяться» різні у часовому відношенні моменти події розповідання з акцентуванням процесу його рефлексії, порівн.: «Перечитываю эти страницы, написанные пять лет назад, во Вьенне...»; в іншому місці: «Я перечитываю эти строки и не без сердечной боли обнаруживаю...» (тут і далі роман цитується за текстом, розміщеним в мережі Інтернет – див. [1]).

Таким чином, Понтій Пілат пише свої спогади, продовжуючи, перечитуючи і певною мірою переписуючи їх, а це створює ефект метатекстуальності, коли автор спогадів рефлексує не лише з приводу того, про що він згадує, а й про те, як краще описати ці спогади, надати їм більшої виразності й проникливості.

Центральна проблема роману полягає в осмисленні Понтієм Пілатом свого вчинку щодо Ісуса Христа та загалом ролі мандрівного проповідника в його особистому житті та в житті його родини, адже і дружина Пілата Прокула, і його донька Понтія, і навіть найближчий друг Флавій дуже скоро стали послідовниками Ісуса Христа. Пілат чітко розуміє, що причиною його згоди на страту Христа стало боягузтво, страх перед імператором Тиберієм, оскільки в процесі суду римський прокуратор не відреагував на слова підсудного, в яких можна було прочитати образу імператора та римської величі.

У позиції Понтія Пілата в момент прийняття рішення різко стикаються обов'язок і мораль: «Я исполнял свой долг, но он мне претил...». Однак пізніше ця проблема відходить на задній план, натомість біль важливим для Понтія Пілата стає усвідомлення, вже у глибокій старості (порівн.: «...я накануне отпраздновал свой семидесятипятiletний юбилей...») того, що свого часу він виявився нездатним розпізнати Світло й Істину.

Кульмінацією роману є події Римської пожежі в липні 64 року, коли імператор Нерон звинуватив християн у підпалі і розпочалися жорстокі переслідування і страти всіх послідовників Христа і підозрюваних у симпатіях до них. Саме в цей час Пілат знайомить зі своїми записами апостола Павла, який відгукується на них такими словами: «– Ты прав, Пилат, – говорит он после молчаливой

паузы, – тысячу раз прав. Если все, во что мы верим, было ложным, если те, кто умер со Христом, не жили бы и не воскресли в Нем, если бы Сам Христос не восстал из мертвых, мы по-прежнему оставались бы погрязшими в наших грехах. Наша вера была бы тщетной, и мы были бы самыми несчастными из людей. – Павел улыбается. – Пилат, ты веришь, в глубине души, что мы заблуждаемся? Веришь ли ты, видевший их умирающими и умиротворенными во Христе, что наши братья отдали свои жизни за басню?»

Як бачимо, Анна Берне в романі «Спогади Понтія Пілата» розгортає традиційний сюжет у морально-філософській і психологічній площинах, акцентуючи увагу на подоланні центральним героєм внутрішньої роздвоєності, самозасудженні й прийнятті Христа як Спасителя світу.

Особливий варіант втілення образу Понтія Пілата пропонується в романі французького письменника Роже Каюа «Понтій Пілат» (1961). У відносно невеликому за обсягом творі (складається всього з 7 розділів і Епілогу) автор акцентує можливість як альтернативного психологічного мотивування вчинків прокуратора Іудеї і навіть альтернативного розгортання світової історії.

Прокуратор показаний у романі Каюа в гострому конфлікті з синедріоном, і саме для того, щоб вразити юдейських лідерів Анну і Каїафу (у тексті твору саме такий варіант написання цього відомого імені. – Л.К.), він хоче звільнити Ісуса (порівн. : «Прокуратор решил сопротивляться синедриону. Иисус его, разумеется, мало беспокоил... Пилату хотелось просто-напросто отпустить проповедника в пику синедриону...» [4]). Спочатку прокуратор вирішує скористатися можливістю передати Ісуса царя Іроду, який мав би вирішити його долю, оскільки Галілея, звідки походив новоявлений Месія, підлягала його юрисдикції. Однак Ірод влаштує так, що справа знову повертається до Пілата.

Далі сюжет розвивається ніби в традиційному руслі: Пілата підштовхують до того, аби він діяв згідно з політичною кон'юнктурою, убезпечивши себе від звинувачень і зберігши власне лице. Переказується розмова Пілата з префектом преторії Мененієм, який радить йому демонстративно відректися від цієї справи, здійснивши ритуальний жест умивання рук, що має величезне значення на Сході й водночас унеможливить видатися смішним центральній адміністрації. Саме в цей момент Пілата вражає перший докір сумління: «самым ясным выводом из речи Менения оказалось внезапное понимание того, что допустит казнь Иисуса, если он может ей помешать, не менее преступно, чем хладнокровно убить его...» [4].

Важливу роль у розгортанні сюжету відіграє сон дружини Пілата Прокули. За розгадкою сну прокуратор звертається до віщуна халдея Мардука. З цього моменту оповідь набуває виразного містико-фантастичного характеру. Мардук відкриває прокураторові майбутнє, аж до сьогодення (тобто до XX ст. після Христа), яке повністю залежатиме від того, як учинить Пілат. Однак він зовсім не застерігає його від втрати Ісуса, адже вважає, що цього не уникнути. Замовчує він і те, якою бачить долю самого Пілата: «Он умолчал также о Пилате, канонизированном Эфиопской церковью и почитаемом в Пилатов день – 25 числа месяца сани, то есть 19 июня, – о Пилате Исповеднике, который станет фигурировать в календаре и святцах вместе со своей женой Прокулой (Аброклой на их гортанном языке): она за свой сон, а он за бесплодные угрызения, за тщетные усилия и за то, что засвидетельствовал невинность искупителя. Много позже некий суровый священнослужитель – то ли валлиец, то ли шотландец – сочтет чудовищным подобное производство в святые...» [4].

Напередодні перед проголошенням свого рішення Пілат проводить у напружених духовних шуканнях безсонну ніч і приймає несподіване рішення: «Как бы ни было значительно то, что поставлено на карту, – пусть даже решается судьба Вселенной, – душа человеческая свершает лишь то зло, которое приемлет. Она хозяйка над собой. И никаким всемогуществом не одолеть этой бесценной привилегии....» Наступного ранку він звільняє Ісуса і тим самим спрямовує історію іншим шляхом. Безперечно, фінал твору є абсолютно несподіваним і повністю альтернативно-фантастичним: «из-за человека, который, вопреки всем ожиданиям, проявил мужество, христианство не состоялось. За исключением изгнания и самоубийства Пилата, не произошло ни одного из событий, предсказанных Мардуком. История, если не считать этого частного факта, пошла иным путем...» [4].

Така версія євангельської історії може видатися неприпустимою і свавільною, однак авторський відступ від «реальної історії», вочевидь, зумовлений інтенцією подати принципово не узгоджений із загальноприйнятим трактуванням мотив провини Понтія Пілата. О. Татарінов слушно зауважує, що у творі Роже Каюа (в російськомовному написанні – Кайюа) здійснюється «фантастическая ревизия исторического процесса: средствами литературы автор делает «бывшее небывшим», показывая Пилата упрямым и совестливым человеком, отказавшимся от распятия Иисуса в пользу иного, нехристианского течения жизни мира...» [9, 306]. До цього твердження варто додати, що художня інтерпретація Роже Каюа звільняє його героя від мук сумління і відкриває нові варіанти психологічного прочитання традиційного образу світової літератури.

Менш радикальним, але по-своєму оригінальним є варіант сюжету про Понтія Пілата в романі австрійського письменника Александра Лернета-Холеньї (1897–1976) «Пілат. Комплекс» (назва німецькою мовою – «Pilatus. Ein Komplex»), написаному 1967 року.

Роман складається з двох частин. Перша, назва якої дублює загальну назву твору, представляє собою ретроспективні спогади барона Донаті, який розповідає про те, як євангельський сюжет із Понтієм Пілатом в буквальному сенсі був розіграний у студентському спектаклі, де він грав роль римського прокуратора. Центральним концептом дискусії навколо спектаклю і протосюжету є знамените запитання «Що є істина?». Персонажі твору пов'язують даний концепт насамперед із сумнівами, і ширше – із сутністю віри. Донаті стверджує, що самі по собі сумніви є підтвердженням віри: «Именно это мое сомнение в истине, хотя – или именно потому, что – о нем написал уже Иоанн, – собственно оно, сомнение, было самым несомненным во всех Евангелиях. Не нужно даже малейшей веры, чтобы считать его правомочным, это сомнение, оно высвечивается само по себе, в то время как все другое – чудесное рождение Господа, моление пастухов и царей, учение христианства, исцеление многих больных, воскрешение мертвых, вся жизнь Спасителя – все это исторически нигде не подтверждено; наконец, и его собственная смерть, и его собственное воскрешение, все существование Христа повисает в воздухе, если в это просто не поверить. Только одно – правомочность моего сомнения в истине была из всего, что написано в Евангелиях, единственно неуязвимой, единственно истиной, даже могла быть своеобразной антитезой к известному признанию Сократа: он знает только то, что ничего не знает...» [5].

У другій частині роману дискусія наче дублюється, її учасниками стають Верховний Суддя і Кардинал, які ті ж самі проблеми віри й істини намагаються осмислити через нерозривність пари «Ісус – Пілат» і принципову значущість для всієї євангельської історії суду прокуратора над Христом: «в этой краткой сцене охарактеризована суть обеих фигур: у Иисуса полнота душевной страстности, а у Пилата свирепствует полный скепсис агностицизма, хотя можно почувствовать оттенок меланхолии. В мировой литературе общая мощь этой сцены никогда не была превзойдена, даже не была достигнута...» [5].

Істинність Христа і Христова істина доводяться в ході дискусії апофатично, тобто ствердження досягається шляхом заперечення чи скепсису, його подолання ходом історії і станом самої природи: «не знание, а незнание, не закономерность, а чудо, не надежность, а опасность, не возможность, а невозможность, наконец!». При цьому Пілат виступає в дискурсивній інтерпретації Судді і Кардинала не так суддею, як підсудним; їхній діалог нагадує суд над Ісусом, але в ролі Ісуса парадоксально виступає Пілат – з одного боку, як жертва, оскільки він відмовляється визнати свою провину, а з іншого – він виявляється не менш ніж сам Христос причетним до виникнення чи не найвеличнішої світової релігії.

Подібно до твору А. Лернета-Холеньї роман Е.Е. Шмітта (1960 р. н.) «Евангеліє від Пілата» (2004) також зосереджений на проблемах віри і сумніву. Подібною є й архітектоніка обох творів: роман Шмітта також складається з двох частин, одна з яких (друга) повторює загальну назву (дзеркально щодо твору Лернета-Холеньї). До певної міри міняються ролями і персонажі Шміттової історії: Ісус ніби заражується сумнівами Пілата, хоча спочатку, у першій частині, названій «Пролог. Сповідь засудженого до смерті у вечір арешту», розповідь ведеться від імені Ісуса. «Пролог» у даному випадку є доволі розлогим – займає третину всього тексту. У другій частині розгорнуті рефлексії щодо сутності істини подаються вже у першоособовому викладі Пілата: «Что такое истина? Есть твоя истина, есть моя истина, есть истина всех остальных. Как добрый римлянин, воспитанный на греческом скептицизме, я все считал относительным. Любая истина есть истина для того, кто ее высказывает. И есть столько истин, сколько людей. Истина никогда не бывает одной; именно поэтому ее и не существует...» [10]. При цьому Пілат згадує свій діалог з Ісусом як гру в м'яч, коли партнери постійно повертають один одному запитання-м'ячі.

Пілат у романі Шмітта так і не перетворюється на віруючого християнина. Однак стан внутрішньої роздвоєності, в якій він постійно перебуває, і те, що стоїть за цим станом, засвідчує найголовніше, що лишив по собі Ісус. Його формулює християнка Клавдія Прокула, дружина прокуратора: «Он оставляет нам возможность верить или не верить. Можно ли заставить примкнуть к остальным силой? Можно ли заставить любить? Каждый должен сам располагать собой, соглашаться на веру, как на любовь. Иисус уважает людей. Он подает нам знак своей историей, но оставляет нам свободу толковать этот знак. Он слишком любит нас, чтобы заставлять. И потому что он нас любит, он дает нам право на сомнение. Этот выбор, который он оставляет за нами, и есть обратная сторона его тайны...». Тому безперечно переконливим виглядає її висновок, звернений до чоловіка: «Сомневаться и верить – одно и то же, Пилат. Безбожно только равнодушие...» [10].

Таким чином, у розглянутих творах художніми засобами втілюються типологічно подібні аксіологічні аспекти мотиву провини, що складає центральну доміную образую Понтія Пілата.

Важливо, що всі автори стверджують змістовну значущість взаємозв'язку образів Понтія Пілата й Ісуса Христа, у позиціях яких є однаково сутнісними, хоч і по-різному акцентованими морально-філософські та духовно-ціннісні питання добра і зла, віри і сумніву, правди й істини.

Список використаних джерел

1. Берне Анна. Воспоминания Понтия Пилата [Електронний ресурс] / Анна Берне. – Режим доступу : <http://flibusta.is/b/512299/read>.
2. Корниенко О. Понтий Пилат в истории культуры: трансформации осмысления (исторические свидетельства, евангельский канон, апокрифы, русская литература XX века). Часть 1. / О. Корниенко // Біблія і культура: наук.-теоретич. журн. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2008. – Вип. 8–9. – С. 261–271.
3. Корниенко О. Понтий Пилат в истории культуры: трансформации осмысления (исторические свидетельства, евангельский канон, апокрифы, русская литература XX века). Часть 2. / О. Корниенко // Біблія і культура: наук.-теоретич. журн. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2010. – Вип. 13. – С. 140–146.
4. Кайюа Роже. Понтий Пилат [Електронний ресурс] / Кайюа Роже. – Режим доступу : http://libelli.ru/works/manus/r_cail1.htm.
5. Лернет Холенья, Александр. Пилат [Електронний ресурс] / Александр Лернет Холенья. – Режим доступу : <http://flibusta.is/b/470935/read>.
6. Лондон Джек. Міжзоряний мандрівник: роман / Джек Лондон // Лондон Джек. Твори у дванадцяти томах. – К. : Дніпро, 1972. – Т. 10. – С. 5–247.
7. Нямцу А. Е. Евангельская парадигма в современной прозе / А. Е. Нямцу // Біблія і культура: наук.-теоретич. журн. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2010. – Вип. 12. – С. 37–44.
8. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): монограф. / Анатолий Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.
9. Татаринов А. В. Художественные тексты о евангельских событиях: жанровая природа, нравственная философия и проблемы рецепции: дисс. на соискание ученой степени докт. филол. наук. – Краснодар, 2006. – 646 с.
10. Шмитт Э.-Э. Евангелие от Пилата [Електронний ресурс] / Э.-Э. Шмитт. – Режим доступу : <http://flibusta.is/b/468762/read>.
11. London, Jack. The Jacket (The Star Rover) [Електронний ресурс] / Jack London. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/ebooks/1162>.

Анотація. Стаття присвячена виявленню аксіологічних доміант мотиву провини в літературно-художніх творах ХХ століття, художня система яких концептуалізується образом Понтія Пілата у відношенні до його історичного прототипа і евангельського сюжету суду над Ісусом Христом. Розглядаються романи «Міжзоряний мандрівник» Джека Лондона, «Спогади Понтія Пілата» Анни Берне, «Понтий Пилат» Роже Кайюа, «Пилат. Комплекс» Александра Лернета-Холеньї, «Евангеліє від Пилата» Еріка-Еманюеля Шмітта. У цих творах образ Понтія Пілата займає центральне місце в системі персонажів, виконує сюжетотвірну функцію і виражає неоднозначність авторської позиції щодо морально-філософської проблематики відомого евангельського сюжету.

Ключові слова: образ Понтія Пілата, традиційний сюжет, мотив провини, художня трансформація.

Summary. The article deals with the problem of the fictional transformation of the Pontius Pilate's character in some works of different authors of the twentieth century: «Star Rover» by Jack London, «The Memoirs of Pontius Pilate» by Anne Bernet, «Pontius Pilate» by Roger Caillois, «Pilate. A Complex» by Alexander Lernet-Holenia, «The Gospel According to Pilate» by Eric-Emmanuel Schmitt.

The Pontius Pilate's character is considered in relation to his historical prototype and the gospel plot of the trial of Jesus Christ. The main purpose of the article is to identify the axiological dominance of the motive of guilty in the above-mentioned works.

Jack London in «Star Rover» interprets the gospel plot very freely and emphasizes the Pontius Pilate's understanding of the Jesus Christ ideas. In accordance with J. London, Pontius Pilate, even having the opportunity to save Jesus Christ, makes a conscious decision not to interfere in God's Will.

The novel «The Memoirs of Pontius Pilate» by Anne Bernet deploys a traditional plot in the moral-philosophical and psychological plane, focusing on the overcoming of the central hero of internal divisions, self-condemnation and acceptance of Christ as Savior of the world.

«Pontius Pilate» by Roger Caillois emphasizes the possibility of an alternative psychological motivation for the actions of the procurator of Judea and even an alternative deployment of world

history. Roger Cayua's version frees his hero from the torment of conscience and opens new versions of the psychological reading of the traditional image of world literature.

The novel «Pilate. A Complex» by Alexander Lernet-Holenia affirms the Truth of Christ. It is proved apophatically in the course of the discussion. The assertion is achieved through denial or skepticism. It is certified by the course of history and the state of nature itself.

E. E. Schmitt in the novel «The Gospel of Pilate» focuses on the problems of faith and doubt as well. The main character does not turn into a believer Christian. However, the state of internal dichotomy, inherent to him, points to the most important thing that Jesus left – doubt as a stage on the path to faith.

Key words: Pontius Pilate, traditional plot, motive of guilty, artistic transformation.

Отримано: 10.04.2018 р.

УДК 821.161.2–1.09

Л. П. Куца

ЗБІРКА І. ФРАНКА «SEMPER TIRO»: ОБРАЗ «ІНШОГО» У СТРУКТУРІ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Постановка наукової проблеми та її значення. Визнання прав «Я» у ліриці, насамперед реалістичній, передбачає також і права «Іншого» як вищої цінності. Звідси відомий теоретик суб'єктної організації лірики Б. Корман писав: «... «Я» тільки тоді є вартісним, коли воно визнає іншу людину (світ інших людей) як вищу вартість» [4, 342]. Під таким кутом зору поезії І. Франка, що увійшли до збірки «Semper tiro», постають на сьогодні вдячним дослідницьким полем.

Як відомо, автор за допомогою художнього прийому ліричного перевтілення спонукає своїх героїв, дуже далеких від нього, «розмовляти» у поезії так, як у прозі чи драмі. Т. Власенко акцентує, що серед суб'єктних форм авторської свідомості у ліриці виокремлюють «ще одне я, яке не співпадає з «я» ліричного героя» [3, 155]. Це «ще одне я» традиційно називають рольовим героєм, тобто героєм поетичних текстів, формально створених як ліричні висловлювання від імені різних, не тотожних авторові персонажів. У ліричних творах таким чином «виникає складна парадигматика ліричних суб'єктів: у стосунках між «Я» – «Ти» з'являється «Інший»...» [9, 148]. Одразу конкретизуємо, що дослідники неоднозначно тлумачать образ цього «Іншого». Так, В. Смілянська, осмислюючи термін «герой рольової лірики», схилилася до іншої термінополуки – «ліричний персонаж». Вона цілком слушно зауважувала, що при виборі термінології «має бути застережена деяка умовність у розрізненні термінів «ліричний персонаж» – як носій висловлювання й одночасно предмет зображення – з одного боку, і – з другого – «персонаж лірики», як «безмовний» предмет зображення – кожен з тих образів людей, чий ліричний портрет малює ліричний розповідач...» [8, 72].

Вища авторська інстанція організовує у ліричному творі мовлення ліричного персонажа, на що вказує здебільшого заголовок як один із способів побудови образу автора. Тому заголовок твору відносимо до композиційних форм мовлення ліричного розповідача. Тут посилаємось також на Н. Тамарченка, який зазначає, що в структурі ліричного твору існують композиційні фрагменти, які не входять у сферу світобачення персонажа. До таких він відносить заголовки – «форми власне авторського слова» [7, 102]. Неоднозначність в окресленні вищої авторської свідомості, яка організовує «геройну» іпостась (ліричний розповідач чи «власне автор»), не є звичайною теоретичною розбіжністю – вона зумовлена специфікою ліричної системи конкретного поета, на основі якої робить узагальнення той чи інший дослідник. Присутність чи відсутність «Іншого» в ліричній системі поета, вибір його, спосіб переживання цього «Іншого» є характерологічною рисою цієї системи. Звідси **метою пропонованої статті** є аналіз «персонажної» лірики І. Франка з його вершинної збірки «Semper tiro».

Виклад основного матеріалу. Персонажна суб'єктна сфера об'єднує у збірці «Semper tiro» три поезії: «Конкістадори», «Притичина» і «Говорить дурень в серці своїм...». Ліричні персонажі у них дуже різні за структурно-тематичним критерієм: у «Конкістадорах» збірний ліричний персонаж втілює культурно-історичний тип свідомості; у «Притичині» жіночий ліричний персонаж здійснює психологічні відкриття, виходячи за межі історичних, національних, соціальних відмінностей; у «Говорить дурень в серці своїм...» він виявляє свою глибинну духовну сутність.

У «Конкістадорах» світогляд багатьох ніби зливається у єдину ідейно-емоційну реакцію збірного ліричного персонажа, яка і стає наскрізним пафосом твору. Маємо якраз той факт, на особ-

ливостях якого акцентували вчені: збірний персонаж втілює «лише гармонійні стосунки, такі рідкісні в дійсності» [4, 455]. Він виражає те спільне, що об'єднує багатьох, – те, що роз'єднує, залишається поза його свідомістю.

Висока напруга чуття під дією сили ідеї увиразнює дійсність, до якої прямують конкістадори. Але цілком несподівано ця дійсність позбавляється пристрасного забарвлення, яким оповитий шлях до неї, – це «пристрасть затишна». Далі у тексті вірша маємо висловлювання збірного ліричного персонажа, яке у стильовому плані наближене до власне авторського («Або смерть, або перемога!», «До відважних світ належить»). Зрештою збірний персонаж не повідомляє про звичайну подієву ситуацію, не розкриває переживань конкістадорів з приводу прямування у небезпечному для життя просторі тощо. У центрі ліричного монологу – непохитна позиція вибору. Така позиція, як стверджують дослідники суб'єктної структури творів, не належить ліричному персонажеві, а прихованій у тексті вищій авторській свідомості. У «Конкістадорах» справді чітко розмежовуються два види мовленнєвої норми: персонажа («...Флора суне», «Завертай!», «Нічирк!», «К чорту боязнь нависну!») і власне автора («...Нема нам вороття на старий шлях», «До відважних світ належить»). Але між свідомістю збірного ліричного персонажа (конкістадорів) і власне автора повна єдність. Останній ніби демократизується, розчиняється у нагнітанні емоцій тих, що долають «бурхливий океан». Якщо власне автор як носій вищої свідомості мав би зайняти певну позицію стосовно дій конкістадорів або хоча б висловити якісь роздуми чи просто «перебувати» у спогляданні цієї незвичайної акції, то у Франковому творі він свідомо відмовляється від своєї «вищості». Як і кожний із конкістадорів, він прямує до «тихої пристані», прямує разом з усіма в одному ряду.

Поезія «Конкістадори», що наповнена романтичним духом і зорієнтована на романтичне сприйняття описуваних подій, являє читачеві збірного ліричного персонажа, який не є традиційним романтиком. Загальнолюдські, позаособисті цінності не допускають у його духовний світ романтичного індивідуалізму, а скеровують до дії. Залишаючись у межах романтичної свідомості, він займає принципово не романтичну рішучу активність. У вірші його позиція увиразнюється стилістично – за допомогою односкладних, особливо односкладних неповних речень:

Завертай! І бік при боці!
І стерно біля стерна!
Кидай якорі! На берег
По помостах виходи! [10, 104].

Збірний ліричний персонаж своєю реалістичною конкретикою полонив свідомість власне автора, розчинив його у собі. Таким способом у «Конкістадорах» виражається «зрив» зі «спорохнявілою традицією» [6, 116] – «майбутнє перестане мріти віддаленою перспективою...» [5, 269]. У «Конкістадорах» носій вищої свідомості і збірний ліричний персонаж зливаються до такого ступеня, що текст формально належить уже збірному персонажеві.

У збірці «Semper tūro» постає, на відміну від збірного персонажа конкістадорів, досить не традиційне для творів І. Франка ліричне перевтілення у поезії «Притичина». Це один із творів, коли розповідач займає позицію «збоку» і присутній лише у назві твору. Сучасні франкознавці висновують, що заголовок «Притичина» «є своєрідним аналогом до жанру, окресленого в назві циклу («притичина» = «співомовка»)» [12, 180].

Неусвідомленою радістю-скаргою пронизаний монолог ліричного персонажа (дівчини). Вона переживає неочікуваний, несподіваний стан. Загалом тут треба говорити і про нетиповий зразок рольової лірики, коли заголовок окреслює не приналежність до певного соціального стану, роду занять, особливості характеру тощо, а саме випадок. Назва «Притичина» – це і оцінка цього випадку, хоча виразно не окреслена у значеннєвому аспекті (співчутливе, іронічне чи філософське).

Мамцю, що мені?
Щось, мабуть, зовсім погане!..
.....
Без причини я сміюсь,
Без причини гірко плачу... [10, 143].

Якщо розглядати ліричного персонажа «Притичини» під кутом зору мовленнєвої манери як однієї із найхарактерніших рис цього носія свідомості, то вона не надто вирізняється на фоні літературної норми. Потрійне звернення до матері («Мамцю, мамцю, що мені?»; «Мамко, мамочко моя!»; «Мамцю, мамцю, що се є?») виконує у тексті твору кілька функцій. По-перше, воно увиразнює віковий портрет дівчини – ранню юність, коли вона не може навіть усвідомити і не все знає про таємниці нового для неї почуття; по-друге, це звернення підтверджує непорочність всієї її істоти.

Звернення до матері значно розширює уявлення не тільки про «підсвідому жадобу» дівчинки-юнки, а «домальовує» її постать загалом. Йдеться про довірливість у стосунках з матір'ю. Цей, на

перший погляд, другорядний мотив в ідейно-художній тканині вірша є насправді важливим для «геройної» свідомості, оскільки підсилює драматичне начало у рольовій ліриці. Звернення виводить ліричного персонажа за межі приналежності до певного соціального стану, але поєднує його з надіндивідуальним етико-культурним образом українського народу. Адже, за В. Янівим, українець пов'язаний з родиною чуттєво і найперше з тією постаттю, яка на чуттєвість найбільш здібна відповісти тією ж чуттєвістю, – з матір'ю. В аналізованій поезії монологічний виклад умовно діалогізується. Йдеться тут про типову для різножанрової Франкової творчості діалогічність (не тільки у плані інтертекстуальності), коли монологічний текст, орієнтуючись на певне сприйняття, внутрішньо діалогізується, балансує на межі двох суб'єктів. По-третє, зменшено-пестливе звертання, зокрема його градаційний варіант у середині тексту («Мамко, мамочко моя!»), підсилює переживання першої психодрами молоді душі. Воно належить до тих композиційних форм вислову, які підсилюють психологічну гостроту твору і які давали підстави дослідникам говорити про жанрові ознаки драми у «Притичині». У тексті «Притичині» виділяються три інтонаційно-композиційні фрагменти. Перші три строфи об'єднані невідомим «щось», яке чотири рази повторюється у цих строфах. Якщо перше «щось» семантично послаблене, оскільки логічний наголос падає на словосполучення «зовсім погане», то у наступних строфах наголос переходить якраз на «щось». Тут воно персоніфікується і, поєднуючись із дієслівними лексемами, оповиває ліричного персонажа таємничістю. Отже, «щось» досить динамічне: воно «туркоче», «біжить», «крекче», «співає», «свище», «шепче». Контекстуально ця дієслівна градація характеризується одночасно просторово-руховими («біжить»), інтонаційно-емоційними («туркоче», «крекче», «свище») та психологічними у даному контексті («співає», «шепче») ознаками. Важливо, що І. Франко, який був майстром градації, порушує, в одному випадку, послідовність семантичного ряду дієслів («туркоче», «біжить», «крекче»), в іншому зміщує послідовність згущення ознаки, тобто розташування так званих сильних і ослаблених елементів градаційного ряду («туркоче», «співає», «свище»). Такий відступ від градаційної норми був свідомим, оскільки мав метою досягнути вираження психологічного стану персонажа і, зрозуміло, художньо-риторичного ефекту. Цей динамічний ряд вивершується в останньому рядку другої строфи ритмічним: «А все згідно: Жить! Жить! Жить!», у якому і виражена ідейна настанова вірша. Драматичну неусвідомленість стану ліричного персонажа передано у творі за допомогою контрасту: «Всіх люблю і всіх боюсь» [10, 143].

Ліричне переживання з максимальною енергією виражене у двох останніх рядках першої строфи, коли І. Франко «переводить» персонажа від звичайної до незвичайної асоціації:

Мій спокій, мов свічка тане,
А в серденьку, як в млині [10, 143].

Цитоване порівняння посилює ефект «ліричного безпорядку» у творі, який («безпорядок») став характерною ознакою поезії ХХ століття і використовувався для підсилення художнього інтересу «до таємних глибин людської свідомості, до джерел переживань, до складних, логічно невизначених порухів людської душі» [11, 312].

Наступний інтонаційно-композиційний фрагмент у «Притичині» – це сон персонажа: весняна картина, повна веселого руху. Якщо у третій строфі юнка повідомляє, що таємниче «щось» тільки проглядає крізь рожеву млу, то у четвертій воно викликає у її уяві картину «тихого сяєва весни». Уява дівчини у просторі цієї ідилії не затримується. Мить – і вона опиняється у динамічному звуко-кольоровому просторі:

Між квітками тими й я.
А в садку музика грає,
Рій метеликів гуляє...
Мамко, мамочко моя! [10, 143].

Прочитуємо тут одну із найдоступніших спроб ліричного персонажа відтворити свій стан, хоча наведена картина все-таки відзначається смисловою розмитістю, сумбурністю значенневого тлумачення. Ця значеннева розмитість підсилюється в останніх трьох строфах, коли увагу юнки привертає «безмовний персонаж» – метелик. Її збентеження посилюється, а навколо починається драма, сповнена незвичайного руху: «він крильцями тріпотить...», «відлетить, то прилетить». З поля зору дівчини зникає «кольоровий рій», привертає увагу «один» метелик. Він – «пишно-крилий, срібнолатий», ще мить – і він уже «весь рожевий, тло зелене». Динамічне кружляння метелика («Все круг мене, все круг мене...») згармонізовується із нестримним бажанням дівчини («Ах, якби його спіймати!»). Її почуття – наче «барвіста нитка»: тут одночасно сміх і плач, любов і страх, безсоння і кольоровий сон. Саморефлексія відзначається образністю і водночас прихованим смислом. Третій інтонаційно-композиційний фрагмент – це остання строфа, найсильніша позиція у «Притичині»:

Мамцю, мамцю, що се є?
 Чи метелик, чи горобчик,
 Чи рожевий гарний хлопчик,
 Мені спати не дає?.. [10, 143].

Отак відбувся перерозподіл могутньо-врівноваженої енергії домінуючого у «Semper tiro» власне автора у неусвідомлено-радісне і життєствердне світовідчуття ліричного персонажа.

До персонажної лірики дослідники відносять поезію «Говорить дурень в серці своїм...», прочитуючи у ній давню схильність поета до полеміки зі Святим Письмом, коли замість канонічного (у 14 псалмі) «Безумний говорить в серці своїм: нема Бога», І. Франко «пропонує цілком протилежне судження «Говорить дурень в серці своїм: Єсть Бог і єсть він Богом моїм!».

Суб'єктну структуру цього твору увиразнює його «беззаголовковість» (термін С. Скварчинської). Сучасна дослідниця М. Челецька констатує, що беззаголовковість у ліриці XIX століття пов'язана з тенденцією до циклізації і що «у контексті ліричного циклу перший рядок набуває фабульного значення, а тому може інколи «промовляти» значно більше, ніж сам текст» [12, 65]. Найважливішим у нашому випадку є те, що вірш є складносуб'єктною структурою. Хоча дослідники, відносячи його до рольової лірики, мають рацію у тому сенсі, що монолог ліричного персонажа займає майже весь сюжетний простір – 66 рядків, а носії іншої – вищої свідомості – лише два рядки. Епіграф у ньому («Рече безумень вь сердцѣ своемъ, яко н.сть Богъ»), як і в інших віршах циклу «На старі теми», у першовиданні був заголовком без вказівки на джерело посилання. Вже сама подвійність цієї композиційної форми мовлення ускладнює суб'єктну структуру вірша. Як назва, ця форма належить до власнеавторського слова; як епіграф, вона «підключає» у суб'єктну сферу іншого «первинного» автора, яким у нашому випадку є біблійний пророк Давид. Перший рядок вірша, який постав пізніше його назвою («Говорить дурень в серці своїм»), належить спорідненій із власне автором, але вже іншій інстанції – ліричному розповідачеві. Важливо, що його сфера – це обрамлення твору (перший і останній рядки). Ці дві сфери – власне автора (чи іншого «первинного» автора) і ліричного розповідача, – незважаючи на їхнє мінімальне словесне оформлення, не просто ускладнюють монолог ліричного персонажа, не тільки формують вірш як складносуб'єктну структуру, а представляють єдину системну суб'єктну форму вираження авторської свідомості. Її носієм, за Т. Власенко, є «суб'єкт релігійної свідомості», в основі світогляду якого лежить ідея світу, організованого вищою силою. Епіграф таким чином є тезою, а сам вірш – антитезою. Так окреслився «смісловий діалогізм» (Т. Гундрова), що набув у творі гострого іронічного підтексту.

Лексема «безумень» уже в першому рядку Франкової поезії трансформована в експресивно забарвлену «дурень» (розумово обмежена, тупа людина). Як бачимо, ліричний розповідач не зайняв позицію «збоку», а емоційно випередив читача у рецепції монологу ліричного персонажа. Якщо у чотирнадцятому псалмі домінує дієслівний тематичний комплекс (пророк Давид оплакує розтління людської природи, намагаючись напоумити одержимих злочестям), то у монолозі ліричного персонажа домінує займенниковий: «Я» (ліричний персонаж) і Він (Бог). Аналіз суб'єктної організації сприяє розшифруванню цього не простого для інтерпретації твору. Франкознавці уже писали, що відносити його до атеїстичних декларацій немає підстав. Додамо, що епіграф підтверджує такі міркування. Ускладнює інтерпретацію насамперед сфера ліричного розповідача з уже згаданою трансформацією лексем «безумень» – «дурень». Бо ж істина, мовлена носієм релігійної свідомості (пророком Давидом), – поза сумнівом. «Говорить дурень в серці своїм...» – це первинна прихована сентенція ліричного розповідача, розшифрувати яку допомагає «Передмова» до збірки «Мій Ізмарагд» (1898). І. Франко писав у ній про свої наміри дати читачеві книжку, твори якої об'єднувались би спільним «моральним чуттям». Важливо, що письменник з'ясовував у «Передмові» своє розуміння моральності як такої, що «значно відмінна» від догматичної моралі, яку часто сплутують із власне християнською. Наскільки протест І. Франка проти «черствосердності» деяких авторитетів був непоганомовним, ілюструє найперше обрамлююча сфера ліричного розповідача, що – як вища авторська свідомість – не «вдавався в спори», а висловив свою оцінку лише однією негативно забарвленою лексемою – «дурень». Його самохарактеристика постає в оберненій перспективі до статусу як «морального чуття» власне автора, так і ліричного розповідача.

Антиподом «безумного» із Давидового псалма, який подумав, що немає Бога, постає ліричний персонаж. Адже беззаконня «безумного» зумовлене невірством. Франків ліричний персонаж знає, що «єсть Бог». Незважаючи на цю антитичність, в обидвох є спільне: і невірство, і віра заявлені «в серці». Чому «безумень» не промовив вголос про своє переконання? Тому, що у часи пророка Давида, за Іваном Золотоустим, того, хто похулив Бога вголос, побивали камінням. Ліричний персонаж не постає таким «безсоромним» грішником. То чому він також говорить «в серці»?

ці»? Проголошуваним ним старозавітні і новозавітні євангельські істини демонструють належний рівень віри у Бога, отже, він постає ще одним носієм релігійної свідомості. Ці істини становлять перший тематичний комплекс, який засвідчує свідомість ліричного персонажа, на що вказують алюзії із псалмів («...Кожний відрух серця мого Почався в нім...»), Книги Буття («Шість днів до цілі наближався...»), із Нового Завіту («І що я зв'язу, й він те зв'яже»), отців Церкви («Він дав за мене сина свого»). Франків ліричний персонаж не йде всупереч з літературною традицією і постає, на перший погляд, традиційним носієм релігійної свідомості: «Єсть Бог і єсть він Богом моїм!». Увагу привертає те, що він не обтяжений Божим страхом і Божою всемогутністю, бо всі догматичні приписи йому добре відомі, свою приналежність до Божих творінь він усвідомлює і віра персонажа нібито «безпохибна». Тут знову виринають ті ж самі запитання: чому він «дурень» і чому «говорить «у серці»? Відповіді на них знаходимо у другому тематичному комплексі: «Бог» – «Я»-«персонаж», який є сюжетно-композиційною основою вірша.

Показовою в аналізі цього тематичного комплексу є статистика: лексема «Бог» вживається тричі, «я» – шістнадцять разів. У персонажній сфері «вибирає наперед» особисте «Я» персонажа («я» постає окремою, самозвеличуваною особистістю, єдності з «ми» тут не передбачається). Реєстр його орієнтацій у релігійних сферах, достеменно обізнаність із текстом Біблії та догматами Церкви, ерудиція, впевненість у непохитності власного авторитету і навіть у майбутньому раюванні – все це коди до розшифрування статусу безіменного ліричного персонажа. Незважаючи на формальну приналежність до суб'єктів релігійної свідомості, ліричний персонаж постає тут «суб'єктом-у-собі», але не самостійним, а самотнім. Духовна єдність із «ми», із «паствою», яким він покликаний служити, розірвана. Ліричний персонаж це добре знає, тому не може виголосити свій монолог вголос, лише «у серці». У тексті вірша такий розрив виражається не традиційною для рольової лірики формулою самоідентифікації, функція якої полягає в окресленні статусу персонажа. Це майже сталий синтаксичний зразок самовизначення носія висловлювання, яким розпочинаються пародії і самопародії у літературі ХХ століття. У вірші «Говорить дурень в серці своїм...» «я» якраз і постає формулою самоідентифікації, яка розкриває його непомірні гордощі. У вірші маємо не дві сильні позиції, що є традиційним для ліричних творів, а кілька. Саме у них акцентовано на самовивіщенні персонажа. Перша з них – це перший рядок монологу, у якому засобом синтаксичної інверсії підкреслюється впевненість, що Бог є «Богом моїм». У четвертій строфі ця позиція одночасно розширюється, згущується і набуває виразно сатиричного характеру:

...Поки создав найвищу пробу –

Мене – він на свою подобу.

Він дав мені весь світ у владу... [10, 161].

Простежуємо тут так звану сюжетну інверсію, яку використовували у комедійних жанрах. Особливо витонченою вона поставала у тих творах, коли ускладнена розповідна форма контрастувала із спрощеним змістом повідомлюваного. Перше речення наведеного вище уривка ускладнює енжамбеман. Важливо, що перенесення «мене» не тільки акцентує на самовивіщенні ліричного персонажа, але й утруднює ритм його демонстративного тону. Поєднання гіперболи («Він дав мені весь світ у владу») із цим елементом сюжетно-композиційної структури вірша увиразнює оцінку, дану гордому фарисеєві ліричним розповідачем («дурень»). Нанизування безтропних висловлювань із «я» («я чую», «я знаю», «я маю», «я бачу», «я скажу», «я зв'язу») набуває саркастичного вивершення в останній строфі: «я єсьм, тому й він мусить бути». Подібний егоцентризм, що є проявом духовної сліпоти, І. Бетко розглядає як «особливу причину ускладнення взаємин між Богом і людиною аж до повного їх розриву...» [2, 60].

Висновки. Для поезії І. Франка ліричний персонаж як носій свідомості не є характерним. У збірці «Semper tiro» є три поезії із цією суб'єктною сферою – «Конкістадори», «Притичина» і «Говорить дурень в серці своїм...». Ліричні персонажі у них дуже різні за структурно-тематичним критерієм: у «Конкістадорах» – збірний ліричний персонаж, який втілює культурно-історичний тип свідомості; у «Притичині» жіночий ліричний персонаж здійснює психологічні відкриття, виходячи за межі історичних, національних, соціальних відмінностей; у «Говорить дурень в серці своїм...» він виявляє свою глибинну духовну сутність.

Список використаних джерел

1. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем / Олександр Астаф'єв. – К. : Смолоскип, 1998. – 313 с.
2. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття / Ірина Бетко. – Zielona Góra – Kijów, 1999. – 160 с.
3. Власенко Т. Л. Литература как форма авторского сознания / Тамара Власенко. – Ижевск, 1998. – 230 с.

4. Корман Б. О. Избранные труды. Теория литературы / Борис Корман. – Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2006. – 552 с.
5. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики : монографія / Валерій Корнійчук. – Львів, 2004. – 489 с.
6. Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади / Михайло Мочульський. – Львів, 2005. – 139 с.
7. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М. : Intrada, 2008. – 358 с.
8. Смілянська В. Л. «Святим огненным словом...». Тарас Шевченко: поетика / Валерія Смілянська. – К. : Дніпро, 1990. – 290 с.
9. Ткачук М. Лірика Івана Франка / Микола Ткачук. – К. : Світ Знань, 2006. – 296 с.
10. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 3 – 448 с.
11. Хализев В. Теория литературы / Валентин Хализев. – М. : Высш. шк., 1999. – 398 с.
12. Челецька М. М. Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів) / Маріанна Челецька. – Львів : Простір М, 2007. – 304 с.

Анотація. На основі методологічних засад відомого теоретика лірики Б. Кормана проаналізовано художню природу ліричного персонажа І. Франка як однієї із форм вираження авторської свідомості у ліричних творах. Висвітлено «геройну» іпостась цього суб'єкта у поезіях «Конкістадори», «Прытычына», «Говорить дурень в серці своїм...». Акцентовано увагу на опосередкованому виявленні світоглядної позиції автора. Простежено різноманітність ліричних персонажів І. Франка за структурно-тематичним критерієм.

Ключові слова: Іван Франко, ліричний персонаж, суб'єктна сфера, автор, поезія.

Summary. The article deals with the artistic specificity of I. Franko's lyrical character as one of the main forms of expression of author's consciousness in lyrical works. The «heroic» hypostasis of this subject in the poems «The Conquistadors», «Prytychyna» («An Adventure»), «A Fool Speaks in His Heart ...» has been outlined. The attention has been focused on the indirect revealing of the author's ideological position. The heterogeneity of I. Franko's lyrical characters according to the structural-thematic criterion has been noted.

In the poem «The Conquistadors» the collective lyrical character embodies the cultural-historical type of consciousness. In the poem «Prytychyna» a female lyrical character makes psychological discoveries, goes beyond the limits of historical, national and social problems. In the poem «A Fool Speaks in His Heart ...» the lyrical character deeply manifests his spiritual face.

The poem «The Conquistadors» is filled with romantic spirit, the author is guided by the romantic perception of the described events. But the collective lyrical character does not appear here as a traditional romanticist. Universal human national values do not allow romantic individualism in its spiritual world, they direct to active action. It remains within the framework of romantic consciousness, however it takes not a romantic, but a rather fighting activity. In this poem his position is depicted stylistically.

In Ivan Franko's collection of poetry «Semper tiro» there is an original interpretation of the feeling of a female lyrical character. This feeling is not traditional for the works of the poet. Poem «Prytychyna» is one of the works, when the author takes a neutral position and is only in the title. Modern scholars conclude that the name «Prytychyna» means the genre of the work («song»). The monologue of the lyrical character (girl) is joyful. She is in a special condition. This is not a typical sample of character lyrics, in which the title points to the event.

In the poem «A Fool Speaks in His Heart ...», the monologue of the lyrical character occupies the entire plot space – 66 lines. Its epigraph is taken from the Bible. This indicates the presence in the text of another author – King David. This complicates the subjective structure of poem.

The author of the article concludes that the lyrical character (the subject of author's consciousness) is not characteristic of Ivan Franko's poetry.

Key words: Ivan Franko, lyrical character, subject sphere, author, poetry.

Отримано: 26.03.2018 р.

С. О. Максимчук-Макаренко

ТАЛАНТ І КАНОНИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ: ДО ПИТАННЯ НЕСУМІСНОСТІ (на матеріалі кіносценарію О. Довженка «Прощай, Америко!»)

Творча діяльність О. Довженка припадає на епоху, під час якої в українській літературі, кінематографії, музиці та інших видах мистецтва домінував і офіційно визнавався лише один творчий метод – метод соціалістичного реалізму. Митці мали зображувати дійсність не такою, якою вона була насправді, а такою, якою її хотіли бачити керівники комуністичної партії. Рекомендувалося, зокрема, славити «рідну» партію, вождів світового пролетаріату «безсмертних» Леніна й Сталіна та їхніх вірних соратників і послідовників. Прикметно, що впровадження цієї новації розпочалося на завершальному етапі колективізації, в умовах лютого голодомору. «Немає сумніву, що саме таким чином, – зазначає С. Білокінь, – влада прагнула у першу чергу впливати на світогляд «трудящих мас». <...> Безпосереднім механізмом такого впливу було для партії створення творчих спілок. Спілку письменників СРСР було створено голодного 1932 року на підставі постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року «Про перебудову літературно-художніх організацій». Спілка письменників України виникла 1934 року на Першому з'їзді письменників України» [1].

У повоєнний час митці, принаймні переважна більшість із них, хто з примусу, хто добровільно, продовжували невпинно виконувати настанови партії, наперебій зображували «щасливе» колгоспне життя на тлі безпросвітних злиднів і голоду, а також завзято прославляли мудрого і геніального вождя всіх народів. Не всі, звичайно ж, поміщались у це прокрустове ложе. Відтак значна частина кращих представників творчої еліти була репресована.

Характерними рисами соцреалістичної культури є каноны релігійного мислення. Дослідники соцреалістичного мистецтва (А. Синявський, В. Хархун) називають його «цілеспрямованим», «релігійним». Головною метою цього творчого методу є, як уже йшлося, зображення світу і людини такими, якими вони повинні бути. Саме створення канонів, зразків, на які всі мають рівнятися – було основною тенденцією сталінської культури, де ідеальним зразком було установлення й уславлення комунізму. Реалізуючи цю заданість, письменник ставав каноном, а відтак і частиною «іконостасу» радянської соцреалістичної культури [7, 38].

Не уникнув демонстрації святково-радїсної повоєнної дійсності у літературо- і кінопросторі й О. Довженко. Питання впливу методу соціалістичного реалізму на його творчість неодноразово порушувала у своїх працях Л. Горболіс. У статті «Йому стинала крила чужина» науковець акцентує на тому, що комуністичне керівництво не дало можливості О. Довженку до кінця зреалізувати свої творчі плани: «Це був спрямований на перспективу механізм усереднення і нищення таланту українця неперевершеним комбінатором Й. Сталїним, ще один продуманий наступ Москви на сферу духу й ментальності українців» [5, 4–5].

Мета розвідки – дослідити вплив методу соціалістичного реалізму на створення жіночих образів у творчості О. Довженка (на матеріалі кіносценарію «Прощай, Америко!»).

Згідно з канонами соціалістичного реалізму створив О. Довженко образ американки Анни Бедфорд у кіносценарії «Прощай, Америко!» (1950). Митець зазвичай із великим натхненням працював над жіночими образами у своїх літературних творах і кінофільмах. Однак були й винятки. Інколи йому доводилося змальовувати типи, від яких він не був у захваті. Саме таким був образ згаданої героїні. Прообразом її послужила американська журналістка Анабелла Бюкар, яка після закінчення Другої світової війни несподівано попросила політичного притулку в Радянському Союзі.

Анабелла Бюкар у 1940-ві роки працювала в посольстві Сполучених Штатів Америки у Москві й одночасно була агентом американської стратегічної розвідки, а отже, багато що знала про те, як представники західних дипломатичних місій збирали у Москві секретну інформацію, проводили широку агентурну роботу. Для романтичної і вразливої особистості, якою була Бюкар, це стало справжнім потрясінням. Вона, як і переважна більшість її співвітчизників, ймовірно, нічого (чи майже нічого) не знала про те, що насправді відбувалося за лаштунками так званої країни робітників і селян – ні про масове фізичне винищення інтелігенції, ні про примусову колективізацію, ні про штучно влаштований більшовицькою верхівкою Голодомор 1932–1933 років, ні про мільйони політичних в'язнів, котрі від непосильної праці, недоїдання й жорстокості табірних охоронців щохвилини помирали на кривавих комуністичних будівництвах.

У тогочасній лівій закордонній пресі незрідка подавалася прикрашена інформація про життя в Країні Рад. Яскравим прикладом є книга Джона Рїда «Десять днів, що приголомшили світ» –

одна з десяти кращих журналістських робіт за версією журналу «Нью-Йорк Таймс» (1999), у якій у рожевих тонах змальовано події під час жовтневого перевороту 1917 року. Певна річ, Анабелла, як дівчина освічена, могла бути ознайомлена з цією та подібними їй працями і тому легко повірила в усе те, що з першого погляду демонструвала нова для неї держава. Водночас, вона добре бачила і те, як вчорашні союзники по антигітлерівській коаліції підривають устої любі їй червоної Росії, а відтак намагалася цьому протидіяти, оприлюднивши відомі їй факти у книгах із промовистими назвами – «Правда про американських дипломатів» (1949) та «Підлість союзників. Як Захід зраджував Сталіна» (остання, у співавторстві з Ральфом Паркером, побачила світ лише у 2011 році). В умовах гострого ідеологічного протистояння Радянського Союзу практично з усім цивілізованим світом американка з таким світоглядом для кремлівського керівництва була справжньою знахідкою. А тому цілком закономірно, що Анабеллу вирішено було використати в широких пропагандистських цілях, задля чого їй запропонували радянське громадянство й престижну роботу на московському радіо, а «Правду про американських дипломатів» вирішено було екранізувати, при тому (що показово) всупереч волі самої авторки, у якої на той час, імовірно, почала спадати полуда з очей, але мости для відступу вже, напевно, були спалені.

Роботу над фільмом доручили одному з кращих радянських режисерів О. Довженку. Головним завданням, яке ставилося перед митцем, було зробити фільм про міжнародне становище молоді між другою і ймовірною, як тоді вважали, третьою світовими війнами [3, 254]. Приступаючи до створення сценарію, О. Довженко серйозно опрацював не лише книгу Анабелли Бюкар, а й усе, що було видано на цю тему в Америці за останні роки.

За вказівкою тодішнього міністра кінематографії І. Большакова сценарій до кінострічки О. Довженко мав писати разом із відомими сценаристами – братами Тур, але після кількох зустрічей з останніми зрозумів, що їхні задуми, принципи і підходи до створення фільму дуже різняться від його бачення. Як результат – співпраця була анульована. «Їх тягло на детектив <...> Мене ж це не приваблювало, і я, розлучившись з ними, написав сценарій сам» [3, 252], – зазначив О. Довженко під час обговорення сценарію «Прощай, Америко!» на засіданні художньої ради «Мосфільму» 4 лютого 1950 року. Переконавшись у тому, що твір Анабелли Бюкар з точки зору драматургії для майбутнього сценарію занадто важкий, майстер на його основі зробив власну композицію, яку й представив художній раді.

Головна героїня майбутньої кінострічки отримала ім'я Анни Бедфорд. Робота над сценарієм «Прощай, Америко!» тривала упродовж 1949–1950 років. Писався він важко, з усвідомленою необхідністю. 17 вересня 1949 року О. Довженко занотував у щоденнику: «Пишу сценарій. Так працювати важко, як ще ніколи. <...> Коли б мені пощастило написати як слід отсей сценарій, я може, одмовлюсь його ставити» [2, 449]. Цей запис є достатньо промовистим і слугує певним поясненням, чому він вийшов не досить вдалим навіть на думку самого автора. Якщо до цього, працюючи над кіноповідями, сценаріями, митець щоразу повертався до роботи, «як до теплої рідної хати» [2, 320], то цього разу він рахував дні до завершення осоружної праці. «Осталось чотири дні до закінчення сценарію. Чи й витягну: так все в мені шматоване болить», – зізнавався майстер на сторінках своїх «Щоденникових записів» [2, 454].

Ще однією перешкодою на шляху до написання якісного сценарію став той факт, що письменникові довелося працювати над образом жінки з чужої йому країни зі своїми принципами, традиціями виховання, ставленням до світу, праці. І справа тут не у ворожому ставленні до Америки чи Західної Європи. О. Довженку, як справжньому патріоту своєї країни, набагато легше було змальовувати у своїх творах українок, ментальність яких він добре розумів, свідченням чого є, наприклад, образи Олеси Запорожець, Христі Хуторної («Україна в огні»), Уляни Рясної («По-вість полум'яних літ»), Марії Стоян («Мати»).

Вдавалися майстру й образи росіянок – представниць народу, глибинну сутність якого він теж непогано знав. Саме тому, напевно, такою виразною є постать дружини, друга і порадниці великого вченого Івана Мічуріна – Олександри з кіноповіді «Мічурін» («Життя в цвіту»). Уособленням образу жінок, які вірно чекають на своїх чоловіків із походів – воєнних чи морських – став так само образ росіянки – Надії Касаткіної з кіносценарію «Антарктида».

Зовсім інша річ американці. «В своєму сценарії я намагався зобразити американський характер, – писав О. Довженко. – Для цього зображав цих людей нещасливими, в кожного з них є свій страх, своя невпевненість і невизначеність. Мені здається, що в деякій мірі вдалося щось створити в розумінні характерів» [3, 252]. На думку письменника, йому в усьому сценарії вдалося створити лише один більш-менш позитивний образ. Ним і стала Анна Бедфорд. «Вона єдина намагалася мислити з рузвельтівських позицій, вірила, що Радянський Союз і Америка повинні жити в дружбі. Більше я не бачу позитивних типів. Далі все мерзотник на мерзотнику» [3, 254], – стверджував автор.

Сценарій «Прощай, Америко!» розпочинається згідно з реальними подіями: молода дівчина з Пенсільванії відлітає на роботу в посольство США у Москві. Анна захопилася життям у Радянському Союзі. «Вся країна, куди не дивилася Анна Бедфорд, – в будівельних майданчиках і ристованнях. І радянські люди, де вона тільки не стрічалася з ними – в школі, в театрі, на стадіоні, на виставках, лекціях, – радували її високими прагненнями» [4, 318]. У колі родини професора Громова Анна знайшла справжніх друзів, які з невідомою щирістю прийняли юну американку до свого гурту, цікавилися її справами, підтримували в найскладніші моменти життя, відверто говорили з нею про радощі й турботи радянських людей. І це попри те, що вона фактично мала вважатися ворогом радянського народу, американською шпигункою, оскільки в часи холодної війни чи не всіх іноземців у Радянському Союзі підозрювали в роботі на західні розвідки.

Змальовуючи свою героїню під таким кутом зору, письменник, поза сумнівом, неухильно дотримувався канонів соціалістичного реалізму, одним із основних принципів якого було ідентифікація героя через «відкриту» опозицію, протистояння, неприйняття. Опозиція «герой – ворог» була ключовою в розгортанні тоталітарного дискурсу 30–50-х років, що обумовлювалось магістральною політичною стратегією радянської держави.

Цього ж принципу, тобто методу соціалістичного реалізму в зображенні дійсності, дотримується автор і при змальованні ідеологічних опонентів. Гарною ілюстрацією до цього є та важка атмосфера, що панує в американському посольстві, де працювала Анна. Уже з перших днів свого перебування серед співвітчизників вона зіткнулася з пануванням у їхньому середовищі відчуття нещирості й фальші, що змушувало її перебувати у постійному напруженні. Як тонко підмітив С. Тримбач, змальоване О. Довженком посольство – «це щось на зразок корчми, де господарює нечиста сила. Стоїть вона на краю села і закликає до себе правдивих християн неправедними звабами. Ну, буквально за Гоголем – приймеш якийсь «даруночок» в обмін на поступки совісті, і «на другу ж ніч тащитися в гості какой-нибудь приятель из болота, с рогами на голове, и давай душить за шею...» Придивімося – та он же у посольського радника Марроу ріжки прозирають» [6, 473].

Робота, що базувалася на повсякчасному шпигунстві у Москві, щоденних доносів, не подобалася молодій дівчині. Вона розуміла, що працівники посольства діяли відповідно до схеми морального винищення радянських людей, однак ніяк не могла дійти істини, чому американський уряд планує погибель цього народу. Анна всією своєю суттю виступила проти невігластва й брехні, тупої національної пихатості, шпигунів і гангстерів, Америки «потвор і паліїв війни», а тому стала, як їй здавалося, на бік миру, розірвавши стосунки зі своїми колегами по посольству. Відчуття волі, життєствердження, приналежності до «передового людства», надію на краще життя вона знаходить у сім'ї Громових, у спілкуванні зі своїм коханим Ярославом Волошиним, прототипом якого в реальному житті був артист оперети Костянтин Лапшин.

Метафоричне перетворення, що відбувається з героїнею, яка відчула на собі силу дивовижно щасливого життя в прекрасній Країні Рад і від чого в неї нібито з'являються крила – символ надзвичайно популярний в соцреалістичній літературі. Він вживався для позначення руху, поступу, самоствердження, завоювання нового. Процес становлення передається як рух від старого до нового, із ночі у день.

Феміністичні мотиви «звільнення» жінки, її рівноправність із чоловіками, привласнення чоловічих моделей поведінки є також притаманними соцреалістичному напрямку. Приклад Анни Бедфорд тут красномовний. Таким чином письменник сформував образ «нової жінки» через призму соцреалістичного коду (причетність до робітничого класу, керуюча сила компартії, життя Леніна як етична норма).

Мабуть, неспроста ще за життя О. Довженка його сценарій зазнав нищівної критики. Метру повсякчас доводилося чути вислови на кшталт: «це – якнайбільша невдача художника», «даремно Довженко взявся за цю роботу», «страхотливе накопичення подій», «все це суперечить правді життя» [3, 257]. Майстер не погоджувався з такими оцінками і переконував художню раду «Мосфільму», що фільм усе-таки буде хороший. Однак 1951 року робота над майже завершеною кінострічкою несподівано була зупинена за розпорядженням Сталіна, що для кінорежисера стало черговим потрясінням.

Матеріали фільму «Прощай, Америко!» довгий час вважалися втраченими назавжди. Лише через сорок чотири роки (у 1995 р.) вони були знайдені у селищі Білі Стови в архівах Держфільмофонду. Стрічка була відреставрована і разом з усім відзнятим матеріалом та коментарями кінознавця Ростислава Юренєва вперше продемонстрована на кінофестивалі у Берліні (1996 р.), де фактично й відбулась її світова прем'єра. Після цього картина «Прощай, Америко!» транслювалася ще на багатьох фестивалях і ретроспективах. Так ще один фільм всесвітньвідомого режисера ввійшов до простору кінокультури, став доступним для фахівців і шанувальників його творчості.

Список використаних джерел

1. Білокінь С. Голодомор і становлення соцреалізму як «творчого методу» [Електронний ресурс] / Сергій Білокінь // Праці з історії культури. – Режим доступу : <http://www.s-bilokin.name/Culture/FamineRealism.html>.
2. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи / О. П. Довженко. – Харків : Фоліо, 2013. – 879 с.
3. Довженко О. П. Твори : У 5-ти т. / О. П. Довженко ; упоряд. Ю. Солнцева, приміт. К. Волинського. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 4. – 351 с.
4. Довженко О. П. Твори : У 5-ти т. / О. П. Довженко ; упоряд. Ю. Солнцева, приміт. К. Волинського. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2. – 503 с.
5. VII довженківські читання : збірник наукових праць Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. – Харків : ХІФТ, 2014. – 120 с.
6. Тримбач С. Олександр Довженко : Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі / С. Тримбач. – Вінниця : ГЛОБУС-ПРЕС, 2007. – 800 с.
7. Хархун В. «Митець у каноні» : соцреалістична поезія Павла Тичини 1930–1960-х років / Валентина Хархун // Слово і Час. – № 10 (550), жовтень. – 2006. – С. 38–51.

Анотація. У статті аналізується вплив методу соціалістичного реалізму на творчість Олександра Довженка. Особлива увага акцентується на постаті Анни Бедфорд з кіносценарію «Прощай, Америко!».

Ключові слова: жінка, літературна героїня, жіночий образ, прототип, метод соціалістичного реалізму, фемінізм.

Summary. *Socialist realism's influence on Oleksandr Dovzhenko works is analyzed in the article. Particular attention is paid to the figure of Anna Bedford from the screenplay «Goodbye, America!». It is emphasized that the canons of socialist realism were used by O. Dovzhenko to create the image of the American, Anna Bedford, whose prototype was the american journalist, the agent of American strategic scouting, Anabella Byukar. After the Second World War she unexpectedly asked for a political asylum in the Soviet Union. It was that fact that the Kremlin agents decided to use for wide propaganda purposes. Therefore Anabella Byukar was offered soviet citizenship and a prestigious work on the Moscow radio. It was also decided to film her book «The truth about american diplomats». O. Dovzhenko was in charge of the film script. According to the socialist realism canons the artist was forced in his film script to describe the contemporary reality not in the way it really was, but as the communist party leaders wanted to see it. The writer task was to glorify the «native» party, the leaders of the world proletariat, their faithful associates and followers and to demonstrate the happy Anna Bedford life in the Soviet Union.*

The article gives a number of proofs as for the difficulties O. Dovzhenko faced while working on this female image. The writer managed to create the image of a «new woman» through the prism of socialist realism code. The metaphorical transformation that occurs with the heroine, who felt the power of an amazingly happy life in the beautiful country of the Soviets, as well as the feminist motives of woman's «freedom», her equality with the man and appropriating male behavioural patterns are the eloquent reflection of a socialist realism in this work.

Even when O. Dovzhenko was alive, the film script «Goodbye, America!» was subjected to devastating criticism. Most critics called this work as the author's greatest failure because it contradicted the truth of life.

Key words: *woman, literary heroine, female image, prototype, socialist realism method, feminism.*

Отримано: 10.02.2018 р.

УДК 82.091:821.112.2

І. Набитович

«ВІД БОЛЮ СЕРЦЕ СКОРЧИЛОСЬ...»: МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА У ТВОРЧОМУ ДИСКУРСІ ГРИГОРІЯ КОСТЮКА

Постать Михайла Драй-Хмари була для Григорія Костюка однією з тих, яку він бачив у колі найважливіших інтелектуалів своєї епохи, визначальною фігурою, яка поруч із тими іншими, кого замордували російські окупанти, творила обличчя інтелектуальної еліти України міжвоєнного двадцятиліття.

Вже на еміграції, після Другої світової війни, Григорій Костюк писав у спогадах: «Ситуація, в якій опинилися я і тисячі моїх співвітчизників, викликала роздуми не тільки про хліб насущний. Обсідали міркування, сказати б ширшого пляну». Після того, як знову над Україною запанували російські загарбники, стояло питання: «Що ж буде – не кажу з нами на еміграції, – а з нашим народом? Адже всі його мозкові центри, всі чесні, інтелектуальні творчі сили в культурі й політиці було спаралізовано й брутально знищено. Нема не тільки М. Грушевського, С. Єфремова, Й. Гермейзе, М. Слабченка, М. Яворського й сотень подібних до них діячів, знищено не тільки М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмару, М. Хвильового, М. Куліша, Л. Курбаса, М. Ялового, О. Досвітнього і ще сотні їхніх колег та послідовників» – вимордувано «все, що мало бодай дрібку української честі, свідомости й відповідальности перед народом» [7, Том 2, 179].

У спогадах про неокласиків Г. Костюк наголошує, що з М. Драй-Хмарою він «не був знайомий, але мав нагоду на кількох відтинках свого життєвого шляху зустрічати і спостерігати його» й «ці спостереження чітко збереглися» у його пам'яті [6, 167].

Вперше Г. Костюк побачив М. Драй-Хмару на початку 1921 року в Кам'янці-Подільському, де той був професором славистики. Як учень кооперативного технікуму Г. Костюк ходив до університету, який був «центром мудрости й об'єктом заповітних мрій» його середовища. В університеті влаштувалися популярні тоді диспути «на теми релігійні, суспільні та літературні і літературні суди» [6, 168].

На такому суді, де обговорювався роман Володимира Винниченка «Чесність з собою», «прокурором» виступав поет Івана Дніпровський, «недавній офіцер Української Народної Республіки», а тепер студент, який говорив «від імени нової революційної людини, нової кляси трудівників, що її історія покликана перебудувати світ». Оборонцем був молодий професор М. Драй-Хмара й його промова «була ясна, аргументи переконливі, тон щирий і безпосередній» [6, 168].

Перше враження, яке склалося у Костюка про Драй-Хмару: «Середній на зріст, пікнічної конституції [міцно збудований], в темно-синьому костюмі, в білій сорочці з краваткою (одяг не такий уже звичайний серед тодішньої інтелігенції), ясний шатен (якщо не блондин), з приємним усміхненим обличчям. Говорив спокійним, «професорським» тоном» [6, 169].

Вдруге Г. Костюкові довелося почути виступ М. Драй-Хмари «десь, мабуть, року 1926, на засіданні філологічного відділу Академії Наук. То був його короткий виклад змісту своєї нової праці про Лесю Українку [...] Справив він тоді враження солідного, вдумливого і проникливого дослідника» [6, 169].

Наступні зустрічі з іменем Драй-Хмари були вже тоді, коли Костюка заарештували вдруге у 1935 році.

На еміграції Григорій Костюк підготував до видання збірник «Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини», який, поруч із збіркою «Поезії», виданою у Нью-Йорку в 1964 році [5], мав би становити компендіум, що представляв би постать Драй-Хмари і як мистця, і як ученого. Цей збірник був першим посмертним виданням Драй-Хмариних наукових публікацій.

У примітці до листів Г. Костюк наголошував: «Після нотаток «Із записника» М. Драй-Хмари його листи з колимських таборів смерті становлять собою надзвичайно потрясаючі людські документи. Вони, з одного боку, свідчать про особисту трагедію безпідставно репресованого нашого вченого й поета, а з другого – про понуру народобивчу добу сталінських тюрем і концтрактів узагалі» [3, 378, прим. 1].

Під час приготування цього збірника до друку Г. Костюк опублікував лист М. Драй-Хмари до дружини, в якому йшлося про його справу.

У примітці до цього листа Григорій Костюк зробив примітку: «Не має сумніву, що Михайло Драй-Хмара розумів всю ту трагічну ситуацію, в яку потрапили його колишні друзі ... (тут далі було вказано прізвища Миколи Зерова і Павла Филиповича, але хтось опісля Григорія Костюка, вже при друку вилучив їх. – І. Н.). Але, будучи людиною, очевидно, сильнішої волі й характеру, він не дав себе зламати і зумів відштовхнутися від провокації в тероризмі. Зрештою вся тирада в листі писана скорше для цензора-енкаведиста, щоб ще раз перед ним дистансувати себе від небезпеки і мати можливість розповісти дружині суть своєї справи» [3, 379, прим. 4].

Григорій Костюк визнавав, що, як редактор літературно-наукової спадщини Михайла Драй-Хмари, він «мав прикрість із публікацією саме цього листа. Один із організаторів [...], прочитавши цього листа перед публікацією, написав мені, що він не може погодитися, щоб цього листа публікувати. Це ж, мовляв, компроментує тих людей, яких ми вважаємо за зразкових патріотів наших. Мені довелося витратити багато часу, щоб переконати цього відданого і чесного діяча в протилежному. І який я же був здивований», коли у виданні тому «імена Зерова і Филиповича з цього історичного листа було викреслено [...]». Нема сумніву, що це є боязливий вчинок примітивного патріотизму» [7, Том 1, 159].

У своїх «Зустрічах і прощаннях» Костюк додає про цю позірну ворожість Драй-Хмари до Зерова та Филиповича: «...Усім відомо, що вони були друзями єдиної творчої родини [...]. Насправді жодної ворожості в листі немає». Поруч із іншим «йому хотілося за всяку ціну про це подати вістку на волю. Йому одночасно хотілося сказати і про своє трагічне становище в цьому диявольському дійстві», а також «під прикриттям обурення, звинувачень друзів у брехні, подати на волю звістку, до якого трагічного стану довели слідчі таких людей, як Зеров і Филипович. Не міг же він написати дружині, що таких світлих і чесних людей сатанинськими засобами до такого вже не людяного стану» [7, Том 1, 158].

Публікація кримінальної справи Михайла Драй-Хмари [4, 477–558] цілковито підтверджує усі ці здогади Григорія Костюка.

Вона підтверджує стійку позицію Драй-Хмари на допиті й демонструє усю абсурдність звинувачень російських поневолювачів.

Українське культурне середовище для російських загарбників – як це видно із формулювань у протоколах – було середовищем націоналістичним, ворожим російській окупації України. І наукова діяльність, і поетична творчість Драй-Хмари – з погляду російських окупантів – це «контрреволюційна націоналістична діяльність». Підтвердженням цього є протокол допиту Павла Филиповича: «Драй-Хмара нам усім був добре відомим як український націоналіст і своїми літературними націоналістичними роботами (вірші й історико-літературні статті) зайняв досить вагоме місце в націоналістичних кругах» [4, 504].

У слідчій справі М. Драй-Хмари є копія заяви-допиту М. Зерова, у якій ідеться про те, що Драй-Хмара «в літературознавчих своїх роботах був націоналістом, який був чужим для завдань класового пояснення фактів, консервативним у своїй методології, характеризує письменників по ефремівськи, зображаючи їх як носіїв національного духу і тільки урізноманітнюючи свій виклад суб'єктивно статистичними коментарями [...] Драй-Хмара був одним із найконсервативніших ідейно-психологічно, внутрішньо стійким представником українського націоналізму» [4, 513–514].

У протоколах допиту самого Драй-Хмари він свідчить про головні ідеї київського неокласицизму: «Суть цього напрямку полягала у тому, щоб, перш за все, відходити від революційної дійсності і класового змісту літератури у світ класичної старожитності, природу естетику і т. ін. По суті переслідувалася мета вихолощення класового змісту в літературі – у цілях протидії революційної дійсності, точніше Советської влади» [4, 489]; спочатку «єдиного світогляду у неокласиків не було. У той час, коли Зеров і Рильський культивували класичний стиль, я довго почувався символістом, культивував символістів російських і українських» [4, 496].

Варто навести й самовизнання Павла Филиповича на допиті про особливості неокласицизму: «Неокласицизм був яскраво вираженим напрямком в українській літературі. Відроджуючи реакційні концепції «вільного мистецтва», «мистецтва для мистецтва» з його нібито «вічними» мотивами природи, кохання та інше і культивуючи старі форми мистецтва, український неокласицизм не тільки цим боровся з пролетарською літературою, з пролетарською революцією. У творах українських неокласиків, зокрема й моїх, проявилися й мотиви: 1) ворожого ставлення до пролетарської революції, яка зображається як стихія, що несе тільки руйнування; 2) протиставлення міста селу, яке нібито є «основою української нації»; 3) ідеалізація минулого України. Ці контрреволюційні націоналістичні мотиви свідчать, що українська неокласика поєднала у собі естетизм, який підняв голову в епоху НЕПу міської буржуазії з ідеологією українського кулацтва» [4, 515].

Безперечно, що в основі цих тверджень – цілком вірно сформульовані світоглядні домінанти Михайла Драй-Хмари (в зізнаннях Зерова), й ідейно-естетичні домінанти творчості неокласиків (у зізнаннях Филиповича). Але й прозоро видно, як кожне таке формулювання одразу обростає у протоколі ідеологічним комуно-нацистським російським імперським дискурсом: і переконання письменника, його світогляд й ідейно-естетичні позиції письменницької групи, до якої він належить, є апіорі зловорожими для советської російської системи. Оскільки ця система світоуявлення була і нині є заснованою на російському шовінізмі, який ставив за мету асиміляцію неросійського елемента, тому український націоналізм – це злочин проти російського імперіалізму й советської влади. Через те, що в основу світогляду комуністичної ідеології закладено класовий підхід до пояснення усіх проявів навколишнього світу, тому відхід від соцреалістичних засад у мистецтві, плекання класичних жанрових форм, античних образів, естетичних засад у світосприйманні підринає основи класового суспільства.

Під тиском слідчого, який твердить, що на попередніх допитах М. Драй-Хмара свідчив, що, приїхавши у 1923 році в Київ, «Ви знову відродились як націоналіст і відображали свій націоналізм і контрреволюційний світогляд у літературі», й «Ви самі собі протирічите, кажете слідству явно неправдоподібні речі про те, що Ви з групою неокласиків Зеровим, Филиповичем і Риль-

ським зблизилися тільки на ґрунті спільних літературних інтересів, оскільки Ви не тільки закріплювали Ваші націоналістичні погляди під їх впливом, але, як самі свідчили – відображали свій націоналізм у тій же літературі, в тій же творчості, яку кожен із вас писав окремо, але разом спільно обговорювали і вирішували питання про їх запуск у друк?».

Таким чином слідчий постійно підмінює поняття, що змінює перспективу свідчень: ідейно-естетичні принципи творення національної, себто української літератури за змістом і формою, переформулює й допасовує до ідеологічно-класової матриці. Він запитує: «Прийшовши до рішення оформлення групи неокласиків, чи ви знали один від одного про свої націоналістичні настрої, на ґрунті яких розгорнулася Ваша літературна творчість?». В'язень-письменник відповідає: «Спочатку я не знав, але пізніше, познайомившись із літературними працями кожного з нас, – мені стало зрозуміло, що ми відображаємо, по суті, єдине націоналістичне устремління» [4, 496–497].

Ці цитати з протоколів є украй важливими для розуміння механізмів побудови звинувачень і спрямування у кримінально-ідеологічне русло.

Характерна деталь одного з допитів Драй-Хмари, у якій йдеться про книжки, які були «доказом» його контрреволюційної діяльності. Слідчий-росіянин – знавець української літератури як цілковито контрреволюційної – запитує: під час обшуку «у Вас вилучено велику кількість націоналістичної літератури, виданої у період громадянської війни (йдеться насправді про українсько-російську війну й окупацію України. – *І. Н.*), в останні роки. Вся ця к[онтр]-[революційна] література підлягала знищенню. Для чого Ви продовжували її зберігати у себе?». У відповіді Драй-Хмари – навіть у протокольній інтерпретації слідчого Пісарєва – у першій фразі звучить неприхована іронія: «Я не знав про те, що вся українська література, яка в мене зберігалася, підлягає знищенню. Я також не знав про те, що заборона на цю літературу стосується до приватних осіб. Я свою бібліотеку взагалі не переглядав із 1933 року» [4, 507]. Твердячи, що він не заглядав до своєї бібліотеки від 1933 року, М. Драй-Хмара натякає, що ці книжки були у нього вже під час обшуку, коли його уперше заарештували й ці книжки тоді слідчі НКВД не розглядали як заборонену літературу.

Варто навести список цієї забороненої націоналістичної літератури: журнал «Червоний шлях», «Життя і революція», «Літературно-Науковий Вістник», «Нова Генерація», альманах «Літературний ярмарок», «Шлях», журнали «Україна» М. Грушевського і, зокрема, твори В. Винниченка, М. Вороного, «Україна в епоху капіталізму» М. Грушевського, «Українські думи», «Український народ», твори М. Хвильового, М. Рильського, С. Єфремова і самого М. Драй-Хмари [4, 485–486].

І загалом остаточний «логічний» висновок, який замість Драй-Хмари формулює слідчий-росіянин: «Я був вороже наставлений проти советської влади, відображаючи устремління націоналістів-контрреволюціонерів, які стали на шлях боротьби з советською владою. Я відображав це у своїй літературній діяльності. Я, таким чином, поставив себе в ряди активних поборників українського к[онтр]-р[еволюційного] руху на Україні» [4, 490].

Донька Михайла Драй-Хмари Оксана Ашер згадувала про те, що коли її батька заарештували вдруге, «великі труднощі спіткали слідчих НКВД при його допитах, і тому вони часто змінювалися. Не зважаючи на тортури, Драй-Хмара категорично відмовився давати будь-які зізнання, посилаючись на те, що він все сказав про себе під час першого свого арешту. Приблизно через місяців два військовий прокурор Перфільєв викликав дружину Драй-Хмари і вимагав від неї вплинути на свого чоловіка, щоб той [за]говорив. На побаченні з дружиною Драй-Хмара сказав їй: «Я пройшов через усе, але не сказав нічого ні на себе, ні на інших». Стало ясно, що ніщо на світі не змінить його долі, яка, звичайно, була вирішена в органах НКВД ще до його арешту» [2, 160]. Не можна відкидати й того, що Драй-Хмару катували не тільки психічно – з огляду саме на натяк дружині: «Я пройшов через усе...».

У Драй-Хмариному листі від 2 червня 1836 року до дружини, в якому йдеться про його обвинування, як і в наведеній вище Григорієм Костюком примітці, на місці трикрапок теж мали бути прізвища Зерова і Филиповича: «Мене обвинуувачували», писав він, «на підставі свідчень ... [Зерова, Филиповича], Марка Вороного і Сергія Козуба, які призналися, що вони належали до к[онтр]-р[еволюційної] терористичної організації. Ці люди, з котрими я не мав нічого спільного (Вороний, Козуб), або був у ворожих стосунках (... [Зеров, Филипович]) мали нахабство брехати мені в очі нібито я до останніх днів був їх однодумцем і належав до к[онтр]-р[еволюційного] підпілля. Цю брехню можна пояснити бажанням поліпшити своє становище, одержати ближчий табір і вигідніше місце в цьому таборі» [3, 378]. Без купюр цей лист уперше опублікував у своїх спогадах Костюкових «Зустрічі і прощання».

Григорій Костюк цілком мав рацію, коли писав про цей лист, що «це – надзвичайний документ. Він залишиться на віки як свідоцтво трагедії автора, його товаришів і просто сучасників,

яких злочинна антинародна (тобто антиукраїнська. – *І. Н.*) влада змушувала своєю сатанинською силою зізнаватись у «терористичній організації», якої в природі не існувало» [7, Том 1, 157].

Видатний знавець російської комуністичної каральної системи як витонченої системи катувань Віктор Петров дуже виразно описав механізми впливу на в'язня, доведення його до такого стану, коли він сам починав вірити у те, чого він ніколи не мислив і не чинив: жорстокість такого катування, «скерованого на інтелект, далеко більша, ніж китайські тортури дзвоном або коли перепилювали людину дерев'яною пилою. Чемність може стати джерелом жаху. Що чемніше, то жахливіше. Головне – діяти послідовно. Аналіза психіки стає джерелом її нищення. Здіймаючи шар за шаром наверхтування захисних заслон, оголюючи психіку, беручи на облік кожен нездійснений вислів, одсунений у підсвідоме, розкривали в людині сховані комплекси фашизму, контрреволюції, терору, диверсії, участі в організації, спроб утечі через кордон, нелегальних зв'язків з закордоном... Чисто клінічну методу, використовувану невропатологами до лікування психічних порушень, застосовано для патологічного розкладу нормальної психіки.

Нерви не витримували [...]. Кожну фразу, кожен рух, жест, думку взято на облік. Людину анатомізували. Її свідомість анатомізували. Анатомізація свідомості стала досягненням большевицької юрисдикції» [8, 309–310]. Залі витончених катувань від Середньовіччя до Бароко у Кам'янець-Подільській фортеці чи «кривавого Таверу» у Лондоні, бурхлива уява Октава Мірбо у «Саді катувань» є лише блідими тінями вишуканості й жорстокості катувань, які застосовували російські окупанти.

На відміну від катів попередніх століть, які твердили, що ламають і знищують тіло, щоб урятувати душу людини, російські кати взялися ламати й душі. Щодо Миколи Зерова та Павла Филиповича ці садистські технології нищення душі спрацювали. Віктор Петров продовжував: в умовах такого садистичного й вишуканого професійного ламання Михайло Драй-Хмара «знайшов у собі силу духової опорності, мужність до кінця заперечувати це. Він твердо стояв на одному:

– Жодної такої організації не існувало. До жодної політичної терористичної організації він не [в]ходив. Ніхто його не вербував і нікого не вербував.

Він твердо стояв на тому, що всі слова і всі поняття мають свій прямий і безпосередній сенс. Він протестував проти спроб вносити в конкретні уявлення й звичні людські взаємини побічний сенс і двозначний зміст. Він протестував проти діалектичного зміщення понять, проти розкладу граней, зрушення меж світу, який він звик уважати реальним» [8, 321].

Зі слів Ананія Лебеда (його росіяни розстріляли в кінці 1937 року), літературознавця, з яким Григорій Костюк зустрівся у в'язниці, було відомо, що спочатку Микола Зеров «тримався твердо, з усього кпив, навіть жартував і розважав спів'язнів епіграмами на них самих, на в'язничних наглядців, на інколи трагічно-смійний тюремний побут. Але через кілька місяців психічних тортур він зламався і під кінець слідства почав визнавати все, що від нього вимагав слідчий. На очних зводинах із товаришами по нещастю (зокрема, відбувалися двічі його зводини з А. Лебедем) він мав вигляд приреченого, плакав і підтверджував усі цинічно підлі вигадки слідчого. Справляв враження людини, що вже не панує над собою» [7, Том 1, 498].

Під час допиту Зерова змусили стверджувати про те, що Драй-Хмара «як автор історико-літературних робіт (роботи про Лесю Українку) пропагував націоналістичні погляди, виопуклював націоналістичні мотиви у творчості українських письменників, не роблячи спроб пояснити їх клясову сутність, більш того, старанно обходячи й затираючи всі проблеми соціалістичного вивчення літературних фактів, і тим діяльно служив ідеологічному вихованню націоналістичних кадрів», а на очній ставці із Драй-Хмарою – про те, що «літературознавчі дослідження Драй-Хмари зайняли певне місце в розвитку націоналістичної течії в літературознавстві. Це означає, що Драй-Хмара заперечував клясовість у літературі, вважав українську літературу вираженням національного і тільки, що було виявом кулацького націоналізму в спеціальній літературознавчій діяльності» [4, 542, 544].

Віктор Петров наводить слова, передані через дружину Михайла Драй-Хмари, які він сказав на побаченні:

«– Я пройшов усе, але я нічого не сказав ні на себе, ні на інших!

На запитання дружини:

– Чому тебе забрали?

Він відповів:

– Тому, що я український інтелігент!..» [8, 321].

Ці слова є реальним і передуманим Драй-Хмарою висновком зі усіх допитів і звинувачень. Він і справді був українським інтелігентом, його наукова і письменницька творчість ставала важливим фактором українського літературного і наукового життя. А це несло загрозу імперській ідеї російських окупантів.

Усю трагедію того, як Зеров обмовив самого себе, видно із його заяви 14 жовтня 1935 року. Ось головні самозвинувачення, викладені у ній (прийом цієї заяви від українського письменника підписали двоє росіян: військовий прокурор Київського військового округу Перфільєв та слідчий Пісарєв. Це ще один характерний штрих поневолення Росією України, імперського нищення української культури):

«[...] З перших років революції до моменту арешту я займав керівне місце в націоналістичних к[онтр]-[революційних] колах, будучи ідеологом, керівником, натхненником і організатором к[онтр]-[революційних] націоналістичних груп, що входили в єдину ланку націоналістичного підпілля, яке організовано виступило проти советської влади [...].

Я вважаю себе винним у тому, що, будучи упродовж багатьох років активним поборником, ідеологом націоналізму, організатором націоналістичних угруповань і настроїв, – ідеологічно озброював їх на боротьбу із Сов[єтською]владою та ідейними принципами її будівництва. Я, безсумнівно, винен у зростанні активності – як своєї, так і моїх однодумців у їх боротьбі проти Сов[єтської]влади. Я несу відповідальність за ті терористичні тенденції і спроби, які були результатом мого ідеологічного впливу на націоналістичні кола» [4, 499].

Григорій Костюк цілком точно сформулював ту причину, через яку справу Михайла Драй-Хмари виокремили зі справи групи Миколи Зерова: на відміну від усіх інших він стійко витримав допити й ні в чому не признавався. У постанові прокурора (звичайно ж росіянина) Ліпова йдеться про те, що «щодо Драй-Хмари М. П., то не здобуто достатніх даних про його участь у к[онтр]-[революційній] групі Зерова і ін., тому слід матеріал про нього виокремити в самостійне кримінальне провадження – [...] для додаткового розслідування» [4, 518–519].

Система нищення і ламання української людини російськими окупантами була універсальною й, відшліфована в окупованій Україні в міжвоєнне двадцятиліття, продовжувала застосовуватися й тоді, коли росіяни через кілька років окупували Західну Україну. Варто тут навести спогади доктора Степана Біляка, одного із членів легальної політичної партії в Другій Речі Посполитій – УНДО (Українського національно-демократичного об'єднання), якого російські комуністи заарештували 25 жовтня 1939 року.

Уся ця система приниження і нищення (не тільки української) людини мала, очевидно, демонструвати, яким буде російський комуністичний рай на землі для поневолених народів. Допити «відбувалися лише ночами, часто кілька годин підряд». Сам допит – «це була сполука всяких вирафінованих методів, обрахованих на те, щоб людину зломити. Був там і крик, і глум, і зневага, і погрози, то знов підлецування й обітниці. Енкаведисти були добрими психологами, знали людську вдачу та її слабості; відгадували, чим і як зробити з людини безвольну істоту [...]. Завданням слідчого було стерилізувати в'язня до того ступеня, щоб він признав усі ставлені йому закиди [...]. Можливо, що способи залякування видадуться примітивні тим, хто не знає атмосфери слідчої кімнати і тюрми НКВД та оцінює явища категоріями людини, що живе в нормальних умовах правної держави» [1, 411]. Кілька разів енкаведисти імітували розстріл в'язня, намагаючись його зламати.

Інколи до ув'язненого застосовувалися й інші методи. Наприклад слідчий «переконував мене, що мої колишні товариші, інші члени Центрального комітету УНДО, «призналися» до всього і мене «засипали», ствердили, що були на польській службі, і т. ін.; слідчий відчитував мені навіть протоколи зізнань, які нібито зложили ці в'язні, до речі, протоколи такі абсурдні, що видумати їх могла лише фантазія енкаведиста» [1, 413].

Михайлові Драй-Хмарі належить одна із найпронизливіших поезій у світовій літературі (написана у травні 1837 року на Нерезі), яка передає страшну безвихідь людини-невільника російської комуністичної імперської системи поневолення, є емоційним згустком розпаду в'язня:

І знов обвугленими сірниками я
на сірих мурах сірі дні значу,
і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхочу.

Напившись, запрягаю коні в шори
і доганяю молоді літа,
лечу в далекі голубі простори,
де розцвітала юність золота.

– Вернітєся, благаю, хоч у гості!
– Не вернемось! – гукнули з далені.
Я на калиновім заплакав мості
і знов побачив мури ці сумні,

і клаптик неба, розп'ятий на ґратах,
і нездріманне око у «вовчку»...
Ні, ні, на вороних уже не грати:
я – в кам'янім, у кам'янім мішку.

Завершуючи свої спогади про Михайла Драй-Хмару, Григорій Костюк наголошує, що, хоч він і не був його учнем, «але протягом багатьох років він як учений і поет безпосередньо впливав на мене і на моє покоління, а шляхи на різних етапах раз у раз пересікалися. Тому в моїй пам'яті, навіть на схилі віку, на небозводі пережитої доби, він зорить мені та, вірю, зорітиме й майбутнім поколінням, у сузір'ї великих і славних» [7, Том 1, 158].

Список використаних джерел

1. Біляк С. У сітях НКВД / Біляк Степан // Західня Україна під большевиками. IX. 1939 – VI.1941. – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1958. – С. 404–417.
2. Драй-Хмара–Ашер О. Переглядаючи батьків архів / Оксана Драй-Хмара–Ашер // Безсмертні. Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. – Мюнхен : Інститут Літератури ім. Михайла Ореста, 1963. – С. 149–163.
3. Драй-Хмара М. З літературно-наукової спадщини / Михайло Драй-Хмара. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1979. – Записки Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка. – 409 с.
4. Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина / Михайло Драй-Хмара. – Київ : Наукова думка, 2002. – 592 с.
5. Драй-Хмара М. Поезії / Михайло Драй-Хмара. – Нью-Йорк : Свобода, 1964. – 295 с.
6. Костюк Г. М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара / Григорій Костюк // Безсмертні. Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. – Мюнхен : Інститут Літератури ім. Михайла Ореста, 1963. – С. 167–212.
7. Костюк Г. Зустрічі і прощання / Григорій Костюк. – Київ : Смолоскип. – Книга 1. – 720 с.; Книга 2. – 512 с.
8. Петров Віктор. Неокласики / Віктор Петров // Безсмертні. Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. – Мюнхен : Інститут Літератури ім. Михайла Ореста, 1963. – С. 304–322.

Анотація. У статті проаналізовано постать Михайла Драй-Хмари у творчому дискурсі Григорія Костюка. Постать Драй-Хмари була для Костюка однією з тих, яку він бачив у колі найважливіших інтелектуалів своєї епохи, визначальною фігурою, яка поруч із тими іншими, кого замордували російські окупанти, творила обличчя інтелектуальної еліти України міжвоєнного двадцятиліття.

Ключові слова: Михайло Драй-Хмара, Григорій Костюк, українська література.

Summary. In the article there is analysed figure of Mykhailo Drai-Khmara in creative discourse of Hryhoriy Kostiuk. The figure of Mykhailo Drai-Khmara for Hryhoriy Kostiuk was one of the most important among intellectuals of his epoch, he was defining figure that created image of intellectual elite of Ukraine of interwar twentieth along with others murdered by Russian invaders.

Protocols of interrogations had great influence on worldview dominants of Mykhailo Drai-Khmara (in Zerov memoires), and ideological and aesthetic dominants in creative works of neoclassics (in Fylypovych memoires). It can be clearly seen that each of such formations is directly changed in protocol by ideological communist-nazi Russian imperial discourse. The persuasion of the writer, his outlook and the ideological and aesthetic position of the writer's group to which he belongs, are a priori hostile for the Soviet Russian system.

Since this worldview is founded on Russian chauvinism that was aimed at assimilation of a non-Russian element, therefore, Ukrainian nationalism is a crime against Russian imperialism and Soviet authority. Rejection of socialist principles in art, cultivation of classical genre forms, antique images and aesthetic principles in the world perception blasts foundations of class society for the basis of the outlook of communist ideology is a class approach to explaining of all manifestations of the world around us. It confirms a steady position of Drai-Khmara during at the interrogation and demonstrates the absurdity of the accusations of Russian oppressors.

Ukrainian cultural society for Russian oppressors (we can see it in the protocols) was nationalistic and hostile to the Russian invasion in Ukraine. Russian invaders believe that both scientific activity and poetic creativity of Drai-Khmara – can be named as «counter-revolutionary nationalist activity».

The system of destroying and ruining Ukrainian people by Russian invaders was universally established in occupied Ukraine in the interwar twentieth and continued to be applied when Russians occupied Western Ukraine in a few years.

Hryhoriy Kostiuk finally formulated the cause of dismissing Drai-Khmara from the group of Mykola Zerov: instead of others he hold out the interrogations and didn't tell anything.

Key words: *Mykhailo Drai-Khmara, Hryhoriy Kostiuk, Ukrainian literature.*

Отримано: 31.01.2018 р.

УДК 821.161.2:82.09(092)

В. Є. Панченко

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРИГОРІЯ КОСТЮКА «СТАЛІНІЗМ В УКРАЇНІ (ГЕНЕЗА І НАСЛІДКИ)»: АНАЛІЗ ЦЕНТРАЛІЗАТОРСЬКИХ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ПРАКТИК

У лютому 1952 року Григорій Костюк, влаштувавшись на посаду співробітника Дослідної програми для вивчення СРСР при Колумбійському університеті (США), почав працювати над темою «Сталінська політика в Україні у добу колективізації і терору». Для того, щоб збагнути страшну логіку комуністичного тоталітаризму, вченому довелося проаналізувати величезну кількість джерел, передусім – офіційну періодику УРСР та СРСР і вміщені в ній партійні документи. Проте знадобився і особистий досвід «самовидця», який на власному гіркому досвіді звідав, що таке радянська деспотія.

У 1954 р. працю було завершено. Одна з її частин – «Падіння Постишева» – вийшла як окремий нарис того ж року в США, а на початку 1960 року повний англomовний текст дослідження під назвою «Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929–39)» з'явився друком одразу в трьох видавництвах – у Нью-Йорку, Лондоні й Мюнхені. Українське ж видання («Сталінізм в Україні (Генеza і наслідки)») змогло побачити світ лише в 1995 р. (Київ, видавництво «Смолоскип»).

То була новаторська, надзвичайно актуальна праця, адже американських «советологів» цікавили хіба що гучні московські процеси 1936–1938 років, тоді як трагедія України залишалася осторонь їхніх інтересів. Костюк же пропонував подивитися на ці трагічні події крізь українську призму, проаналізувавши ті процеси, що відбувалися в Україні напередодні подій у Москві.

Більшовицькі теорії та практики, що завершилися колосальними злочинами сталінізму, Г. Костюк розглядав, маючи перед очима півстолітню історичну дистанцію, – від 1903 року аж до початку 1950-х. Центральна проблема, що її він досліджував, – *більшовизм і національне питання*.

Костюків аналіз неспростовно свідчив, що гасло про право націй на самовизначення більшовики на чолі з Леніним використовували лише як тактичний інструмент, залишаючись насправді централістами-великодержавниками, прихильниками червоної імперії. Сам Ленін не особливо й приховував, що для його партії *право* націй на самовизначення (деклароване ще Лондонським Конгресом II Інтернаціоналу в 1896 р.) – не більше, ніж просто *право*; воно зовсім не обов'язково має бути втілене в життя, адже для справи соціалізму й міжнародної солідарності пролетаріату великі держави – краще, ніж малі. І не варто боятися *слів*, пояснював він у 1913 р. С. Шаумяну; ми, більшовики, маємо подбати, щоб націям не хотілося реалізувати це право...

Розкриваючи казуїстичну сутність більшовицького підходу до права націй на самовизначення, Г. Костюк слушно зауважував: «Імперська свідомість, що розвивалася і міцніла століттями, була вже другою душею інтелігентного росіянина». Після цієї констатації залишалося зробити висновок, що великодержавний централізм більшовиків – то лише історичний різновид російської імперськості, зіпертої на довготривалу традицію і замаскованої цього разу під пролетарський інтернаціоналізм [1]. (*Коли теорія перейшла у площину політичної практики, централізаторська суть політики більшовиків, спрямованої на створення «червоної імперії» російського зразка, стала цілком очевидною. «Ми боремося з московською нацією», – написав у 1921 р. Євген Маланюк, вимушений «мешканець» таборів для інтернованих українських вояків УНР (див.: ж. «Веселка» /Каліш, Польща/, 1923, №1). Гіркий досвід війни за незалежність давав йому підстави стверджувати, що більшовизм із його жагою збудувати «червону імперію» – суто російський «винахід».*

Історія з плином часу додала й нових аргументів: читаючи Костюка тепер, коли Україна боронить свою незалежність від путінської Росії, неможливо не впізнавати в діях Путіна старих більшовицьких сценаріїв. Адже насаджування на пострадянському просторі ідей «русского мира» принципово мало чим відрізняється від експорту соціалізму. Дестабілізація ситуації у «неправильній» країні, «десантування» там маріонеткової «влади», а потім збройне втручання

ня (причому, в супроводі пропагандистських заклинань: ми не воюємо, то в них громадянський конфлікт!), – усе це апологет генерала Денікіна й філософа Ільїна Владімір Путін калькує, повторюючи практику більшовицьких «інтернаціоналістів». Що ж, «московська нація» є «московська нація»...).

Пишучи свою працю на початку 1950-х, Г. Костюк, по суті, підтверджував правоту українського марксиста, блискучого публіциста Л. Юркевича, який ще в 1913–1917 рр. полемізував зі Сталіним і Леніним, звинувачуючи їх у великодержавницькому централізаторстві.

У боротьбі з Тимчасовим урядом Ленін, однак, змінив тактику, ставши на бік поневолених націй. Так було легше прийти до влади. А коли відбувся жовтневий переворот, більшовики заявили, що відтепер вони визнаватимуть і підтримуватимуть «тільки ту «самовизначену» республіку, в якій влада «дійсно революційна»! В українському випадку це означало, що «дійсно революційною» владою є не «буржуазна» Центральна рада (хоч вона й складалася переважно із представників соціалістичних партій!), а маріонеткове «советское правительство» Ю. П'ятакова (мимовільний аналог «лідерів» «ЛНР» і «ДНР»!). І для того, щоб повалити Центральну Раду, годилося все, включно із диверсіями, роздмухуванням «внутрішнього збурення» в Україні та «захопленням влади зсередини своєю агентурою» (порівняймо з тим, що робилося на наших теренах за часів Януковича).

«Так почалася війна між Україною і Росією, яку сучасні радянські історики називають безпідставно «громадянською війною на Україні», – констатує Г. Костюк.

Підкорити Україну більшовики змогли тільки з четвертої спроби (1920 р.). І все ж, вони змушені були якось рахуватися з «відпорною силою», на яку наштотувалися. Г. Костюк демонструє перебіг тривалої боротьби, що тривала протягом 1921–1929 рр.: «централістсько-імперський» натиск з боку Москви наражався на опір національних республік. Причому, в Україні цей опір чинили не тільки учорашні боротьбисти, що посідали серйозні державні та партійні пости, а й такі, здавалося б, безнадійні «інтернаціоналісти», як Х. Раковський. Ключову ж роль у протидії російському централізаторству Г. Костюк відводить О. Шумському та М. Скрипнику (щоправда, при цьому він «звільняє» їх, надто ж М. Скрипника, від трагічних внутрішніх, світоглядно-політичних, суперечностей, – і дарма: як-не-як, а українська компартія, чільним діячем якої був Скрипник, створювалася за російсько-більшовицьким сценарієм; отож і роль їй відводилася відповідна, а сподівання Скрипника й інших українських комуністів, що збудувати соціалістичну незалежну Україну їм вдасться *під «патронатом»* більшовицької Росії, виявилися жахливою ілюзією, – історія довела, що за великим рахунком *українець і комуніст* – речі несумісні).

Цікаво, що, ведучи мову про боротьбу національних республік із більшовицьким централізмом, Г. Костюк досить прихильно висловлюється про Льва Троцького і його «битву» зі Сталіним. Тим самим він, по суті, робить інтелектуальну пропозицію майбутнім дослідникам, яким би належало з'ясувати, як саме боротьба по лінії «Троцький-Сталін» резонувала в українських обставинах. Об'єктивно вона, свідчить Г. Костюк, була на руку прихильникам української самостійності.

Ситуація різко ускладнилася після XVI партійної конференції ВКП(б) (квітень 1929 р.), на якій Й. Сталін «учинив фактично державний переворот»: почалася «доба жорстокого бюрократичного централізму, русифікації, масового терору і диктатури Сталіна». Під гаслом колективізації і «ліквідації куркуля як класу» велася війна із селянством, що супроводжувалася хвилею протестів та селянських повстань (1929–1932). Але Сталін був усе одно невдоволений керівництвом республіки, тому в січні 1933 р. прислав на Україну свого намісника Павла Постишева і нового начальника таємної поліції (ДПУ) В. Балицького, які мали з допомогою репресивних методів зламати волю українців до опору.

Постаті Постишева у праці Г. Костюка приділено чимало уваги, адже саме йому доручено було «кальоним железом» випікати все, що хоч якось нагадувало про національну незалежність. Він мав повести рішучу боротьбу з «українським буржуазним націоналізмом» – це гасло надовго стало пропагандистським прикриттям у війні Сталіна (та його наступників) з Україною.

Г. Костюк показує трагічні наслідки цієї війни: чистки на «культурному фронті» залишили руїну. Винищувалися талановиті митці, літератори і вчені, громилися наукові школи, ліквідовувалися культурні установи... Зазнала втрат і КП(б)У, яку сталінські соколи ретельно очищували від націонал-комуністів і «самостійників».

Проте Сталін не врахував, стверджує дослідник, що «вбити чи навіть заперечити сформовану на початку 30-х рр. ідею української державності було вже неможливо». Однією з причин падіння Постишева, на думку Г. Костюка, було те, що, попри запровадженний терор, він «був не спроможний ліквідувати ідею української державності, її історичні й культурні особливості». Ба – більше: в останній рік свого намісництва Постишев «несподівано заговорив про обов'язки

членів партії й керівників радянської влади органічно вrostати в життя українського народу, /.../ вимагав досконало знати історію України, її економіку, історію її культури, історію КП(б)У!» Сталося те, що траплялося і задовго до Постишева (наприклад, із малоросійським генерал-губернатором Миколою Репніним-Волконським, якого Микола I навіть запідозрив у претензіях на гетьманство), і через багато років після Постишева (наприклад, із другим Президентом України Леонідом Кучмою, який під час виборчої кампанії 1994 р. сприймався як проросійський кандидат, а потім в очах Росії виявився «націоналістом»).

Постишев, звісно, не перетворився у «націоналіста»; просто настав момент, коли і він, запеклий сталініст, змушений був хоч якось рахуватися з «українською специфікою». І за свої сумніви, що вилилися зрештою у внутріпартійні інтриги, був покараний вождем. «Українська дійсність виявилася сильнішою цього жорстокого московського емісара», підсумовує Г. Костюк.

Восени 1937 р. в Україні почався «безурядовий період», що тривав аж до січня 1938 р.: всі «органічно національні кадри в КП(б)У» були винищені. Надзвичайно лиху роль у цій «спеоперації» відіграв Микита Хрущов, який і став, зрештою, генеральним секретарем КП(б)У. Той, для кого образ Хрущова асоціюється із розвінчанням «культу особи» та постсталінською «відлигою», читаючи працю Костюка, відкриє для себе Хрущова-сталініста, місією якого була остаточна «зачистка» України в 1938-му і в наступні роки.

І все ж, в історичному сенсі Сталін програв. Історію його війни з Україною Г. Костюк показує не тільки як хроніку репресій і терору, покликаних реалізувати ідею «єдиної багатонаціональної держави», – а і як гідну подиву історію українського спротиву! Україна виявилася неубієнною. Ліквідувати ідею української державності сталінізм з усією його нелюдськістю так і не зміг. І це – смисловий рефрен у праці Костюка, завершений, нагадаю, невдовзі після смерті Сталіна, коли до 1991 року було ще дуже й дуже далеко.

«Сталінізм в Україні (Гене́за і наслідки)» – видатне дослідження Григорія Костюка. А з огляду на час його появи (та ще й в англійській версії!), значення цієї, піонерської з багатьох поглядів, праці важко переоцінити. Втім, і тепер, уже у версії україномовній, вона може бути вельми і вельми корисною для різних адресатів, включно з українськими держслужбовцями високого рангу...

Список використаних джерел

1. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Гене́за і наслідки): Дослідження і спостереження сучасників / Пер. з англ. / Григорій Костюк. – Київ : Смолоскип, 2002. (Далі цитую це видання без зазначення сторінок).

Анотація. *Об'єктом дослідження є праця Г. Костюка «Сталінізм в Україні» (Гене́за і наслідки). Предмет дослідження – наукова інтерпретація вченим проблеми «Більшовизм і національна політика» в Україні. З'ясовуються підходи Г. Костюка до питання про природу сталінізму й характер тактики більшовиків, спрямованої на досягнення стратегічної мети: підпорядкування України радянській Росії і створення «червоної імперії». Наголошується на аргументованості висновку Г. Костюка стосовно «відпорної сили» українства, яка, попри масовий терор комуністичної влади, все ж залишала «червону імперію» без історичної перспективи. З метою з'ясування певних історичних закономірностей, політика підкорювання України, що здійснювалася Росією сто років тому, проектується на практики нинішньої Росії. Аналогії є засобом пошуку логіки історичних процесів, що мають тенденцію до повторюваності.*

Ключові слова: *Україна, сталінізм, національна політика, централізм, терор.*

Summary. *The object of the research is H. Kostyuk's work «Stalinism in Ukraine (Genesis and Consequences)» – an innovative, highly relevant work. The fact is that the American «Sovietologists» were interested in the resonance Moscow processes of 1936th-1938th, while the tragedy of Ukraine remained aside from their interests. H. Kostyuk offered to look at these tragic events through the Ukrainian prism by analyzing the processes that took place in Ukraine on the eve of events in Moscow.*

The subject of research in the article by V.Panchenko is Ukrainian Scientists' interpretation of the problem of «Bolshevism and national policy». The article outlines the approaches of H. Kostyuk to the problem of the nature of Stalinism and tactics of the Bolsheviks, aimed at achieving the strategic goal: subordination of Ukraine to Soviet Russia and the creation of a «Red Empire». Speaking about the struggle of national republics with Bolshevik centralism, H. Kostyuk, in V.Panchenko's opinion, is very supportive about L. Trotsky and his «battle» with Stalin, as far as the political struggle of the two parties leaders was resonant under Ukrainian conditions. Objectively, as H. Kostyuk testifies, it suited the supporters of Ukrainian independence.

H. Kostiuk shows the tragic consequences for the Ukrainian nation of the Stalin regime's war with «Ukrainian bourgeois nationalism» (the destruction of thousands of artists, writers, scholars, the destruction of scientific schools, the elimination of cultural institutions). H. Kostyuk stresses that the Bolshevik Party has had a lot of losses, because Stalin carefully cleaned it from the National Communists and those who wanted to see Ukraine as independent country.

The author of the article emphasizes on the substantiality of H.Kostiuk's conclusion about the «backward force» of Ukrainians, which, despite the total terror of communists' authority, still left the «Red Empire» without a historical perspective. With a view to identifying certain historical patterns, the policy of conquering Ukraine, which was carried out by Russia a hundred years ago, is projected into the practices of modern Russia. Thus, the analogies become a means of searching for the logic of historical processes that tend to be repetitive.

Key words: *Ukraine, Stalinism, national policy, centralism, terror.*

Отримано: 10.03.2018 р.

УДК 821.161.2.31.09

Л. І. Починок

«ДОРΟΣЛІ» ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ДО ПИТАННЯ ЗМІСТУ І ФОРМИ

У сучасній літературознавчій науці дедалі більше уваги приділяється актуальним проблемам літератури для юних читачів. Порушується доволі широке коло питань, які нагально потребують вичерпних відповідей і невідкладних рішень. А проблеми, й справді, далеко не прості, починаючи від того, яким чином у епоху тотальної «гаджетоманії» повернути молодому поколінню інтерес до «живої» книжки, прищепити любов до читання; а від того – до питання, а що, власне, варто читати дітям; і аж до з'ясування самої суті проблеми – що ж собою являє «дитяча література» і чи правомірним та достатньо вичерпним є сам термін, яким іменують це поняття.

Що цікаво, ця гостроактуальна проблема, яку порушуємо у нашій студії, не є новою чи малодослідженою. Питання дитячого читання як літературознавча проблема турбувала широкі кола науковців і літературних критиків. Від давніх часів дитячому читанню надавалось особливого значення в плані формування та розвою особистості. Ще в античних і середньовічних філософських трактатах відзначалось пізнавальне, виховне та естетичне значення книги в житті дитини. Згадаймо хоча б загальновідомий вислів Марка Туллія Цицерона із однієї з його ораторських промов: «Література виховує нас у молодості, розважає в старості, є окрасою в щасті, потіхою в нещасті, радує нас вдома, не заважає на чужині» [12, 420]. Про виховну роль «вчення книжного» говорить і автор «Літопису Руського» (1037 рік): «Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості» [5, 90].

На важливості читання в дитячому віці наголошував у XVII ст. чеський мислитель, педагог і письменник Ян-Амос Коменський у своїй праці «Велика дидактика»: «Завдяки читання Біблії та інших хороших книг вони (діти. – Л.П.) уникатимуть неробства, небезпечного для плоті і крові. <...> Однак це потрібно робити з такою пересторогою, щоб <...> юнацтву <...> не була доступною перша-ліпша книга. Їм повинні бути доступні книги, з яких з істинним пізнанням Бога і справ його вони могли б постійно черпати справжні чесноти і справжнє благочестя (переклад наш. – Л.П.)» [3].

Суголосними думкам Я.А. Коменського є сентенції українського філософа, письменника і педагога Григорія Сковороди, який також великого значення надавав просвіті й моральному вихованню молоді. Так, у листі до Михайла Ковалинського від 20–23 грудня 1762 р. Сковорода писав: «Одне тільки мені близьке, вигукну я: о школо, о книги!...» [6, 261]. Та й сам, як митець, долучався до створення гідних зразків для читання, а слідом за ним – й інші українські письменники-просвітники XIX ст. – Т. Шевченко, П. Куліш, Марко Вовчок, Л. Глібов, Б. Грінченко, Олена Пчілка.

Особливо пильну увагу на якість дитячого читання звертав П. Куліш. Зокрема у листі від 9–21 квітня 1869 р. до О. Барвінського, який саме укладав «Читанку» для гімназії, П. Куліш писав: «На читанку я дивлюсь так, що з неї учні зачерпатимуть хорошого смаку і доброго розуму. Тим треба в неї увібрати тільки найкраще з найкращого. <...> Коли Вам треба, щоб книжка

була велика, то виберіть більше із небагатьох письменників, а соломою без зерна не годиться молодіж годувати (правопис наш. – Л.П.)» [4, 139–140].

Думки П. Куліша про дитячу лектуру потверджував І. Франко, якого вважають одним із перших теоретиків дитячої літератури. Як науковець, а також митець, що писав для дітей, Франко виводить ґрунтовну, вмотивовану теорію щодо дитячого читання та особливостей лектури для дітей. У своїй праці «Женщина-мати» І. Франко акцентує на тому, що читання повинно бути «здоровим кормом для духу» [11, 569], тож треба, щоби дитина розуміла, що читає. Однак остерігає і перед «примітивізацією» дитячої лектури: «Коли дитина уже до тої степені дозріла, що може і повинна читати, то не належить кормити її <...> «повістками», наслідуючими зовсім по-дурному дитинячий спосіб бесідовання, <...> но вибирати письма, котрі образують розум, ублагороднюють чувство, будять рівночасно ум і духа і становлять таким способом здоровий корм душі (тут і далі правопис авторський. – Л.П.)» [11, 570]. Також Іван Франко, цілком у дусі настанов Я.А. Коменського, зауважує, що саме «наука, поправа і моральність повинні бути головними елементами і підставами» [11, 571] дитячого читання, а тому переконливо радить бути пильними при виборі книг для дитини: «Мати, котра в тім взгляді завсігди буде уміти зважити свойства дитини і дати їй щось відповідного до рук, повинна перед тим завсігди сама перечитати тую книжку, заким дасть дитині» [11, 572].

Поминувши цілий ряд інших імен у нашому короткому огляді історії критичної думки про дитячу літературу, згадаємо, однак, ще одну постать новітнього часу – українського педагога і мислителя В. Сухомлинського, думки й переконання якого впливають з багаторічного педагогічного досвіду і знаходять свій вицвіт у його глибокій і мудрій «філософії для дітей». Одне з ключових місць у цій «філософії» відводиться книзі.

На переконання В. Сухомлинського, що перегукується з думкою І. Франка, книжка має стати для дитини тією «стежиною, що веде до вершини розумового, морального і естетичного розвитку» [8, 194]. Однак, на відміну від свого визначного попередника, що не радив дозволяти дітям читати до 7 років («не належить дітей заскоро заставляти читати» [11, 569]), він є прихильником «раннього» дитячого читання. «Чим раніше дитина почала читати, – твердив павлиський педагог-мислитель, – чим органічніше пов'язане читання з усім її духовним життям, тим складніші процеси мислення, що відбуваються під час читання, тим більше дає читання для розумового розвитку» [8, 65]. А отже, тим краще дитина буде підготовлена до навчання у школі, співпраці з учителем, завдання якого, на думку В. Сухомлинського, «ввести кожного учня у світ книжок, виховати любов до книжки, зробити книжку провідною зіркою в інтелектуальному житті» [9, 491]. Бо, як він вважав, «школа, тільки тоді школа, коли вона утверджує культ книги, виховує в учнів жаждобу до читання художньої, політичної, науково-популярної літератури, пристрасну закоханість у книгу, благоговіння перед нею» [7, 27].

Дитяче читання, за твердженням В. Сухомлинського, – надзвичайно складна справа: «Вміти читати – означає бути чутливим до змісту й краси слова, до його найтонших відтінків. Тільки той учень «читає», в свідомості якого слово виграє, тріпоче, переливається барвами і мелодіями навколишнього світу» [8, 194]. І цього треба вчити і вчитися, адже саме в тому, щоб «дати учневі життя в світі книг», і полягає, на переконання Сухомлинського, одна з найважливіших педагогічних проблем сучасної школи: «Я бачу виховне завдання надзвичайної важливості в тому, щоб читання стало найсильнішою, нездоланною духовною потребою кожної дитини. <...> Якщо людина не знайшла в школі світу книг, якщо цей світ не відкрив перед нею інтелектуальних радощів життя, школа нічого їй не дала, і вона пішла в життя з порожньою душею. <...> Читання відкриває перед ними (дітьми. – Л.П.) передусім світ власної душі: маленька людина пізнає велич людського духу, їй хочеться жити цікавим, багатим життям у світі культурних цінностей» [10, 351–352].

І сам В. Сухомлинський у своїй педагогічній діяльності прагнув залучати дітей до «радощів життя у світі книг». «У початкових класах, – зауважував він, – я читаю своїм вихованцям найкращі книги, які увійшли до золотого фонду людства і за своїм змістом зрозумілі й доступні емоційному світові маленьких дітей – твори Джека Лондона та Сенкевича, Гюго та Бічер-Стоу, Марка Твена і Свіфта, Жуль Верна і Гоголя, Тургенєва та Короленка, Толстого і Чехова, Салтикова-Щедріна і Горького, Шолохова та Леонова, Шевченка та Коцюбинського, Івана Франка та Олесь Гончара (підкреслення у тексті наше. – Л.П.)» [10, 351]. Ось на цій цитаті з праці В. Сухомлинського і підходимо до ключового питання нашої студії щодо змісту й форми «дитячої» літератури, бо цитовані слова геніального педагога особливо яскраво цю проблему освітлюють.

Справді, чимало педагогів-методистів знайдуть вікову невідповідність у запропонованому В. Сухомлинським переліку імен письменників для рівня початкової школи і, можливо, у чомусь таки матимуть рацію, однак ми схильні погодитись у цьому питанні якраз із павлиським педагогом-філософом.

Як розуміємо, саме у такому різномісному змісті і формі так званого «дитячого» письменства у сучасній вітчизняній літературознавчій та й методичній науці і полягає «корінь» тої дратівливої проблеми, що й дотепер не маємо в Україні більш-менш досконалого підручника з «дитячої літератури», а отже, – й цілісної та структурно вибудованої програми з цієї дисципліни у вищих навчальних закладах для студентів педагогічних і філологічних спеціальностей. Себто – дещо з підручкової та навчально-методичної літератури таки маємо, однак цей «здобуток», починаючи від радянських зразків до найсучасніших видань, доволі віддалений від поняття досконалого і ґрунтовного.

Основаємо своє твердження на тому факті, що більшість із запропонованих авторами сучасних посібників з дитячої літератури (Л. Овдійчук, І. Бойцун, В. Костюченко, Н. Сивачук, В. Кизилова, Н. Богданець-Білоскарленко) є варіаціями модульних курсів навчальної дисципліни або ж охоплюють окремих історико-літературний період розвитку дитячої літератури чи одну з її тематичних груп. Найбільш цілісними та інформативними на сьогодні в літературознавчому просторі є підручники «Українська література для дітей та юнацтва» Т. Качак [2] та «Зарубіжна література для дітей» Т. Качак і Л. Круль [1]. Однак, через цілком зрозуміле прагнення авторів охопити максимальну кількість письменницьких постатей і творів, ці видання хибують на певну енциклопедичну поверховість.

Попри всі здобутки і прорахунки на шляху до створення сучасного підручника з дитячої літератури, робота над пошуком найбільш прийнятної концепції такого видання активно триває. У пошуках та вибудовуванні єдиної концепції літератури для дітей та юнацтва, її змісту й форми, понятійного апарату й самої сутності поняття «дитячої літератури» та його визначення активно співпрацюють, зокрема й під егідою *Всеукраїнського Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*, літературознавці, біографісти, критики й методисти (М. Наєнко, Б. Шалагінов, О. Ніколенко, Р. Мовчан, Т. Качак, У. Гнідець, В. Кизилова, О. Будугай, М. Славова, Б. Салюк, О. Папуша, Е. Огар, Н. Марченко, С. Іванюк та ін.). Попри багатогранність підходів та різновекторність суджень щодо змісту і форми «дитячої літератури» у наукових та науково-методичних студіях сучасних дослідників окреслюються магістральні тенденції, що в загальному не викликають заперечень.

Поняття «дитяча література» однозначно трактується як невід’ємна складова загальнолітературного процесу з традиційним для вітчизняної літературознавчої науки культурно-історичним принципом періодизації та характерними художньо-стильовими явищами конкретної літературної доби. Цілком виправданими і правомірними є тенденції щодо компаративного осмислення українського дитячого письменства в контексті загальносвітових літературних явищ. Беззаперечно враховуються вікові та індивідуально-психологічні особливості і відмінності дитячої читацької аудиторії та визнається важливість глибокого естетичного і морально-етичного впливу художнього твору на юного реципієнта та все чіткіше позначається тенденція щодо визначення самого поняття «дитячої літератури» як «літератури для дітей та юнацтва», хоча й ця дефініція не є досконалою і достатньо вичерпною.

Як вважаємо, більш влучним і дефініційно точним є такий рідковживаний еквівалент поняття «дитяча література», як «коло дитячого читання», що охоплює далеко ширші жанрово-тематичні овиди, ніж прописано власне «літературою для дітей». Маємо таке переконання з огляду на те, що у час широкодоступних інформаційних технологій інтелектуальні та емоційно-психологічні відмінності між різними віковими групами дітей стерті й доволі розмиті. Та й поняття «художнього твору для дітей» виходить далеко за межі «твору, адресованого дітям», і ці межі визначаються широтою інтересів та зацікавлень дитини, що в свою чергу також залежить від цілого ряду факторів. Отже, ми схильні вважати, що «дитячий» твір – це твір, який дитині цікавий і зрозумілий (хоча б у якомусь аспекті), який захоплює її, пробуджує бажання читати, – що, власне, авторитетно стверджував і цитований уже тут В. Сухомлинський [10, 351], і Франко, який теж вважав, що до кола початкового дитячого читання з користю можуть бути долучені «знаний всім *«Робінзон»* і *життя дяді Томи, опрацювання Куперового «Соколиного Ока»* і його продовження. <...> *Повісті Основ’яненка і Устияновича, Шевченкові «Гамалія», «Наймичка»* і *«Максимова криниця»* [11, 571]. Наведені тут і на початку нашої студії слова класиків якраз і наштовхують нас на міркування про причини численних невдалих спроб створити досконалий і виважений підручник з «дитячої літератури».

На наше переконання, ці причини криються у прагненні сучасних авторів традиційно «історизувати» літературу для дітей за каноном підручника з історії українського чи світового письменства. Адже намагання впорядкувати літературні постаті і тексти для дітей на основі принципу культурно-історичної періодизації неминуче призведе до цілком непродуктивного дублювання історії письменства, бо ж чи не кожний визначний письменник звертався до теми дитинства або писав для дітей. А відтак – ще й до переобтяження і так достатньо широкого огляду постатя-

ми менш визначних, але власне «дитячих» письменників, творчість яких у підручнику з дитячої літератури оминуті не вдасться. Крім того, такий принцип побудови підручника мимоволі призводить і до розпорошення між оглядами літературних зразків різних культурно-історичних періодів фактично однотипних тем, проблем, мотивів, образів, які за суттю і характером своїм є позачасовими й позапросторовими, через що автор змушений буде знову і знову повертатись до суті питань і проблем, уже окреслених і з'ясованих у попередній розділах.

З огляду на це, пропонуємо інший (можливо, й не менш дискусійний, але апробований) підхід до формування підручника і навчального курсу з дитячої літератури, в основу якого покладемо жанрово-тематичний принцип, а культурно-історичному відведено лише маргінальну роль у з'ясуванні часу й обставин виникнення і особливостей функціонування та розвитку тих чи інших жанрів, тем, проблем, образів або мотивів.

Відкривати огляд, звичайно ж, мають давні міфологічні жанри, сакральні книги, сповнені мотивів та образів-архетипів, які проходять крізь усе письменство. А тому вважаємо за доречне паралельно з осмисленням дитячого сприйняття й розуміння священних книг людства подавати й літературні інтерпретації притч, біблійних легенд, молитов в українському письменстві, до яких охоче звертаються діти. Подібним чином варто розглядати й фольклорні жанри, що також мають яскраве відбиття в дитячій ігровій практиці та літературних творах. А після аналізу ролі й функціонування жанру фольклорної та літературної казки, зокрема й «фентезі», логічним було б звернення до пригодницької прози різних тематичних груп і жанрово-стильових форм, що традиційно є предметом дитячих зацікавлень. І тільки згодом варто пропонувати огляд творів родинно-побутової та соціальної тематики із складними колізіями та глибоко психологічними характеристиками.

Наразі подаємо лише загальне бачення запропонованого нами принципу побудови навчального курсу й підручника з дитячої літератури, оскільки глибший і більш конкретний аналіз питання потребує окремої ґрунтовної студії.

Список використаних джерел

1. Качак Т.Б. Зарубіжна література для дітей : підручник / Т.Б. Качак, Л.М. Крюль. – К. : Академвидав, 2014. – 416 с.
2. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : Підручник / Т. Качак. – К. : ВЦ «Академія», 2016. – 352 с.
3. Коменский Я.А. Великая дидактика. (Избранные главы) [Электронный ресурс] / Я. А. Коменский // Я.А. Коменский, Д. Локк, Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. – М. : Педагогика, 1989. – 416 с. – Режим доступа: http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Komensky/Komensky_Yan_Amos_Velikaya_didakt_izbr.htm.
4. Куліш П. Лист до О. Барвінського від 9–21 квітня 1869 року / П. Куліш // Барвінський О. Спомини з мого життя / [упор. А. Шацька, О. Федорук]. – К. : Смолоскип, 2004. – С. 139–141.
5. Літопис руський / [пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 576 с.
7. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – Т. 1. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 7–202.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 9–279.
9. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – Т. 2. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 419–653.
10. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / В. О. Сухомлинський / [уклад. О.В. Сухомлинська]. – Х. : Видавничий дім «Школа», 2016. – 576 с.
11. Франко І.Я. Жінчина-мати / І. Я. Франко // Додаткові томи до зібрання творів у 50 томах. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 560–572.
12. Цицерон Марк Туллій. Промова на захист поета Архія / [перекл. Й. Кюбова] / Марк Туллій Цицерон // Антична література: Хрестоматія / [упор. О. І. Білецький]. – К. : Радянська школа, 1968. – С. 417–424.

Анотація. У статті приділяється увага актуальним проблемам літератури для юних читачів у сучасному літературознавчій науці. Порушується широке коло питань, зокрема, як відновити інтерес молодого покоління до книжки і прищепити любов до читання; що варто читати дітям, а також – що таке «дитяча література» і чи правильним та достатньо вичерпним є цей термін.

Ключові слова: дитяча література, література для дітей і юнацтва, коло дитячого читання, підручник, концепція, тенденція, принцип.

Summary. *The article focuses on the actual problems of literature for young readers in modern literary science. There is a wide range of issues, including how to restore the interest of the younger generation to the book and fill with love for reading; what books should read to children, as well as what «child literature» is and whether this term is correct and sufficiently exhaustive. Literary critics, biographers, critics and methodologists actively co-operate in the search and creation of a single concept of literature for children and youth, its content and forms, the conceptual apparatus and the very essence of the concept of «children's literature». Despite the multifaceted approach and various decisions regarding the content and form of «children's literature», in the scientific and methodological studios of modern researchers there are outlined the main tendencies that are generally acceptable. The author focuses on the causes of unsuccessful attempts to create a perfect textbook on «children's literature» and concludes that these causes lie in the desire of modern authors to «historically» literature for children under the canon textbook on the history of Ukrainian or world literature. The article proposes a different approach to the formation of a textbook and training course on children's literature, based on the genre-thematic principle, and cultural-historical only devoted a marginal role in clarifying the time and circumstances of the emergence and features of the functioning and development of certain genres, themes, problems, images or motives.*

Key words: children's literature, literature for children and youth, circle of children's reading, textbook, concept, tendency, principle.

Отримано: 10.04.2018 р.

УДК 821.161.2–94:82.0

О. А. Рарицький

ПОЕТИКА ЗАГОЛОВКА В ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОМУ ТЕКСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Актуальною для поетики художньо-документальної прози українських шістдесятників є проблема заголовка. Дослідники відносять цей позатекстуальний засіб комбінування, як і епіграф, до паратекстуальних явищ, оскільки його функції в системі цілого зводяться до ідейно-тематичного маркування подальшого тексту, що водночас обумовлює цілковиту художню єдність із ним. Водночас графічно заголовок постає самостійним компонентом твору, не обмеженим смисловими пошуками письменника, й це дозволяє сприймати його як виразника певного художнього коду, що сконцентровує в собі семантичні ознаки авторської нарації і скеровує реципієнта до конкретного варіанта інтерпретації художнього твору, виступає своєрідним паролем для його розкодування. Слушною з цього приводу видається думка А. Лосева, який твердить: «Усякий знак є сенс або носій сенсу, і будь-яка позначка є той предмет, який за допомогою того чи того осмисленого знака також і сам отримав осмислений зміст» [9, 42].

Взаємозв'язок між заголовком і текстом сприймається як логічно вмотивований, що дозволяє їхню взаємодію осмислювати за певною схемою, котра зауважує стилеві, композиційні та семантичні ознаки цілого. Пропонуємо таку її репрезентацію:

наратор – заголовок – текст – інтерпретатор,

якою акцентується рецептивна єдність автора й читача, що вможливлюється завдяки передтекстовим символам-кодам, котрі концептуально дешифрують письменницький задум. Таким чином, твір інтерпретується на двох рівнях – структурно-змістовому і прагматичному, що дозволяє освоїти його архітектуру і сюжет та призначення (мету і причини написання, інтенцію).

З-поміж гуманітарних наук найактивніше досліджує заголовок журналістикознавство. У літературознавчій науці серед зарубіжних і вітчизняних учених до цієї проблеми зверталися Р. Барт [1], Н. Фатеева [15], А. Ламзіна [8], О. Фоякова [16], І. Гальперін [6]. А наймасштабнішою працею на сьогодні є, на наш погляд, фундаментальна студія С. Кржижановського «Поетика заголовків» [6].

Водночас художня природа заголовків та їхніх комплексів зовсім не вивчена стосовно нефікційної літератури: дослідники вперто оминають цю проблему, хоч вона доволі цікава з погляду поетики й виявляє оригінальні, притаманні лише художньо-документальній прозі особливості.

Відзначимо, що заголовкова рубрикація властива фактично всім генологічним різновидам художньо-документальної прози, крім епістолярію. Листи за своїми стилістичними ознаками

не потребують оглаву, оскільки тяжіють до письмової трансформації тематично різнорідного матеріалу, що надсилається адресатові й подається як завершений текст, сформований з окремих структурних компонентів і підпорядкований усталеному композиційному принципу. Однак найпродуктивніше заголовок функціонує в мемуаристиці, передусім у спогадових збірниках, що пов'язане з маркуванням і конкретизацією цих матеріалів, відмінних за автурою і художнім текстовим наповненням.

Осмыслити заголовковий пласт нефікційної літератури допомагає класифікація, запропонована І. Гальперінім. За спостереженням ученого, заголовки, залежно від уміщеної в них інформації, поділяються на такі різновиди: 1) назва-символ, 2) назва-теза, 3) назва-цитата, 4) назва-повідомлення, 5) назва-натяк, 6) назва-оповідь [6, 134]. Із-поміж розмаїття оглавів у художньо-документальній прозі найактивніше виявляють себе назва-символ, назва-цитата й назва-повідомлення. Обстеження текстів засвідчують, що ці заголовки схильні до подвійного реципіювання і взаємозаміни: приміром, назва-повідомлення може прочитуватися як символ і водночас виконувати інтертекстуальні функції – поставати як авторська або чужорідна цитата. Не заперечуємо, що такі функції можуть виконувати й назви-тези, назви-натяки, назви-оповіді, проте в художньо-документальному тексті, й це підтверджує аналіз, вони менш активні.

Здебільшого заголовки нефікційного нарративу, відповідно до авторської художньої мети, слугують розкодуванню інформаційного поля, пов'язаного з онтологією буття суб'єкта оповіді. Адже, як справедливо зауважував Л. Виготський, «заголовок надається оповіді, звичайно, не випадково, він розкриває найважливішу тему, визначає ту домінуючу, яка окреслює всю побудову розповіді» [5, 152]. Відтак оглав заявляє про себе як претекст і вимагає від автора повноцінної реалізації зацентрованих творчих інтенцій. Себто генологічна природа такої літератури спонукає митця до інтенсивних інтелектуальних пошуків і креативності. Скажімо, малі жанрові утворення, які здебільшого висвітлюють окремо взятий факт із життя письменника, вимагають такої заголовкової рубрикації, яка найповніше б репрезентувала творчий задум автора. За назву в них можуть слугувати вдало дібрані ноумени, афоризми, різноманітні цитати – синтаксичні конструкції у формі називних, одно- чи двоскладних простих речень.

Розмаїтість паратекстуальної природи заголовка найкраще ілюструють мемуарні збірники, котрі містять чимало відмінних за жанровими ознаками текстів малих прозових форм (нариси, есе, оповідання, зрідка етюди, замальовки), які балансують на межі художнього, документального й публіцистичного дискурсів. Подеколи входять у спогадові книги й поезії-некрологи. Заголовки всіх таких текстів покликані налаштувати читача на виформування в його свідомості збірного образу митця, якому приурочені спогади. Водночас поліфункціональність оглавів проявляється й через виявлення, крім інформаційної, низки інших функцій, зокрема апелятивної, яка дозволяє встановити контакт між автором і читачем; емотивної, що засвідчує авторське ставлення до власного повідомлення. Заголовок, таким чином, набуває роль індикатора художньо-смыслового наповнення мемуарного тексту.

У збірниках спогадів із запропонованої І. Гальперінім класифікації заголовків найвиразніше проявляють себе назви-символи. Автори, формулюючи їх, здебільшого удаються до асоціативних зв'язків і послуговуються документальними джерелами, що можуть засвідчити різні грані таланту творчої особистості, визначити психоемоційні чинники її діяльності. Заголовки дешифрують інформацію про об'єкта спогадів, факт чи подію, пов'язані з ним, часто доповнюють їх алюзивними й ремінісцентними конотаціями. Якщо в назві відсутнє ім'я митця, – обізнаний читач повинен здогадатися, яку прикметну рису, властиву йому, символізує заголовок, націлений у смыслову ядро мемуарного тексту. Символи-назви здебільшого абстрактні; вони визначають імпліцитні характеристики об'єкта оповіді, сфокусовуються ідейно й мають на меті через гру слів показати митця на тлі його. Простежити таке символічне звучання заголовків можемо на матеріалі збірки «Маршал Вінграновський» [10], приміром: «Він грав слово, як ніхто» (автор Р. Дідула), «Ім'я, відгранене у слові» (В. Простопчук), «Лиманський Наливайко» (П. Перебийніс). Без сумніву, такі оглави добачимо в кожному мемуарному збірнику.

Іншу групу складають назви-цитати, які зацентровують життєві пріоритети й переконання письменника. Мемуаристи свідомо вдаються до чужорідних висловлювань і задля того, щоб підкреслити визначальні риси спогадуваного митця й таким чином індивідуалізувати його як творчу особистість. Здебільшого це хрестоматійні вірші з доробку об'єкта спогадів, які репрезентують його життєве і творче кредо. У всьому текстовому масиві вони реципіюються як інтертекстуальне явище, що слугує встановленню якнайтіснішого зв'язку між компонентами цілого, доводить їх семантичну монолітність. Цікаво, що заголовок-інтертекст має здатність замикатися в композиційне кільце й упродовж усього висловлювання нарощувати тематичний діапазон, і це, на переконання О. Волковинського, «дозволяє навіювати читачеві думку про циклічність і замкнутість наведених фактів» [4, 71]. Дослідник говорить про заголовки у фейлетонах В. Катаєва, котрі об-

рамлюють у смислову цілісність назву й закінчення твору і прочитуються однаково. Проте такий принцип вдало застосовується й до текстів у структурі мемуарних збірників, зокрема через інтертекстуальний прийом парафразування, завдяки чому спогадовий наратив набуває циклічної замкнутості в площині озвучених фактів. Розширений переказ чужого висловлювання підпорядковується насамперед заголовку, який скеровує авторську думку, й у результаті, не потребуючи дослівної цитації, виявляє можливості деталізувати і водночас підсумовувати виклад.

Цитати, використовувані як заголовки, доволі часто помічаємо в збірнику спогадів про В. Підпалого «Пішов у дорогу – за ластівками» [14]. До них свідомо вдаються автори мемуарних дописів, щоб якомога повніше відтворити суголосність творчого мислення поета з його життєвою позицією. Мемуарист тут виконує роль правдивого очевидця-фіксатора подій, який свідчить про фактологічну підоснову документальної оповіді й потверджує чіткий узаємозв'язок між власними письменницькими роздумами й пережитим. Із цього розряду – заголовки до спогадів Г. Бердо «Мене прощали колоски...», Д. Білоуса «Нам, що людьми народилися...», П. Засенка «По градах Україну пізнаю...», Н. Підпалої «Передивись мене, моя любове...». Усі вони зумисне взяті з поетичної спадщини В. Підпалого й підкреслюють генерування заголовком подальшого тексту, кореляцію авторської нарації з тим чи тим варіантом її інтерпретації. Злютованістю з письменницьким текстом характеризуються й заголовки мемуарних есе про В. Стуса, як-от: «Не можу я без посмішки Івана...» (Л. Світлична), «Свіча в свічаді» (М. Горбаль).

Автори спогадів удаються до заголовків-цитат, які трансплантуються в паратекстуальну дискурсивну єдність із поетичних творів інших літераторів, із метою акцентувати домінуючі риси, котрі виразно проявляє об'єкт оповіді. Так, заголовок до спогадів М. Коцюбинської про В. Підпалого «Бо ти на землі – людина» (цитата-максима В. Симоненка) визначає антропоцентричну складову його духовної самосутності, вроджену приреченість творити добро й нести моральну відповідальність за власну долю. Натомість Л. Закордонець у мемуарному есе «Без нього наші болі без тепла» втілює вже згадуваний прийом композиційного кільця, коли заголовок і останні рядки його вірша-присвяти «Був тайнознавцем» збігаються й утворюють семантичне коло, з якого проступає циклічна розповідь про неперобутність творчої особистості В. Підпалого.

За своєю природою всі проаналізовані заголовки трансформуються в назви-повідомлення й розкодовують основний зміст мемуарного наративу. У цій ситуації вони можуть виконувати функції портретування та сприйматися як опорна схема, за якою зручно характеризувати ті чи інші аспекти життєтворчої діяльності письменника. Для прикладу, алюзивне наповнення назви збірника спогадів про І. Світличного «Доброокий» дешифрує портретний образ письменника, а заголовки в ньому сприймаються як своєрідний ключ, котрий деталізує особистісну і мистецьку сутність цього шістдесятника. Уже за самими оглавами есе можна схарактеризувати лідера українського руху опору: «Светлая личность» (Ф. Пустова), «Трудівник» (Є. Сверстюк), «Лицар Духу» (Г. Севрук), «Двигун шістдесятників» (Б. Горинь), «Архітект шістдесятників» (М. Горинь), «Володар духу і король спокою» (М. Горбаль). Подібно до цього й за назвами малих жанрових форм із мемуарного збірника «Наш Лукаш» [11] нескладно виформувати образ відомого українського перекладача, адже спогади А. Перепаді «Пан Мігель і дон Микола», В. Палажченка «Український Дон Кіхот із Кролевця», А. Кочура «Ідальго з Сумщини» мають виразний алюзивний підтекст і прямо вказують на роман Сервантеса «Дон Кіхот», неперевірена україномовна версія якого належить літераторові. Заголовок-портрет-код сприймається як умовна схема, за якою розкриваються особливості творчої натури обдарованої особистості, її мистецькі зацікавлення, визначаються способи та можливості повноцінної самореалізації майстра слова.

Помічаємо типологічну схожість мемуарних есе з матеріалами усної оповіді (інтерв'ю) в плані називання цих текстоутворень. Традиційно для заголовків автори використовують назви-цитати, які здебільшого добираються з усноповідного наративу і сприймаються як його смислове ядро, що допомагає з'ясувати проблематику, за якою ведеться розмова інтерв'юера й респондента. За таких обставин інтерв'юер, який в подальшому редагує текст і створює його логічно завершену версію, намагається в назві якнайточніше висловити основну думку сказаного. З адресованих запитань і відповідей на них у ході бесіди виформовується наративне тло, у якому з різних тематичних блоків нескладно виокремити мікротексти, здатні в сукупності пояснити назву усноповідного матеріалу. Як пересвідчують спостереження, заголовки в інтерв'ю традиційно стосуються якоїсь задалегідь визначеної теми або торкаються висвітлення чи деталізації окремих фактів із життя письменника. За цими критеріями їх можна класифікувати за двома різновидами: тематичні та хронологічні. Втім нерідко в діалозі ці змістові ознаки взаємодоповнюються.

У книзі «Бунт покоління» за назвами інтерв'ю з шістдесятниками особливо виразно прочитується ідейно-тематичний спектр творів-сегментів. Скажімо, заголовок до усноповідного тексту за результатами бесіди з Є. Сверстюком «Ми обирали життя» [2, 33] прямо акцентує екзистенційний вибір письменника і його покоління, указує на аксіологію та шляхи можливої повноцін-

ної самореалізації особистості в тих умовах, свідчить про модель їхньої онтологічної поведінки. Схоже семантичне наповнення додаємо в назві інтерв'ю з М. Горинем «У нас була велика місія» [2, 185], якою влучно схарактеризовано моральний обов'язок, чин і відповідальність шістдесятників. Натомість у заголовку «Ця книжка змінила усе моє життя...» [2, 91] (розмова з І. Дзюбою) акцентування уваги переноситься із проблем екзистенційного характеру на питання значущості книги «Інтернаціоналізм чи русифікація?» – і в особистій долі письменника, і в долі представників його покоління, порушується проблема впливу праці на суспільну свідомість, що, власне, і являє собою семантичне ядро цього усноповідного матеріалу.

В інтерв'ю з М. Коцюбинською «У моєму житті було так багато добра...» [2, 153] простежуємо віхи життєвого і творчого шляху письменниці. Інтерв'юери Б. Бердиховська й О. Гнатюк свої запитання формулюють за хронологічним принципом, що дає змогу акцентувати на ключових фактах із біографії шістдесятниці, з'ясувати досі не відомі деталі з її життя. Мовиться, зокрема, про середовище, в якому зростала майбутня літераторка, про її батьків, евакуацію під час війни до Уфи, навчання в університеті, зближення із представниками українського руху опору, котре спричинило перегляд світогляду, відвертий вияв незгодної позиції, а в підсумку призвело до цькування й переслідування з боку каральних органів. Уся розповідь ведеться в онтологічній площині й корегується заголовком, який спонукає до висвітлення значущих фактів життєпису М. Коцюбинської, котрі сформували її моральну стійкість і виробили ціннісні пріоритети.

Назвопозначення в усноповідних творах можуть разом прочитуватись і як назви-символи, і як назви-натяки чи назви-тези, назви-повідомлення. Їхня багатоплановість вимагає від інтерв'юера чіткого вирізнення ключової думки діалогу й винесення її в заголовок із метою різнобічної характеристики респондента, визначення сфери його особистісних зацікавлень, мотивації поведінки та роду діяльності.

Натомість масштабні мемуарні твори вимагають від письменника використання заголовків, які б окреслювали тривалий онтологічний простір творчої особистості, визначали її світоглядну позицію та творчі інтенції. Зазвичай такі оглави – це філософські максими, що детально описують траєкторію буттєвого саморуху особистості й символізують її духовний вимір, як-от мемуарна хроніка С. Кириченко «Люди не зі страху». Назву твору можна сприймати як альтернативну до оглаву епічного полотна Р. Андріяшика «Люди зі страху» – авторського перепрочитання подій Першої світової війни, австро-угорського панування на українських землях і його роздумів над проблемами одвічної невлаштованості української нації та подеколи абсурдної участі в її розвитку співгромадян. С. Кириченко дещо змінює цю назву, наповнюючи її власним заголовковим підтекстом – з іншим художнім кодуванням. Письменниця пропонує панорамне бачення епохи шістдесятництва, у діях і вчинках репрезентантів якої подає розлогу характеристику руху опору на тлі геополітичних та ідеологічних викликів доби. Заперечна частка *не*, вжита в заголовку, вказує на стоїчну незгідність ключових постатей 1960-х років з імперською тоталітарною політикою і психологічно заперечує страх у ситуації морального та духовного вибору.

Семантична подібність заголовків характерна для мемуарних романів М. Руденка «Найбільше диво – життя» й І. Дзюби «Не окремо взяте життя». За композиційною організацією обидві хроніки виявляють різочу схожість у лінійній побудові сюжетної оповіді та циклічності нарративної стратегії. У їхніх оглавах – ключове слово *життя*, що вказує на онтологічний підтекст творів і окреслює соціальний, ідеологічний, політичний, психологічний, творчий виміри буттєтривання письменників. Заголовок у романах помітно вмотивовує ідейно-змістову площину, до того ж на кожному етапі авторської оповіді він градаційно нарощує текстові семантичні поля, котрі лінійно оновлюються, прямуючи до кульмінаційного пуанта – визначення моделі поведінки персонажа в умовах екстремальних випробувань. Прагматичні функції заголовка зводяться до послідовної деталізованої розповіді про етапні періоди в житті письменників.

На цікаві розмисли налаштовує й назва роману І. Жиленко «Homo Feriens: Спогади», перша частина якого в перекладі з латині звучить як *людина святкуюча*. Такий оглав для мемуарного нарративу є нетиповим. Поєднання різномовних лексем і, відповідно, графем латиниці та кирилиці в ньому ставить читачеві низку завдань, які повинні бути виконані задля розкодування нарративних стратегій подальшого твору. Якоюсь мірою це сприймається і як мовна гра. Інтригує перша частина назви – своєрідна художня загадка, відповідь на яку з'являється лише після прочитання твору. Специфічна модель заголовка спонукає реципієнта до активного діалогу з наратором, а метажанрова природа тексту дозволяє в різних його фрагментах відчитувати своєрідно ретрансльовану логіку людської поведінки й у фокусі оглаву відстежувати її саморух. Символічний заголовковий підтекст уводить читача в екзистенційну площину і скеровує його до роздумів про ситуацію непростого вибору людиною своїх можливостей зберегти самототожність.

Заголовки, які містять іншомовні компоненти, дослідники називають білінгвальними, а С. Ніколаєв у монографії «Феноменологія білінгвізму в російській поезії» [12] пропонує класифі-

кувати їх за наявністю тих чи тих структурних формантів – іншомовних букв, слів, словосполучень, крилатих висловів. За його теорією, назва «Номо Feriens: Спогади» трактується як вільне іншомовне поєднання слів. Специфічність такого заголовка створює візуальний та семантичний контраст і вказує на нелінійну композиційну структурованість роману. Безумовно, тут є факт художнього маніпулювання автором текстом, що сприймається як свідчення його постмодерністичної стилістики. Письменниця деструкціює світоглядно-філософські концепції епохи, нехтує обставинами, акцентує індивідуальне й надособистісне, що й наповнює змістом паратекстуальний символ «людина святкуюча». Подібні вправління добираємо й на рівні внутрішньої композиції роману: його розділи також містять у заголовкових комплексах назви-білінгви. До прикладу – «Intermezzo» на Лисій горі», основу якого склали щоденникові записи І. Жиленко 1963 року з її прикінцевими сучасними коментарями: він символізує нерозтрачені неперехідні цінності, вірність збереженням ідеалам.

Доволі рідкісним і незвичним є винесення в заголовок цифрової гами, стосовно чого А. Нямцу зауважує: «У цьому випадку вона несе достоту певне інформаційне наповнення, яке ускладнюється асоціативно-смысловими або номінативними мікро-структурними компонентами» [13, 79]. Такий заголовок спонукає реципієнта мислити асоціативно, добирати адекватний шлях логіко-інтерпретаційного осягнення твору, котрий допоміг би розкодувати його символічне наповнення. Приміром, назву-число, яка входить до заголовкового комплексу мемуарної повісті А. Кульчицького «212 світанків з Миколою Вінграновським», можемо трактувати як полівалентну, оскільки вона поєднує в собі натяк, тезу і символічний зміст. Мемуарист цифровим ноуменом виказує глибoku пошану товаришеві, підкреслює духовну близькість із ним, а також відкриває читачеві шлях до асоціативних умовиводів, зокрема і щодо підтексту заголовкової цифри.

У малопродуктивних жанрових різновидах художньо-документальної прози заголовки виконують ті ж самі функції, про які мовилося вище стосовно інших генологічних утворень. Це символічне представлення нефікційного тексту, котре сприймається як художній концентрат, «знак» авторського задуму, «вибір» з реалізації його творчих завдань. Називаючи свої щоденники, автобіографії, записки, письменники головним чином послуговуються заголовками. Як правило, обраний автором для художньої розробки жанр твору вже свідчить про його назву: наприклад, щоденники Л. Танюка, автобіографія Б. Нечерди, записки Гр. Тютюнника. Проте бувають випадки, коли письменники зі свідомою установкою ще й додатково називають свої твори: так вони нарощують семантичну значущість тексту, виходячи із власних художніх завдань. Заголовки визначають зміст таких творів, не замикаючись на їхній жанровій матриці, а відтак дещо розсіюють очікування реципієнта, інтригують його, водночас указуючи на тісну паратекстуальну взаємозумовленість усіх компонентів цілого.

Серед нечисленних творів-щоденників українських шістдесятників заголовки мають «Окрайці думок» В. Симоненка й «Нещоденний щоденник» Р. Іваничука, в назві якого автор вибудовує оксиморонну сполуку. Вони цілком різні між собою, і насамперед – за сюжетно-композиційною організацією. Власне, лиш оглави й засвідчують типологічну спорідненість цих творів, що проявляється в авторських інтенціях нарощувати наративно-смыслову циклічність тексту; вони ж відцентровують різновекторні зв'язки художнього цілого.

Автобіографії шістдесятників традиційно розпізнаються за ідентичною назвою, котра репрезентує текст, у якому на фактологічній основі означені віхи життя і творчості письменника. Серед нечисленної кількості таких творів окремої уваги в аспекті озаглавлення заслуговує хроніс В. Стуса «Двоє слів читачеві». Як уже мовилося, цю автобіографію слід кваліфікувати як художню, а отже, митець свідомо ухиляється від канонічних норм жанру, ставлячи перед собою якісь інші творчі завдання. Функція нетипового заголовка відтак прочитується: він містить сконденсований посил автора до широкого реципієнтського загалу, зголошує сучасникам світоглядні переконання літератора, які зумовили його екзистенційний вибір і визначили поведінку в умовах екстремальних випробувань. У назві твору закладений психоемоційний чинник, оскільки звернення до читача спонукає наратора до публічного самовияву, а водночас і до особистісного самоаналізу, до «стороннього» розшифрування власних думок і вчинків, часто незрозумілих і навіть неприйнятних для широкого загалу. Звідси, заголовок «Двоє слів читачеві» прочитується як символ-код, що прояснює психологічний зміст осмисленої діяльності людини. В. Стус у назві автобіографії програмує сферу онтологічної та творчої активності й визначає витоки, які сформували його як людину й митця. Через ретроспективне світовідчуття, тісний зв'язок з уявним читачем завдяки категорії проспекції визначається психомодель поведінки літератора, підтверджуючи виразні асоціації між заголовком і художнім текстом.

Записки так само не вимагають заголовку і, як правило, номінуються за видовою назвою. Проте винятком в історії літературного шістдесятництва є невольничі записки В. Стуса «З таборового зошита», а також нотатки І. Дзюби, вживлені як метажанрові конструкції в його ро-

ман-хроніку «Не окремо взяте життя». Однак для цього є свої причини. У першому випадку, як відомо, засуджений поет мав намір укласти таборовий щоденник, утім обставини в'язничного пробування не сприяли реалізації задуму. Натомість І. Дзюба сумлінно рубрикує свої записи й ідентифікує їх назвою «Дзюбизми». За цим okazіоналізмом – історія становлення шістдесятника як самобутньої творчої особистості. Зафіксовані в його пам'яті ще з дитинства народні морально-етичні максими складають основу цих заміток; до них письменник долучає «мовні перлини», почуті на роботі, у транспорті, на вулиці, від дружини, теці, випадкових знайомих. «Дзюбизми» підкреслюють нестандартність мовленнєвого позиціонування особи, сприймаються як осмислена, наповнена психологічним змістом творча діяльність людини. Публіцист акцентує власне авторство деяких афористичних висловів. Іменним заголовком-новотвором він доповнює різноманітний матеріал хроніки, що є одним із сегментів заголовкового комплексу «Не окремо взяте життя», і заявляє про смислову взаємозумовленість усіх його смислових компонентів.

Отже, заголовок як структурний елемент поетики художньо-документального твору надзвичайно продуктивний у плані розкодування семантичних паратекстуальних зв'язків між основними сегментами цілого. Графічно заголовки сприймаються як самостійні одиниці, котрі водночас тісно взаємодіють із текстом.

Заголовок нефікційного тексту постає конденсатом, який убирає в себе міжтекстові смислові компоненти й умотивовує їхню семантичну злитість. Традиційно представники творчого покоління 1960-х років удаються до прийому асоціативного компоунування, завдяки чому відбувається художній процес перекодування тематично-змістових блоків у композиційно вивірених цілісний текст. Їхні заголовки лапідарні, що сприяє чіткому структуруванню нефікційного матеріалу й гармонізації його композитів, які взаємодіють між собою і сприймаються як міжтекстова єдність. Вони також скеровують думку автора, окреслюють його наративні стратегії, моделюють схему поступового композиційно-сюжетного осягнення тексту, впливають на його членування і визначають змістовий формат.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Миф сегодня / Ролан Барт // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – С. 72–130.
2. Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали і прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / пер. із пол. – К. : Дух і Літера, 2004. – 344 с.
3. Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / упоряд. В. Овсієнко. – К. : Кліо, 2013. – 684 с. : фотоіл.
4. Волковинский А. Коммуникативная функция заглавия в фельетонах В. Катаева / А. С. Волковинский // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – Вип. 33. – С. 70–75.
5. Выготский Л. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1987. – 344 с.
6. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
7. Кржижановский С. Поэтика заглавий / С. Д. Кржижановский. – М. : Никитинские субботники, 1931. – 32 с.
8. Ламзина А. Заглавие литературного произведения / А. В. Ламзина // Русская словесность. – 1997. – № 3. – С. 75–80.
9. Лосев А. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
10. Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упорядкув. П. Вольвача. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 480 с.
11. Наш Лукаш: у 2 кн. / упоряд. Л. Череватенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – Кн. 1. – 639 с.; 2011. – Кн. 2. – 639 с.
12. Николаев С. Объем и лингвистический статус билингвемы / С. Г. Николаев // Николаев С. Феноменология билингвизма в творчестве русских поэтов. – Ростов-на-Дону : Старые русские, 2004. – Ч. 1: Теоретические основы изучения иноязычия в поэзии. Гл. 2. – С. 117–141.
13. Нямцу А. Поэтика традиционных сюжетов / Анатолий Нямцу. – Черновцы : Рута, 1999. – 176 с.
14. Пішов у дорогу – за ластівками : спогади про Володимира Підпалога / упоряд.: Ніла Підпала, Олег Рарицький ; передм. Олега Рарицького, прим. Ніли Підпалої. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. – 496 с.
15. Фатеева Н. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.

Анотація. У статті з'ясовуються особливості поетики заголовка у художньо-документальній творчості українських шістдесятників, визначається його роль як виразника художнього авторського коду у прозі-нонфікшн. Взаємозв'язок між заголовком і текстом проектується як логічно вмотивований, що дозволяє взаємодію цих компонентів осмислювати за схемою: *наратор – заголовок – текст – інтерпретатор*. Назвопозначення нефікційного наративу, відповідно до авторської художньої мети, слугують розкодуванню інформаційного поля, пов'язаного з онтологією буття суб'єкта оповіді.

Ключові слова: заголовок, художньо-документальна проза, текст, шістдесятництво, поетика.

Summary. In the article the peculiarities of poetics of heading in artistic and documentary works of Ukrainian Sixtiers are investigated, its role as the mouthpiece of artistic author's code in prose-nonfiction is defined. The correlation between heading and the text is designed as logically motivated, allowing the interaction of those components to interpret the scheme: *narrator – heading – text – interpreter*. The heading denotation of non-fiction narrative, according to author's artistic goals, serve decoding of information field, associated with the ontology of being of narrative's subject. Among the variety of headings the most actively revealed are the headings-symbol, headings-quotation, headings-notification. The headings rubrication is inherent to all genological varieties of artistic and documentary prose, except the epistolary. The most effectively the paratextual nature of headings is illustrated by memoir collections, which contain many different genre feature of the text of small prose forms (essays, short stories, occasionally sketches) which are on the brink of artistic, documentary and journalistic discourses. Large memoir works require from writer to use the titles which would outline a long ontological space of creative personality, determined its worldview and creative intentions. We have noticed the typological similarity of memoir essays with oral narrative materials (interviews) on the way of those texts formations' naming. In low-yield varieties of art and documentary prose (diaries, autobiographies, memoirs) the headings performs the same functions that applies to other genealogical forming of prose-nonfiction.

Graphically the headings are perceived as the independent units, which closely interact with the text at the same time.

Key words: headings, artistic and documentary prose, text, Sixtiers, poetics.

Отримано: 03.03.2018 р.

УДК 398:82.09

Ж. О. Янковська

ФОЛЬКЛОРИЗМ РОМАНУ З НАРОДНИХ УСТ «СТРАЖ-ГОРА» С. ПУШИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ОДНОГО ГЕРОЯ

Тема співдії авторської творчості із народною на сьогодні користується підвищеною увагою як з боку фольклористів, так і літературознавців. Мало того, із точки зору сучасних дослідницьких методологій, особливо спираючись на принцип інтердисциплінарності, метод біографізму, різного роду компаративні студії, можемо розкривати щоразу інші, поширені у той чи інший період розвитку літератури чи оригінальні взаємозв'язки індивідуальної словесності з фольклором. Напевне, тому до характеристики поняття «фольклоризм літератури» на сьогодні існує багато підходів, маємо кілька укладених його класифікацій, які репрезентують різне розуміння змісту терміна. Власне аналіз під таким кутом зору навіть нашої класики часто сприяє зовсім новому прочитанню, здавалося б, знаних творів. Фольклористично-літературознавчий теоретичний дискурс із цієї проблеми розглянуто в моїй монографії «Фольклоризм української романтичної прози» [16]. Проте цей дискурс відображає більше закономірні (або загальні) тенденції фольклорно-літературних зв'язків, різноманітні форми та вектори їх проявів у той чи інший час або властиві певному літературному напрямку. Між тим, надзвичайно важливим є авторське сприйняття фольклору, особистий спосіб засвоєння і трансформації у власний твір, елемент творчості.

Дуже цікавим з цієї точки зору є роман Степана Пушика «Страж-гора». Письменник не просто «черпає» із народної криниці. Він робить народні твори надбанням своєї душі та розуму для

того, щоб його творчість була прийнята і сприйнята народом. Якщо згадати поетичні твори автора, то велемовним є факт, що більше 150 із них стали відомими піснями.

Становлення письменника припадає на буремні 60-ті роки ХХ століття; у повний голос він заявляє про себе в не менш складні 70–90-ті, стверджуюче його слово звучить і в роки незалежності. Перш ніж звернутися безпосередньо до розкриття теми, коротко окреслимо коло зацікавлень та основні досягнення письменника.

С. Пушик – поет, прозаїк (оповідання, повісті, романи), фольклорист (має на сьогодні один із найчисельніших архівів власних фольклорних записів, частина яких впорядковано та видано). Маючи на увазі лише опубліковані ним записи народних казок (збірки «Чарівне горнятко», «Казки Підгір'я», «Золота вежа»), на думку Т. Салиги, як фольклорист він «один зробив більше, ніж це роблять фольклорні експедиції» [14, 128]. Про письменника як збирача та видавця фольклору І. Кравченко також зазначав: «Не знаю, хто ще з наших письменників (ровесників чи не ровесників Пушика) має такі скарби» [4, 128].

Степан Григорович також науковець, кандидат філологічних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, член Спілки письменників України, громадський діяч (свого часу земляки делегували його депутатом до Верховної Ради України), брав і бере участь у діяльності численних товариств, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка, дослідник «Слова о полку Ігоревім». Цей список можна продовжувати. Кожна із цих номінацій – лише «заголовок» до переліку конкретних справ, написаних численних творів, які на сьогодні ще недостатньо поціновані та досліджені науковцями. Мабуть, зараз це уже на часі – творчий доробок митця надзвичайно вагомий. Маємо лише кілька ювілейних статей, де зроблено підступи окреслити його вклад у розбудову української держави та письменства; у кількох статтях зроблено перші кроки до вивчення світу його художніх творів. Це публікації Л. Новиценка [7], Т. Салиги [14], В. Качкана [3], В. Грещука та В. Грещук [2], А. Огар [8], С. Гринди [1], О. Логвиненко [5], І. Пелипейка [9], М. Рудковського [13], Ю. Шелеста [15], окремі газетні статті та небагато інших. Як не дивно, але більшість із дослідницьких праць стосуються поетичного доробку С. Пушика. Проте його проза є не менш вагомою. Щоправда, вона настільки емотивно глибока й наснажена, що важко не піддатися душевності автора, не потрапити під його вплив та вкладати свої враження в рамки наукової термінології.

За роки творчості, попри літературну моду та строкатість стилів, різних літературних напрямів, кризь які пройшов за своє життя С. Пушик, не завжди піддаючись їх віянням, він іде своєю дорогою в літературі, залишаючись «традиційним» – відданим словесній традиції народу, тому його слово глибоко закорінене у фольклор. І від цього твори письменника не втрачають популярності, мають свого читача, перекладені різними мовами. За стилем письма напрошується паралель із ще одним сучасним, хоч і значно молодшим західноукраїнським творцем оригінальної прози – Мирославом Дочинцем, хоч, звичайно, у кожного із них є свої особисті прийоми, що надають творам оригінальності. Цікаво, що обидва митці слова на піку письменницької активності були удостоєні Шевченківської премії. Досить зворушливо написав про С. Пушика Тарас Салига у ювілейній статті «Як упіймати перо золотого птаха», опублікованій у часописі «Дзвін»: «Для кожного, хто, виростаючи, зумів взяти у свою душу все найсокровенніше, найсвятіше рідного краю і берегти його як етнонаціональний скарб, тим паче, хто, виростаючи в трагічні роки нашої історії (сорокові – п'ятдесяті роки попереднього століття) в домашніх злиднях і батьківських молитвах покори Господові, але не покори ворогові, вміє усе це проносити кризь життя як своє «найбільше віно» з батьківської хати, той ніколи не зуміє, не здатен, не годен навіть у суворих екстремальних умовах зректися духовних приваб цього «куточка», а зве його Малою Батьківщиною» [14, 121].

Роман письменника «Страж-гора» вирізняється своєю жанровою специфікою, що визначена самим автором у підзаголовку: «Роман з народних уст». У першій половині ХІХ століття, в час становлення української художньої прози як літературного жанру, яка викристалізовувалася із малих її форм і великою мірою спиралася на уснословесну традицію, такий підзаголовок для своїх романтичних оповідань давали П. Куліш, Г. Барвінок, О. Стороженко та інші письменники. Але опрацювання фольклорного матеріалу таким оригінальним способом у розлогій романній прозі вперше використовує С. Пушик у «Страж-горі». Власне, у цьому творі маємо дуже міцний та органічний сплав фольклорного матеріалу і письменницької майстерності. Свого часу в інтерв'ю на запитання «Як витворювався роман?» письменник відповів: «Сумні легенди, співанки гострим лезом краяли мою душу ще тоді, коли був школярем. Про те дуже хотілося написати. І ось устами сільської жінки я й вирішив розказати, як жив рідний край у двадцятому столітті, відчув, що можна написати таку сагу, щоб звичайні люди побачили в ній своє життя, і я повинен написати її трохи інакше, як пишуть інші»¹. Вклавши у твір роки праці, автор жодним словом не схибив

¹ З інтерв'ю Степана Пушика 1988 року.

проти народної мови і своїх цікавих персонажів, він повністю реалізував думку про те, що «ми-тець має «вмерти в своєму герої», проте цілком самостійне життя починає Марія Марчак» [10]. Сам автор назвав цей твір «Роман з магнітофонного запису».

Знайомство із головною героїнею та, власне, оповідачкою, було у нього мало не випадковим. Як зазначено у «Заспіві» – вступній частині твору, та як він розповідав сам, про неї довідався у сусідньому селі Грабівець, де виступав перед школярами: «Цій жінці минав сімдесят п'ятий рік, коли я дізнався про неї і приїхав з міста до села, аби на магнітофон записати весільні пісні» [12, 4]. Фольклорні спілкування з жінкою затягнулися. Він і сам не очікував на те, що вона матиме такий вплив на його творчість: «Та хіба міг я подумати тоді, що роботи вистачить майже на п'ять років, та і за цей час не встигну зафіксувати спочатку на стрічці, а пізніше й на папері всі її співанки, казки, легенди, перекази, анекдоти, прислів'я і приказки, заклинання, язичницькі молитви, повір'я...» [12, 3] З часом виник план написати книгу про Марію за її ж оповіданнями. А взагалі, записаний матеріал послужив джерелом не одного твору письменника.

Роман С. Пушика «Страж-гора», як і деякі інші його прозові твори, можна назвати, за словами Т. Салиги, «новаторським жанровим “гібридом” між фольклором та літературою» [14, 126]. Власні думки, твори та запам'ятовані від інших, що звучать із вуст героїні, він зумів об'єднати навколо сюжетного стержня і передати авторський задум, глибину своєї думки, при тому зберігши народний характер оповіді, відобразивши психологію сільського мудрого оповідача. Цікаво, що письменник у романі присутній у своїй істинній ролі – як фольклорист, збирач цих народних скарбів. І, разом з тим, можна говорити, що це твір одного героя, бо усі інші – на другому плані, вони проходять крізь призму пам'яті, життя та розповідей Марії Марчак. Привертає увагу незвичайна форма, композиція твору, його «натуральність», «необчухраність» розповіді й, одночасно, компактність. Ще кілька десятиліть тому Л. Новиченко, відгукуючись на появу «Страж-гори», охарактеризував та накреслив найбільш вірогідний процес постання твору: «Тривалі й численні сеанси записів на магнітофонну стрічку (не тільки цієї автобіографічної прози, а й безлічі народних, частково власних пісень, які зберігала дивовижна пам'ять оповідачки), потім письменницьке «вибудовування» матеріалу, надання йому цілісності, композиційної стрункості, зрештою, певний ступінь співавторства професійного літератора з майстринею усного слова у створенні мовно-стилістичної тканини розповіді... Так, напевне, виладновувався цей твір, документальний за видовими ознаками, своєрідний, колористичний, запахуючий за своїм художнім виконанням» [7, 217].

Усна словесність у романі «Страж-гора» не є засобом «орнаменталізації», не служить навмисним прикрашанням твору, він є правдивим відтворенням життя в його розмаїтій естетичній багатогранності. Письменник фольклорний матеріал підпорядковує єдиній меті, одній думці, безперестанно підкреслюючи його життєздатність. Все те, про що розповідає головна героїня роману, викликає хвилювання, спонукає до роздумів, свідчить про її активну життєву позицію. Вона ніби нагадує кожному про нашу відповідальність перед часом та прийдешніми поколіннями, спонукаючи зберегти найцінніше.

Часто, маючи на увазі взаємини письменника з фольклором, варто говорити про них як про своєрідне «перетворення енергії», коли при їх синтезі народжується нове, що має якісно відмінні форми. При цьому «первинна» форма зникає, але це «нове» зобов'язане їй своїм походженням. У випадку Пушикової «Страж-гори», мабуть, варто говорити не стільки про «перетворення», скільки про органічне «злиття енергії», коли «первинне» не втрачається, а навпаки – вияскравлюється і підсилюється «авторським», що дуже тонко, чітко і делікатно структурує твір. Це можна пояснити, познайомившись із біографією письменника. Він, будучи визнаним поетом, прозаїком, вченим, ніколи не забував своїх коренів і не переставав відчувати себе частиною свого народу. Тому свою працю він часто порівнює із працею сільських трударів, тим самим опоетизовуючи її. Перебуваючи із пастухами на карпатських полонинах, «брався добувати живу полонинську ватру, тручи дерево об дерево. Це важко. Письменник мусить добути живий вогонь зі слова. Це ще важче» [11, 188]. Так ненав'язливо привідкриває завісу творчої лабораторії письменник в повісті «Перо золотого птаха». На підтвердження ще одна цитата: «Колись давно полонинський ватаг кидав грань (жарини) вівцям під ноги й промовляв: – «Аби-сь мала, овечко, таке гаряче серце, як гаряча ватра, яку переступаєш!» Ловлю себе на тому, що теж схожий на ватага, бо за робочим столом пробує слова – чи дзвінкі, чи не холодні, чи не з фальшивою позолотою, пропускаю через серце» [11, 189]. Коли ж автор поділився з тим же ватагом планом написати книгу, отримав мудру пораду: «Лише не складайте сіно, коли не маєте доброї остриви» [11, 190]. У прямому значенні острива – то верхня частина стовбура смереки із залишками обрубаного гілля. Складене на ній сіно не підтече, його не рознесуть вітри і легко взяти в будь-яку пору року. Такою «остривою для С. Пушика стала народна творчість. Записуючи фольклор, письменник пам'ятав: «Щоб побачити

все, що є в хаті, досить стати на поріг, але щоб дізнатися, як там живуть, мало навіть увійти...» [11, 192].

Народна творчість стала для письменника тією «головницею», тим «головним джерелом», з якого починається і яким живиться «ріка» його творчості. Як він пише, «ця жива криниця не замерзає і в найлютіший мороз». Його основна заповідь собі й іншим митцям: «Напитися знань з усіх джерел та зостатися самим собою!» [11, 217].

Оскільки С. Пушик працює у різних жанрах, то у його прозі почасти відчувається міжжанрова взаємодія. А ще він надто любив народні пісні і музику, що також відчувається. Іноді здається, що народні мелодії та ритми позначилися і на ритмі музичності авторського рядка, на думку І. Кравченка, – «енергійного, пружного, розкутого, часом завихреного імпровізацією, часом карбованого до афористичності. Письменник легко, непомітно переступає межу від медитативної, часом одвертої публіцистичної прози до поезії у прозі. Слово його багате на метафори, порівняння, нерідко сягає значної зображальної сили. С. Пушик намагається створити якнайрельєфніший образ, спираючись на звукові барви слова» [4, 199–200].

В аналізованому романі С. Пушика оповідачка і головна героїня має, можна думати, символічний псевдонім – Марія Марчак, а от у повісті «Перо золотого птаха», що також максимально наближена до фольклорної оповіді, вона згадується під своїм справжнім іменем – Євдокія (Доня) Юрчак. Цілком ймовірно, що, змінивши справжнє ім'я героїні, автор свідомо називає її Марією – ім'ям Божої Матері як Всезаступниці, Берегині всього святого та сокровенного. Розповіді героїні про себе, родину, односельців, історію краю і визначили основний напрямок та критерій фольклоризму твору. Але, безперечно, вона була пісняркою, бо виспівала у своїх піснях (які не тільки запам'ятовувала, а й сама складала) і свою долю, і долю всіх та всього, хто і що пройшло крізь її життя. А здатність до піснетворчості, як вважає й сама героїня, у неї спадковий: «Яку мама долю мала, таку й мені дала» [12, 4], «Кажуть люди, що-м не файна, коли-м співаничка, Моя мамка від співанок була ремісничка» [12, 9].

Від імені автора у романі розповідь ведеться лише у Заспіві та Епілозі, що обрамлюють твір і в яких йдеться про знайомство та прощання з героїнею. Результатом його п'ятирічних відвідин стали численні записи фольклорних різножанрових творів від цієї мудрої жінки: «Беру одну касету – Марчаччині пісні, беру другу – Марчаччині казки, беру третю – Марчаччині оповідання про Лужок...» [12, 186]. Основні розділи «Страж-гори» – це ніби лише впорядковані оповіді Марії, з яких іноді важко виокремити окремі сюжетні народні твори, настільки вони переплетені з її життям. Перо автора тут філігранно приховане, проте воно невидимо керує текстом, як диригент оркестром. Образ головної героїні бережно присутній у кожному рядку твору. Л. Новиченко написав про це: «Та найголовніше поетичне (отже, і художньо узагальнююче зерно цієї розповіді – образ самої оповідачки, як він натурально впливає з її ж таки слів. Ніде він не висунутий наперед – навпаки, наче свідомо запхнутий у щільну людську гущу, ніде не підфарбований, не «підтягнутий» до якогось канонічного зразка, а разом з тим, – чи й завдяки тому – доходить до нас надзвичайно виразним і привабливим» [7, 248]. Пісні, приказки, легенди і перекази, розповіді про власні переживання, історія села та родин односельців, – все це становить єдину цілісність. При цьому сама героїня сприймається дуже реальною, мудрою сільською жінкою, наділеною гострим природним розумом, як, зрештою, й герої інших творів письменника. Т. Салига у вищезгаданій статті зазначив, що коли для окремих творців фольклор – «це художній міф для творення образу, метафори, як уособлення народної стихії, на якій будуються новітні парадигми його мислення в осягненні сучасної дійсності», то для С. Пушика – «це документальний антураж, де його ліричний герой начеб робить екскурсії з минулого у наш час і навпаки. Він самозбережений «експонат» минулого, що однак не виступає музейною річчю, а відчуває себе вільно у вишитій сорочці поміж такими, як він, але що одягли модерний одяг» [14, 123]. У самому творі сестра чоловіка Марії по-народному афористично так характеризує її в молоді роки: «Маленька, але жвавенька. Інша виросте, як тополя, але дурна, як квасоля, – ні ладу, ні прикладу» [12, 73].

У розважливих оповіданнях героїні, що становлять розділи твору, відображено світогляд народу, його філософія, етика, мораль, природний гуманізм. Цікаво, що кожен із розділів роману має епіграфом один або кілька рядків із пісень героїні, які сентенційно, сконцентровано розкривають його зміст. Дивно, але твір, маючи на меті устами героїні транслювати її знання у сучасність, тим самим націлений у майбутнє, адже є фактично тим «вічніком», який зберігає та передає народну мудрість для прийдешніх поколінь.

Образи Марії та Страж-гори, виведені у романі, пов'язані своєю символічністю. Тільки гора Стражниця сама по собі вічна природно та увічнена в легендах і переказах, а ім'я героїні, її особистість увічнена твором письменника. Про гору Марчачка розповідала: «Дід мені розказував, що колись на ній варта стояла. По черзі люди ходили сторожувати на Страж-гору. Коли з'являлися турки чи татари, вартівники запалювали бочку зі смолою, то був знак, що з дітьми, з худобою, з

усім добром треба тікати в гори» [12, 8]. У цій горі, як у творах фольклору, проглядається символ Світового Дерева з триєдиною його сутністю: знизу гора була поросла «чорним ялиновим лісом, у якому снувалася синя мла» – це коріння, минуле народу, де багато лишилося таємного, нерозгаданого; але є й видима частина гори – сучасне, яке не може мла «заснувати, заховати від людських очей, від світу» [12, 186]; і є у гори вершина, «біла, як лілея», що проглядає з-за хмар – це дух і духовність народу.

Марія Марчак – теж «Стражниця», про що автор в Епілозі написав: «І я подумав, що є люди, такі, як ота вершина, що бережуть і стережуть скарби народу, аби не загубилися, аби їх не втрапили, аби не загинули» [12, 186]. Героїня у творі також постає трьохсутнісно: як істота фізично реальна, як людина соціальна (суспільно-сімейна) та особистість духовна. І саме ця духовність в її особі проявляється найвиразніше: навіть розповідаючи про особисте, вона підносить його до загальнонародного. Разом з тим, транслюючи перейняте від дідів, батьків, вона творила й власні пісні, найчастіше коломийки, ці мобільні злободенні твори, якими відгукувалася на неординарні події в житті села і які народ підхоплював і відразу ж робив своїми. Хто знає, чи вона це помічала. Мабуть, не завжди, бо творчість була її внутрішньою потребою, способом самовираження. У розмові Степан Григорович зазначав: «Творчість була так само необхідна їй, як хліб і повітря. Вона знала і сама склала тисячі пісень, сотні казок, легенд, за тисячу прислів'їв і приказок...»¹ У романі є епізод, в якому Марія ніби мимохіть згадує: «Ще вам скажу, що дома ніколи не кортіло віршики складати, а там (йдеться про гостину у внука в Іркутську, куди поїхала погостювати та побачити їх і правників – прим. Ж. Янковська) само плило. Перед Новим роком я малу Любу навчила розказувати:

Діду, діду Морозенку,
Прийди до нас на ялинку.
Просимо тебе!
Просимо тебе!» [12, 160].

Можливо, якби ця жінка була освіченою та усвідомлювала свій талант, то була би відомою поетесою.

Пісні були невіддільні від Марії, вона оспівувала все, що бачила і що переживала, що тривожило її душу, хвилювало і, мабуть, вже й сама не завжди могла відрізнити, де пісні перейняті, а де її власні. Вони витворювалися в її пам'яті, як і вишивки, в яких теж була майстринею: «Я дивилася, в якому селі найкраще вишиття. Від того щось брала, щось своє додавала, а вже від мого взірця відвишивували інші» [12, 94]. У цих простих, ненав'язливих словах – уся суть постановки народного твору, життя його в усному варіанті, передавання від покоління до покоління, варіативність, трансформація. Автор роману, будучи дуже чутливим до народних пісень (інакше б не розгледів та не розкрив феномен Марії Марчак), у повісті «Перо золотого птаха» написав: «А пісня мусить бути мудрішою за серце, щоб воно відкрилося їй. Коли в пісні нема відкриття, нема таємничості, нема глибинної думки, простору мелодії, то вона дуже скоро втомиться і обридне людям. Для пісні часто дуже важко придумати назву, бо вона – пісня. Пісня має багато граней, і кожен може знайти в співанці те, чого ніхто інший не знайде» [11, 264]. Пісні, або як їх називає головна героїня «Страж-гори», співанки були внутрішньою потребою її душі, вони «самі ловилися голови», як і все, що хоч трохи стосувалося творчості, обрядового «обрамлення» народного життя. Цікавою є її розповідь про те, як вона у дванадцять років, уперше побувавши на весіллі, запам'ятала все, що там відбувалося: «Те весілля було дивне для мене. Я дуже спати хотіла, але не спала і запам'ятала майже всі співанки, що співали на весіллі» [12, 112]. Із уст героїні зринають давні колядки, перейняті ще від бабусі. Вона співає про те, про що люди просто розмовляють:

Один сірник був за грейцар, кручанка за штрири,
А за око горілочка дві шістки платили... [12, 68]

При зміні влади на селі у місцевій школі –

Розбили Шевченка ще й Івана Франка –
З вікон не лишилась ані одна рамка [12, 71].

І жартувала вона коломийками:

Ой копала баба грядку на квіти біленькі,
З старим дідом жартували так, як молоденькі [12, 14].

Із тексту твору «прочитуються» й інші сторони життя й почування героїні. Наприклад те, як вона чутливо ставилася до природи, бо говорить, що «усі рушніці повідбирала б у мисливців» [12, 145]. Кожне дерево, рослина, земля для жінки – такі ж живі, як і вона сама: з ними ділиться радістю і смутком, говорить, радиться, порівнює з людьми: «Сумна гора без явора, явір – без ка-

¹ З інтерв'ю Степана Пушика 1988 року.

лини» [12, 169]. Поетично, звичними словами їй вдається передати навіть спів птахів. Зокрема, пісня солов'я звучить так: «Кум кліщ! Кум кліщ! Білик! Сірик! Втрюх! Втрюх! За ним! За ним! Попід ліс! Попід ліс! Потоком! Потоком! З патином! З патином! За ним! За ним! Втік! Втік! Втік!» [12, 146] Коли ж грають музики, то, як зазначено у творі, одна мелодія неначе «несе» героїню, а інша «болить», мовби «хтось голкою серце коле!» [12, 55]. Своє відношення до війни героїня також виспівала у пісні:

Ой, цісарику, цісарику – срібні рукавиці,
А на тебе, цісарику, плачуть молодичі,
Плаче мама за синами, жінки – за мужами,
А дівчата-ластів'ята плачуть за хлопцями [12, 42].

Іноді власні пісні Марії та пісні її матері досить чітко диференціюються по тексту. Вони менш узагальнюючі й більш індивідуалізовані, у них найчастіше «виспівано» конкретну подію, навіть згадуються імена односельців: «То було дивне для всіх, бо ще такого в селі не траплялося, аби через дівку хлопець хлопця різав! Мама мої порадилися з Мартою та й склали пісню:

Ой одної неділеньки музиченька грала,
Там багацька дівчинонька пила та й гуляла.
А ввечері по дев'ятій дали си «добраніч»,
Зачалися розходити усі хлопці на ніч.
Зачалися розходити, взялися радити,
Як Івана Вороб'юка та й на смерть убити...» [12, 10].

Укомпонована автором розповідь Марії Марчачки вкотре доводить, наскільки, на перший погляд, проста і разом з тим – глибока, із таємним змістом є філософія народного життя, що, сформувавшись протягом тисячоліть, і досі, навіть у буденних висловах, ховає закодовані смисли давніх вірувань, світобачення, на яких вибудовувалися архетипи і стереотипи нашої культури, національного мислення і які й досі генетично визначають нашу ідентичність.

Сюжетний і мовленнєвий лад твору настільки гармонійні та взаємопідпорядковані, що складається враження, ніби все, про що хоче розповісти, оповідачка вкладає у приповідки, пісні, фразеологізми, легенди і перекази і нанизує їх за змістом, як ланцюжок, приєднуючи кожне наступне кільце до попереднього. Жодна пісня, казка, легенда, приповідка у «Страж-горі» не існують самі по собі, вони логічно вплетені у канву життя героїні та життя односельців, про яких вона розповідає, так само реальних людей. Тим самим ніби доводиться непроминучість, нетимчасовість цих оповідань.

Загалом, мова творів С. Пушика – це окрема тема дослідження фольклористів, літературознавців та лінгвістів. Іноді текст дуже щільно насичений згаданими вище фольклорними засобами, діалектизмами, що передають неповторний місцевий колорит, а почас чітко проглядається його авторське майстерне «золоте перо», коли, навіть використовуючи мінімум художніх засобів, він досягає значного зображального ефекту.

Образ Марії Марчак – це не просто головний персонаж художнього твору у звичному розумінні – вона народний оповідач. Думається, саме це і є тим основним фактом, що зумовлює та найглибше виражає фольклоризм твору, оскільки С. Пушик у подачі цього образу дуже правдивий. С. Мишанич, характеризуючи трансляторів усних народних оповідань, зазначає: «В усних оповіданнях маємо кількарівневий «образ оповідача». Насамперед – це реальний оповідач, автор спогаду, конкретний учасник даної бесіди, про якого всі присутні мають досить широке уявлення. По-друге – це персонаж спогаду, він опредмечений поряд з іншими персонажами і у багатьох випадках він знаходиться в центрі оповіді й виступає основним її компонентом. І по-третє – це ідеальна модель, художня побудова власне оповідача...» [6, 210]. У героїні роману майстерно поєднуються всі три названі іпостасі наратора, при цьому дуже тонко відчувається й авторське ставлення до неї як до людини реальної та як до персонажа твору. Характеризуючи роман «Страж-гора» Л. Новиченко відзначив: «Начебто не сказано нічого особливо нового і незвичайного, а от тепло струменить на тебе прегарний людський дух, поезія яскравого людяного характеру» [7, 252].

Отож, Марія у романі, як і в житті, є класичним народним оповідачем, риси якого визначає вищезазначений учений: «Ймовірно, навіть найоб'єктивніший та з доброю пам'яттю, розповідав про подію під певним кутом зору і під цим кутом зору не стільки передає об'єктивну картину, суть події, скільки ліпить, моделює її заново, так, як він бачить у своїй уяві. Те, на чому тримається його пам'ять про подію, є, власне, відправним пунктом і щонайбільше – опорними штрихами його оповіді. Цілісну картину оповіді все-таки створює його уява, яка уточнює, пояснює незрозуміле, доповнює те, чого оповідач не бачив, не чув, динамізує сповідь, деталізує найважливіші місця, тощо» [6, 122–123]. Як у народних нараціях, в оповіданнях героїні дуже часто ключовими фразами служать посилання на попереднє джерело інформації, час чи місце, де відбувалися події,

хоч вони в більшості випадків мисляться по-казковому невизначено: «колись дуже давно», «було колись», «бувало», «колись було у Лужку», «розказують», «таке розповідала на вечорницях моя баба», «дід мені розказував», «то баба розказувала», «баба Параска говорила» і т. п. До прикладу: «То баба розказувала, що було колись таке місто там, де тепер лози, але воно пішло під землю і утворилася там трясовиця» [12, 24]. У її розповідях переплітаються легенда і дійсність, утворюючи нову, завершену сюжетність, а «простота усного спілкування», так майстерно передана автором у романі, на думку вищезгаданого вченого, «є тільки видимістю, зовнішнім боком складних взаємин між людьми» [6, 61].

Часто у «Страж-горі» між легендами давніми, як, наприклад, про Довбушеву криницю, спостерігаємо ледве вловимий процес витворення нових легенд, до яких причетна й сама оповідачка. Так, уже майже як легенди звучать та сприймаються розповіді героїні про кохання Івана Чайківського та Анни Дмитруківни, про жорстокого пана Післовського і його дочку Ванду, спостерігаємо, як буквально із життя постала казка про пана Шкандревського, який тікав від смерті та інші.

Зважаючи на сказане, в особливу заслугу письменнику слід поставити мову твору, що є свідченням почуття міри, доброго смаку, майстерності, гармонії авторського й народного. Л. Новиченко щодо цієї ознаки Пушикового роману зазначив: «Живі, різнобарвні ритми та інтонації, фразеологічне багатство [...], образність, наче просто з землі підібрана [...], характерно вжиті нові слова в мові літньої жінки [...], і на всьому цьому жодного відтінку стилізації, намагання «зіграти» під сільську простоту, місцевий колорит...» [7, 251]. Мовну основу повісті «Перо золотого птаха» досить розлого проаналізували у статті «Гуцульський говір у повісті Степана Пушика «Перо золотого птаха»» Василь та Валентина Грещук []. Мова роману «Страж-гора» не менш багата і колоритна.

Окремі критики свого часу дорікали С. Пушику в недостатній індивідуалізації інших (поза Марією Марчакою) героїв. Але, думається, згаданий докір не дуже об'єктивний, бо це твір «одного героя», а всі інші персонажі та події, виступаючи змістовим наповненням її життя, разом з тим, передають іноді в загальних рисах, а подекуди й детально історію села, краю, висвітлюють цікаві моменти з життя сільчан.

Якщо цілісно осягнути зором художні твори С. Пушика як письменника, особливо його прозу, мабуть, найбільше оперту на усну народну традицію, то можна стверджувати, що вони, разом узяті, утворюють широку панорамну розповідь про національну історію та культурну традицію рідного йому підкарпатського і карпатського краю. Роман «Страж-гора» серед цих творів займає гідне місце, не дивлячись на те, що майже вся інформація у ньому подана від імені однієї героїні. Цим він довів думку про те, що сучасна література західноукраїнського регіону, спонукувана творами авторів «Русалки Дністрової», М. Черемшини, Ю. Федьковича, В. Стефаника, М. Коцюбинського та інших відомих письменників, існує. І вона також великою мірою оперта на унікальну культурну традицію цього краю.

Список використаних джерел

1. Гринда С. Хмаролом інтелігентської ментальності: [крит. зауваження щодо кн. С. Пушика «Хмаролом»] / С. Гринда // Прикарпатська правда. – 2000. – 16 вересня.
2. Грещук В. Гуцульський говір у повісті Степана Пушика «Перо золотого птаха» / Василь Грещук, Валентина Грещук // Етнос і культура. – 2010. – № 6–7. – С. 129–136.
3. Качкан В. «Хмаролом» Степана Пушика: Роздуми над книжкою вибраних поезій / Володимир Качкан // Дзвін. – 1998. – № 8–9. – С. 152–154.
4. Кравченко І. Творчості світ чародійний / Ігор Кравченко // Вітчизна. – 1979. – № 1. – С. 128–205.
5. Логвиненко О. Блакитний промінь душі: [про зб. вибр. тв. С. Пушика «Хмаролом»] / Олена Логвиненко // Літературна Україна. – 1998. – 4 червня. – С. 4.
6. Мишанич С. Усні народні оповідання: питання поетики / Степан Мишанич. – К. : Наукова думка, 1986. – 327 с.
7. Новиченко Л. Від учора до завтра / Леонід Новиченко. – К. : Радянський письменник, 1983. – 285 с.
8. Огар А. Вербалізація концепту небо в поетичній мові Степана Пушика / Анна Огар // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2010. – Випуск 25/26. – С. 242–245.
9. Пелипейко І. Степан Пушик діждався вибраного: [про зб. «Хмаролом»] / Ігор Пелипейко // Освітнянський вісник. – 1998. – 24 травня.
10. Приступко Н. Полотно її літ / Н. Приступко // Друг читача. – 1981. – 1 грудня.
11. Пушик С. Перо золотого птаха / Степан Пушик // Страж-гора. – К. : Дніпро, 1988. – С. 187–417.

12. Пушик С. Страж-гора / Степан Пушик // Страж-гора. – К.: Дніпро, 1988. – С. 3–186.
13. Рудковський М. Рапсодія Степана Пушика: [зб. поезій «Хмаролом»] / Микола Рудковський // Рідна земля. – 1998. – 20 березня.
14. Салига Т. Як упіймати перо золотого птаха: Літературна силуетка Степана Пушика «з букетом» його висловів / Тарас Салига // Дзвін. – № 1. – С. 121–128.
15. Шелест Ю. Поет на сповіді: [про кн. С. Пушика «Хмаролом»] / Юлій Шелест // Вечірній Київ. – 1998. – 11 вересня.
16. Янковська Ж. Фольклоризм української романтичної прози / Жанна Янковська. – Львів: НВФ «Українські технології», 2016. – 610 с.

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати роман «з народних уст» С. Пушика «Страж-гора» на предмет та способи прояву його фольклоризму крізь призму образу головної героїні твору та одночасно оповідача Марії Марчак.

Ключові слова: фольклор, фольклоризм літератури, роман з народних уст «Страж-гора», Марія Марчак, трансформація.

Summary. Today, the issue of literature folklorism invokes increasing interest among scholars, especially among folklorists and literary critics. Therefore, in modern studies, conducted with the use of latest methods and technologies, there can be found new, more profound spheres of the intersection between works by a certain author and folk literature. In the course of these studies, the interdisciplinary approach to the analysis of literary works, biographical research, comparative studies, and other methods are used as the most effective.

A case in point are works by Stepan Pushyk which are closely interrelated with the folk tradition of the Western part of Ukraine, where the author comes from and where he lives. His works are largely driven by the folklore of this rich land. Therefore, their intersection with oral literature and culture is also particularly peculiar. The characters in the author's works are mostly real people, from whom he recorded folk songs, proverbs and sayings, legends and tales, stories about their life and the history of the region. The author has an extensive archive of folklore, a multi-volume diary recorded by himself.

S. Pushyk is a well-known Ukrainian poet, prose writer, journalist, folklorist, scholar, member of the National Writers' Union of Ukraine, laureate of the Shevchenko National Prize of Ukraine, public figure. Behind each of these nominations there is daily hard labour, particular actions, and outstanding works.

The folklorism of the writer's novel «Sentinel Mountain» («Strazh Hora») is reflected in its second title, «The Novel of the Word of Mouth» («Roman z narodnykh ust»). And this is true, because in the work itself, the author has a word only in the Prelude and Epilogue, that is, in the introductory part, which refers to his acquaintance with the character, and the final part where he bids farewell to her. All other chapters are a narrative conducted on behalf of Maria Marchak, the protagonist and narrator, whose real name is Evdokia (Donia) Yurchak. It is under this name that he mentions her in the collection of stories «The Feather of a Golden Bird» («Pero zolotoho ptakha»), the content of which is closely related to the analyzed novel. After having come once to record wedding songs from the woman, the author visited and worked with her for almost five years. Therefore, he himself calls «Sentinel Mountain» a «novel from a tape recorder». Due to his talent and skilful, careful attitude to the folk word of mouth, there is a remarkable work with a symbolic name, because Mount Strazhnytsia («Sentinel») symbolizes folk treasures that are communicated by word of mouth through generations.

Key words: folklorism of literature, folklore, novel by S. Pushyk «Sentinel Mountain», Mariya Marchak.

Отримано: 24.01.2018 р.

УДК 811.161.2'373.611

І. С. Беркещук

НАЗВИ ОСІБ ЗА РОДОМ ДІЯЛЬНОСТІ: КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні увага мовознавців усе частіше спрямована в рідніще когнітивних аспектів дослідження. Сучасна лінгвістика активно вивчає взаємодію і взаємозв'язок ментальності як структури колективної свідомості певного етносу та мовної системи як плану вираження першої.

Культура як складна семіотична система, духовне буття суспільства, ментальна пам'ять народу, особлива форма спілкування, зрештою, сукупність духовних і матеріальних цінностей, створених людьми, існує у тісному взаємозв'язку із мовою, в якій вона «вербалізується», «схоплюється» та зберігається. Мова – дзеркало культури, у ній відбивається не тільки світ, який людину оточує, не тільки умови її життя, але й суспільна самосвідомість народу, його ментальність, національний характер, стиль життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та стереотипів, тощо. ... мова ... є умовою, основою і водночас продуктом культури» [8, 26].

Між мовою та світом культури, який вона виражає, знаходиться мисляча людина, носій мови. Як переконує О.А. Земська, людині властиво передусім називати себе, а вже потім – своїх улюбленців епохи науково-технічної революції: знаряддя та засоби дії, різноманітні механізми, науки тощо, тому словотворові властивий антропоцентризм [6, 204].

Саме тому метою нашої розвідки є дослідження засобів вербалізації назв осіб-виготовлювачів за родом діяльності. Питання дослідження засобів вербалізації вже частково розглядалось у наших попередніх розвідках, однак поява нових дериватів спричинила необхідність додати деякі зауваги.

І.Г. Милославський зазначає, що взаємозв'язок між лексико-семантичними властивостями іменника і його словотвірною валентністю ґрунтується на властивостях денотатів, їхніх значущих для людського життя характеристиках [9, 149].

Іменники зі значенням особи за професійною дією виявляють значну мотивувальну потенцію щодо утворення дериватів. Щоправда її дериваційне наповнення має свої особливості, зумовлені лексичною семантикою вершинних іменників, які вказують не тільки на особу, але й містять певну інформацію про неї, передусім про її функції в певній царині діяльності тощо.

На вираженні модифікаційного словотвірного значення «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником» у сучасній українській мові спеціалізуються різноманітні суфікси, найпродуктивнішим серед яких є позбавлений емоційно-експресивних відтінків суфікс *-к-*: *пекар – пекарка* та ін.

Друге місце за своєю продуктивністю посідає суфікс *-иц-* (*килимник – килимниця, рукавичник – рукавичниця, в'язальник – в'язальниця*).

Малопродуктивними є суфікси *-их-*, *-ех-*, *-ш-* та ін. (*кравець – кравчиха, мельник – мельничиха, кожухар – кошухарша*, та ін.).

Варто зауважити, що іменники на позначення особи жіночої статі із суфіксами *-их-* і *-ш-* вживаються в українській мові на позначення дружини тієї особи, що названа твірним іменником.

Вважаємо, що основним чинником, що зумовив формування лексики на позначення назв осіб жіночої статі, була соціальна потреба в цих дериватах. Процес активного поповнення корелятивних форм на позначення жіночої статі особи за професією є динамічним і постійно вдосконалюється.

Від лексем *коваль* та *швець* не утворюються назви осіб жіночої статі, що спричинено соціальною диференціацією суспільства, зокрема тим, що в ковальстві, шевстві, стельмастві, бортництві були зайняті лише чоловіки. У минулому жінки не могли мати й інші професії. Соціальна нерівність чоловіків і жінок, зайнятість чоловіків на відповідних посадах, можливість працювати за певною професією стримала і водночас зумовила розвиток іменників чоловічого роду узагальненого значення, унаслідок чого з'явилася тенденція називати жінку завжди окремим словом, але функціонування іменників чоловічого роду з узагальненим значенням призвело до того, що з двох слів, які входять до корелятивної пари на зразок *ливарник – ливарниця*, перше виступає немаркованим членом кореляції, друге – маркованим [5, 159].

А.П. Грищенко зауважує, що в деяких випадках співвідношення «назва особи чоловічої статі» – «назва особи жіночої статі» не має регулярного, обов'язкового характеру, оскільки значну

частину іменників у формі чоловічого роду використовують для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі, наприклад численні назви за професією, тому відповідні іменники виступають насамперед як узагальнені особові назви [3, 331]. Причину цього явища він та само, як і В.В. Виноградов [1, 62], убаєє в тому, що в категорії чоловічого роду яскравіше виражена ідея особи, ніж ідея статі [3, 331]. В.П. Даниленко з приводу цього вказує на необхідність розрізняти ті випадки, коли диференціація іменників за ознакою статі є дійсно важливою і коли найменування особи чоловічої статі є цілком достатнім для вираження певного поняття без модифікації ознакою статі [4, 70]. В українській мові такими є іменники чоловічого роду, якими позначають особу жіночої статі за професією, напр.: – *І хто ж вона, з кисільного берега – Мельник за фахом – Історик за фахом, лірик за покликанням* (М. Стельмах).

Отже, серед чинників, які стримують або унеможливають утворення корелятивних найменувань особи жіночої статі, можуть бути фонетичні, морфологічні, лексичні та екстралінгвальні.

Спеціалізовані на вираженні значення збірності суфікси *-ств-/-цтв-* та *-н-*, приєднуючись до основ іменників на позначення осіб за певним заняттям або професією, змінюють їхню граматичну ознаку – переводять із лексико-граматичного класу іменників чоловічого роду до класу слів відповідно середнього роду та жіночого роду. Проте за умови, коли словотвірний процес відбувається всередині тієї самої частини мови, модифікація семантики твірного іменника може відбуватися і в межах тих самих його лексико-граматичних характеристик. Це стосується похідних, мотивованих іменниками – назвами осіб за професійною дією, що в субстантивній зоні словотвірної парадигми посідають семантичні позиції «демініутивність» та «аугментативність».

Пестливе значення мають деякі назви дорослих осіб, яким не властива семантика зменшеності, пор.: *ковалик, кравчик, малярник, шевчик* та ін.

Часто семантика емоційно-оцінних лексем виявляється лише в контексті, тому взаємодія оцінних іменників із контекстом іноді є домінантною при вивченні семантичних властивостей демінутивів. Без урахування ролі контексту, зазначає М.В. Кравченко, неможливо розкрити всю різноманітність семантики суфіксальних зменшено-емоційних лексем, особливо тих, що несуть у собі негативну забарвленість: відтінки іронії, зневаги, презирства тощо [7, 91].

Субстантивну зону іменників на позначення особи за професією представляють також деривати з модифікаційним словотвірним значенням «аугментативність». Проте не кожен твірний іменник досліджуваної лексико-семантичної групи виявляє словотвірну активність у творенні іменників-аугментативів так само, як і похідних із демінутивним значенням, хоч від деяких із них такі модифікати є потенційно можливими. «Причини відсутності деривата від певного твірного і його принципової неможливості, – зазначає В.В. Грещук, – різні: наявність/відсутність похідного від того чи того твірного зумовлена потребами комунікативної діяльності в одиницях номінації даної структури, тоді як можливість/неможливість деривації – семантико-граматичними особливостями базових слів» [2, 113].

Особливості творення дериватів із модифікаційними значеннями «демініутивність» і «аугментативність» зумовлені передусім семантикою твірних слів, стилістичною сумісністю значення афікса і твірної основи, а також позамовними чинниками: шанобливим чи негативним ставленням до людини, яка виконує певну професійну дію.

Семантика твірних іменників, що вказують на професію, постійний чи тимчасовий вид заняття, є визначальною в утворенні дериватів із значенням «недорослість», різновидами якого є словотвірні значення «дочка особи, названої твірним іменником», «син особи, названої твірним іменником», «син за заняттям батька», «учень особи, названої твірним іменником». Ці значення актуалізуються в суфіксальних дериватах, які формують субстантивну зону типової словотвірної парадигми, напр.: *ковалівна, коваленко, ковальчук; кравцівна, кравченко, кравчук; токарівна, токаренко* та ін.

Група цих дериватів у сучасній українській мові не поповнюється новими словами, оскільки вони вже втратили свою продуктивність. Так, зокрема, деривати із суфіксом *-івн-* залишилися лише в архаїчному типі українських прізвищ незаміжніх дочок, властивому переважно західному варіантові загальнонародної української мови [10, 100]. Вони трапляються переважно у творах художньої літератури.

Узагальнену семантику аналізованих субстантивів найбільш яскраво представляють словотворчі структури, що складаються з кореня та післякореневої частини *-ник*: *папір-ник*. Зіставлення морфемної структури реєстрового слова із формулами тлумачення дозволяє у багатьох реєстрових одиницях післякореневу частину розглядати як власне іменниковий суфікс *-ник* (*цукер-ник* – «кондитер, який виготовляє цукерки»), незважаючи на те, що в науковій літературі із словотвору часто вбачають у ній поєднання прикметникового суфікса *-н-* з імениковим *-ик* (*багет-н-ик*). У формулах тлумачення цього типу реєстрове слово, як правило, зіставляється з іменником, а не з прикметником: *верете-н-ник* – «майстер, який виготовляє веретена». З усієї

групи аналізованих іменників у СУМі тільки два реєстрові слова з післякореневою частиною **-ник** у тлумаченні співвідносяться з післякореневим прикметником: *текстиль-ник* – «робітник текстильної промисловості, який виготовляє вироби із натуральних і хімічних волокон, пряжу й сировину для них»; *ящич-ник* – «робітник, який робить ящики».

Найбільша кількість іменників називає людину, яка виготовляє предмети домашнього вжитку (*ложкар, відерник, скринник, мебляр, казаняр, матрацник, лампівник*), будівельні матеріали (*цегляр, фанерник, балківник, щєбінник, кахельник, брикетник*), продукти харчування (*цукерник, вафельник, сировар, пиріжник, маслороб, кондитер*).

За допомогою суфікса **-ник** утворюються назви особи-виготовлювача і від дієслівних основ: *стрільнийк, прокатник*. Для віддієслівних утворень із суфіксальною частиною: **-льник** (*відливальник, пилонарізальник*), **-ильник** (*прядильник*) характерна вказівка на людей, які мають якесь відношення до промисловості: *виливальник* – «робітник, що виготовляє металеві предмети способом виливання».

Найбільш узагальнені найменування виготовлювачів сучасних промислових продуктів в українській мові виражаються складними іменниками: *авіабудівник, автобудівник, моторобудівник, фарбовар, тістомісильник, суднобудівник, верстатобудівник, скловар*. Узагальнює цей фрагмент семантичного поля архілексема *виробничник* («той, хто працює на виробництві, виробляє, виготовляє яку-небудь продукцію»)

Отже, з найменувань виготовлювача, виражених відіменниковими утвореннями на **-ник**, формується таке семантичне поле, в якому об'єднуються іменники на позначення: 1) виготовлювачів продуктів хімічної промисловості; 2) виготовлювачів предметів побуту; 3) виготовлювачів будівельних матеріалів; 4) виготовлювачів промислових виробів; 5) виготовлювачів продуктів харчової промисловості; 6) виготовлювачів продуктів текстильної промисловості та ін. Перераховані фрагменти семантичного поля в досліджуваному матеріалі можна розглядати як центральні. На їх основі відбувається глибша деталізація структурно-системного упорядкування решти слів.

Значна кількість іменників на **-ник** у СУМі співвідноситься з іменниками на **-ар, -яр**, при цьому вони є спільнокореневими (*сідляр – сідельник, цегляр – цегельник, кожухар – кожушник*).

В аналізованій групі іменників, похідних з **-ар, зафіксовано 34 слова**. Ними позначаються виготовлювачі будівельних матеріалів (*цегляр, кахляр*), посуду (*гончар, кітляр*) та інших предметів домашнього вжитку (*скриняр, ситар, голкар*). Поряд із тими ознаками лексичних значень, які характерні для іменникових утворень на **-ник**, у цих іменниках з'являються ще нові семантичні відтінки: *блях-ар* – «майстер, що виготовляє різні бляшані вироби; робітник, що покриває бляхою дахи»; *дігт-яр* – «той, хто виготовляє або продає дьоготь».

На межі тих фрагментів семантичного поля, якими позначаються виготовлювачі предметів побуту і будівельних матеріалів, перебувають також іменники іншомовного походження на **-ист**: *бандажист, протезист, вітражист, муляжист*. Ці іменники тлумачаться тими самими формулами, що й найменування осіб-виготовлювачів на **-ник**: майстер, що виготовляє бандажі; фахівець, який виготовляє протези; той, хто виготовляє вітражі; той, хто виготовляє муляжі.

Отже, переважна більшість аналізованих дериватів з'явилася у процесі у зв'язку із технологічним розвитком суспільства, з появою тих чи інших професій.

Найбільша кількість іменників на позначення особи-виготовлювача утворилися за допомогою суфіксів **-н/-ик-** (64 лексеми). Інші субстантиви утворилися за допомогою таких суфіксів **-ар-** (21 лексема), **-яр-** (19 лексем), **-ник-** (18 лексем), **-ів/-ник-** (6 лексем), **-ник-** (18 лексем). Решта суфіксів є поодинокими.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высшая шк., 1972. – 640 с.
2. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
3. Грищенко А. П. Іменник / Грищенко А. П. // Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 365 с.
4. Даниленко В. П. Имена собственные как производящие основы современного словообразования / В. П. Даниленко // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1964. – 134с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
6. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская – М. : Наука 1992. – 202 с.
7. Кравченко М. В. Оцінні іменники з позитивним емоційним забарвленням / М. В. Кравченко // Мовознавство. – 1977. – № 3. – С. 2–7.

8. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза / Милославский И.Г. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 296 с.
10. Родніна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників / Л. О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – 118 с.

Анотація. *Пропонована розвідка описує засоби вербалізації назв осіб-виготовлювачів за родом діяльності. Досліджено, що продуктивність аналізованих субстантивів залежить від менталітету народу, матеріальних та духовних цінностей, а також від науково-технічного розвитку суспільства.*

Ключові слова: *особа-виготовлювач, когнітивний аспект, культура, лінгвальні та екстра-лінгвальні чинники, суфікс.*

Summary. *The proposed exploration describes means verbalization names, manufacturers persons by occupation. Studied, analyzed substantiviv productivity depends on the mentality of the people, material and spiritual values, as well as scientific and technological development of society.*

Today more and more attention of linguists aims to channel cognitive aspects of the study. Modern linguistics actively studying the interaction and relationship mentality as the structure of the collective consciousness of a certain ethnic group and language system as the expression first.

Culture as a complex semiotic system, the spiritual life of society, mental narodu memory, a special form of communication in the end, a set of spiritual and material values created by people exist in close relationship with the language.

Between language and world culture that it expresses, is a thinking man, a native speaker. Therefore, the aim of our research is to study means of verbalization name manufacturers of persons by occupation. Question research of verbalization are partly explained in our previous exploration, but the emergence of new derivatives led to the need to add some remarks.

We believe that the main factor that led to the formation of vocabulary for naming females, was a social need for these derivatives. The process of active replenishment correlative forms to describe a female person by profession is dynamic and constantly improved.

Thus, among the factors that hinder or brake formation correlative names females may be phonetic, morfolohichni, lexical and extralingual.

Consequently, the vast majority of derivatives was analyzed in the process due to the technological development of society, the emergence of various professions.

Key words: *person-manufacturer, cognitive aspect, culture, lingual and extralinguistic factors, suffix.*

Отримано: 26.02.2018 р.

УДК 811.161.1'373.611

Т. П. Белоусова

КОНТЕКСТНЫЕ МАРКЕРЫ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ УНИВЕРБОВ, ОМОНИМИЧНЫХ СЛОВАМ СВОБОДНОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ

Одним из ярких признаков усиления компрессивной функции деривации [5] стала фразеологическая универбация – «свёртывание» фразеологической единицы (ФЕ) в семантически тождественное или близкое слово [2, 49]. Универб создаётся с установкой на редукцию плана выражения исходной единицы и транспонирование плана содержания (значения, экспрессии, стилистической окраски) из фразеологии в лексику. Типичные способы фразеологической универбации: а) вычленение грамматически опорного или единственного знаменательного компонента, в т. ч. с аффиксацией: *притча во языцех – притча, смотать удочки – смотаться*; б) вычленение зависящего компонента, в т. ч. с аффиксацией и деаффиксацией: *наклеить ярлык – обьярлычить, сермяжная правда – сермяга*; в) интерфиксальное сложение, в т. ч. с аффиксацией: *приносить жертву – жертвоприносить, низкой пробы – низкопробный*; г) сращение и сращение с аффиксацией: *горе мыкать – горемыкать, без просвета – беспросветный*. При этом элиминируются от одного до трёх компонентов исходной ФЕ, ср.: *ивана строить – иваниться, разводит турусы на колёсах – турусить* [2, 64–74].

В соответствии с теорией информации, текст до и после компрессии должен сохранять свою информативность в отношении объекта описания [3]. Но уменьшение количества языковых знаков (в нашем случае – слов-компонентов) оказывает существенное влияние на сигнификативную сторону текста, ибо «в процессе сжатия компрессируемые компоненты «делегировать» свои функции некомпрессируемым компонентам, функциональная нагрузка которых становится иной по сравнению с их ролью в полном, не компрессированном тексте» [7]. Подобное «перераспределение смыслов» должно осознаваться реципиентами для адекватного восприятия текста. Особенно это касается универбов, омонимичных словам свободного употребления, не отмеченных внутрисловными маркерами фразеологичности (экзотичными корнями, необычным сочетанием морфем и т. д.) типа *рука*, *ворона*, *тронуться*, *тёртый* и под. Их «расшифровка» требует, с одной стороны, наличия соответствующих фоновых знаний у адресата речи, с другой – контекстной поддержки, т. е. использования контекстных маркеров универбации. Им и посвящена данная статья.

Маркер в лингвистике – это сигнал, который указывает на функцию или свойство, в нашем случае – фразеологическое происхождение слова. Исследование позволило выделить несколько способов контекстного маркирования фразеологических универбов. Самым простым и естественным является введение в ближайшее окружение **производящего фразеологизма**. При этом немаловажно, какую позицию – предваряющую или разъясняющую – он занимает. В первом случае читатель заранее подготавливается к восприятию универба, потому его «расшифровка» не вызывает никаких затруднений: *Лёвка Травкин ... за два года стал его правой рукой. Но я никогда не пожалел о его тогдашнем отказе – хороший я газетчик или так себе, но я не хотел быть рукой (Л. Жуховницкий)*. Здесь *рука* – «то же, что *правая рука* – первый помощник, главное доверенное лицо»¹.

Если же мотивирующая ФЕ находится в разъясняющей позиции, то идентификация универба отсрочивается. Поиск адекватного истолкования поначалу приводит к ближайшему узальному переносному значению: *Его принял начальник общевоинского управления – генерал Ольбрихт. «Тоже ворона», – решил после встречи Эрих... (Ю. Слепухин, Сладостно и почётно)*, где *ворона*, как может показаться, – это «зевака, ротозей (перен., разг.)»². Последующий текст уточняет: *..., подразумевая белую. Не слишком ли много белых ворон в одном месте?* То есть в тексте речь шла о *белой вороне* – человеке, который «резко отличается от окружающих, выделяется чем-л. необычным; кажется странным». Чем дальше от универба его мотиватор, тем сильнее интрига, тем ярче момент «узнавания».

Помочь декодированию универба может **синонимичная ФЕ** или **единица того же фразеосемантического поля**: *...Генка убеждён, что она давно и безнадежно сошла с ума, тронувшись, впрочем, она всегда была не от мира сего, и это ему когда-то даже нравилось (Т. Устинова)*. В тексте речь идёт о психическом отклонении от нормы, которое вначале проявлялось как отрешённость, мечтательность, неприспособленность к жизни (*не от мира сего*), а затем стало *безнадежным*. На это указывает контактное расположение ФЕ *сойти с ума* – «потерять рассудок» и универба *тронуться* с близким значением: «то же, что *тронуться умом [рассудком, мозгами]*, *тронуться в уме* – «стать психически ненормальным, помешанным, душевнобольным».

Роль маркера может выполнять **разъясняющее словосочетание или предложение**: *Все они были мужики тёртые, чеченской войной отмеченные, ничего не боялись... (Л. Кондрашова)*. Здесь *тёртый* – «то же, что *тёртый калач* – опытный, бывалый, много знавший, испытанный». По мнению автора, это свойство *мужиков* напрямую связано с участием в чеченской войне и подразумевает отсутствие какого бы то ни было страха. Ср. также: *А если мамку посадят? – Да мамка сама разберётся, она тёртая! (Т. Устинова)*.

Наличие «двойных» и даже «тройных» смысловых планов у таких слов способствует достижению глубинной перспективы изображения, при этом только один из семантических слоёв оказывается востребованным в данном контексте и так или иначе «высвечивается» в нём.

Декодирование универба облегчается использованием сразу нескольких указанных маркеров: *А Фома? Вид у него был непрошибаемый. Он как будто говорил: твои дела – это твои дела. Моя хата с краю (В. Токарева, Мои враги)*. На значение слова *непрошибаемый* («такой, которого пушкой (из пушки) не прошибёшь – не поддающийся убеждению, воздействию») указывают и предложение *твои дела – это твои дела*, и фразеологизм *Моя хата с краю* «я ничего не знаю» – «совершенно не касается, не имеет никакого отношения».

¹ Здесь и далее значения фразеологических универбов приводятся по «Словарю отфразеологической лексики современного русского языка» М. А. Алексеенко, Т. П. Белоусовой, О. И. Литвинниковой [1]. Используем также материалы готовящегося второго издания Словаря. Фразеологизмы семантизируются по «Фразеологическому словарю русского языка» под ред. А. И. Молоткова [8].

² Здесь и далее значения слов свободного употребления подаются по «Словарю русского языка» С. И. Ожегова [6].

Сигналом для читателя зачастую выступает **окавычивание** универба.

Как известно, одна из функций кавычек – предупредительная, они сигнализируют о том, что слово используется в каком-то другом (чужом, метафорическом) смысле, нежели буквальный или общепринятый: «...кавычки указывают читателю..., что он должен искать нужный неконвенциональный смысл» [4], мобилизовать механизм ассоциативных связей.

Круг семантических ассоциаций базируется на возможностях языка и на речевом опыте читающего, потому на вопрос о значении окавыченного слова читатель отвечает исходя из собственных базовых знаний, языкового чутья, информации, заложенной в предложениях и фразах.

Контекст предлагает соответствующие подсказки: *Эдька у меня третий муж. Первые два померли, допились до смерти... И первый от «белочки» убрался, и второй...* (Д. Донцова). Здесь *белочка* – ‘то же, что *белая горячка* – психическое расстройство на почве алкоголизма, сопровождаемое сильным возбуждением и галлюцинациями’. Слово воспринимается в этом значении благодаря контексту (*допились до смерти*), а кавычки подтверждают, что имеется в виду вовсе не ‘лесной зверёк-грызун с пушистым хвостом’.

Иногда пишущий намеренно усложняет задание, вводя в текст провокационные элементы, проявляющие прямое (омонимичное) значение нынешнего универба: *...Наши журналы-газеты, броские, яркие ... неизбежно, приглашают заглянуть в постель или первыми сообщить о скандале. Мне это неинтересно, не хочу ублажать кого-то, у кого нет вкуса к иным блюдам, кроме «клюквы»* (Л. Чурсина, интервью). «*Клюква*» здесь – то же, что *развесистая клюква*, – ‘нечто абсолютно неправдоподобное, небылица, выдумка’. Разрушение стандартного семиотического акта усугубляется обыгрыванием прямого значения слова *клюква* – ‘стелющееся болотное растение с красными кислыми ягодами, а также его ягоды’: это *блюдо*, к которому *кто-то* имеет *вкус*.

Провокация может состоять в контаминировании двух ФЕ, одна из которых представлена своим универбом: *Разговор состоялся в ноябре. А на декабрьских выборах Марцевича «прокатили» с оглушительным треском. Вместе с деньгами, связями, телеканалами и нефтяными вышками...* (Е. Гайворонская), ср.: *прокатить на вороних* – ‘забаллотировать, провалить на выборах’ и *с треском провалиться* – ‘позорно потерпеть неудачу’. Обыгрываются и прямые значения обоих фразеологических «осколков»: *прокатить* – ‘провезти для развлечения’ – вполне возможно с оглушительным *треском* – ‘шумом от повторяющихся ударов, стуков и других резких звуков’.

Контекстным маркером фразеологического универба может служить **необычная сочетаемость**, смысловой контраст с лексическим окружением, побуждающий читателя искать для «странного» слова особое мотивирующее: *Возьмите документальный фильм «Подвалы Лубянки». Его снял журналист, которого убили за то, что он кучу тайн понараскрывал. Шоколадное кино получилось, всё правда!* (Д. Донцова). Относительное прилагательное со значением ‘сделанный из шоколада’ в узусе не сочетается с существительным *кино*. Но подобное сочетание становится возможным, если *шоколадный* означает то же, что ФЕ в <полном> *шоколаде*, т. е. ‘очень хороший’; косвенно такое смысловое наполнение подтверждается выводом, что в кино *всё правда*.

Универб *жевать* в следующем отрывке означает ‘нудно, надоедливо говорить или думать об одном и том же’: *Не получается у неё забыть. Она не может себе представить, как бы она отравила своего мужа из боязни быть им убитой... И опять Тоня себя одёрнула: сколько можно жевать одно и то же?* (Л. Кондрашова), ср.: *жевать жвачку* с тем же значением. Замена конкретного существительного *жвачка* сочетанием *одно и то же*, как и другие элементы текста, сигнализируют о неконвенциональном значении глагола *жевать*.

Маркером универбации может служить и **незанятая валентность**, т. е. отсутствие обязательной в узусе сочетаемости. Так, в норме переходный глагол *вкручивать* – ‘крутя, вставляя’ – требует заполнения позиций прямого и непрямого объектов: (*что во что?*) – лампочку, шуруп и т. п. в патрон, доску и т. п. В структуре ФЕ *вкручивать мозги* и *вкручивать шарики*, – ‘преднамеренно внушать кому-л. что-л. неправильное, ложное, стараясь обмануть кого-л.’, одна из валентностей занята, другая реализуется как обязательная сочетаемость. Универбы единиц привлекает внимание как раз отсутствием прямого объекта и изменением формы непрямого (*кому* вместо *во что*): – *У меня в машине была вещь. Для вас она не представляет ценности, а для меня представляет. – Очень интересно, – хмыкнула Ритка, – что ж это за вещь такая? ... Сдаётся мне, ты тут нам вкручиваешь* (Т. Полякова); – *Старая песня, – рассмеялся Филимончиков. – Это вы прокурору петь будете, а мне вкручивать не надо* (И. Левитин). Так же адаптируются к контекстным условиям универбы *сдвинуться* (с ума): *О боже, она уже совсем сдвинулась. Венька – убийца? Чушь собачья* (Л. Соболева); *намозолить* (глаза) – ‘надоест своим постоянным присутствием’: *Полгода живёт Павлуша в рыбацкой артели, и полгода с берега в Избишино, из Избишина на берег бегают – всем намозолит* (А. Савеличев); *сгущать* (краски) – ‘сильно преувеличивать’: *Чуть не угробил ребёнка! – Валь, да ты не сгущай!* – *А я и не сгущаю* (Т/с «Сваты») и мн. др.

Таким образом, универбы как яркое воплощение принципа экономии в языке и языковой компрессии пополняют арсенал экспрессивных выразительных средств, оживляют, разнообразят контекст, повышают его информативность. Тенденция к использованию готовых форм для реализации значений, заимствованных из фразеологии, поддерживается привлечением контекстных маркеров универбации. Это производящий фразеологизм, его фразеологический и/или лексический синоним; контаминация двух фразеологизмов, один из которых представлен своим универбом; прямая семантизация универба; смысловой контраст с лексическим окружением; намеренное столкновение прямого и переносного (фразеологически мотивированного) значений слова; нарушение привычной сочетаемости; комбинация указанных маркеров.

Проблемы контекстной поддержки фразеологической универбации требуют дальнейшей разработки, поскольку решение этих вопросов открывает новые возможности для теории и практики языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алексеенко М. А. Словарь отфразеологической лексики современного русского языка / М. А. Алексеенко, Т. П. Белоусова, О. И. Литвинникова. – М. : «Азбуковник», 2003. – 400 с.
2. Белоусова Т. П. Фразеологическая универбация в современном русском языке : монография / Т. П. Белоусова. – Каменец-Подольский, 2011. – 300 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста : учеб. пособ. [Электронный ресурс] / Н. С. Валгина. – М. : Изд-во МГУП «Мир книги», 1998. – 210 с. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-ooks/xbook029/01/part-024.htm>
4. Зализняк А. А. Семантика кавычек [Электронный ресурс] / А. А. Зализняк // Труды Международного семинара «Диалог'2007 по компьютерной лингвистике и её приложениям». – М., 2007. – Режим доступа : <http://mlis.ru/literature/70-naznachenie-kavyчек-v-tekste.html>
5. Земская Е. А. Активные тенденции словопроизводства [Электронный ресурс] / Елена Андреевна Земская. – Орле, 1997. – Режим доступа: <https://infopedia.su/7xa501.html>.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – Изд. 18-е, стереотип. – М. : Рус. яз., 1986. – 796 с.
7. Умерова М. В. Языковая компрессия: виды и уровни реализации [Электронный ресурс] / М. В. Умерова // Актуальные вопросы современной науки : сб. науч. тр. – Новосибирск, 2011. – Вып. 17. – Ч. 1. – Режим доступа: <https://docviewer.yandex.ua/view/0/?>
8. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – 4-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1986. – 543 с.

Анотація. Статтю присвячено контекстній підтримці фразеологічних універбів, омонімічних словам вільного вжитку. Універби транспонують з фразеології семантику, категоріально-граматичне значення, стилістичне забарвлення, експресію, тож правильне їх декодування потребує включення до контексту спеціальних маркерів універбації.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна універбація, універб, контекстний маркер.

Summary. The article deals with the contextual support of phraseological univerbs with homonyms among free words.

Compression as a bright representation of language economy found its realization at the level of word-building in phraseological univerbation, in particular, in contraction of a phraseological unit into semantically identical word-synonym. Phraseological univerb is aimed at reduction of an aspect of expression and transference of an aspect of content from phraseology to lexis. The productive means of phraseological univerbation in Russian serve either extracting of one of the components of a phraseological unit with possible affixation or compounding/ binding with or without suffixation.

Decoding of univerbs may be of some difficulty for a reader, since it calls for associative links and differentiation of the initial phraseological unit. This circle of associations is limited by language and reader's experience, that's why the problem of decoding is solved by an individual reader in correlation with his own knowledge, linguistic feeling, and contextual information.

The task gets more complicated if a univerb is a homonym to a free word. In this case the contextual markers become assistants in the process of decoding.

The function of markers may play: an initial phraseological unit (in pre- or postposition); its phraseological or lexical synonym; contamination of two phraseological units, one of which is a univerb; direct univerbal semantisation; semantic contrast with lexical environment; quotation marks; intended colliding of direct and figurative (phraseologically motivated) meanings; change in univerb combination in contrast with the word-homonym; mixture of all the mentioned means.

The issue of contextual support of phraseological unverbs needs the further study, as it opens new horizons in language theory and practice.

Key words: *phraseological unit, phraseological unverbation, unverb, contextual marker.*

Отримано: 12.02.2018 р.

УДК 070.41(045)

Л. Ю. Бурківська, С. М. Григораш, Д. В. Бурківська

КОНЦЕПТИ «ЖІНКА» ТА «ЧОЛОВІК» У СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі тижневика «Репортер»)

Стиль засобів масової інформації характеризується популярним, чітким викладом, орієнтованим на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації.

Мова преси орієнтується на загальнолітературні норми, в ній виробляються певні соціальні та мовні стереотипи. Для неї характерні такі ознаки: експресивність вислову, максимальний вплив на читача, а також поширення в загальномовній практиці наукових термінів, запозичених слів, газетних штампів.

Мова друкованих періодичних видань особливо чутлива до зміни соціальних оцінок літературної норми. Новації в лексичному складі, словотвірній будові, активні процеси в синтаксисі й нові тенденції у стилістичній системі сучасної літературної мови насамперед позначаються на мові преси.

Лексико-семантичні зміни в мові преси були об'єктом дослідження Д. Баранника, В. Коломієць, А. Москаленка, О. Тараненка, І. Шашкіна. Так, процеси неологізації словника української мови стали предметом студій Б. Ажнюка, А. Григораш, О. Муромцевої, Л. Мацько, О. Семенюка та ін. Актуалізацію й динаміку української субстандартної лексики аналізували Б. Коваленко, С. Пиркало, Л. Ставицька, Н. Шовгун та ін. Адаптації іншомовних слів в українській мові присвячено роботи І. Каминіна, Л. Кислюк, Н. Попової, В. Семиряк, О. Тодор та ін. Унормування неологізмів досліджено у статтях Н. Дзюбишиної-Мельник, С. Ермоленко, Т. Коць. Семантичні зрушення в мові преси висвітлено в публікаціях Т. Бевз, В. Жайворонка, Л. Струганець. Детально проаналізовано тематичні групи та підгрупи нових дієслів соціально-економічної сфери на матеріалі мови ЗМІ кінця ХХ ст. у статтях М. Навальної.

Поняття «концепт» висвітлено у працях Н. Арутюнової, С. Аскольдова-Алексєєва, І. Богданової, А. Вежбицької, К. Голобородько, В. Жайворонка, Н. Лисенко, А. Мойсієнка, Т. Радзівської та ін. Спробу розглянути вираження концепту «жінка» в українській мові здійснила мовознавець Т. Сукаленко.

Проте не проаналізовані концепти «жінка» та «чоловік» у сучасному регіональному газетному дискурсі. Тому мета статті – концепти «жінка» та «чоловік» в Івано-Франківському обласному тижневику «Репортер» (за січень 2014 року (№ 1 (659), №2 (660), № 3 (661)). Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати поняття «газетний дискурс», «концепт», виокремити назви-характеристики (жінки та чоловіка) за типом соціальної реалізації.

Газета «Репортер» щотижня висвітлює найсвіжіші регіональні новини політики, економіки, культури та спорту; репортажі, аналітику, інтерв'ю з відомими та цікавими особами; корисні поради, людські історії, цікаві екскурси в минуле; інформацію для дітей; призові конкурси, кросворди, тести; програми телебачення.

Тижневик має свій стиль, а саме:

— говорить із читачами «живою», зрозумілою мовою без зайвої офіційності чи сленгу; характерною для текстів є легка іронія;

— ділиться з читачами зібраними фактами, коментарями, прогнозами.

— оцінні судження базуються на фактах з посиланням на джерело інформації, автори чітко відділяють власні висновки (прогнози, коментарі) від фактів і коментарів дійових осіб;

— користується принципом «журналістської презумпції невинності» при розслідуваннях конфліктів (правильних чи неправильних поглядів немає, є різні позиції та думки), у публікаціях обов'язково представлені точки зору всіх учасників конфлікту;

— готують будь-який матеріал (від новинки до топ-теми номера) ретельно.

З огляду на різноманіття тлумачень поняття «дискурс» можна визначити так: «Дискурс (франц. *discours* – мовлення) – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий

потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями й тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [1, 138].

Дискурс асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві, з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, характеристиками мовлення окремої людини і груп людей. Розглядають дискурс і як функціональний стиль, і як різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий, літературний) і функціонального стилю, його реалізацію в різних сферах спілкування.

Найповнішу класифікацію дискурсів подає дослідник Г. Почепцов, у якій він виокремлює такі типи: теле- і радіодискурс, газетний, театральний, кінодискурс, літературний дискурс, дискурс у сфері публік рілейшнз, рекламний дискурс, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси [1, 138–139].

У газетному дискурсі існує розрив у просторі й часі для автора та читача. На відміну від усної комунікації, він розлогіший, повніший, аргументованіший. Оскільки має писемну (друковану) форму, то добір слів, конструкцій відбувається за законами писемного (друкованого) спілкування. Значну увагу приділяють не лише змісту, а й формі викладу.

Цей вид дискурсу передбачає колективну працю (редактори, коректори впливають на його формування), а тому індивідуальний стиль адресанта значно нівелюється.

Газетний дискурс базується на двох моделях подання змісту – фактичній (головним є виклад факту) та авторській (факт слугує лише приводом для викладу авторського погляду на подію).

Перейдемо до з'ясування теорії концептів, яка виникла на стику мови й мислення. У словнику знаходимо, що «концепт 1) у логіці – смисл знака (імені); 2) загальна думка, формулювання» [2, 556]. У концепті міститься інтралінгвальна та екстралінгвальна інформація, тобто знання про мову та знання в мові.

Виходячи з сучасних лінгвістичних праць, можемо сказати, що під концептом дуже часто розуміють певну лексему, яка співвідноситься з поняттям, як правило, суттєвим для життя людини. Тобто у такому широкому значенні будь-яка лексема поняттєвого змісту є концептом.

Лінгвістичне вивчення концептів можливе через аналіз певних властивостей їх уживання: кожне слово-концепт має притаманний йому синтаксис, свої особливості у сполучуваності з іншими словами, свою фразеологію, а також сферу референції. Іменем концепту є слово.

Підсумовуючи, зазначимо, що концепти – це виражені в мові основні, мінімальні, неподільні одиниці словесного мислення; це згусток певної культурно-національної інформації, зафіксованої в мові.

Розглянемо концепти «жінка» та «чоловік» на сторінках тижневика «Репортер (у дужках після ілюстрацій речень подаємо номери видання).

У «Тлумачному словнику української мови» знаходимо таке визначення поняття «жінка»: «1. Особа жіночої статі; протилежне **чоловік**. 2. Заміжня особа жіночої статі стосовно до свого чоловіка. 3. Доросла особа жіночої статі (на відміну від дівчинки)» [4, 75]. В іншому словнику зазначено такі синоніми: *особа, тітка, тьотя, жона, невіста, молодиця, молодка, молодуха, баба, пані, дама, мадам* [3, 498].

Найчастіше в газеті вживаються як вторинні номінації денотата **жінка** власні назви (імена, по батькові, прізвища) та слова *жінка* й *пані*, напр.: *Бо вже не буде ані презентів, ані букетів, ані її, незнайомої жінки* (№ 3); «Репортер» *знайшов пані Галину Рудей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців* (№ 1).

Багаточленний ряд вторинних номінацій жінки утворюють назви-характеристики за типом її соціальної реалізації. До таких зараховуємо: назви спорідненості: *бабуся, бабця, вуйна, донька, дружина, родичка, сестра-близнючка*, напр.: *Далі рукою подати до мети нашої подорожі – будинку на самому узвишші, де живе із бабусяю красуня Марічка* (№ 3); *Вуйна дуже дорожила малою, бо саме втратила власне дитя* (№ 3);

1) назви осіб за близькістю, за перебуванням їх у певній ролі, ситуації: *вихованка, мешканка, подруга, співмешканка, супутниця*, напр.: *Моя супутниця – мешканка цього ж села, колишня журналістка обласного радіо, поетеса Анна Космач* (№ 3);

2) назви осіб за місцем проживання: *іванофранківчанка, калушанка*, напр.: *Перша – це досвідчена 27-річна іванофранківчанка Надія Діденко, яка виступає у фрістайлі (лижна акробатика)* (№ 3); *Розповідає калушанка Тетяна Василів* (№ 2);

3) лексеми (жіночого роду) на позначення професії та роду діяльності: *вчителька, дослідниця, журналістка, майстриня, медсестра, поетеса*, напр.: *Дослідниця архітектури Жанна Комар побачила у мазепинських атлантів стиль львівського скульптора Зігмунда Курчинсько-*

го (№ 2); *Я працювала на пекарні в Городенці, під час роботи мені відрізало чотири пальці, – розповідає майстриня* (№ 2);

4) назви посад, професій, звань (у формі чоловічого роду): *архітектор, бухгалтер, ветеран, дієтолог, інспектор, лідер, перукар, продавець*, напр.: *Дуже допомогла архітектор Світлана Кос, яка створила комп'ютерну графічну модель фортеці, а також начальник відділу охорони культурної спадщини міськвиконкому Ігор Панчишин – він виступив у ролі суворого критика* (№ 1); *На перетравлення їжі потрібно багато енергії, – пояснює дієтолог Наталя Попович* (№ 2);

5) назви осіб за видом занять як у формі жіночого (гандболістка, лижниця, призерка, спортсменка, футболістка, чемпіонка), так і чоловічого роду (бомбардир, воротар, гравець, тренер, фітнес-тренер), напр.: *Тамара Смбалян стала призеркою першості України, а згодом – чемпіонкою країни у змаганнях за призи клубу «Стрімкий м'яч», відчула смак перемоги в міжнародних турнірах у Польщі, Литві, Румунії та Україні* (№ 2); *Майже у всіх цих змаганнях її визнавали то кращим гравцем, то кращим бомбардиром* (№ 2).

Вторинні номінації жінки утворюють характеристики за типом її соціальної реалізації. До них належать назви спорідненості; осіб за близькістю, за перебуванням їх у певній ролі, ситуації; осіб за місцем проживання; на позначення професії та роду діяльності; посад, звань; за видом занять.

У газетних текстах поодинокі трапляються прикметники поруч з іменниками на позначення назв осіб жіночої статі (у формі чоловічого роду), напр.: *кращий бомбардир, кращий гравець, старший інспектор*.

Слід виокремити декілька неповних субстантивованих прикметників, які можуть передавати значення або прикметника, або іменника, що визначається контекстом і їхньою граматичною роллю в реченні. У газеті знайдено назви осіб за спорідненістю, які виконують функції: а) підмета: *Найменша – Наталя – перукар, її навіть до столиці запрошують творити зачіски в народному стилі* (№ 3); *Батьківську справу нині продовжує найстарша Анна Фартушинська, викладач Косівського інституту декоративно-прикладного мистецтва* (№ 3); б) іменної частини складеного присудка: *Вона – середуца з чотирьох дітей відомого ткацького тандему Юрія й Параскеви Ватаманюків* (№ 3).

У тижневику вжито також невелику кількість прикметників, які поєднані з іменниками (назвами осіб жіночої статі), а саме: *27-річна, 24-річна, дев'ятнадцятирічна, досвідчена, кам'яна, колишня, молода, незнайома, самозвана, срібна*.

«Тлумачний словник української мови» подає таке визначення поняття «чоловік»: «1. Дорослий чоловік. 2. Чоловік по відношенню до жінки, з якою одружений; дружина. 3. Людина» [4, 292]. В іншому словнику знаходимо такі синоніми: *чоловічина, чоловігяга, чоловік, дядько, дядя, дядько, мужик, хлоп, бадіка* [3, 884].

Найчастіше в газеті вживаються як вторинні номінації денотата **чоловік** власні назви (імена, по батькові, прізвища), а також:

1) назви спорідненості: *брат, син*, напр.: *Але сам у ній не жив – чи подарував, чи продав своєму братові Емілію* (№ 1); *Черговим власником кам'яниці став син і спадкоємець покійного Лазар* (№ 1);

2) назви осіб за перебуванням їх у певній ролі, ситуації: *борець, в'язень, мандрівник, першопроходець, першореконструктор, свідок, шпигун*, напр.: *У 1672 році до Станиславова завітав голландський мандрівник і, за сумісництвом, французький шпигун Ульріх фон Вердум* (№ 1); *Взяти на себе ризиковану роль першопрохідця чи то «першореконструктора» взявся доцент кафедри архітектури та дизайну Університету права імені короля Данила Галицького Зеновій Соколовський* (№ 1);

3) особистість, яка насамперед виявляє себе в кар'єрі: *аналітик, експерт, інтелектуал, науковець*, напр.: *Він (Ярослав Грицак) – історик, інтелектуал і, на думку «Репортера», один із найкращих аналітиків в Україні* (№ 1);

4) назви осіб за соціальним станом, за місцем у суспільстві або в певному колективі: *начальник, працівник, службовець, колега, спадкоємець, власник*, напр.: *Про міліцейську версію подій розпитав начальника Косівського райвідділу міліції підполковника Миколу Немцова* (№ 1); *Найближчою до нас на фото є кам'яниця колишнього залізничного службовця Францішка Мажевського* (№ 1);

5) назви посад, професій, звань, роду діяльності, роду занять: *автор, архітектор-реставратор, будівельник, видавець, викладач, голова, доктор, доцент, директор, забудовник, замовник, інженер, історик, інспектор, краєзнавець, мер, міліціонер, охоронець, підполковник, проєктант*, напр.: *Тут фахівці вислухали не тільки забудовника, а й автора проєкту – Ярослава Дорошенка* (№ 2); *Тут у Станиславові мешкав викладач української гімназії, доктор філософії Андріян Копистянський* (№ 1);

б) назви, пов'язані з військовою справою, релігією: *воевода, душпастир, козак, папа, священник*, напр.: **Воевода** планував ще наказати викласти рови і забезпечити їх зовнішніми фортифікаційними спорудами (№ 1); *Я хотів би пригадати слова папи Франциска, що душпастир повинен мати запах овечок*, – говорить Шевчук (№ 2).

Можна підсумувати, що в тижневику вживаються як вторинні номінації чоловіка імена, по батькові, прізвиська, а також такі назви: спорідненості; осіб за перебуванням їх у певній ролі, ситуації; осіб за соціальним станом, за місцем у суспільстві або в певному колективі; посад, професій, звань, роду діяльності, роду занять; пов'язані з військовою справою, релігією.

Знайдено в газеті й субстантивовані прикметники чоловічого роду, які виконують функції: а) підмета: *Виконавцем робіт став місцевий будівничий і архітектор Феліціян Баян* (№ 3); *Дільничний, правда, зізнався, що головного винуватця бійки одного разу затримували за адміністрування* (№ 2); б) додатка: *Черговим власником кам'яниці став син і спадкоємець покійного Лазар* (№ 1).

Виявлено в часописі також невелику кількість прикметників, які поєднані з іменниками (назвами осіб чоловічої статі), а саме: *голландський, головний, залізничний, івано-франківський, колишній, місцевий, міський, молодий, найкращий, невтомний, селищний, станиславівський, старший, суворий, судово-медичний, франківський, французький, черговий*.

У газеті «Репортер» у множині вживаються номінації за національною належністю, які узагальнено відображають кількісну визначеність осіб обох статей, напр.: *Вірмени і русини, тобто греки, також мають по одній церкві*, – свідчить мандрівник (№ 1); *Крім поляків, вірмен та українців, яких тоді називали русинами, у місті також мешкали євреї* (№ 1).

Слід звернути увагу на те, що багато іменників – назв професій, посад та звань – для обох статей мають здебільшого тільки форму чоловічого роду: *активіст, архітектор, бухгалтер, викладач, водій, гендиректор, дієтолог, інспектор, журналіст, лідер, підприємець, продавець, психолог, фітнес-тренер, фрістайліст, юрист, юрист-бухгалтер-консультант*. Це явище пояснюється соціально-економічними умовами виникнення відповідних назв: у минулому такі професії, посади та звання стосувалися тільки чоловіків. У більшості номерів тижневіка переважає концепт «чоловік». Чимала кількість визначень цього поняття стосується професійної сфери діяльності.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. : Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сjuta, Т.В. Цимбалюк – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
3. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 2000 с.
4. Тлумачний словник української мови: близько 7000 слів / за ред. Д.Г. Гринчишина. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Освіта, 1999. – 302 с.

Анотація. *Стаття присвячена аналізу концептів «жінка» та «чоловік» в Івано-Франківському обласному тижневику «Репортер», охарактеризовано стиль видання, з'ясовано поняття «газетний дискурс», «концепт», подано ілюстративний матеріал до назв-характеристик жінки та чоловіка.*

Ключові слова: *газетний дискурс, жінка, концепт, назва-характеристика, тижневик, чоловік.*

Summary. *The article analyzes the concepts of «woman» and «man» in Ivano-Frankivsk regional weekly «Reporter», the style of publication is described, the notions of journalistic discourse and concept are clarified, illustrations to the names and characteristics of woman and man are given.*

The weekly has its own style with such characteristics as «live», clear language without too much formality or slang; presence of light irony in the text; value judgments based on facts with reference to the source of information; authors distinguish clearly their conclusions (predictions, comments) from the facts and comments of actors.

It is defined that there is a gap in space and time for the author and the reader in the newspaper discourse. As this discourse is in written (printed) form, the choice of words, constructions come under the laws of written (printed) communication. It provides a collective work (editors and proofreaders affect its formation), so much the individual style of addressee is greatly leveled.

It is clarified that in the modern linguistic works «concept» is often understood as some token that refers to the concept, usually essential for human life. That is, in this broad sense, some token

of conceptual content is the concept. In other words, the concept is a bunch of some national cultural information recorded in the language; they are basic, minimal, indivisible units of verbal thinking expressed in the language.

It was determined that the secondary categories of woman form the characteristics according to the type of social realization. These are names of kinship; persons by closeness, by their staying in the particular role and situation; persons by their place of residence; denoting profession and occupation; by positions, ranks; by type of employment.

Both secondary nominations of man, name, middle name, last name, as well as names of kinship; individuals by their staying in the particular role, situation; persons by social status, by their place in the society or in a team; by jobs, professions, titles, occupation; related to military affairs, religion are dominated in the weekly.

It was researched that many nouns – names of occupations, ranks and positions – for both sexes have mostly only male forms. This phenomenon is explained by socio-economic conditions of appearing the certain names: such professions, positions and titles concerned only men in the past.

Key words: newspaper discourse, woman, concept, name-characteristic, weekly, man.

Отримано: 26.02.2018 р.

УДК 811.111'37'42

Ю. С. Головащенко

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА У МЕЖАХ СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Постановка проблеми. Дослідження художнього тексту (далі – ХТ) у семантичному світлі виводить на авансцену поняття семантичного простору, який, здебільшого, витлумачується як змістовий бік тексту як складного мовного знаку [9; 12]. У семантиці ХТ відображаються, по-перше, авторське бачення світобудови й індивідуальний досвід взаємодії із зовнішнім світом (денотативний простір); по-друге, смисловий потенціал, що розкривається у ході прочитання ХТ й апелює до концептуального рівня авторських знань (концептуальний простір); по-третє, емоційно-оцінні смисли, що транслюються автором особисто в процесі нарації та приховано крізь поведінку персонажів художнього твору (Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарін) [1]. Отже, вивчення трьох згаданих аспектів у проекції на семантичний простір ХТ дає змогу з'ясувати його специфіку та семантичну неповторність значення в індивідуально-авторському обрамленні.

Утім, цілком очевидним видається твердження, що одним із найбільш продуктивних напрямів дослідження семантичного простору ХТ є лексико-семантичний, що відкриває шлях до виявлення семантичних особливостей із залученням лексичного рівня твору. Тому, незважаючи на актуальність студій семантичного простору ХТ у сучасній лінгвістиці, зосередження на лексико-семантичній структурі як основі цього простору досі не було належно висвітлено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичний рівень тексту виформовується з огляду на принцип лексичної системності у мові. Тому й лексико-семантична структура як база семантичного простору ХТ набуває форми з огляду на системні механізми лексики в мові. Отже, у ХТ, так само як і в мові, лексичні одиниці об'єднуються в угруповання за семантичним критерієм, що відображено у численних працях із галузі лексичної семантики (Л. М. Васильєв [4], Т. В. Венкель [5], І. М. Кобозєва [11], В. В. Левицький [15], А. Cruse [22], J. Lyons [30]).

Водночас, звернення до лексико-семантичної структури ХТ є на нині не достатньо розробленим напрямом з обмеженою кількістю вагомих теоретичних і практичних розвідок (Н. С. Болотнова [2], Н. О. Каверина [10], Н. М. Курилко [13], Л. М. Чуриліна [19]). Досі домінуючим вектором у формуванні лексичної структури художнього твору серед багатьох дослідників є аналіз ключових слів, що відшукуються на основі відповідності ідейно-тематичній домінанті – інструмента селекції найбільш релевантних за своїми семантичними параметрами і потенціями лексичних засобів (Л. А. Новіков) [17, 30]. Утім, такий погляд не враховує відображення індивідуально-авторського мововжитку й виявлення авторської багатосторонньої особистості у мові ХТ.

Отже, запропонована розвідка зосереджена на ролі лексико-семантичної групи у семантичному просторі ХТ, що досі, незважаючи на актуальність дослідження лексичних мікросистем у мові, не мала належної уваги мовознавців. Новим є й матеріал дослідження, що охоплює романи відомого сучасного письменника Джона Максвелла Кутзее, чия творчість не перебувала у фокусі детального лінгвістичного аналізу вітчизняних дослідників.

Мета статті – з'ясувати роль лексико-семантичних груп у лексико-семантичній структурі семантичного простору ХТ на матеріалі романів Джона Максвелла Кутзее.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний погляд на текст постулює останній як семантичну єдність – «єдність значення в контексті» (М. А. К. Халлідей) [29, 293]. Отже, семантика ХТ – це цілісне й неподільне значення, яке можна відстежити в лексико-семантичних координатах.

Лексико-семантична структура, що є основою семантичного простору ХТ, відображає, по-перше, семантичний, тобто позамовний, принцип структуризації лексики ХТ і, по-друге, лексичний, який полягає в участі лексичних значень слів у формуванні структурно-ієрархічної піраміди значень. Крім цього, звернення до лексико-семантичної структури ХТ дає змогу виявити важливі семантичні особливості, акцентовані конкретним письменником у його творі, які можуть відігравати вагомий роль у процесі творення змісту. Врешті-решт лексико-семантична структура ХТ вказує на специфіку індивідуально-авторської мовної картини світу, адже з огляду на індивідуальний та соціально-культурний досвід автор-письменник обирає релевантні мовні одиниці для вираження свого художнього задуму.

Лексико-семантичну структуру семантичного простору ХТ витлумачуємо як сукупність лексико-семантичних полів, детерміновану індивідуально-авторською мовною картиною світу та жанрово-стильовою парадигмою ХТ. Як було зазначено вище, у мовній площині спостерігаємо окреслення мовної картини світу автора – метафоричного переосмислення множини його досвіду, закріпленого у мові. З огляду на власний світогляд, культурний фон і мовний досвід, письменник обирає лексичні одиниці для вираження головної ідеї твору. Щодо жанрово-стильової парадигми (В. А. Кухаренко [14, 85]), вона впливає на вибір лексичних одиниць з огляду на превалювання певних тем у художньому творі (Т. В. Яхонтова [21]).

Структурне упорядкування лексики у семантичному просторі ХТ найбільш доцільно починати з макрорівня лексико-семантичного поля, що відображає позамовний принцип членування поняттєвої або предметної сфери. Лексико-семантичне поле поділяється на лексико-семантичні мікрополя – зони значення, що стосуються суміжних основному поняттю сфер. Для більш детального відображення авторського чинника, що передбачає не лише семантику, але й граматико-морфологічний критерій, поділ лексико-семантичних мікрополів здійснюємо на семантичні підкласи – об'єднання лексичних одиниць зі спільною семантичною або тематичною ознакою за частиномовним принципом (З. Н. Вердієва [6, 8]). Зрештою, семантичні підкласи у межах лексико-семантичних мікрополів зазнають поділу на лексико-семантичні групи, у межах яких виявляються внутрішньомовні зв'язки між значеннями слів.

У тлумаченні підґрунтя формування лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) спостерігається багатоголосся поглядів, які доповнюють один одного. В. Б. Гольдберг вважає основою об'єднання слів у ЛСГ спільність поняття, що його виражають значення складових одиниць ЛСГ [8, 20]. На думку Г. В. Межжеріної, входження лексичних одиниць до складу ЛСГ керується принципами категоріальної належності, що відображає частиномовну селективність слів на порозі ЛСГ, і логіко-семантичної ідентифікації, що сприяє семантичному перегоміну між її конститuentами [16, 119–120]. Визначальним критерієм приналежності слів до ЛСГ є наявність у семантичній структурі їх значень категоріально-лексичної семи (архісеми), що слугує ідентифікатором релевантної семантичної ознаки [3, 90]. Архісема є центром семантичної атракції ЛСГ; відлунюючи в структурах лексичного значення всіх складників цієї групи, вона зближує їх зв'язками включення і взаємного підпорядкування [7, 154].

У ЛСГ відбувається об'єднання слів у синонімічні ряди. Т. В. Венкель звертає увагу, що «виділення синонімічного ряду відбувається на основі одного лексико-семантичного варіанта (частіше основного значення) багатозначного слова» [5, 51]. Виділення синонімічних рядів є свідченням субститутивного типу зв'язку – вільного варіювання. Втім, у площині ЛСГ синонімічні ряди вказують на комутативний тип зв'язку: вони становлять горизонтальні сукупності відповідно до конкретного лексико-семантичного варіанта слова-домінанти [15, 215].

Якщо у мові ЛСГ виконують важливе завдання семантичної систематизації фрагменту МКС [20, 217], то у ХТ на це завдання нашаровується ще одне – забезпечення семантичної неперервності значення. Семантично споріднені слова розкидані в різних контекстах, та їх пошук у мовній фактурі ХТ й об'єднання в лексико-семантичні угруповання «зшиває» текст зсередини, надаючи цілісності його внутрішній формі – семантичному простору.

Звернімося до романів Джона Максвелла Кутзее, в яких виокремлено три лексико-семантичних поля. Утім, наразі зупинімося на найбільшій польовій одиниці – лексико-семантичному полі «HUMAN» / «ЛЮДИНА», в якому виділено чотири лексико-семантичні мікрополя. Із останніх релевантним для цієї роботи є лексико-семантичне мікрополе «Emotions and Feelings» / «Емоції та почуття», що стосується сфери емоційних переживань і почуттів людини.

Отже, у згаданому мікрополі виокремлено вісім семантичних підкласів, що відповідають частиномовному і семантичному критеріям: семантичні підкласи прикметників «*Позитивна емоційна ознака*» і «*Негативна емоційна ознака*»; семантичні підкласи іменників «*Позитивні емоції і почуття*» і «*Негативні емоції і почуття*»; семантичні підкласи дієслів «*Позитивна емоційна дієвість / процес*» і «*Негативна емоційна дієвість / процес*»; семантичні підкласи прислівників «*Позитивний емоційний спосіб дії*» і «*Негативний емоційний спосіб дії*». У межах семантичних підкласів відбувається розгалуження на ЛСГ, які конституюються кількома синонімічними рядами і відображають власне мовний критерій поділу, що ґрунтується на подібності лексичних значень слів.

Проілюструємо вищенаведену думку. До прикладу, у семантичному підкласі іменників «*Негативні емоції і почуття*» виокремлено усього 12 ЛСГ з огляду на, по-перше, класифікацію базових емоцій К. Ізарда; по-друге, з урахуванням опису емоційного переживання у лексикографічній дефініції; по-третє, зі зверненням до контекстуальних уривків, у яких були вжиті лексичні одиниці. Внаслідок комплексного аналізу в межах кожної ЛСГ, що збігається із назвою емоції або почуття, сформовано синонімічні ряди, які відображають значну семантичну подібність між лексичними значеннями. Тож наведемо кілька прикладів ЛСГ та синонімічних рядів у межах цього підкласу із романів Джона Максвелла Кутзее:

1) ЛСГ «*Відраза*»:

- *dislike* : the feeling of not liking : dislike, distaste;
- *hatred* : extreme feeling of dislike: abhorrence, animosity, aversion, detestation, disgust, enmity, hatred, loathing, revulsion;

2) ЛСГ «*Гнів*»:

- *anger* : the state of being mad or annoyed: anger, annoyance, bitterness, indignation, irritation, petulance, pique, rancour, resentment, vexation;

- *rage* : intense feeling of anger: ferocity, fury, exasperation, outrage, rage, wrath;

3) ЛСГ «*Презирство / зневага*»:

- *disdain* : the feeling of lack of respect: animosity, contempt, disdain, scorn;
- *hatred* : the feeling of dislike and opposition: hatred, hostility, loathing, rancour;

4) ЛСГ «*Страх*»:

- *fear*: the feeling of being afraid or worried: alarm, apprehension, fear, fright;
- *horror* : the feeling of great fear: dread, horror, panic, terror;

5) ЛСГ «*Сум*»:

- *disappointment* : sadness: the feeling of being upset because of failure: disappointment, dismay, displeasure, frustration;

- *grief*: the feeling of being extremely unhappy: depression, desolation, grief, misery, regret, sorrow, woe;

- *hopelessness*: the feeling of loss of hope: desolation, desperation, despondency, gloom, hopelessness;

- *sadness*: the feeling of being unhappy: dejection, despondency, distress, melancholia, melancholy, moodishness, oppressiveness, sadness, unhappiness.

Тепер звернімося до семантичного підкласу, що відображає семантику позитивних емоцій і почуттів. Наприклад, семантичний підклас прикметників «*Позитивна емоційна ознака*» поділяється на 5 ЛСГ, що відповідають назвам позитивних емоційних переживань і засвідчують ад'єктивний спосіб вираження семантики позитивної емоції чи почуття. Синонімічні ряди сформовано за аналогією із попередніми міркуваннями; це дає змогу розкрити семантичний спектр конкретної емоції з огляду на авторську мовну картину світу. Отже, подамо кілька прикладів ЛСГ і синонімічних рядів у межах цього підкласу із романів Джона Максвелла Кутзее:

1) ЛСГ «*Збудження*»:

- *animated*: lively or active: animated, energetic, vigorous;
- *excited*: happy or hopeful for something good to happen: agitated, animated, excited, exuberant, over-excited

2) ЛСГ «*Радість / щастя*»:

- *amusing*: causing to feel happy and content: amusing, exciting, exhilarating, heartening, joyous, pleasant, pleasing, satisfactory, satisfying;

- *delighted*: very happy: delighted, elated, euphoric, excited, exhilarated, exultant, overjoyed, triumphant;

- *happy*: in high spirits; feeling pleasure and contentment: amused, animated, cheerful, complacent, content, enthusiastic, exuberant, gay, glad, gladdened, happy, heartened, jolly, joyful, merry, pleased, satisfied, touched;

3) ЛСГ «*Цікавість*»:

- *fascinated: very interested: captivated, enchanted, enthralled, fascinated, fascinating, thrilling;*
- *interested: wanting to know about sth: curious, interested, interesting, intrigued;*
- 4) ЛСГ «Здивування / подив»:
 - *amazed: very surprised: amazed, astounded, baffled, dazzled, floored, mesmerized, overwhelmed, startled, startling, struck, stunned, taken aback;*
 - *surprised: having the feeling of something unexpected: surprised, surprising.*

Проаналізувавши подані приклади, можна стверджувати, що у ЛСГ поділ на синонімічні ряди здійснюється, здебільшого, з огляду на інтенсивність вияву емоції ззовні чи зсередини та поєднання «відтінків» емоційних переживань у понятті конкретного внутрішнього почуття.

Отже, об'єднання лексики у ХТ відбуваються за законами системи, до якої лексичні одиниці належать; проте лексична системність у ХТ витлумачується у принципово новому ракурсі – передусім у світлі художньої майстерності автора-письменника й індивідуально-авторської мовної картини світу, що постає у результаті його індивідуального мовного досвіду. Під диригуванням автора мовна система у ХТ повертається своєю виразною змістовою стороною, тому й лексичні угруповання, які виформовуються у ХТ, відображають не стільки системність лексики, а художню системність авторського світобачення як кістяк лексичної структури ХТ.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, семантичний простір ХТ розкривається у багатогранності значення, що його конститує. Неповторність семантичного простору ХТ найповніше розкривається у лексико-семантичній структурі як основі цього простору. ЛСГ проявляється у четвертій ланці всієї лексико-семантичної структури та слугує перехідним рівнем від семантико-граматичного до лексико-семантичного, тобто внутрішньомовного, критерію розмежування значення. У семантичному просторі ХТ ЛСГ відіграють роль дзеркала специфіки мовного значення, використаного автором з огляду на його індивідуальну мовну картину світу. Мовне значення, представлене значеннями лексичних одиниць, виформовується під імперативом позамовного і відтворює його палітру у лексичній площині. Тому ЛСГ є етапом переходу від мови твору до того, що мовне значення виражає, – зокрема, ідейно-тематичних тенденцій, змісту художнього твору та його сюжетно-композиційної будови.

Перспективу дослідження становить аналіз ЛСГ як важливих складників лексико-семантичної структури семантичного простору ХТ у контекстуальному середовищі романів Джона Максвелла Кутзее. Це дозволить виявити смисло- і змістотвірний потенціал лексичних одиниць як конститuentів ЛСГ у межах семантичного простору ХТ.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Г., Каразин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник ; практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Каразин. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 496 с.
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 4-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 520 с.
3. Буйленко И. В. Лексико-семантические объединения слов / И. В. Буйленко // «Грани познания». – 2012. – № 5 (19). – С. 89–92.
4. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика : учеб. пособие для вузов. / Л. М. Васильев. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
5. Венкель Т. В. Синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні характеристики прикметників на позначення кольору в англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Т. В. Венкель ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 285 с.
6. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке : Учеб. пособие для пед. ин-тов / З. Н. Вердиева. – М. : Высшая школа, 1986. – 120 с. – (Биб-ка филолога).
7. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. (На материале французского и русского языков) / В. Г. Гак. – М. : «Международ. отношения», 1977. – 264 с.
8. Гольдберг В. Б. Контрастивный анализ лексико-семантических групп (на материале английского, немецкого и русского языков) : учеб. пособие. – В. Б. Гольдберг. – Тамбов : ТГПИ, 1988. – 56 с.
9. Земская Ю. Н. Теория текста : учебное пособие / Ю. Н. Земская, Н. В. Панченко, И. Ю. Качесова, Л. М. Комиссарова, А. А. Чувакин. – М. : Флинта, Наука, 2010. – 132 с.
10. Каверина О. Н. Лексический анализ семантической структуры художественного текста : учебно-метод. пособ. для студ. фак-тов иностр. языков / О. Н. Каверина. – Балашов : Николаев, 2007. – 84 с.
11. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебное пособие / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.

12. Кондратенко Н. Організація семантичного поля тексту : текстовий та інтерпретаційний зміст / Наталія Кондратенко // Докса : зб. наук. праць. – Одеса, 2004. – Вип. 6 : Мова, текст, культура. – С. 40–49.
13. Курилко Н. М. Способи організації лексичних одиниць у семантичному просторі художнього тексту / Н. М. Курилко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – Вип. 15 (2). – С. 91–93.
14. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
15. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
16. Межжеріна Г. В. Структурна організація лексичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово) / Г. В. Межжеріна // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – 2002. – Вип. 5. – С. 114–126.
17. Новиков Л. А. Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – 3-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 304 с.
18. Попова З. Д. Лексическая система языка : Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учебное пособие / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – 3-е изд. – М. : «ЛИБРОКОМ», 2011. – 176 с.
19. Чурилина Л. Н. Антропоцентрический принцип в исследовании лексической структуры художественного текста / Л. Н. Чурилина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2003. – № 3(5). – С. 63–75.
20. Шевчук О. О. Лексико-семантична група «населений пункт» у східнослов'янських мовах : зіставний аспект / О. О. Шевчук // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 216–220.
21. Яхонтова Т. В. Жанрообразующая лексика английского неоромантического экзотико-приключенческого романа : автореферат дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т. В. Яхонтова ; Львовский государственный университет им Ивана Франко. – Львов, 1991. – 17 с.
22. Cruse A. Meaning in Language : An Introduction to Semantics and Pragmatics / Alan Cruse. – New York : Oxford University Press, 2000. – 438 p.
23. Coetzee J. M. Boyhood : Scenes from Provincial Life / John Maxwell Coetzee. – New York : Penguin Books, 1998. – 166 p.
24. Coetzee J. M. Disgrace / John Maxwell Coetzee. – New York : Penguin Books, 1999. – 220 p.
25. Coetzee J. M. Foe / John Maxwell Coetzee. – New York : Penguin Books, 1987. – 158 p.
26. Coetzee J. M. In the Heart of the Country / John Maxwell Coetzee. – New York : Penguin Books, 1982. – 139 p.
27. Coetzee J. M. Slow Man / John Maxwell Coetzee. – New York : Penguin Books, 2006. – 266 p.
28. Coetzee J. M. The Childhood of Jesus / John Maxwell Coetzee. – New York : Penguin Group, 2013. – 277 p.
29. Halliday M. A. K. Cohesion in English / M. A. K. Halliday, R. Hasan. – Routledge : Abingdon, 2013. – 392 p.
30. Lyons J. Semantics : Volume 1 / John Lyons. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – 897 p.

Анотація. У статті проаналізовано теоретичне підґрунтя вивчення лексико-семантичної групи як складника лексичної системи мови. Витлумачено місце і роль лексико-семантичної групи у лексико-семантичній структурі семантичного простору художнього тексту. Описано окремі лексико-семантичні групи у семантичному просторі романів Джона Максвелла Кутзее.

Ключові слова: лексико-семантична група, семантичний простір, лексико-семантична структура, синонімічний ряд, сема, художній текст.

Summary. The article is devoted to the issue of the role of a lexical semantic group in the semantic space of a literary text. The notion of a semantic space is interpreted as the content form, or plane of meaning, of a literary text as a complex language sign. The semantic space of a literary text is characterized by specific textual meaning which is formed through linguistic meanings of words as well as their distinctive usage in text.

To find out what constitutes semantic specifics of a literary text, the notion of a lexical semantic structure of a text is involved. A lexical semantic structure is defined as a number of lexical semantic fields, which is determined by the author's individual language picture of the world as well as the paradigm of genre and style of the fiction text. On the one hand, lexical semantic structure reflects certain areas of the author's individual language picture of the world, since words are considered to capture experience in language. On the other hand, lexical selection in a literary text depends on the paradigm of genre and style, which affects word choice according to predominant themes and the author's style of writing.

The lexical semantic structure of a literary text is hierarchically formed through lexical semantic fields, lexical semantic microfields, semantic subclasses, lexical semantic groups and synonymic sets. A lexical semantic group as a constituent of the semantic space of a literary text occupies the fourth level in the lexical semantic structure. Its role lies in specifying the meaning within a semantic subclass which unites lexical units based on semantic and grammatical criteria. As a semantic subclass represents semantic demarcation based on extra linguistic basis, a lexical semantic group conveys semantic segmentation based on solely intralinguistic basis, i.e. lexical meanings of words.

The paper uses the novels by John Maxwell Coetzee, a renowned South-African writer, to illustrate the formation of lexical semantic groups within semantic subclasses of the lexical semantic structure. It is concluded that lexical semantic groups reflect both the author's individual language picture and semantic peculiarities of lexical meanings which form a distinctive lexical system within the literary text.

Key words: *lexical semantic group, semantic space, lexical semantic structure, synonymic set, seme, literary text.*

Отримано: 16.02.2018 р.

УДК 803.0–541.2

О. Д. Данилович

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ВЖИВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ В ІМЕННІЙ ГРУПІ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Синтаксична будова речення, семантична узгодженість між членами речення, логічність зв'язків між ними утворюють повнозначність та інформативність речення. Вивченням кореляції семантичної та синтаксичної структури речення займалися О.І. Москальська [9], Н.Ю. Шведова [11], І.Р. Вихованець [2], К.Г. Городенська [2], В.М. Русанівський [2], О.В. Болюх [1], І.В. Пянківська [10] та інші.

Досліджуючи обов'язковість і факультативність вживання прикметників слід враховувати загальні знання про об'єкт, набір предметів, пов'язаних з ситуацією, «картину світу», яка є у свідомості людей. Відсутність прикметника у висловленні буде впливати на весь зміст речення, роблячи його неінформативним, нецікавим через те, що іменник вносить інформацію, загальновідому для кожного, чи вислів повідомляє про зовсім іншу подію, чи взагалі стає беззмістовним.

Проблема факультативності та обов'язковості вживання прикметників вивчалася Н.Д. Арутюною, О.М. Вольф, А.А. Залізник, Л.Д. Чесноковою, Є.В. Падучевою, Проблема факультативності та обов'язковості вживання прикметників вивчалася нами у публіцистичному стилі [4, 5, 6], науковому стилі [7], проте на матеріалі художнього стилю англійської мови таке дослідження ще не проводилось, що і зумовлює його **актуальність**.

Наше дослідження присвячене аналізу іменної групи, яка представлена сполученням іменника з прикметником на рівні речення на **матеріалі** суцільної вибірки з творів сучасних англійських та американських письменників J. Archer, A. Fine, W. Holden, T. Parsons, J.K. Rowling, M. Blake, J. Grisham, J. Michener, J. Ball, J.A. Rice (1980–2005 pp.) загальним обсягом 10100 синтагм.

Мета дослідження – встановлення сильних зв'язків в іменній групі, що передбачає виконання таких завдань:

1) дослідити обов'язковість вживання прикметників на рівні словосполучення й речення в цілому;

2) визначити фактори, які впливають на силу зв'язку в іменній групі.

Прикметник як синтаксично, так і семантично пов'язаний з іменником, до якого він відноситься і тільки через нього з іншими елементами контексту. Тому ми розглянемо іменну групу на рівні речення.

Різні фактори впливають на обов'язковість/ необов'язковість вживання прикметника у реченні, підкреслюючи необхідність його використання, чи, навпаки, виявляючи його факультативність. Такими чинниками, насамперед, буде семантика іменників, наші загальні знання про світ, що виявить актуальність інформації, яка передається прикметником, чи вже давно визнані факти (та інші причини, які будуть розглянуті нами пізніше). Вживання прикметника у реченні може бути визначальним, оскільки він містить у собі основну інформацію чи специфіку, вносячи деталі, а, отже, урізноманітнює повідомлення, робить його більш яскравим. У разі невживання

прикметника, мова йде про інший предмет чи спостерігається збіднілість змісту, порушення істинності, чи втрачається логіка повідомлення.

Розглянемо випадки, де вживання прикметника є обов'язковим. Протиставлення зумовлюється як ситуацією, так і загальними знаннями. Вони несуть із собою центральний зміст, роблячи висловлення інформативним, як-от: англ. «*Useless old widows were therefore common, but beautiful young ones like Naoka were a precious rarity*» [16, 25] – «Тому непотрібні старі вдови були звичними, але гарні молоді дівчата як Наока були цінною рідкістю». Без прикметників речення нібито передає загальний зміст, проте наявність прикметників є обов'язковою. Протиставлення *old – young* вносить центральний зміст, за яким робиться вибір і завдяки якому надається перевага. Прикметник *old* пов'язаний семантично з прикметником *useless*. Старі, а отже непотрібні – звучить як логічний висновок. Вживання прикметників не тільки специфікують іменники, але вносять деталі, створюють завершений зміст та прояснюють ситуацію.

Англ. «*Her white teeth showing against her lovely brown complexion*» [16, 30] – укр. «Її білі зуби виділялись на фоні її чудового коричневого кольору обличчя». Без прикметників речення має вигляд: *її зуби виділялись на фоні її кольору обличчя*. Вираз є цілком інформативним. Хоча прикметники *white* та *brown* створюють більш яскраву картину. Цей контраст змушує виділити зуби та колір обличчя і звернути на них увагу. Білі зуби одразу впадають у вічі на темному фоні. Прикметники *white* та *brown* вносять також інформацію про здорові зуби та расову приналежність.

Випадки, де загальні знання про світ є недостатніми, а вживання прикметника є обов'язковим, оскільки вводиться додатковий зміст, необхідний для правильного розуміння контексту, наприклад: англ. «*And now I walk these modern streets with you*» [18, 120] – «А зараз я гуляю цими сучасними вулицями з тобою». Прикметник *modern* є обов'язковим, оскільки його вживання зумовлене широким контекстом. Опис подій теперішнього та минулих часів, їхнє порівняння вимагають введення прикметника *modern*.

Англ. «*I would like to assure you, though, that Fujikoma is a geisha of the first class, she has an excellent reputation*» [13, 190] – «Я б хотіла запевнити вас, що хоча Фуджікома – гейша першого класу, у неї відмінна репутація». Без прикметника *excellent* значення речення ніби не міняється, зміст передається без спотворення, семантична та синтаксична конструкції не руйнуються. Іменник *репутація* містить якісну ознаку. Прикметник *excellent* підсилює ознаку іменника і тим самим знімає можливі варіанти тлумачення.

Чи коли мова йде про частини тіла, необхідне обов'язкове вживання прикметників, інакше відбувається перерахування частин тіла. Англ. «*He wanted a clear head*» [18, 355] – укр. «Йому потрібна була ясна голова». Але без прикметника: *йому потрібна була голова*, зміст речення повністю змінюється. По-перше, він потребує голову, постає питання: що в нього не було голови? Це суперечить здоровому глузду. По-друге, можливо потрібна голова як інша людина, розумна, кмітлива, здатна приймати неординарні рішення. З'являється зовсім інше значення – воно зміщуються на іншу особу, що суперечить першому висловленню. Прикметник *clear* не тільки не переносить зміст, не маючи на увазі когось ще, але й показує стан людини, завдяки якому вона може розібратись в ситуації, розкладаючи все по місцях та дотримуючись чіткої позиції на майбутнє.

Англ. «*He had a warm hand as he clasped hers*» [18, 325] – укр. «У нього була тепла рука, коли він обійняв її». Але не у нього була рука, коли він обійняв її. Речення стає беззмістовним. Виходить, до того, як він обійняв її, у нього руки не було. *Hand* обов'язково вимагає означення. Прикметник *warm* конкретизує іменник, характеризуючи його за станом.

Факультативність/обов'язковість прикметника залежить від альтернатив, які імплікують (специфікують) не прикметник, а іменник, наприклад: англ. «*Women in Afrikaner statues should wear long dresses*» [16, 1030] – «Жінкам за африканським статусом слід носити довгі плаття». Без прикметника *long* речення просто констатує факт, що африканські жінки не можуть ходити в нижній білизні чи голими. Альтернатива «в штанах» взагалі не піднімається, що зумовлюється становищем жінки в африканських країнах і строгими правилами суто жіночого одягу. Тому іменник *dresses* вимагає означення. Довгі плаття, а не короткі, підкреслюються за стандартами африканських країн. Якби статус вимагав носіння плаття, тоді плаття могли б бути короткими, по коліна, довгими тощо, але прийнятна тільки одна довжина і для всіх жінок. Тобто, вплив зовнішнього чинника, а саме вимог, яким підлягають жінки в африканських країнах, змушує вжити прикметник *long*.

Англ. «*Even poor people could buy these driving machines*» [18, 285] – укр. «Навіть бідні люди могли купити ці автомобілі». Але це речення не мислимо без прикметника: *Навіть люди могли купити ці автомобілі*. Виникає питання: якщо не люди, тоді хто? Відсутність альтернативи в іменника вимагає його специфікації.

Англ. «*Shoemaker was the perfect picture of an upper-level lifer: perfect uniform and shoes, perfect haircut, perfect bearing and perfect devotion to duty*» [14, 174] – укр. «Шумейкер був ідеальною кар-

тиною професійного військового високого рівня: *ідеальна форма та туфлі, ідеальна стрижка, ідеальна виправка та ідеальна відданість обов'язку*». Без прикметника *perfect* речення приймає такий вигляд: *Шумейкер був картиною професійного військового високого рівня: форма та туфлі, стрижка, виправка та відданість обов'язку*. Зміст речення перетворюється на комічний. Виходить, військовий високого рівня має форму, туфлі, стрижку та виправку, а військові нижчого рівня позбавлені цього. А це не відповідає дійсності, стану армії. Перед іменником *відданість* прикметник може бути факультативним, оскільки він містить якісні ознаки. Перед *картиною* прикметник *perfect* є обов'язковим, оскільки прикметник вносить значення зразка і подальший опис характеристик повинен відповідати цьому ідеалу.

Англ. «*The panel finds him to be of sound mind then he intends to sign a will*» [16, 11] – укр. «*Група експертів знаходить його у здоровому глузді, потім він має намір підписати заповіт*». Без прикметника: *група експертів знаходить його у глузді, потім він має намір підписати заповіт*. Речення змінює своє значення. «Бути при глузді» має альтернативи: бути божевільним чи бути безсвідомим. Тобто, «бути при глузді» не означає мати світлу голову, відповідати за свої рішення та усвідомлювати, що відбувається. Людина може бути при глузді, але не орієнтуватись у ситуації, бути не в стані прийняти відповідальність чи правильне рішення. Особливо перед підписом заповіту людина має бути не просто при глузді, а у здоровому глузді, приймаючи це рішення свідомо, без натяків, підказки чи примусу. Прикметник *sound* є обов'язковим, зумовленим конкретною ситуацією контексту.

Англ. «*On this the New Testament was most specific: there were good nations and bad nations*» [16, 970] – укр. «*На це Новий Заповіт був найбільш точний: були хороші народи та погані народи*». Без прикметників *good* та *bad* речення має вигляд: *на це Новий Заповіт був найбільш точний: були народи та народи*. Руйнується як семантична, так і синтаксична структура. Відсутність означальних, оціночних сем у іменника, потребує заповнення їх прикметником.

Якщо іменник не знімає альтернативи, він виявляється неінформативним і вимагає семантичного доповнення, наприклад: англ. «*In numbers and history and clear hand-writing he received good marks*» [16, 920] – «*За арифметику й історію та чіткий (зрозумілий) почерк він отримував гарні оцінки*». Відбувається констатація факту: *гарні оцінки*. Іменник *marks* вимагає додаткової інформації: показника результативності. Прикметник *good* повідомляє про стан справ, поліпшення чи погіршення знань, тобто, результат попередньої праці і підстави для висловлювань щодо отримання оцінок.

Спостерігаються також випадки вживання прикметників, зумовлені анафоричними зв'язками, наприклад: англ. «*She shook hair fiercely and fanned out around her face, making her look like an avenging angel*» [15, 94] – «*Вона сильно потрясла головою, розвіяла волосся по всьому обличчю, приймаючи вигляд мстивого ангела*». Речення без прикметника викликає питання: якого ангела, невже ангел має такий вигляд? Прикметник *avenging* пов'язаний з попередніми діями і є їх безпосереднім наслідком. Без нього речення не є істинним.

Англ. «*She will soon be ready to lead this clan, for she is going to be a strong woman*» [16, 40] – «*Незабаром вона буде готова вести цей клан, оскільки вона буде сильною жінкою*». Без прикметника *strong* речення не буде відповідати дійсному стану речей і не буде названа умова, необхідна для керівництва кланом. Щоб бути ватажком, лідером, недостатньо бути жінкою чи чоловіком, потрібно мати надзвичайні риси, які б виділяли цю людину, за якою можна б було йти. Прикметник *strong* є обов'язковим і пов'язаний анафоричним зв'язком з першою частиною речення.

Англ. «*You lent the money because he's your old friend*» [18, 85] – укр. «*Ти позичив гроші, тому що він твій старий друг*». Без прикметника речення в загальному не міняє зміст: *ти позичив гроші, тому що він твій друг*. Прикметник *old* визначає іменник *friend* і можливо створює альтернативу: просто друг, який ще неперевірений часом та старий друг, якого ти знаєш як себе і можеш покластися.

Дослідження виявило, що на обов'язковість вживання прикметників впливає низка чинників, що уможливають їх вживання, де вони вносять деталі, створюють завершений зміст та прояснюють ситуацію. Прикметники також специфікують інформацію, а, отже і урізноманітнюють повідомлення, роблять його більш яскравим. Обов'язковість вживання прикметників була визначена, де загальні знання про світ є недостатніми, а зі вживанням прикметника вводиться додатковий зміст, необхідний для правильного розуміння контексту, а також випадки, коли прикметник підсилює ознаку іменника і тим самим знімає можливі варіанти тлумачення. Чи коли мова йде про частини тіла, необхідне обов'язкове вживання прикметників, інакше відбувається перерахування частин тіла, чи коли прикметник знімає альтернативи, які специфікують іменник. Прикметник є обов'язковим, вживання якого зумовлене конкретною ситуацією контексту чи коли без вживання прикметника руйнується семантична та синтаксична структура речення. Спостерігаються також випадки обов'язкового вживання прикметників, що зумовлені анафорич-

ними зв'язками. Отже, обов'язковість вживання прикметників визначається не тільки їх власною семантикою, семантики іменників, але залежить від семантики висловлення в цілому.

Наступне дослідження буде присвячене парадигматичним відношенням у науковому стилі.

Список використаних джерел

1. Болюх О. В. Власне семантична і формально граматична інтерпретація безособових речень / О. В. Болюх // Мовознавство. – 1992. – №3. – С. 44–49.
2. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Гордонська, В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
3. Вольф Е. М. Семантика существительных в атрибутивных сочетаниях / Е. М. Вольф // Проблемы сочетаемости слов: Сборник научных трудов. – М. : 1979. – Вып. 145. – С. 76–85.
4. Данилович О. Д. Лексична сполучуваність прикметників з іменниками в газетно-публіцистичному стилі / Оксана Данилович // Нова філологія : зб. наук. праць / голов. ред. Манакін В.М. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – № 31: Розвиток словникового складу германських та романських мов. – С. 53–57.
5. Данилович О. Д. Аналіз іменної групи в англійській мові / Оксана Данилович // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. / наук. ред. Левицький В. В. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – Вип. 430: Германська філологія. – С. 55–66.
6. Данилович О.Д. Семантика іменників в іменній групі / Оксана Данилович // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки / голов. ред. Аркушин Г.Л. – Луцьк: Вид-во Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2010. – Вип. 8. – С. 156–161.
7. Данилович О.Д. Сильні та слабкі зв'язки в іменній групі у науковому стилі/ Оксана Данилович // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики : науковий журнал / редкол. В.І. Кушнерик та ін. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2017. – Вип. 1(14). – С. 133–136.
8. Зализняк А. А. К типологии относительного предложения / А. А. Зализняк, Е. В. Падучева // Семиотика и информатика. – Вып. 6. – М., 1975. – С. 51–101.
9. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1974. – 156 с.
10. Пянкоська І.В. Кореляція семантичної й формально-граматичної структури речення з предикатами стану / І. В. Пянкоська // Нова філологія: збірник наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – № 26. – С. 133–137.
11. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н.Ю. Шведова // Славянское языкознание: Материалы 7 Международного съезда славистов. – М., 1973 – С. 458–483.
12. Archer J. Sons of Fortune / J. Archer. – London: Macmillan, 2002. – 597 p.
13. Ball J. Miss one thousand spring blossoms / J. Ball. – New York: First Avon Printing, 1980. – 272 p.
14. Blake M. Airman Mortensen / M. Blake. – New York: Ballantine Books, 1991. – 244 p.
15. Fine A. Madama Doubtfire / A. Fine. – London: Penguin Books, 1989. – 176 p.
16. Grisham J. The testament / J. Grisham. – New York: Deil Publishing, a division of Random House, 1999. – 533 p.
17. Holden W. The wives of bath / W. Holden. – London: Headline Book Publishing, 2005. – 468 p.
18. Michener J.A. The covenant / J.A. Michener. – New York: First Fawcett Crest Printing, 1982. – 1238 p.
19. Parsons T. Man and boy / T. Parsons. – London: Harper-Collins Publishers, 1999. – 345 p.
20. Rice A. The mummy or Ramses the damned / A. Rice. – New York: First Trade Edition, 1989. – 395 p.
21. Rowling J.K. Harry Potter and the deathly hallows / J.K. Rowling. – London: Bloomsbury, 2007. – 607 p.

Анотація. Сильні зв'язки в іменній групі досліджено. Розглядається обов'язкове вживання прикметників. Виявляються фактори, які впливають на силу зв'язку в іменній групі, де обов'язковість вживання прикметників визначається не тільки їх власною семантикою, семантики іменників, але залежить від семантики висловлення в цілому. Обов'язковість вживання прикметників визначається загальним контекстом, картиною світу, знанням ситуації, структурою речення, а також де загальні знання про світ є недостатніми, коли прикметник підсилює ознаку іменника і тим самим знімає можливі варіанти тлумачення.

Ключові слова: прикметник, іменник, лексична сполучуваність, факультативне та обов'язкове вживання, іменна група.

Summary. *Strong and weak ties in the noun group in the in the belle-lettres style are investigated. The obligatory usage of adjectives is considered. The tasks of our research are to investigate the usage of adjectives on the level of the word-combination and the sentence in general and to denote the factors that influence on the obligatory usage of adjectives. The investigation revealed that the obligatory usage of adjectives is influenced by a number of factors which make their usage necessary where they give details, create meaningfulness of the content. Adjectives also specify the information, clear up the situation, make the message much brighter. The obligatory usage of adjectives was distinguished when a general knowledge of the world is not sufficient and with the usage of an adjective an additional information is given for the right understanding of the context, and also the cases when the adjective strengthens the sign of the noun and with it takes away all possible variants of explanation. There is a necessary usage of adjectives when it goes about the parts of the body. Factors influencing on the strength of ties in the noun group are distinguished where the obligatory usage of adjectives is determined not only by their own semantics, the semantics of the nouns but when it depends on the semantics of the sentence in general. The obligatory usage of adjectives is caused by the general content, the world language picture, the knowledge of the situation, the structure of the sentence and also when the general knowledge about the world is not sufficient and the usage of adjective takes away alternatives to the noun which exist.*

Key words: *the optional and obligatory usage, adjective, noun, lexical combinability, noun group.*

Отримано: 18.01.2018 р.

УДК 811.161.2:81'28

J. Domitrak

SŁOWNICTWO KULINARNE W GWARACH UKRAIŃSKICH

W niniejszym artykule przedstawiam krótki przegląd badań dotyczących opisu nazw kulinariów na przykładzie wybranych gwar ukraińskich na Polesiu, Łemkowszczyźnie, Huculszczyźnie, Bukowinie, a także we Lwowie. Pokazuję sposoby opisu jednostek leksykalnych w obrębie grupy tematycznej «jedzenie» u różnych badaczy, a także możliwe podejścia do analizy materiału badawczego, w tym przedstawienie etymologii wyrazów, ich wariantywności. Opisując nazwy jedzenia i napojów (wraz z potrawami charakterystycznymi dla badanego obszaru) w gwarach ukraińskich, chcę zwrócić uwagę na to, że wśród zapożyczeń mogą być zarówno zapożyczenia przyjmowane tak z kilku, jak też tylko z jednego z języków. Wyrazy zapożyczone mogą przenikać bezpośrednio lub też za pośrednictwem innych gwar, nierzadko zapożyczenia dopełniają się wzajemnie. Niekiedy zapożyczenia trudno odróżnić od wyrazów rodzimych, bo wyrazy brzmią podobnie. Zapożyczenia powodują pojawienie się synonimów, które mogą wypierać stare nazwy, mogą też powodować ich specjalizację. Słownictwo kulinarne w gwarach ukraińskich jest wzbogacane również za pomocą procesów słotwórczych.

Jednym z pierwszych obszernych opracowań ukraińskiego słownictwa kulinarnego jest praca historyczno-etnograficzna L. F. Artucha (1977) o ukraińskiej kulinarii ludowej [1]. Praca jest próbą opisu i klasyfikacji jedzenia codziennego oraz świątecznego (obrzędowego) chłopstwa w drugiej połowie XIX – początku XX wieku. We wstępie autor podkreśla, że cenne wnioski o ukraińskim jedzeniu przedstawia polski badacz K. Moszyński. Jego fundamentalna praca *Kultura ludowa Słowian* (1967) zawiera rozdział poświęcony przygotowaniu potraw, w którym zaprezentowano materiał porównawczy z kulinarii ludowej oraz nazw naczyń Słowian. O ludowych potrawach i sposobie ich przyprawiania w gwarach bojkowskich we wschodniej Galicji pisał Wołodymyr Hnatiuk [3; 4]. Dla zilustrowania opisów wybrałam niektóre prace, pokazujące różne aspekty problematyki.

Praca Jewhenii Turczyn (2012) poświęcona jest nazwom jedzenia w **ukraińskich gwarach Wschodniego Polesia** [9]. Wybierając temat badaczka wykorzystала opis leksyki kulinarnej w sąsiednich gwarach białoruskich w artykułach G. Wiesztort¹. Zadaniem autorki była nie tylko analiza lecz również pokazanie wspólnych i odmiennych określeń w sąsiednich gwarach ukraińskich, białoruskich; z gwar rosyjskich nazwy wzięto na podstawie słowników. Podstawą pracy jest materiał zebrany pod czas badań terenowych w obwodzie Czernihowskim, we wschodniej części obwodu Kijowskiego oraz północnej części obwodu Sumskiego. W obrębie nazw jedzenia znalazły się grupy tematyczne: ogólne nazwy jedzenia (np. *їжа, харч, страва, корм, продукт, правїонт, вариво, пішча*); nazwy posiłków zależnie od czasu ich spożywania (*снідання, обід, полудень, вечеря*); nazwy kasz (np. *пшоно, січка, крупці*,

¹ Вешторт Г. Ф. «Некаторыя семантичныя праці пастаулення у лексіцы ежы» (1966), «Спроба тыпалагічнага апісання лексікі ежы у гаворках Палесся» (1968), «Названия пици в говорах Полесья» (1968), «Назвы ежы» (1971).

гарбузова каш, куліш, манка); potraw z mąki (np. *лемішка, кваша, кулага, плескач, киселиця*); potraw z ciasta gotowanego (np. *галушки, шчипанці, долубець, затерка, пампушки*); nazwy chleba i jego części, inne wyroby piekarnicze (np. *навертаник* 'rolada z makiem czy powidłem', *ріпники* 'pироżki z ziemniakami', *медовик* 'placek z miodem'); nazwy potraw z rozdrobionego chleba, np. *рула, патанці, тура*); nazwy mleka i jego przetworów oraz potraw przygotowanych z mleka (np. *мачанка, розминка*); nazwy mięsa i tłuszczów, potraw mięsnych (np. *солонина, кишки, холодець, дриглі*); nazwy cieczy w potrawach lub kwaszonych i słonych produktach (np. *юшка, росіл, квас*). Autorka uwzględniła też słownictwo nazywające procesy związane z przygotowaniem jedzenia, właściwości jedzenia itp. Zjawiska opisane w poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach są ilustrowane za pomocą leksykalnych i semantycznych map dialektologicznych, map mikropól i izoglos (77 map).

Nazwy potraw i napoi w **gwarze wsi Stepanówka na Polesiu** (obwód Żytomierski) opisał Serhij Jacenko [12]. Autor podaje etymologię wyrazów, przeprowadza paralele z leksyką gwarową na innych obszarach, analizuje sposoby nominacji oraz opisuje sposób przygotowania wybranych potraw. Wśród analizowanych jednostek S. Jacenko wyodrębnia m.in. nazwy zup (*боршч, юшка*), nazwy kasz (*оўсанка, перлоўка, джур*), potrawy mięsne (*сал'сисон*, rodzaje kielbas: *м'ясна, кроїланка, л'іверна*), potrawy z mleka (*пра'жен'а*), wyroby piekarnicze (*книш, решітники, пироги, пампушка*), nazwy napoi (*казонка, самогонка, чемергес, компотом, узвар*). W badanej gwarze pojawiła się potrawa *бабка* 'potrawa z nitek makaronu', którą gotują również dzisiaj: *велика вермішел' обварувалас' тод'е ѿ ѿ перемивали і перемішували, і з ѿаїц'амиі сахаром, кидали багато масла, і ѿ макотрі чи глибокої сковород'е ставили ѿ пйеч і запекали*. Leksem ten występuje też w innych dialektach ukraińskich, jednak z odmiennym znaczeniem: w gwarach bojkowskich i huculskich używany w znaczeniu 'duży wielkanocny chleb', na Huculszczyźnie oznacza również 'zdobny wielkanocny wypiek na drożdżach'. Zachowały się w gwarze dawne nazwy *паруш* oraz *мандрики*, gotowane z mleka. W szczególności *мандрики* robiono na św. Piotra w taki sposób: *сир одкладали под камен' шоб буї крепкиї, ѿаїца били туди і пекли сирнички на ол'еїках на сковород'е*. Niektórzy badacze uważają ten wyraz za zapożyczenie z języka polskiego (por. pol. *małdrzyk, małdrzukowaty*, st.pol. *małdr* 'miara zboża', *małdrzyk* 'określona ilość serków'). Inni twierdzą, że leksem jest związany z serb.-chor. *мандара* 'rodzaj potrawy, mieszanka', bułg. *мандра* 'koszara; zagroda letnia dla pasterzy, gdzie doi się owce i robi się ser i masło'. W ukraińskim języku literackim wyraz ma formę rodzaju żeńskiego *мандрика* i oznacza 'potrawę z sera białego i ciasta w kształcie placka; rodzaj serniczka'. Natomiast nazwa *паруш* motywowana jest sposobem przygotowania od czasownika *парити* 'parzyć': *ставица молоко ѿ пйеч, парица, аж красновате, вит'агуйут' холоне, туди баночку сметани, згуст'еїе і пахне пареним*. W innych gwarach Polesia *паруш* przygotowuje się z mąki, zalanej wrzątkiem i jest synonimem wyrazu *кваша* (por. ros. *паруш* 'ciasto ze słodu dla *квасу*').

Słownictwo **gwar lemkowych** zostało przedstawione w pracach J. Riegera *Słownictwo i nazewnictwo lemkowe*¹ (1995) oraz *Mały słownik lemkowej wsi Bartne*² (2016), gdzie zgromadzone jest m.in. słownictwo kulinarne z potrawami charakterystycznymi. Jest tu niemało takich wyrazów, które dotyczą realiów dziś słabo znanych lub wręcz nieznanymi. Wśród określeń znajdują się zarówno zapożyczenia, jak i wyrazy rodzime. Zapożyczenia rumuńskie – w tym wyrazy romańskie, greckie, albańskie i inne przyjęte za pośrednictwem rumuńskiego – częściowo dotarły z sąsiednich gwar ukraińskich lub przyniosła ze sobą migracje «wołoskie», np. określenie bryndzy zwanej z rum. *bryndzia* lub z ruska *hrudka, kraczun* 'chleb pieczony na Boże Narodzenie (z główką czosnku w środku), krojony dopiero na Nowy Rok', *meryndzia* 'jedzenie dawane na drogę, w pole'. Zapożyczenia niemieckie dostały się na Lemkowszczyznę przede wszystkim z gwar polskich i słowackich, ale mogły też korzystać z pośrednictwa języka rumuńskiego³, np. *bundz* 'świeży ser owczy', *gugel* 'rodzaj kołacza, bułki'. Zapożyczenia węgierskie mogły przenikać bezpośrednio lub przez gwary wschodniosłowackie, np. *langosz* 'rodzaj naleśnika', *lewesz* 'zupa z ziemniaków' (słow. z węg.), *łoksza* 'makaron', *szowdra* 'szynka'. Mogą być zarówno zapożyczenia przyjmowane równoległe, jak też tylko z jednego z tych języków. Od zapożyczeń sensu stricto należy odróżnić wpływy polegające na otrzymaniu w gwarze lemkowej szeregu archaizmów [3, 19]. Nierzadko zapożyczenia polskie i słowackie dopełniają się wzajemnie, przy czym polonizmy obejmują północną część obszaru, a słowacyzmy – południową, np. 'wódka' to *horiwka/zhoriwka* oraz *palunka/palinka*, zdr. *palunoczka* (w pieśni weselnej); w wielu

¹ Słownik gromadzi ok. 4500 wyrazów z całej Lemkowszczyzny. Materiał zaczerpnięto z własnych zapisów J. Riegera z lat 70. i 80., dokonywanych dla potrzeb atlasu bojkowskiego i karpackiego oraz z atlasu lemkowego i przedwojennych zapisów Z. Stieberta.

² Podstawę *Słownika wsi Bartne* stanowią odpowiedzi na pytania kwestionariusza, ale przede wszystkim teksty ciągłe, które w większości nagrała mgr Małgorzata Słoń-Nowaczek, kilka kaset – inne współpracownicy.

³ Do 1945 r. istniały też bezpośrednie kontakty z kolonistami niemieckimi zamieszkujący zwarty obszar na Spiszu. Pojedyncze zapożyczenia docierały z gwar niemieckich Siedmiogrodu czy Spisza, tu za pośrednictwem słowackiego (płd.-lemk.).

wypadkach odpowiednie wyrazy pol. i słow. nie można odróżnić bo one brzmią podobnie, np. *jidło* 'jedzenie'. Wydzielamy wyrazy charakterystyczne dla dialektu lemkowskiego, np. *јаґыры* 'borówki – czarne jagody', *szczawij* 'szczaw'. Wynotowałam następujące nazwy jedzenia i napojów: 1. wyroby piekarnicze: *bobalkы* 'małe chlebki pieczone na wigilię', *knysz* 'rodzaj chleba; płaski, pieczony z położonymi nań ziemniakami i bryndzą', *kołacz* 'bułka pleciona', *kuchы* 'kołacze z jęczmiennej mąki (cieńsze od chleba, były przed I wojną)', *opalanok* 'chleb z mąki jęczmiennej lub owsianej', *paska*, zdr. *pasoczka* 'babka wielkanocna', *pidpalcza* 'chleb (placek) z owsa'; 2. potrawy z mąki: *адзымка* 'placek', *blinы* 'bliny z ciasta drożdżowego, z jajkiem', *grulanyk* 'placek z ziemniaków pieczony w piecu', *kapustnyky/kapusnyky* 'ciasto z kapustą', *kapuścianyк* 'placek z zakwaszonego ciasta, z kapustą, pieczony w piecu', *klusky* 'kluski', *łoksza* '(długi) makaron', *makowianyк/makownyк* 'ciasto z makiem', *nalesnyк/nalisnyк* 'rodzaj placka z ziemniaków (pieczonego na blasze, na liściach)', *pala* 'rodzaj placka pieczonego na blasze', *palaczynka* 'placek pieczony na blasze', *pidpałok* 'rodzaj placka', *perohы/pirohы*, zdr. *pirożki* 'pierogi', *placok*, *rizanky* 'makaron domowy', *syrianyк* 'ciasto z serem, pieczone w piecu', *striasanyк* 'rodzaj placka z kapustą', *szwabocznyky* 'naleśniki'; 3. przetwory z mleka: *capky* 'gęste kwaśne (ssiadłe) mleko', *hrudka* 'świeży ser owczy (z zakłaganego mleka) – kłaganec, *plaskanka/pleskanka* 'ser krwi odcisnięty (płaski i okrągły)', podoj 'świeżo skłagany ser, wyjęty z putury', *werchnyna* 'śmietana' – *zmetanka*; 4. inne potrawy: *boczok* 'boczek', *borszcz*, *hołubci* 'gołąbki', *jasznychia* 'jajecznica', *keselycia/kieselycia* 'żur', *kowbasa/kobasa* 'kiełbasa', *krupy* 'kasza', *kutia*, *kulasza* 'rodzaj gęstej potrawy z mąki', *maczanka* 'potrawa gotowana z mąką, grzybami, octem, ewentualnie też z wędzonym mięsem', *pancak* 'pęczak (kasza jagłana)', *połewka* 'zupa', *rosil* 'rosół', *sływczanka* 'zupa ze śliwek', *studenyna/studenina*, *studenec* 'mięso w galarecie' – *koczanyна*, *szkwarкы* 'skwarki', *warianka* 'zupa na kwasie z kapusty'. Poniżej podaję przykłady opisu potraw ze słownika:

balec 'wielki chleb weselny' *No ji tota rodyna, nyby teściowa i teść idut po toto, no i pri tim bal'ci prezent: to chuszczа, to johо wіtcu koszul'u. Mołoda wyszła na stіł, stała balec na tot'o, i zatancuwała, tak mała riwno zatancuwaty, żeby jij z hołowy ne wpał* K-4 Δ MSiBar

połaznyк 'chleb wypieczony dla *połaznyka* ['mężczyzna odwiedzający chałupy z życzeniami w święta Bożego Narodzenia jako pierwszy] (czasem z «kreskami» zrobionymi nożem, do których wkładano pieniądz)'. *Takuj hrobar był, to win iszoł, iszoł tiż ho śwata, to mu składały, dawały mu taki, chl'ibec spekly specjalnyj, takuj o. Takuj podowhowastyj takuj chl'ibec pekly, no ji win iszoł po chыzach i mu dawały tot chl'ibec. To sia nazываł połaznyк i tot chl'ibec nazываły połaznyк, jak pekly. To już babы, specjałni gazdyni, pekly tomu połaznyкowу, tot chl'ibec takuj dawały Bar. Baba hpiала hroszы do toj kriskы* U. *Połaznyк – chl'ib na Ristwo* Sm Δ MSiBar, SŁ

Huculszczyzna, a zatem i słownictwo **gwar huculskich** były obiektem zainteresowań wielu badaczy. Wielkie znaczenie miała pięciotomowa monografia *Huculszczyzna* Wołodymyra Szuchiewicza, który ponad trzydzieści lat zajmował się huculską kulturą materialną i duchową. Pierwszy tom był wydany we Lwowie 1899 roku i składał się z ośmiu rozdziałów obejmujących zarys fizjograficzny, etnologiczny, statystyczny, charakterystykę wsi huculskiej, gospodarstwa domowego i cerkwi, opis ubrań i jedzenia. W części ostatniej zatytułowanej *Huculskij charcz* autor opisuje jedzenie w dni postne, dla biednych i bogatych, przytacza przepisy przygotowania większości potraw [11, 166–170]. Natomiast nie wspomina o potrawach świątecznych, weselnych oraz obrzędowych. Jak zaznacza Szuchiewicz mąka kukurydziana była podstawową w przygotowaniu *кулеші* i *бануша*, z niej gotują na słodkim mleku *кашу* i pięką *малаї* = *коржі*. Potrawą na co dzień oprócz kuleszi jest *борщ свеклений* (z buraków) i *гусьленка*. Oprócz zwykłych potraw Hucuły jedzą jeszcze takie jak: *юхварка*, *дзема*, *росівниця*, *юшка з мяса або риби*, *лизанка*, *лоґаза*, *пироги*, *лопаткы*, *товченка*, *варя*, *киселиця*, *студенець з буджениці* itp., oprócz chleba pięką *книші*, *легкодушники* = *подавники*, *пугачі*, *кукуці*, *баби*. Wymieniając różne potrawy autor także podaje sposób ich przygotowania. Oto kilka przykładów:

юхварка: покришену бурешку наставлять на воді, посолять, накришать до неї сира, а як зачне кипіти, докидають пощипаного тіста з білої муки і закришки;

росівниця: варять трохи квасної капусти з капустяним росолом і водою, додають до того рижу і кукурудзяних круп, і розріджують тертим маком або молоком з під сімя. (Висушене сімя тнуть у макітрі, почім видушують і сціджують через цідило, через котре переходить біле молоко);

лизанка: солодке молоко підбивають білою мукою на рідко солять і варять. Лизанку їдять з хлібом або кулешею;

товченка: варять біб, фасолю і бурешку кожде окремо, потім зціджують з них *дзему*, а фасолю, бурешку і біб зсипають разом у миску, додають до того тертого маку, перцю, цукру, цибулі, закришки, трохи перцюги, перемішують і перетовчують усе разом.

Praca Szuchiewicza odegrała ważną rolę w zamyśle *Słownika huculskiego* Jana Janowa (2001), przede wszystkim w doborze leksyki [13]. W latach 1924–1938 Janów wraz ze swoimi uczniami:

Stefanem Hrabcem i Franciszkiem Lewandowskim prowadził badania nad gwarami Huculsczyzny i Pokucia mające na celu ustalenie zasięgu cech gwarowych z zakresu fonetyki i morfologii oraz pokazaniu najważniejszych podziałów gwar huculsko-pokuckich oraz zebrania materiału do słownika. Rezultatem tych studiów jest m.in. obfity zbiór słownictwa huculskiego, a na jego podstawie ukazanie historii Huculów i ich pochodzenia na tle związków z żywołem polskim oraz rumuńskim czy arumuńskim [16]. W Słowniku liczącym ok. 9 tys. haseł znalazła się także leksyka z zakresu kulinarii, jak np. *barabulanyk* ‘chleb z katrobli’, *bewka* ‘zupa z ziemniaków’, *budz* ‘ser wysuszony lub także *wurda*’, *chlystawica* ‘rzadka zupa kartoflana’, *dźurbeła* ‘kartoflana zupa na zaprażce’, *dźuryny* ‘skwarki’, *hlet* ‘bałabuch’, *lehkodusznyky* ‘pieczywo oddawane biednym za dusze zmarłych’, *merendia* (*myryndiy*) ‘potrawy gotowane’, *palanyca* ‘placek’, *palamirka* ‘juszka posna z rybą i kartoflami’, *ripianyk* ‘placek kartoflany’, *rusyl* ‘śledź’, *salamacha* ‘potrawa z tłuczonego czosnku; służy jako sos do mięsa, bobu, fasoli lub chleba’. Poniżej podaję kilka wybranych przykładów:

argusz m. ‘chleb poświęcony w cerkwi i rozdzielany tamże wiernym przez księdza’ (z gr. *artos hagios*). *Kładu u wikno swiczku y chrest y argusz* Mat. XV 136 || *arkusz*, *-sz(i)a* m. Ksm || *artus* (chleb święcony, rozdawany wiernym przez księdza w niedzielę przewodnią (*oprowidn’u*’) ŻI. Por. dora.

chawtur, *-ri(a)* m. ‘knysz [rodzaj bułki lub pieroga]’ SzSł. (Dzieci) *pered Z’eleny Śwyty zbyrajut chawtur’y* (*na d’idowi suboty*) Ksm; ‘kołacz i ser dawane księdzu i diakowi’ Bż.

matarżanyk: *matarżienyk*, *-a* m. ‘chleb z lebiody’ Mat. XVIII 47, ‘placek chlebowy’ Vinc., ‘chleb z mąki z kapustą kwaśną wewnątrz’ Bż, Ur, ŻI [|| *matorżanyk*:] *mat’orżienyk* Ksm.

rosiwnycki(a), *-i* ż. 1. ‘kwas ogórkowy’ SzSł.; 2. ‘kapusta gotowana na wodzie, zaprawiona mąką’ Per; 3. ‘rosół [zupa] z ogórków lub kapusty’ SzSł. I 165, 166, Hn., Ksm; ‘rosół kapuściany z krupami’ Sz. III 13, Mat. XVIII 42 (Krzyw), Jar, Wrn.

Zbiór kwestionariuszy Jana Janowa z 1936–1937 do badania słownictwa huculskiego, które zawierają m.in. nazwy potraw i pieczywa omawia J. Rieger [17]. Tymczasowy kwestionariusz do słownictwa huculskiego (sierpień 1936 r.) obejmuje 24 grupy tematyczne, wśród których grupa VII to potrawy i pieczywa. Przykłady są wzięte z Szuchewycza oraz ze wcześniejszych badań terenowych Janowa.

A. Potrawy:

1. mleczne; nabiał

dzer ‘serwatka’; *huslyenka* Ł 43 v, *huślanka* Sz I 165; *kislyek* = kwaśne mleko, *kiślek* Sz I 165; *skolołyna* = maślanka Zeł 60; *cvanka* = mleko bardzo kwaśne Zeł 60; *lyzanka* = potrawa z słodkiego mleka podbitego białą mąką na rzadko Sz I 166; *żynt`ycki* CzP 16.

banuš, *-u* = mamałyga z mąki kukurydzianej, gotowana na śmietanie Sz I 164, *blamuš* Raf 10v, Del 28: jest *kułeši* Del 28; *blamuž*, *-ży* Dołż 12, *-žu* Zeł 65v; *skomyrda*.

moločn`a k`aša = kasza z krup kukurydzianych, gotowana na mleku Sz I 166; *mołodojka*.

samok`yša = mleko bez śmietany Zeł 59v; *vurda* (odpada od budzu) Zeł 51; *kułastr`a* = pierwsze mleko po ocieleniu Zeł 51.

skoromyty sy ‘jeść z nabiałem (skorom = omasta)’.

2. mięsne:

studenec, *-ginc`u* = galareta || *hyšk`y`e* Del 28, Ł 43v, CzP 20 Dołż 12, Sz I 167.

koūbaša = kiełbasa Sz I 167; *buženyca* = baranina wędzona Sz I 165.

džor(y)ny ‘skwarki’, *džumaryny*, *džuryny*.

3. różne:

hołovyty Brus 91, Berw 43; *var`yty* = gotować.

džema, *mandyburka* z *juškoū* = scedzona woda z ugotowanych kartofli, fasoli, bobu Moł A5; *džema* z *ripy* CzP 14, Zeł 53v (*juška* z *m`nyša*); *rosiūnyca* = potrawa z kwaśnej kapusty Sz I 166; *toūčenka* = rodzaj *džemy* Sz I 167.

čyr || *z`atyrka* CzP 14; *k`uši* = *m`elena muk`a* CzP 14.

samok`iš (*misyt na xlib*) BO 28; *samok`yš* to mleko skisłe Bańky 30.

šupani = *hor`ox* z *muk`oū* (radkie) Ber 46; *końyk`y`e* z *ripoū* CzP 18.

red`ka Ł 34v; *ripyci* || *ripa bila* = rzepa Ł 34v; *rus`ačka*, *ruška ripa*; *ripa* = kartofle Ł 34v, B 35, Ber 43 (*burka*? NižBer 43, Ł 31; *derty ripu* = kopaty) Del 21, *ščupaty*.

mamałyga CzP 16

var, *-u* (z jabłek) Zeł 53v, Mks; *va`a* = potrawa z słodkich kwaśnych buraków, suszonych śliwek i fasoli Sz I 166.

ripijenyk Pol 17, Del 24v || *terkin`yk* = placek z kartofli; *burieška* = ziemniak Sz I 165.

juxvarka = rodzaj dziemy Sz I 165.

jaješnyca = jajecznicza Sz I 167, *toplene masło*

lohaza = gotowana jęczmienna kasza Sz I 166; pierogi Sz I 166, *pyrih*.

lopalky = młoda niehuszczona gotowana fasola Sz I 166; *kaša z harbuza* Sz I 166; *burac̣kly* = potrawa z buraczków Sz I 166; *hołubci* = gołabki Sz I 166; *kyselyca* = kisiel Sz I 166; *dziobaŭka* = potrawa z gotowanej pszenicy Sz I 167.

B. Pieczywo:

korż = chleb z mąki Pol 17, Zeł 57v, *hrinka xliba* 'grzanka'; *kukuc* Zeł 58, Mks; *małaj* = chleb z mąki kukurydzianej Sz I 165, *ripjenyk*, *bur'ušnyk*; *knyš'i* = knysze Sz I 168; *lehkodušnyk* = *poďaŭnyk* Sz I 168; *pugač* (p`ogač?) w Żabiu *mataržyn* Sz I 168; *baba* Sz I 168; *mantul* 'wielki pieróg z powidłami' Del 24v.

Leksyka gwar huculskich została przedstawiona także w Słowniku pod red. J. Zakrewskiej (1997), liczącym ok. 7 tys. wyrazów [5]. We wstępie określono go jako słownik popularno-naukowy typu szkolnego, przeznaczony głównie dla celów edukacyjnych oraz dla masowego użytkownika, ale jest to w rzeczywistości opracowanie naukowe. Przedstawione tu słownictwo huculskie zawiera ciekawe nazwy potraw w pewnym stopniu świadczące o żywotności procesów derywacyjnych w gwarach, a nie tylko utrzymaniu się m.in. zapożyczeń, jak np. *bob'єnka* 'rzadka potrawa z bobami', *bobivka* 'potrawa z ziemniaków, bobu i maku', *бурач'єнка* 'gęsta potrawa z kiszonych buraków i grzybów', też 'samogon z buraków', *житн'єк* 'chleb z żytniej mąki', *жуп'єня* (*шуп'єні*, *шуп'єня*) 'potrawa z tłumocznych ziemniaków z bobami', *загус* 'zsiadłe mleko, które dodaje się do gotowanego ciepłego mleka, aby zagęstnielo', *заліпка* 'nadzienie dla pierogów, gołabków', *круп'єнка* 'mleczna potrawa zasypana krupami', *маківник* 'placek zawijany z makiem', *малин'ук*₁ 'sok z maliny', *підбивка* 'rzadka potrawa z mąki kukurydzianej na mleku', *черешн'івка* 'wódka z czereśni'. Przytoczone nazwy nie występują w wyżej wymienionych pracach. Na początku artykułu hasłowego podane są synonimy, np. *барабуліник* // *бор'ишник* (*буриш'ишник*) // *буріник* // *ріпленик* (*ріп'єник*, *ріп'іник*), -а печений картопляний корж ['pieczony placek ziemniaczany']; *кєсл'єк* (*кисл'єк*) // *кісл'юк*, -а // *самок'єша* (*самок'иша*), -і кисле молоко (без підкваски) ['zsiadłe mleko']. Na końcu hasła niekiedy zaznaczono źródło zapożyczenia, np. *бриндза* 'specjalne przygotowany słonny ser' (por. rum. *brinză*, *brindză*), *бануш* (*бамуш*) 'potrawa z mąki kukurydzianej, przygotowana na śmietanie' (por. węg. *bálmos*, rum. *balmos*), *дараба* 'duży kawałek chleba, słoniny' (por. węg. *darab*), *гарбата* (por. pol. *herbata*), *кук'уц* 'specjalny chlebek, kołaczek' (por. rum. *cocuf*), *набіл* (por. pol. *nabiał*), *шабаш'івка* 'rodzaj wódki' (por. pol. *szabasówka*). Poniżej podaję przykładowe hasła ze słownika:

ѳурда (*урда*), -и 1. сир гіршої якості з вторинної переробки молока; 2. страва з макухи і води; пор. рум. *úrdă*;

загус, -у // *квасн'иця*, -і кисле молоко (невелика кількість), яке додається в кип'ячене тепле молоко, щоб загусло;

коливо, -а обрядова страва, яку дають на поминках: варена пшениця, заправлена медом чи цукром; порізаний на дрібні кусочки білий хліб;

підбивка, -і рідка страва з кукурудзяної муки на молоці: *Підбиука – то йак молоко сі зварит і підбивайєси кукурудзяноу мукду* (Жрм);

шептінка, -і рідк. старе кисле молоко, що підійшло водою.

Również słownik kilku wsi północnohuculskich Mykoły Negrycza (2008) zawiera słownictwo kulinarne oznaczone odpowiednim kwalifikatorem – łącznie 85 hasel w tym 20 czasowników i przymiotników [7]. Znalazły się tu zarówno wyrazy rodzime np. *бабка*₂ 'zapiekanka', *нат'ина*₂ 'potrawa z lebiody', derywaty motywowane na gruncie gwary, por. *мн'ицканка* 'kulesza potłuczona w mleku' (< *мн'ицкати* 'miać'), *льорбавка* 'rzadka posna potrawa, juszka' (< *льорбати* 'jeść rzadką potrawę'), też *сербавка*₂ (< *сербати*), *круп'инка* 1. 'kaszana kiszka' 2. 'kasza kukurydziana' (< *крупни*), *смажка* / *смажниця* 'przyprawa z mąki kukurydzianej, cebuli i śmietany' (< *смажити*) czy też wyrazy wspólne (*паска*, *шінка*, *пиріг*), jak i zapożyczenia, np. *андр'ути* 'wafle', *г'іг'лики* 'domowe ciastka', *сал'ѳисон* 'salceson', *цвіколь* 'tarty burak z chrzanem, cukrem i octem'. Niżej podaję przykłady ze słownika:

бурч'ишник *кулін.* тонка хлібина з вареної картоплі та кукурудзяного борошна (товщина близько 10 см, у діаметрі 25–30 см);

зар'ида *тільки одн., кулін.* заправа до страви (топлене сало, сметана, масло, олія, підлива тощо);

молодойка *кулін.* рідка страва з кукурудзяного борошна, молока та цукру;

чудуф'ай *кулін., заст.* хліб із вареної картоплі та кукурудзяного борошна з капустяною начинкою.

Kulinaria w gwarach **bukowińskich** zostały opisane w rozprawie Ludmyły Borys (2015) [2]. Bukowina, położona na pograniczu rumuńsko-ukraińskim przy głównym grzbiecie Karpat, zamieszkała przez Ukraińców, Rumunów, Polaków, dawniej też Niemców, tworzy mozaikę kulturowo-językową. We wstępie autorka stwierdza, że słownictwo kulinarne stanowi nieodłączny komponent językowego obrazu świata, a kulturologiczny aspekt w badaniach leksyki uważa za priorytetowy, ponieważ odpowiada on

problemowi «język – myślenie – kultura». Głównym celem badaczki jest analiza systemowa ludowej kulinarii w ukraińskich gwarach na Bukowinie od końca XIX do początku XXI w. Autorka wyodrębnia kognitywne, etnolingwistyczne oraz strukturalno-semantyczne osobliwości terminologii kulinarnej, opisuje podstawowe modele oraz sposoby nominacji słownictwa w zakresie jedzenia, pokazuje związki międzyjęzykowe oraz międzydialektalne. L. Borys opisuje w poszczególnych podrodziałach i grupach m.in. nazwy żywności pochodzenia roślinnego (np. kasze, gołąbki, potrawy warzywne, potrawy z mąki), nazwy żywności pochodzenia zwierzęcego, nazw zup, nazwy zakąsek zimnych, wyrobów cukierniczych, nazwy napojów alkoholowych i bezalkoholowych (w tym nazwy leczniczych naparów ziołowych). Na przykład rodzajem przasnego chleba z mąki pszenicznej na Bukowinie są placki (*коржі*) wypiekane na metalowej części pieca (*шпаргати*), które są rozdrabiane na kawałki i mają rozmaite nazwy jak: a) *жилавник, жилиник, мочалник, маторжаник, макорженник*; b) *корж'і з маком, корж'і, мачалник, мачаник, мачалник з маком і гор'ішками, палян'иц'і, пампушк'и, варан'иц'і, мученик, мачаник, маченик, балабух, шул'иц'и з маком*. Niżej przytaczam fragment opisu leksemu *г'рісик* ‘kasza manna’ oraz przykład hasła *чер* w rejestrze:

Назву *г'рісик* ‘манна крупа’, [СБГ, 87; Тур., 76; Шило, 97; Нег. 43], *г'рісик* ‘кукурудзяна крупа дрібного помелу’ [Нег., 42] запозичено через пол. з нім. мови *Grieß* ‘манна крупа; гравій’ [ЕСУМ, I, 596], пор. *Grutze каша* [Жел. I, 338], *гріз* ‘манна крупа, манка’ [Саб., 59]. У лексичній системі бук. говірок функціонує етимологічно споріднене слово *грис*, частіше у ФВ *грис* ‘висівки’ [СБГ, 86; Грінч. I, 351; ГГ, 54; Нег., 43; Тур., 222]. Паремія зі стрижневим компонентом *грис* побудована на засадах енантіосемії: *Так розбираяса, як свиня в грисі* (Кліш.), пор. сталий порівняльний фразеологізм *Шкіритси, як пес до грису* (Ставч.).

чер, чир. 1. Рідка каша зазвичай з кукурудзяного борошна [СБГ, 639]. 2. Губка [Шух. I, 147; Кайнд., 66]. 3. Пійло для тварин [БГ, 36; СБГ, 544]. 4. *чир гу'цунський*. Солодка страва з варення гогодзів, кукурудзяної муки, цукру (Пут.). **Не шкір зуби, ек пес на горечий чір*. Застереження від негідної поведінки (Дихт.).

Сą też inne nazwy potraw charakterystycznych na Bukowinie¹, jak np. *бануш* || *банош* ‘gęsta kasza kukurydziana, którą gotują na śmietanie’, *витушки* ‘zdobne bułeczki’, *принцип'али* ‘kulesza ze skwarkami i bryndzą’, *пундик* ‘pierożek’, *пуніця* ‘małeńka bułeczka’, *сармалуц* ‘gołąbki’, *пиченики* ‘smażone wyroby z mięsnego farszu’, *хамула* ‘rozgotowana zupa’, *чен'ахи* ‘duszona baranina z warzywami, którą tradycyjnie gotują w garnuszkach’, *чучки* ‘wyroby makaronne’, *шканк'и* ‘pieczone ziemniaki w kształcie grzanek’, *шпундра* ‘smażona wiepszowina duszona z burakiem w kwasie, zmieszany z mąką’, *шаламоїник* 1. ‘okrągła bułeczka z pszenicznej, żytniej lub gryczanej mąki’. 2. ‘słodkie pieczywo, placek przygotowany z miodu, patoki lub syropu cukrowego z dodatkiem przypraw korzennych’, np. *шаламоїники з маком*.

Ostatnio ukazała się praca Wiry Riznyk (2016) poświęcona nazwom jedzenia i naczyń w gwarach pogranicza nadsańsko-naddniestrzańskiego [8]. W Rozdziale trzecim autorka omawia: ogólne nazwy jedzenia, np. *їджен'а, страва, полуденок, підвечерок*; nazwy chleba i wyrobów piekarniczych, np. *кул'ач, бухта* ‘bułka’, *восух* ‘chleb pszeniczny’, *перепічка* ‘chleb z mąki kukurydzianej’, *палиниця, бакалін / бакалія* ‘chleb kupowany’ a także nazwy chleba obrzędowego (na Boże Narodzenie – *книш, щедрак* «od nazwy święta *Щедрий вечір*», na Wielkanoc – *паска і бабка*); nazwy potraw codziennych: dania pierwsze (*бульйон, розсіл*), dania drugie (*пйуре, дируни / терканці, книдлі, завиванці*), sałatki (*м'ізерія, цвіклі*), potrawy mleczne oraz mięsne (*шинка, холодец, сал'цесон*); nazwy potraw obrzędowych: potrawy wigilijne (*кутя, квас і вареники, губи* ‘gotowane suszone grzyby z olejem i cebulą’ *мачка / мач'інка* ‘gęsty mięsny sos, który gotowano na święta i podawano z pieczonym pierogiem nadziewanym gotowanymi ziemniakami i gryką’, wielkanocne (*писанки, благув'існі йаїц'а, мн'асо*), czy przygotowywane na specjalne rodzinne okazje, np. chrzciny, wesele, pogrzeb; nazwy napojów, np. *кум'от, йушка, кис'іл, кава*. Na gwarach rozpowszechnionym jedzeniem są zupy mleczne, np. potrawa z kawałków ciasta gotowanych w wodzie z mlekiem z dodatkiem ziemniaków, kaszy jaglanej ma nazwy: *мулочна зупа* (Гб), *зупка мулочна* (Бл); *кл'уски* (Зр, Гр, Крк, Нк, Ск, Ср, Пл, Пр, Пт), *кл'уцки* (Вр); *стиранка* (АВ, ВМ, Дм, Зв, Крк, Мк, Нк, Пр, Плн, Стр, Тр, Чр,

¹ Słownictwo Polaków bukowińskich przedstawił K. Feleszko w słowniku *Bukowina moja miłość*. T.2. *Język polski na Bukowinie Karpackiej do 1945 roku* razem z nazwami kulinariów (2003). Wiele tam regionalizmów bukowińskich wywodzących się z ukraińskiego, rumuńskiego czy niemieckiego: *balabuch* ‘duża bułka drożdżowa’ (ukr. *балабух*), *barabulnik* ‘placek ziemniaczany’ (ukr. buk. *барабульник*), *karmenadel* ‘kotlet schabowy’ (ukr. buk. *кармінадель*, rum. buk. *carminadă*), *kiszka* ‘kaszanka’ (ukr. *кишка*), *studeniec* ‘galaretka mięsna’ (ukr. *студенець*, ukr. buk. *студинець*), *tocz* ‘potrawa z tartych ziemniaków’ (ukr. buk. *точу, точі* ‘placki ziemniaczane’, rum. *tócină*), *zakryszka* ‘jarzyny do zupy’ (ukr. buk. *закришка*), *zapražka* ‘zasmażka; mąka zasmażona z tłuszczem do zagęszczania zup’ (ukr. buk. *запражка*, rum buk. *zaprąscă*). Niekiedy wyraz zapożyczony może przybierać inne znaczenie niż w języku dawcy, np. *perewertannuk* ‘plaskie ciasto drożdżowe, pieczone na liściu kapusty’ (por. ukr. dial. zach. *перевертаник* ‘placek z kartofli, mąki kukurydzianej i sera owczego’).

Шк), *стиран'ка* (Прд), *шчипана стиранка* (Шм), *бул'ба зу стиранкою* (Дм); *галушки* (Дв, Пт); *локш'і* (Ск), *локш'і з молоком* (Вл); *дроб'інка* (Плн). Nazwa potrawy może być związana ze sposobem rozdrabiania ciasta *drobić* > *drobinka*: *дробили ту «дроб'інка»* (Плн). Często nazwy potraw tworzą połączenia wyrazowe (nazwy analityczne), np. *капу́ста зу пшын'ом* (Нк), *капу́ста п'ітбівана* (ВБ, Кн), *кулочина капу́ста* (Двг), *капу́ста пол'ска* (Пр). Analiza słownictwa kulinarnego pokazała, że większość leksemów to wyrazy ogólnoukraińskie, odziedziczone z języka prasłowiańskiego: *їїда*, *(в)уб'їт(д)*, *хліб*, *кулач*, *баба*, *палиниц'а*, *кусок*, *пиріг*, *куроваї*, *боршч*, *квас*, *русіл*, *каша*, *мулуко*, *сирватка*, *сир*, *смитана*, *масло*, *узвар*, *їушка* itp. Wśród zapożyczeń najwięcej jest nazw z języka niemieckiego – za pośrednictwem polskim, np. *кавалок*, *скипка*, *пампухи*, *кл'уски*, *пл'ацок*, *книдл'і*, *шинка*.

W 2010 roku okazała się monografia Eriki Gocy zawierająca analizę leksykalną, etymologiczną, słowotwórczą oraz lingwistyczną nazw jedzenia i naczyń kuchennych w **ukraińskich gwarach karpaccyckich** [6]. Praca jest uzupełniona syntezą, polegającą na całościowym ujęciu przedmiotu badań, a co ważnego pokazuje zasięgi geograficzne słownictwa. Podstawą materiałową pracy są nagrania terenowe z 82 miejscowości ukraińskich Karpat, a także materiał leksykalny ze słowników dialektologicznych, etymologicznych, historycznych oraz atlasów lingwistycznych. Drugi rozdział monografii dotyczy nominacji jedzenia i napojów i składa się z kilku podrozdziałów, m.in.: 1. ogólne nazwy jedzenia oraz leksyka związana z czasem spożycia (np. *їїдло*, *їїд'їна*, *кост*, *кел'чик*, *ст'рава*; *снідання*, *п'оранок*, *обід*, *полуденок*, *понадвечурок*, *ужона*); 2. nazwy wyrobów piekarniczych i wyrobów z ciasta (np. 'chleb z kukurydzianej mąki' – *мел'айный хл'їп*, *мел'айн'аник*; 'mały chlebek z ciasta wyskrobanego z koryta' – *вшшкребок*, *п'ошкре(о)бок*, *шкруптан'їна*, *переп'їчка*, *к'оржик*, *поб'їгайчик*, *бал'абух*, *кук'уц*); 3. nominacja potraw pochodzenia roślinnego (np. 'rzadka kasza z mąki kukurydzianej' – *ток'ан*, *чир*, *м'ачанка*; 'przecier ziemniaczany' – *булі мн'ацкані*, *р'їна т'оптана*, *булба друцкана*, *душ'енка*, *з'юцка* itp.); 4. nazwy żywności pochodzenia zwierzęcego ('kielbasa wypielniona mieszanką z wieprzowej wątroby, płuc, nerek oraz bulki gotowana na wodzie' – *коубас'а паштет'їука*, *паштет'ова*, *л'їверна коубас'а*, *либирка*, *к'їшка*; 'galareta' – *холод'ї(е)ць*, *студен'ець*, *кл'аган'їц'*, *дригл'ї*, *кочат'їна*); 5. nazwy zup, napoi i przypraw ('ogólna nazwa zupy' – *суп*, *п'олиука*, *с'ербаука*, *левеш*, *їушка*, *вар*, *хлїпанка*; 'zupa z skrajnych liści kapusty gotowana wiosną lub na początku lata': *капуст'анка*, *капуст'а(е)к*, *їїшка с капу́сти*, *п'їт'їс*, *зеленїй л'учкошка*; 'kompot z suszonych owoców' – *вар*, *узвар*, *завар*, *кисел'їц'а*, *сушен'а*, *груш'анка*, *їап'анка*; 'przyprawy z tłuczonego czosnku i soli' – *салам'аха*, *ч'еснич'енка*). Poniżej podają przykład opisu wybranych leksemów:

Лексема *г'єршїлики* – похідна з суф. *-ик-и* від відомого і закарп. і в півд. лемків. говірках [ГЛА, 41] *г'єршл'ї* «ячмінна крупа» < węg. *gersli* [Лиз, 592].

На Закарпатті готують способом тушкування страву з порізаної на кубики картоплі, до якої, крім засмажки, додають червоного перцю та ін. праправ. Ця страва називається *поп'рї'аш-крумпл'ї* (нас. п. 50), *р'їна папри'ова* (62), *к'р'омпл'ї на поп'рї'аш* (зах. закарп. гов. – до р. Боржави), *булі на поп'рї'аш* (41), *поп'рї'ашка* (80), *р'їна м'їшана* (60), *крумпл'ї рант'ован'ї* (40), *г'ул'аш* (35), *г'ул'аш* (76). Компонент *папри'ова* – від *поп'рї'а* «перець» < угор. *paprika* id. [MOSz, II, 511]. *Поп'рї'ашка* – мабуть, результат переосмислення *поп'рї'ашка* «засмажене м'ясо, приправлене червоним перцем» < *paprikás*. Компонент *рант'ован'ї* у назві від *рант'овати* «засмажувати» < угор. *ránt* id. [MOSz, II, 610]. *Г'ул'аш* – результат переосмислення.

Duża część przedstawionych w monografii nazw kulinariów jest znana w sąsiednich gwarach łemkowskich, nadszańskich, pokuckich, podolskich oraz innych.

Українська гвара мїєйска Лвова XX wieku jest opisana w obszernej pracy autorstwa N. Chobzej, K. Simowycz, T. Jastremskiej, G. Dydak-Meusz (2012) [10]. Podstawą materiałową pracy są obserwacje Autorek nad słownictwem mieszkańców rodzimego miasta, literatuta piękna i pamiętniki ze Lwowa, a także fragmenty pamiętników historycznych XVII wieku. We wstępie Natalia Chobzej zaznacza, że pragnieniem autorek było pokazanie twórczych możliwości ukraińskiego systemu językowego, prasłowiańskich archaizmów, adaptacji wyrazów zapożyczonych i tworzenia nowych jednostek leksykalnych. Cytaty ilustrujące opisaną leksykę często zawierają informacje o tradycjach i zwyczajach Lwowa, o historycznych wydarzeniach, osobliwościach życia codziennego. Na kształtowanie ukraińskiej gwary Lwowa oprócz wzorcowego języka literackiego niezaprzeczalny wpływ miały gwary południowo-zachodnie (naddniestrzański, bojkowski, nadszański) rozpowszechnione na terytorium współczesnego obwodu Lwowskiego [10, 9–40]. Gwara lwowska charakteryzowała się różnorodnością przede wszystkim ze względu na przynależność jej użytkowników do różnych narodowości i grup socjalnych. Istniał więc system językowy częściowo należący do każdego z języków: ukraińskiego oraz polskiego (dużo leksyki zapożyczono z jidysz) [10, 24]. Poniżej podają wybrane nazwy jedzenia wynotowane ze słownika (w słowniku te wyrazy są oznaczone kwalifikatorem «kulinarne» – łącznie ok. 200 hasel): *авант'урка* 'kanapka z serem i szprotami', *аїнтон* 'rodzaj zupy, zastępującej obiad', *амон'ячки* 'pieczywo z

ciasta z dodaniem proszku amoniaku', *андрѣум* 'wafel', *байгель* 'rodzaj obwarzanka', *бухт* (*бухта*) 'słodka bułeczka (przeważnie z nadzieniem)', *буше* 'rodzaj kanapek', *валок* 'rolada', *горохівка* 'zupa grochowa', *галянтина*₁ 'rolada z indyka lub kurczaka', *грисік* 'kasza manna, manna', *жовтець* 'majonez', *капуснячки* 'pierożki z kapusty', *клеїк* 'gęsty wywar z ryżu, lenu', *креплик* 'pierożek z nadzieniem (kapusta, śliwak, ryba itp.)', *лазанки* 'makaron nakrojony w kształcie rombu czy kwadratu', *ліберка* (*леберка*) 'kiszka pasztetowa', *макар'їри* 'orzechy w miodzie (przew. z makiem)', *моск'алик* 'sledź w occie', *парка* 'rodzaj bułki', *пращуха* 'potrawa z mąki gryczanej', *соковик* 'syrop, sok', *тертюхи* 'placki ziemniaczane', *ябчанка* 'zupa z tartych jabłek'. Na końcu hasła często podawane jest są synonimy, pokazujące bogactwo gwary lwowskiej, np. *авшник* (*аушник*) 'galareta' || *галянтина*, *зульц*, *студенець*, *студенина*; *аквавіта* 'wódka' || *бачевський* (*баческі*)¹, *баюра*, *баюрка*, *брага*, *блондика*, *вудзя*, *гара* (*г'ара*), *горіляка*, *закроплювана*, *зміцнена*, *кмінківка*, *контингентівка*, *люра*, *міцна*, *молоко від скаженої корови*, *монополька*, *моцна*, *нафта*, *цьмага*, *цьмагуня*; *бараболя в шапках* 'ziemniaki w mundurkach' || *бульба в лупинах*, *бараболя в лушпинні*, *бараболя в мундирах*, *підбиваний борщ* 'barszcz tylko z buraków, zaprawiony śmietaną' || *польський борщ*. W słowniku zdarzają się także przymiotniki oraz czasowniki (ok. 45 hasel), np. *вєпровий* 'wieprzowy', *денствований* 'duszony', *межений* 'marynowany w occie'; *байцувати* 'marynować, przyprawiać mięso', *вижилкувати* 'wyciągnąć żyły z mięsa', *загничуватися* 'zarumienić się (o czymś pieczonym w piekarniku)', *засмачувати* 'przyprawiać, doprawiać', *люкрувати* 'glazurować'. Często artykuł hasłowy zawiera dokładny przepis lub sposób przygotowania potrawy:

легуміна (легуміна, лігуміна, лягуміна) кул. 1. фруктове желе (ср, ст) 2. десерт (ст): *На обід фасолева зупа, тяжкі шницлі, якась легуміна з хліба* (Боберський) 3. делікатес (ср, ст): *Моя мала вмирає за червоною рибою – все подавай їй легуміні* (Авторка) || *марципан*, *присмаки*, *смаколик*, *фрикаси*;

тошнотики кул., ірон., знев. пиріжки із дріжджового тіста із м'ясною начинкою, які виготовлено в закладах громадського харчування (їх продають на вулиці або в *забігайлівках*) || *щуріки*;

юрашок кул. пряник (продавали на храмовий *празник* під собором св. Юра) (ст): Проти цих шатер стояли шатра з медяниками різного кольору й смаку – ванілієві, кавові, помаранчеві, мигдалеві; в 1841 році вперше появилися прикрашені медяники у вигляді гусарів, дітей у повиттю, кошків і сердець. Кожний батько мав собі за святий обов'язок привезти дитині з ярмарку такого «юрашка» (Крип'якевич).

W ukraińskiej gwarze lwowskiej występuje wiele polonizmów, a z kolei w polskiej gwarze Lwowa oprócz wyrazów rodzimych (jak *studzienina*, *szperka*, *zaprażka*) jest szereg ukrainizmów (np. *barabola*, *horiwka*, *zakryszka*) oraz innych wyrazów wspólnych z ukraińskim gwarowym (np. *bajgiel*, *bulba*, *juszka*, *galuszki*, *hreczka*, *kutia*, *pampuch*, *pszono*, *salamacha*)².

* * *

W niniejszym szkicu przedstawiam przegląd wybranych prac (monografii, słowników), w których zaprezentowano materiał pokazujący bogactwo i różnorodność ukraińskiej leksyki kulinarnej. Jak pokazują przytoczone wyżej przykłady sposób analizy materiału oraz opis jednostek leksykalnych w obrębie grupy tematycznej «jedzenie» może być u różnych badaczy różny. Ten sam leksem może występować w kilku ukraińskich dialektach, niekiedy z odmiennym lub zmodyfikowanym znaczeniem. Leksem *мериндя*, zapożyczony z rum. *merinde*, w różnych gwarach występuje z niewielkimi różnicami w znaczeniu, por. *У пічках стоїть мерендя (готовий харч)* [11, 122], *меринця* 'суха їжа, яку беруть з собою на роботу, в дорогу' [9, 175], *мерундзя* 'jedzenie dawane na drogę, w pole' [18, 103]. W gwarach huculskich *мерендя* ma dwa leksykalne znaczenia (opis wyrazu nieco inny): *мерендя* (*мериндя*) 1. 'велике вим'я вівці, корови', 2. *заст.* 'приготовлена їжа, провіант' [5, 122], *merendia* 1. 'potrawy gotowane', 2. 'wymię' Bz, Per || *турундіу* Mat. XV 40, 151 || *тату́нгія* Bz. ikra [13, 126]. W gwarach bukowińskich i huculskich obok wyrazu *мериндя* występuje wyraz *манаш* 'їжа, яку беруть на роботу або в дорогу' z czes. *menáž* 'wspólne jedzenie' [2, 44] oraz *мин'арж заст.* 'їжа' [7, 76]. Innym przykładem ilustrującym odmienną semantyczną może być wyraz *лопатки* lmn. używany w gwarach

¹ Pochodzenie nazwy też jest tłumaczone w hasle: *бачевський* (*баческі*) 'wódka' od nazwy zakładu produkcji wódki we Lwowie, właścicielami którego były Baczewski.

² K. Schleyen we *Lwowskich gawędach* zwracał uwagę na osobliwości polskiej gwary lwowskiej z odrębnym bogatym i zarówno stylizowanymi słownictwem. Była tu olbrzymia ilość wyrazów pochodzenia łacińskiego, greckiego, niemieckiego, ruskiego, tureckiego, rumuńskiego, węgierskiego, które szły dalej i były przyjmowane na innych ziemiach. Ze słowniczka R. Ruszel wynotowałam takie nazwy żywności i napojów jak: *bajgiel*, *balabuch*, *barabola*, *bulba*, *browar*, *bajjura*, *ćmaga*, *hara*, *chablina*, *duszone kartofle*, *harbuz*, *hreczka*, *juszka*, *sztangil*, *karmenadel*, *kiel*, *kutia*, *kwargiel*, *leberka*, *makagigi*, *mecyje*, *mialki cukier*, *pampuch*, *sumer/sumyr*, *studzia*, *studzinina*, *szkwareczki*, *szperka*, *szponder*, *szytwne mleko*, *trymbulka*, *waserycia*, *zakrżyszka*, *zaprażka* [19].

zarakpackich, jednostkowych bojkowskiach w zn. 'zupa z młodych strączków fasoli, zaprawiona mlekiem, śmietaną, mąką' [6, 80]. W gwarach huculskich występuje w zn. 'gotowana fasola w strączkach' czy też 'zielone śliwki', por. *Лопатки: молода не луццена варена фасоля* [11, 142], *лопатки* || *лопаткові фасулі* 'спаржева квасоля' [5, 114], *lopatky* 'fasola w strączkach gotowana' [13, 119], *лопатки* 'плоскі зелені сливи, які опадають із дерева недостиглими, але придатні для споживання' [7, 107]. W gwarach bukowińskich z takim samym znaczeniem, wyraz określa rodzaj fasoli, którą zwykle gotują z cebulą, śmietaną, pietruszką oraz czosnkiem i jedzą z kuleszą (lub też konserwują w słoikach), por. *лопатки* 'різновид ранньої квасолі': *ранні лопатки неутріїні, лопатки с чосниєм або смеитанойу, лопатки ў слоїїках, лопатки у смеитані* (Кад.), *лопатки ў смеитані* (Заст.), *чїснїшчїні лопатки* (Заст.). Nazwa *лопатки* jest związana z czasownikiem *лопати* 'pękać', od dźwięku *лопъ* [2, 85]. W gwarach na Łemkowszczyźnie, jak i na Polesiu *лопатка* funkcjonuje jako 'niedojrzały grochowy strączek', por. *lopatka* 'strączek grochu (po opadnięciu kwiatu, gdy jeszcze nie ma ziarenek)' Jar [15, 78]. Nazwa *бабка* wywodząca się z prasl. *baba* 'kluska, okrągłe pieczywo' występuje w gwarach nadsańsko-naddniestrzańskich z podobnym znaczeniem: nadsan. *бабка* 'великодне печиво', naddnist. 'солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми, який випікають до Великодня' [8, 79]. W innych ukraińskich gwarach występuje z innym znaczeniem: na Huculszczyźnie – *бабка* 'запеканка' [7, 21], 'rodzaj bułki zdobnej' [5, 19], jako kulinaria tylko wyraz *baba* 'potrawa z kuleszy i bryndzy' [13, 4], na Polesiu – *бабка* 'bułka słodka', 'chleb z gryczanej mąki'.

W gwarach obserwujemy dużo wyrazów wspólnych dla kilku języków, co może sprawiać badaczom trudności z określeniem dróg przenikania zapożyczeń i wskazania, które wyrazy w gwarze są polonizmami czy germanizmami, rumunizmami czy hungaryzmami itp., por. *bombon* 'cukierek' (ukr. buk. *бомбони*, SGP ze Śląska, Pomorza, Mazur, rum. *bomboană*, niem. *Bonbon* 'cukierek, smakołyk'), *buchta* (ukr. gw. *бухта*, Kurz *buchta* 'słodka bułka', rum. buk. *buftă*, niem. austr. *Buchte*), *cwibak* 'biszkopt; keks' (ukr. buk. *цїбах*, pol. *cwibak*, niem. *Zwieback*), *gogoszary* 'okrągła mięsista papryka pomidorowa' (ukr. buk. *гогошар*, SGP *gogoszary*, rum. *gogoșar*), *knysz* 'krokiet; ciasto drożdżowe wypełnione grzybami' (ukr. *кнїшї*, Kurz *knysz* 'chleb świąteczny', orm. *knyszy* 'buki z tuszczem lub cebulą'), *kulesza* 'potrawa z kaszki kukurydzianej, mamałyga' (ukr. *кулеша*, MSGP *kulesza*, *kulasza* 'potrawa z mąki gotowanej na wodzie' z Małopolski pld. i wsch., Kresy, rum. *culeșa*, węg. *kóles*), *malaj* 'słony placek lub ciasto deserowe z mąki kukurydzianej (ukr. dial. *малай* 'rodzaj chleba z kukurydzy, grochu lub prosa', ukr. buk. *малай*, Kurz *malaj*, rum. dial. *malai*, orm. *malaj*), *pampuszek* 'pączek' (ukr. *пампушок*, *пампушка*, Kurz *pampuszek* 'racuch' 'rodzaj pączka z mąki pszennej, smażony na tłuszczu', rum. buk. *pămpușcă*), *potana* 'poczęstunek za dusze zmarłych' (ukr. dial. *потана*, MSGP *potana* 'zły duch, lichy', rum. *potană*).

Tak więc w gwarach ukraińskich oprócz słownictwa rodzimego, regionalnego związanego z kontaktami językowymi i wyrazów wspólnych układających się terytorialnie, zauważalne nasycenie słownictwa kulinarnego zapożyczeniami (zwykle z języka rumuńskiego, węgierskiego, polskiego, niemieckiego bezpośrednio czy też za pośrednictwem innego języka). Słownictwo kulinarne jest wzbogacane również za pomocą procesów słowotwórczych. Często nazwa jest tworzona od podstawy określającej sposób jej przygotowania (np. *загус*, *дробінка*, *мачанка*, *навертаник*, *париш*, *підбивка*, *шчипанці*) oraz od nazwy produktu będącego głównym składnikiem potrawy (np. *боб'єнка*, *горохівка*, *житнек*, *картопляник*, *круп'єнка*, *маківник*, *медовик*).

Bibliografia

1. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія (історико-етнографічне дослідження) / Л. Ф. Артюх. – Київ : Наукова думка, 1977. – 153 с.
2. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у Буковинських говірках: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 «Українська мова» [Електронний ресурс] / Л. М. Борис. – Чернівці 2015. – 330 с. – Режим доступу: http://specrada.chnu.edu.ua/res/specrada/7/des_borys.pdf.
3. Гнатюк В. Народна пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині / Володимир Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. 1. – С. 96–110.
4. Гнатюк В. Народна пожива на Бойківщині / Володимир Гнатюк // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 576–594.
5. Гуцульські говірки. Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
6. Гоца Е. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах / Еріка Гоца. – Ужгород : Гражда, 2010. – 360 с.
7. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.

8. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя [рукопис дисертації] / В. П. Різник. – Львів 2016. – 370 с. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Riznyk_Vira/Nazvy_izhi_ta_kukhonnoho_nachynnia_v_hovirkakh_nadsiansko-naddnistriansko-ho_sumizhzhia/
9. Турчин Є. Назви їжі на Східному Поліссі / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2012. – 347 с.
10. Хобзей Н. Лексикон львівський поважно і на жарт. – 2-ге вид., доп. і перероб. / відп. ред. Наталія Хобзей / Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с.
11. Шухевич В. Гуцульщина / В. О. Шухевич. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1899. – Т.1 – 350 с.
12. Яценко С. Назви продуктів харчування, страв і напоїв у говірці села Степанівка Ємільчинського району Житомирської області [Електронний ресурс] / С. Яценко. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/pdf>.
13. Janów J. Słownik huculski (opracował i przygotował do druku J. Rieger) / Jan Janów – Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001. – 290 s.
14. Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 / Zofia Kurzowa. – Kraków : Universitas, 2006. – 439 s.
15. Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie / Janusz Rieger. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 1995. – 256 s.
16. Rieger J. Jan Janów i jego praca nad słownictwem i słownikiem huculskim / Janusz Rieger // Jan Janów Słownik huculski. – Kraków, 2001. – S. VII–XI.
17. Rieger J. Z historii polskich badań nad słownictwem ukraińskim: Jana Janowa kwestionariusze do badania słownictwa huculskiego // Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie / red. J. Rieger. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 2002. – S. 383–436.
18. Rieger J. Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne / Janusz A. Rieger. – Warszawa, 2016. – 261 s.
19. Ruszel R. Wesola gwara Lwowska / Ryszard Ruszel. – Gliwice : Pagina, 1992. – 36 s.

Анотація. У статті представлено короткий огляд досліджень у кулінарному дискурсі на прикладі українських говірок Полісся, Лемківщини, Гуцульщини, Буковини, Покуття та Львова. Показано різні способи опису лексичних одиниць у рамках тематичної групи «їжа», а також можливі підходи до аналізу досліджуваного матеріалу, а саме: етимології слів, варіативності, синонімії, словотвірних процесів.

Ключові слова: українські говірки, лексика, їжа, запозичення, спільні слова, словотвір.

Summary. The article presents a brief overview of works (monographs and dictionaries) concerning culinary vocabulary in terms of Ukrainian dialects of Polissya, Lemkivshchyna, Hutsulshchyna, Bukovyna, Pokuttia, and of Lviv subdialect. The examples mentioned in the paper show different ways of describing lexis within the thematic group «food» and possible approaches to the analysis of the material among researchers, namely the indication of the etymology, variability, synonymy and derivation. The same lexical unit can be found in Ukrainian dialects, often with a different or modified meaning. Examining the names of food and drinks in Ukrainian dialects, the attention has been drawn to the ways of enriching vocabulary, including borrowings from one or more languages. Loanwords can penetrate into dialects directly or through other languages/dialects, often they are mutually supplemented. They cause the rise of synonyms which can exclude old names or can provoke to their specialization.

In Ukrainian dialects we observe besides Ukrainian proper and regional words related to language contacts many common words for several languages that are distributed geographically. Therefore it can be a matter of some difficulty for investigators to determine the routes of borrowing and indicate the origin of loan words (cp. bombon, cwibak, gogoszary, knysz, kulesza, malaj, pampuszek, pomana). Thus, on the one hand, the culinary lexicon is enriched with a help of borrowings (usually from Polish, Romanian, German, Hungarian) and, on the other hand, by means of productive derivational processes. Often lexical units are created from the basic words specifying the methods of its preparation (e.g. дробінка, мачанка, париж, підбивка, шчипанці) or from the names of the product being the main ingredient of the dish (e.g. боб'єнка, горохівка, картопляник, круп'єнка, маківник).

Key words: Ukrainian dialects, vocabulary, food, borrowings, common words, derivation.

Отримано: 25.01.2018 р.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Традиційно педагогічна термінологія розглядається з трьох основних позицій: власне педагогічної, філософської і мовознавчої.

У науково-педагогічній літературі дослідження педагогічної термінології починається з кінця 1960-х рр. На педагогічну термінологію спершу звернули увагу не лінгвісти, а історики-педагоги. Однією з перших робіт у цій галузі можна назвати монографію І.М. Кантора «Педагогічна лексикографія і лексикологія» [7], в якій автор проаналізував наявну словниково-енциклопедичну літературу з педагогіки як джерело інформації про педагогічні ідеї і педагогічну практику. Пізніше він зробив спробу теоретичного осмислення педагогічної термінології та її ролі у розвитку педагогічного знання у фундаментальній праці «Понятійно-термінологічна система педагогіки: Логіко-методологічні проблеми» [8].

Іншим важливим дослідженням стала монографія Б.Б. Комаровського «Русская педагогическая терминология» [9], присвячена важливим теоретичним проблемам термінології педагогіки, історії її розвитку з часів Київської Русі до середини минулого століття. У роботі запропоновано методику встановлення часу виникнення педагогічних понять і термінів, розроблено предметно-тематичну класифікацію термінів педагогіки та здійснено спробу розв'язання логіко-методологічної проблеми впорядкування цієї сфери. Проте основну увагу в монографії присвячено не аналізу російської педагогічної термінології, а опису її джерел – праць педагогів XVIII ст. (І.І. Бецького, Ф.І. Янковича, Н.І. Новикова, О.М. Радищева), XIX ст. (В.Г. Белінського, О.І. Герцена, В.Ф. Одоєвського, П.Г. Редкіна) та XX ст. (Н.К. Крупської, А.В. Луначарського, О.С. Макаренка, М.І. Калініна).

Філософський підхід до аналізу історичного розвитку педагогічної науки та її понятійно-термінологічного апарату представлений, насамперед, у працях В.С. Безрукової та В.І. Гінецинського. Так, В.С. Безрукова в історії розвитку педагогічного знання виділяє дві стадії. На першій відбувається становлення самої педагогічної науки як галузі загальнонаукового знання. Цей процес розділений авторкою на чотири етапи і являє собою зміну наступних якісних станів: від виховання як початкової форми задоволення потреби в соціалізації людей через стадію педагогічного впливу як навмисно створеного виховного явища та педагогічної діяльності як засобу цілеспрямованої організації й управління соціалізацією аж до теоретичного пізнання власне педагогічної діяльності та закріплення отриманих знань у формі науки. Друга стадія розвитку педагогічної науки пов'язана з постійним пошуком і уточненням її об'єкта і предмета дослідження, а третя і четверта характеризуються розробкою та окресленням її понятійно-термінологічного апарату [2].

Відомий педагог-теоретик В.І. Гінецинський поклав в основу концепції розвитку педагогічної науки та її термінологічної бази твердження про те, що головною характеристикою генезису педагогічної науки є створені нею на різних стадіях розвитку способи обґрунтування тверджень різного ступеня узагальнення [4]. Безпосереднім показником цього процесу автор називає розвиток понятійно-термінологічного апарату і виділяє наступні його етапи:

1) індуктивно-емпіричний, коли зв'язки між елементами понятійного апарату та сформульовані положення обґрунтовуються переважно за допомогою різних аналогій, спостережень за явищами, наявність яких нібито є достатньою підставою існування відповідних зв'язків і в сфері виховання;

2) історико-генетичний, при якому підставою для розкриття змісту педагогічних понять, їх співвідношення між собою виступають узагальнення, зроблені при зіставленні висловлювань різних мислителів;

3) спекулятивно-умоглядний, при якому поширюється умоглядний спосіб обґрунтування тверджень педагогічної теорії як реакція на розрізненість окремих положень, відсутність систематичного зв'язку між ними, їх довільний характер, що значною мірою відображає особливості індивідуального досвіду автора того чи іншого педагогічного твору;

4) нормативно-прескриптивний, коли при обґрунтуванні положень педагогічної теорії на перший план обраного методу висувається результативність педагогічного впливу; ознакою правильності сформульованих тверджень є в цьому випадку їх здатність сформувати зразок поведінки, що викликає прагнення наслідувати його;

5) загальнонауковий, при якому методи обґрунтування висунутих у межах педагогіки теоретичних положень тяжіли до пошуків специфіки педагогічного знання, до визначення свого особливого становища за рахунок акцентування уваги на якій-небудь одній його стороні. Це відображало процес становлення педагогіки як автономної галузі знання;

б) експериментальний, який поширюється з кінця XIX ст. як новий спосіб обґрунтування педагогічного знання. Ставши абсолютно самостійною галуззю, педагогіка в теоретичних твердженнях мала опиратися, насамперед, на отримані експериментальним шляхом факти;

7) гіпотетико-модельний, який представляє нову парадигму розробки та обґрунтування педагогічного знання і пов'язаний з розвитком системного підходу. Одна з версій цього підходу трактує предмет педагогіки як проектування, впровадження та аналіз функціонування педагогічних систем спеціального цільового призначення [4, 21–25].

Незважаючи на настільки різні підходи до осмислення процесу розвитку педагогічного знання як самостійної галузі загальнонаукового знання, вказані автори сходяться на тому, що на кожному етапі розвитку педагогічної науки приймається власне трактування її предмета і природи досліджуваних нею явищ. Це трактування неможливе без залучення спеціальних засобів – понять і термінів. Таким чином, розвиток понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки є відображенням диференційованого пізнання відповідного кола предметів і явищ дійсності.

Ідея мовознавчого вивчення тематичних груп педагогічної лексики реалізувалася в дисертаційних роботах Ю.І. Жадько і Р.М. Тагієвої. Виконана в Україні дисертаційна робота Ю.І. Жадько «Становление и развитие микросистем наименований лиц, связанных с процессом обучения и воспитания в русском языке (пути, источники, семантика, структура)» [5] містить багато цікавих висновків та спостережень, проте великий розмах у діячності – від Київської Русі до наших днів – не дозволив детально розглянути всі питання, пов'язані з історією цього тематичного прошарку лексики.

Дисертаційне дослідження Р.М. Тагієвої [13] присвячене розгляду лексико-семантичних груп назв навчальних закладів. Авторка обмежується рамками XVIII–XX століть, прагнучи описати всі наявні зміни в цій групі педагогічної лексики, проте мало звертаючи увагу на системні відношення всередині ЛСГ. Метою дослідження є опис лексико-семантичних процесів, які відбуваються в тематичній групі слів зі значенням «навчальний заклад» (*училище, школа, гімназія, семінарія, ліцей, пансіон, технікум, інститут, академія, університет*), й особливостей їх відтворення у словниках російської мови. Особливу увагу авторка приділяє семантичному аналізу процесу становлення термінів *освіта, просвіта, учбовий заклад*. Проведене дослідження свідчить про те, що протягом XVIII–XX століть оформилася тематична група слів на позначення народної освіти, причому найбільш значні зміни відбулися у складі ЛСГ «учбові заклади» [13, 5–6].

У подальших дисертаційних дослідженнях спостерігаємо підвищений інтерес до окремих лексико-семантичних груп педагогічної термінології в синхронії та діячності. Так, у праці М.А. Сокаль «Развитие педагогической лексики в русском литературном языке XIX в.» [12] прослідковано шляхи формування і розвитку російської педагогічної лексики у XIX столітті, встановлено зв'язки цієї групи лексики із загальнонародною мовою і корпусом запозичених слів, здійснено семний аналіз кожного педагогічного терміна лексико-семантичної групи «форми організації навчальної роботи», розглянуто внутрішньосистемні гіперо-гіпонімічні зв'язки педагогічних термінів у складі лексико-семантичної групи і виявлено процеси синонімізації термінів та прослідковано тенденцію до поступового усунення подібних за значенням засобів у корпусі педагогічної лексики. Дослідження М.А. Сокаль стало першим діячним описом педагогічної лексики із значенням «форми організації навчальної роботи», в якому подано системний аналіз найменувань навчальних занять і форм навчального контролю й охарактеризовано динаміку їх розвитку в XIX столітті, а саме втрату окремих компонентів попередньої системи педагогічних термінів, активізацію вживання периферійних членів ЛСГ, появу нових педагогічних термінів, спеціалізацію значень окремих термінів, тобто надбання ними вторинної педагогічної семантики, розширення предметної співвіднесеності ядерних термінів тощо. Особлива увага в дослідженні присвячена лексикографічній фіксації педагогічних термінів. На думку авторки, лексикографічна практика XIX століття недостатньо відбила процеси формування педагогічної лексики, а саме не охарактеризувала диференційні ознаки слів-понять, не представила їхній семний набір, не зафіксувала вторинні педагогічно релевантні значення слів тощо [12, 14–15]. Загалом М.А. Сокаль дійшла висновку, що, незважаючи на тенденцію до постійного оновлення, пов'язану зі змінами в шкільно-вузівській практиці, російська педагогічна лексика ЛСГ найменувань навчальних занять і форм навчального контролю, сформована в XIX столітті, в основному зберігається і в XX столітті.

У вітчизняному мовознавстві педагогічній лексиці сучасної української мови присвячені дисертації М.С. Розумейко «Педагогічна лексика української мови» [11], де в першому розділі зроблено діячний огляд розвитку педагогічної лексики, починаючи з періоду Київської Русі до сучасного, і Т.О. Бевз «Семантичні інновації, структурні моделі та функції педагогічної лексики» [1]. У цих працях у межах педагогічної лексики досліджуються деякі аспекти української лексики системи освіти. Зокрема, з'ясовуються джерела поповнення словникового складу педа-

гогічної лексики в її динаміці, аналізується співвідношення в ній національного та інтернаціонального, виявляються мікросистеми педагогічної лексики й принципи їхньої організації, аналізується організація категорійно-тематичних груп, розкривається зміст лінгвістичних понять «педагогічна лексика» та «педагогічна термінологія», вивчається склад педагогічних термінів у різностильових текстах, визначається обсяг педагогічної лексики та її структури, виявляються структурні моделі педагогічних лексем т. ін. Але в жодному із цих досліджень не даються рекомендації щодо унормування освітньої термінології.

Об'єктом дисертаційного дослідження О.Ю. Зелінської [6] є педагогічна лексика, засвідчена писемними пам'ятками української мови XVI–XVIII ст. Для створення цілісної картини розвитку педагогічної лексики залучено матеріал попередніх століть та подальших періодів функціонування української мови, а також дані сучасної літературної мови. Авторка ставить собі за мету проаналізувати педагогічну лексику української мови XVI–XVIII ст., вивчити шляхи її формування та виявити особливості функціонування в пам'ятках зазначеного періоду. У роботі покласифіковано лексику за тематичними групами, охарактеризовано склад педагогічної лексики з погляду її походження, здійснено аналіз семантичних процесів, що супроводжували розвиток педагогічної лексики у XVI–XVIII ст., з'ясовано вплив екстралінгвальних факторів на появу окремих назв та змін у семантичній структурі лексем, а також простежено динаміку розвитку семантики лексем та визначено їх історичну перспективу. Результати дослідження О.Ю. Зелінської свідчать про те, що мікросистема найменувань навчальних закладів та їх керівників була в цілому сформована на базі іншомовної лексики: рапозичення були одним із провідних засобів номінації осіб-учасників трансляції знань. Однак домінуюча роль у синонімічних рядах на їх позначення відводиться власномовним лексемам. Базові педагогічні лексеми української мови XVI–XVIII ст. і до сьогодні є носіями більшості значень, що виділялися в їхній семантичній структурі у досліджуваній період: *учити(ся), наука, учень, учитель, школяр, школа, виховувати, виховання, педагог, бесіда, лекція, диспут, екзамен*. До словникового складу нової української мови не увійшли лексеми церковнослов'янського походження: *воспитати, воспитание, тщатися, тщатель*, що є відображенням загальних тенденцій розвитку словникового складу української мови; латинізми, які відзначалися низьким рівнем асиміляції і засвідчувалися у пам'ятках поодинокими випадками: *гімназіарх, гімнастес, сеніор, алюмн, павпер*; полонізми. Частина лексем архаїзувалася у зв'язку із зникненням позначуваних ними реалій: *цензор* «наглядач за учнями», *дяк* «учитель», *бурсак* «вихованець бурси», найменування учнів мотивовані назвою класів тогочасної системи освіти: *філософ, богослов, ритор, інфіміст* і под. Інші тенденції зафіксовані в групі лексики, що об'єднує слова, зміст яких пов'язаний із процесами навчання і виховання. Питомі лексеми, внаслідок розвитку в їхній семантичній структурі спеціальних педагогічних значень на основі загальнономовних, стають головними лексичними одиницями, що передають поняття «здобувати освіту, вчитися», «виховання». Для номінації форм організації навчально-виховного процесу залучаються як власномовні, так і запозичені лексеми [6, 15–17].

В останні роки вивчення педагогічної термінології в науковій літературі здійснюється за наступними напрямками:

– аналіз структури і функцій понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки (А.Ф. Закірова, В.М. Полонський, Т.А. Старшинова, Б.Т. Лихачов, А.Я. Найн, Г.Н. Штінова, Г.Г. Хайруллін);

– аналіз термінології галузей педагогічного знання: загальної педагогіки (І. Пулатов), дидактики (Г.А. Бордовський, О.В. Востокова, Б.С. Гершунський, С.В. Єрьоміна, В.В. Краєвський, В.А. Извозчиков і ін.), теорії виховання (В.С. Безрукова, І.В. Кичева, Б. Першуткін і ін.);

– розробка проблеми однозначності термінів у педагогічному дослідженні (В.В. Краєвський, Н.Л. Коршунова);

– дослідження понятійного апарату етнопедагогіки (З.О. Кекеєва, О.Л. Христова і ін.);

– розробка термінології інклюзивної педагогіки (К.О. Будько, О.Є. Корюкіна, К.В. Михальчі, Ю.В. Сложенікіна, С.В. Шмачиліна-Цибенко та ін.);

– аналіз лексики педагогічної науки з лінгвістичних позицій (З. Тагаєва, В.О. Тен та ін.).

Аналіз згаданих вище науково-педагогічних досліджень дозволив нам виявити низку характерних особливостей понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки. Так, відображення педагогічних явищ в поняттях і термінах має соціально-історичну обумовленість. Розвиток педагогічного знання пов'язаний з соціально-економічними та культурними умовами життя людей. Зміна способу і характеру життя суспільства впливає і на понятійно-термінологічний апарат педагогіки. Крім того, «з розвитком знання розвивається і зміст поняття, і в якийсь момент може статися ламка старого значення» [10, 11].

Іншим важливим висновком є твердження, що специфіка термінології педагогіки визначається джерелами утворення педагогічних понять і термінів. У науково-педагогічній літературі

існують два підходи до розгляду даного аспекту. Перший, представлений у працях В.С. Безрукової, А.Ф. Закірової, В.М. Полонського, А.Я. Найна, Г.Н. Штінова, Г.Г. Хайрулліна та інших, характеризує джерела формування безпосередньо самих педагогічних понять і умовно поділяє їх на дві групи: природні і штучні. До групи природних джерел входять ті, в яких поняття народжуються ненавмисно, стихійно (побут, різні види практичної діяльності). Групу штучних джерел формують джерела, де усвідомлення, формування понять, визначення їх обсягу і формулювання дефініцій є спеціальним завданням (науково-практична і науково-методична діяльність). Окремим джерелом утворення понять є сфера управління, в якій закладені ознаки обох груп. Всі три групи взаємодіють таким чином, що за основною масою понять складно визначити, де вони зародилися спочатку, в той же час кожна група відносно самостійна [2, 29–30].

В основу іншого підходу покладене твердження, що педагогічна термінологія є складовою частиною лексичної системи наукової мови, тому головним джерелом формування мови будь-якої галузі знання, а значить, і педагогіки, є загальнонародна мова: «Будь-яка наука починається з результатів, здобутих мисленням і мовленням народу, і в подальшому своєму розвитку не відривається від народної мови» [3, 6]. Крім лексики загальнонародної мови, основою становлення і розвитку термінології вітчизняної педагогічної науки є церковнослов'янська мова, класичні (латинська, грецька) і європейські мови (французька, німецька, голландська й англійська) [8, 141–145; 9, 11–17].

Перспективним вважаємо дослідження понятійно-термінології бази педагогіки в руслі когнітивно-дискурсивної наукової парадигми, що доповнить та розширить уявлення про сучасне термінотворення.

Список використаних джерел

1. Бевз Т. О. Семантичні інновації, структурні моделі та функції педагогічної лексики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. О. Бевз. – К., 1996. – 25 с.
2. Безрукова В.С. Основные категории теории воспитания и их функции в развитии педагогической науки: автореф. дис. на соиск. научн. степени докт. педагог. наук: спец. 13.00.01 «Педагогические науки» / В.С. Безрукова. – Казань, 1983. – 42 с.
3. Виноградов В.В. Основные типы лексического значения слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
4. Гинецинский В.И. Основы теоретической педагогики / В.И. Гинецинский. – СПб.: Изд-во СПбУ, 1992. – 154 с.
5. Жадько Ю.И. Становление и развитие микросистемы наименований лиц, связанных с процессом обучения и воспитания, в русском языке (пути, источники, семантика и структура наименования): автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю.И. Жадько. – Днепропетровск, 1984. – 24 с.
6. Зелінська О.Ю. Педагогічна лексика української мови XVI–XVIII ст / О.Ю. Зелінська. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2003. – 20 с.
7. Кантор И.М. Педагогическая лексикография и лексикология / И.М. Кантор. – М.: Просвещение, 1968. – 200 с.
8. Кантор И.М. Понятийно-терминологическая система педагогики: Логико-методологические проблемы / И.М. Кантор. – М.: Педагогика, 1980. – 158 с.
9. Комаровский Б.Б. Русская педагогическая терминология / Б.Б. Комаровский. – М.: Просвещение, 1969. – 311 с.
10. Коршунова Н.Л. Методологические условия однозначности терминов в педагогическом исследовании: автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Педагогические науки» / Н.Л. Коршунова. – М., 1990. – 20 с.
11. Розумейко М.С. Педагогічна лексика української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.С. Розумейко. – К., 1995. – 25с.
12. Сокаль М.А. Развитие педагогической лексики в русском литературном языке XIX в. : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / М.А. Сокаль. – Одесса, 1994. – 16 с.
13. Тагиева Р.М. Термины народного образования в русском языке XVIII–XX вв. («народное просвещение», «народное образование», «учебные заведения»): автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р.М. Тагиева. – Баку, 1990. – 28 с.

Анотація. Статтю присвячено розгляду основних напрямів дослідження педагогічної термінології, а саме аналізу структури і функцій понятійно-термінологічного апарату педагогіч-

ної науки, аналізу термінології галузей педагогічного знання (загальної педагогіки, дидактики, теорії виховання), розробці проблеми однозначності термінів у педагогічному дослідженні, аналізу понятійного апарату етнопедагогіки, розробці термінології інклюзивної педагогіки, аналізу лексики педагогічної науки з лінгвістичних позицій.

Ключові слова: педагогічна термінологія, понятійно-термінологічний апарат, загальна педагогіка, дидактика, теорія виховання.

Summary. *The article discusses the progress in the sciences of pedagogy towards uniform terminology. Attempts have been made to classify the terminology of pedagogy and to define the main branches of pedagogical science (project approach, learning strategies, learning organizational forms and methods, project-based learning). Several publications, related to pedagogical terminology, emphasize that pedagogy is a very complex term describing a discipline that deals with the theory and practice of education. It comprises all the characteristics of projects and methods used in pedagogical practice. Terminological work has the following stages: choice of topic, planning (formulation of goals and tasks), organization, data collection, elaboration of topic, creation of the product, evaluation and correction, publishing results and end products.*

Pedagogical terminology is no longer only used by specialists in this field who are aware of all the complexities involved, and this may generate confusion and misinterpretation. Many pedagogy-related terms are frequently used interchangeably even if they refer to different concepts and, depending on the context, the same term may be understood in many different ways by various stakeholders.

The main purpose of the pedagogical terminology is not to establish standard universally applicable definitions. Rather, it is intended to be a working reference tool that can be used in a range of activities and help to stimulate reflection among all those involved in pedagogical development initiatives. Given the strong connection between concepts and practice, such a Glossary may contribute to productive reflection within national education systems, as well as regional and international contexts, on the role of pedagogical terminology in promoting meaningful improvements.

Key words: *pedagogical terminology, definitions, general pedagogics, didactics, theory of education.*

Отримано: 16.01.2018 р.

УДК 811.161.2+003

В. В. Желязкова

КОЛОРОНІМИ В ТЕКСТАХ МИКОЛАЇВСЬКИХ ПОЕТІВ: ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ ВИМІР

Колороніми, як зазначає І. Гуменюк, – це «колірні лексеми в усьому комплексі їхніх значень, включаючи в обсяг цього поняття прикметники зі значенням кольору, їхні деривати, світло-тіньові поняття» [3, 3]. Поряд із цим поняттям у лінгвістичній науці не менш високі показники вживання мають і такі номени, як «кологратив», «кологороназва», «кологоропозначення» тощо. Незважаючи на те, що формально наведені терміни різняться, все ж їхні денотати є спільними.

Початок наукового зацікавлення мовознавців феноменом колоронімів припадає на ХІХ ст. і сягає праць В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра та Б. Уорфа, а також Є. Бартмінського, У. Гледстоуна, Б. Берліна та П. Кея [6, 11–14]. Сьогодні вивчення окресленої проблеми продовжується, проте відзначається вже чималими здобутками. Так, лінгвісти успішно дослідили семантичні особливості та функційну специфіку колоронімів в англійській (І. Гуменюк, К. Власова, С. Кулинська), китайській (О. Шевчук), німецькій (Ю. Гуз), російській (І. Макеєнко, Е. Онол), французькій (О. Петрова), українській (Т. Семашко) та пермських (О. Рябіна) мовах. Також заслуговують на увагу й дисертаційні праці та монографії, в яких студіювання колоронімів здійснено з позицій перекладознавства (Р. Зорівчак, І. Ковальська), лінгвокультурології (К. Абазова, О. Баїнова, Т. Морозова, Д. Хінзеева), лінгвопрагматики (М. Половинкіна), психолінгвістики (Р. Алімпієва, А. Василевич, Л. Василевич, А. Калжанова, Р. Фрумкіна), соціолінгвістики (В. Кульпіна), когнітивної лінгвістики (К. Алімова, К. Власова). Однак лінгвосеміотична генеза колоронімів у різних мовах та різних стильових системах і дотепер залишається відкритим питанням попри те, що наукою вже доведено, що саме «за семіотичного підходу розкривається синергетичний характер мови в інтегральному вираженні зовнішньо- та внутрішньолінгвістичних факторів дискурсу» [4, 7]. Цей аспект фрагментарно висвітлено лише в статтях російських учених О. Сапіги, М. Ре-

піної та С. Жукової (див. [7]). Фундаментальних же досліджень із лінгвосеміотики колоронімів як у зарубіжній, так і вітчизняній лінгвістиці ще не проводилося, що й переконує в актуальності зазначеної проблеми та вказує на її перспективність.

Актуальність пропонованої статті посилює і її фактичний матеріал – колороніми в текстах поетів Миколаївщини, що під кутом зору лінгвосеміотичного вчення допоки не розглядалися. Наведене засвідчує не лише необхідність вивчення колоронімів з опертям на теоретичні положення лінгвосеміотики, а й вказує на практичний потенціал відповідних досліджень, що, на нашу думку, значно поглиблюють і доповняють наявні лінгвокультурологічні, психо- й соціолінгвістичні та ін. уявлення про колороніми як елементи лексичного складу мови.

Мета статті полягає в лінгвосеміотичній кваліфікації колоронімів, що функціонують у текстах поетів Миколаївщини. Для досягнення мети вважаємо доцільним вирішення таких завдань: 1) зафіксувати колороніми в текстах поетів Миколаївщини; 2) розподілити їх за функційними групами (відповідно до класифікації Ч. Пірса) та описати методику цієї дослідницької операції.

Об'єктом нашого дослідження є колороніми, що функціонують у текстах поетів Миколаївщини, а предметом – їхні лінгвосеміотичні параметри.

Фактичний матеріал дослідження зібрано з поетичних збірок таких поетів Миколаївської області, як Валерій Бойченко («Який широкий світ»), Дмитро Кремень («Скіфське золото») та Людмила Чижова («Русалка Степова»). Обсяг масиву досліджуваних одиниць налічує понад 110 колоронімів (з урахуванням контекстуальних меж).

Для виконання вищезазначених завдань у роботі використано загальнонаукові (описовий, аналізу, зіставлення, кількісного підрахунку) та спеціальні (метод словникових дефініцій, контекстуально-інтерпретаційний) методи.

Як відомо, лінгвосеміотика – це «маргінальна галузь лінгвістики й семіотики, об'єктом дослідження якої є мовні знаки, що утворюють семіотичну систему, а предметом – їхнє співвідношення з позначеними реаліями чи поняттями, іншими мовними знаками та прагматикою мовлення» [8, 120]. Звідси випливає, що центральним поняттям цієї сфери знання є мовний знак.

Існують різні типи мовних знаків (детальніше про це див. у [2]). Однак нашу увагу щонайперше привертає класифікація одного з родоначальників семіотичного вчення Ч. Пірса через її наукову універсальність, глибинну обґрунтованість та релевантність для низки дискурсивних практик, у т. ч. і художніх. У цій класифікації автор представив 10 типів знаків, серед яких головними назвав ікони, індекси та символи [8, 124]. Так, ікони – це знаки, що мають «низку властивостей, притаманних позначуваному ними об'єкту незалежно від того, чи існує цей об'єкт у дійсності, чи ні» [2, 29]. Індекси – це знаки, «зміст яких відповідає формі за суміжністю причини й наслідку» [8, 124]. Символи, своєю чергою, «перебувають в умовно-конвенційних відношеннях із заміщуваним ними об'єктом» [2, 32]. Саме до третього типу знаків Т. Семашко зараховує й колороніми та запевняє, що кольори «існують у свідомості у вигляді єдності чуттєвого образу кольору та лексичної одиниці, які, відіграючи інформативну роль у реальному світі, стають символами різноманітних понять і явищ» [9, 9]. Ми з думкою дослідниці погоджуємося лише частково, вважаючи, що колоративи в певних контекстуальних межах можуть виконувати функції не лише символів, а й ікон та індексів, оскільки існують абстрактні (*чорний, білий, сірий, червоний* тощо) та конкретні (*гірчичний, малиновий, апельсиновий* тощо), а також і інші типи колоративів [там само, 10–11]. У зв'язку з цим пропонуємо класифікувати колоративи на такі три групи:

1. Колоративи-ікони (46 %) – це лексеми, що репрезентують колір об'єкта, який у межах мовленнєвого відрізка та об'єктивно існуючій дійсності є тотожним:

«Ластівки летять у небо *синє*,
Крильцями торкаються узвиш» [1, 8];
«Що то вже *біле чайне крило*,
Але біліш паруси над лиманом» [5];
«*Жовтим* – трепетну *берізку*,
І вогнем шипшини низку.
У *багрянець* – чуби *клена*,
Лиш *сосна* одна *зелена*» [11].

Наведені приклади репрезентують повний збіг характеристик за параметром кольору в об'єктів, що існують як у реальній, так і художній дійсності. Так, *синій* – зі знач. «який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим» [10, Т. 9, 182], відповідає зоровому сприйняттю людиною неба; *білий* – зі знач. «який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний» [там само, Т. 1, 181], також збігається з уявленням про колір крил чайок; *багрянець* – зі знач. «густо-червоний, пурпуровий колір» [там само, Т. 1, 85], збігається із зовнішнім виглядом клена в осінній період.

2. Колоративи-індекси (15 %) – це лексеми, що репрезентують колір об'єкта, що в межах мовленнєвого відрізка та об'єктивно існуючій дійсності збігається частково, тобто семантичні петрини можливо встановити шляхом знайдення причиново-наслідкових зв'язків:

«І далеко – і Юрмала, й Дзінтарі,
сива Балтика, синій Дунай» [5];
«Егейське море кличе – і зоря
На *жовтих* сторінках календаря...» [там само];
«Зійде жито *смарагдове* –
Хлібові основа» [11].

У межах цієї функційної групи колірні характеристики об'єктам надаються не лише за їхньою схожістю з об'єктами іншої природи, в результаті чого колір перших має причиново-наслідкову зумовленість. Наприклад: *сивий* уживається з пелагонімом «Балтика» через причину не лише подібності до кольору вод Балтійського моря, а й з огляду на те, що його утворення відбулося близько 1,8 млрд. тому [12], через що об'єктивує два значення: «сірий із синюватим або голубуватим відтінком» та «дуже давній» [10, Т. 9, 153]. *Жовтий* поряд із словосполученням «сторінки календаря» репрезентує також два значення: «який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між оранжевим і зеленим; який має колір золота, яечного жовтка, соняшникового суцвіття» та «засохлий, виюрілий, зів'ялий» [там само, Т. 2, 540], що вказує не лише на колірну тотожність, а й причиновий зв'язок. *Смарагдовий*, що описує поняття «жито», як показує контекст, можна розуміти із двох боків: по-перше, як «зроблений зі смарагду, смарагдів» [там само, Т. 9, 395], по-друге, як такий, «який має колір смарагду; яскраво-зелений» [там само, Т. 9, 395].

3. Колоративи-символи (37 %) – це лексеми, що репрезентують колір об'єкта, яким його асоціює автор мовленнєвого повідомлення:

«*Вечір білявий*, у валянки взутий,
Ходить по снігу – скрипу не чути» [1, 29];
«І *вороного* вечора вогонь,
І срібна павутинка біля скронь» [5];
«І як поклонялись все меншому й меншому небу,
що схоже все більше і більш на *блакитну* ріллю?» [там само].

Ця група вміщує приклади з індивідуально-авторською оцінкою об'єктів за параметром кольору. Так, словосполучення «вечір білявий» вважаємо трансформацією поняття «біла ніч» відповідно до описуваної пори року, хоч у зазначеному контексті значення колороніма *білявий* не зазнає семантичних модифікацій і повністю відповідає словниковій дефініції: «який має білувате забарвлення; білий, білястий, блідий» [10, Т. 1, 185]. *Вороний* зазвичай уживається в значенні «чорний із синюватим полиском (про масть коня)» [там само, Т. 1, 740], проте перенесення його семантики на поняття «вечір» посприяло його символізації. Аналогічну операцію здійснено і щодо колороніма *блакитний*, що має значення «небесно-голубого кольору; голубий» [там само, Т. 1, 196], а слово «рілля» – «виоране поле» [там само, Т. 8, 575], через що відсутність тотожності та причиново-наслідкових зв'язків між цими поняттями дала підстави кваліфікувати зазначений колоронім як символ.

Отже, попри існуючу в науці думку про символічну генезу колоронімів, усе ж у певних контекстах вони також можуть виконувати функції знаків-ікон та знаків-індексів. Проведений лінгвосеміотичний аналіз уможливив констатувати, що в текстах поетів Миколаївщини найактивніше функціонують колоративи-ікони, що репрезентують тотожність об'єктів у реальній та художній дійсності за параметром кольору. Певною мірою слабше функціонує група колоративів-символів, у якій колірні характеристики автори надають об'єктам на основі індивідуальних асоціацій. Найменш динамічну групу складають колоративи-індекси, в якій колір об'єкта є причиново зумовленим ще й іншим параметром.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в лінгвосеміотичній кваліфікації колоративів, що функціонують у текстах миколаївських поетів, з урахуванням прагматики зазначених одиниць.

Список використаних джерел

1. Бойченко В. Який широкий світ. Вірші для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / В. Бойченко. – Одеса : «Маяк», 1989. – 42 с.
2. Бразговская Е. Е. Языки и коды. Введение в семиотику культуры : учебное пособие / Е. Е. Бразговская / Перм. гос. ин-т искусства и культуры. – Пермь, 2008. – 201 с.
3. Гуменюк І. І. Структурні та лексико-семантичні особливості фразеологічних одиниць із колоративами в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. І. Гуменюк. – Чернівці, 2010. – 16 с.

4. Иванова В. А. Семиотика языка науки в системном анализе научного знания : дисс. ... д-ра философ. наук : 09.00.01 / Валерия Айбасовна Иванова ; Новосибирский гос. ун-т. – Новосибирск, 2011. – 311 с.
5. Кремінь Д. Скіфське золото [Електронний ресурс] / Д. Кремінь. – Режим доступу : <http://maysterni.com/user.php?id=483>.
6. Половинкіна М. І. Семантика та прагматика кольороназв у польському поетичному дискурсі (кінець XIX – перша половина XX століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 / Марія Ігорівна Половинкіна ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2015. – 232 с.
7. Сапи́га Е. В. Цветообозначения в современной лингвистике: семантический и семиотический аспекты / Е. В. Сапи́га, М. В. Репина, С. В. Жукова // Историческая и социально-образовательная мысль. Т. 8. – 2016. – № 2/2. – С. 192–195.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
9. Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-кологоративів в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. Ф. Семашко. – К., 2008. – 26 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. Чи́жова Л. Русалка Степова [Електронний ресурс] / Л. Чи́жова. – Режим доступу : http://www.libereya.info/chijova_rusalka.php.
12. Wikipedia. Електронний on-line словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

Анотація. *Статтю присвячено проблемі лінгвосеміотичної кваліфікації колоронімів, що функціонують у текстах миколаївських поетів, зокрема В. Бойченка, Д. Кременя та Л. Чи́жової. Запропоновано поділ колоронімів за їхніми функціями (з оперттям на класифікацію мовних знаків Ч. Пірса) та з урахуванням контекстуального змісту.*

Ключові слова: *колоронім, мовний знак, ікона, індекс, символ.*

Summary. *The article is devoted to the problem of linguistic and semiotic qualification of the coloronyms, which function in the texts of collections of poets of the Mykolayiv region Valery Boychenko («What a Wide World»), Dmitry Kremin («Scythian Gold») and Lyudmila Chizhova («Mermaid Stepana»). There are more than 110 coloronyms in these collections.*

The author explains the essence of the concepts «coloronim» and «linguistic semiotics», argues that the object of studying linguistic semiotics is language signs. The coloronymes are language signs too.

The author of the article draws attention to the classification of the language signs of Ch. Pierce, where there are icons, indices and symbols, and refutes the view that the coloronyms are always symbols. The author believes that the coloronyms can be icons, indices and symbols depending on the contextual meaning. In connection with this, it is proposed to divide the coloronyms into three groups.

The first group is the coloronyms-icons. They represent the color of the object of artistic reality, which coincides with the color of this object in objective reality. Examples: a blue sky, white wing, green pine.

The second group is the coloronyms-indexes. They represent the color of the object of artistic reality, which does not always coincide with the color of this object in objective reality and is established for reasons and effects on other parameters. Examples: a gray Baltika, yellow pages of the calendar, emerald rye.

The third group is coloronyms-symbols. They represent the color of the object of artistic reality, which never coincides with the color of this object in objective reality. This color is the result of the individual associative thinking of the author. Examples: a black evening, whitish evening, blue arable land.

The quantitative analysis shows that the most dynamic group is the first group. It means that more often poets of the Mykolayiv region use icons (46 % of cases). The second group is a group of coloronyms-symbols. They are used in 37 % of cases. The least dynamic group is the coloronyms-indexes. They are used in 15 % of cases.

Key words: *coloronym, language sign, icon, index, symbol.*

Отримано: 18.01.2018 р.

DIE PHRASEOLOGISMEN AUS DER ALLTAGSSPRACHE IN DER WERBUNG

Werbung ist ein Teil unseres Alltags: ob im Fernsehen, im Radio oder in der Zeitung und Zeitschrift – wir sind ständig von Werbung umgeben. Daher ist es nicht verwunderlich, dass Werbetexte auch ein beliebtes linguistisches Forschungsfeld sind. Das Interesse richtet sich auf alle sprachlichen Beschreibungsebenen (z.B. Phonologie, Wortbildung, Orthographie, Textkonstitution usw.). Ein auffallendes Merkmal stellen in der Werbesprache in linguistischer Hinsicht Phraseologismen dar. Sie sind in aller Munde! Und Phraseologismen sind auch in vielen gedruckten Anzeigen und Werbespots zu entdecken. Da Phraseologismen als festes Wortgefüge in unserer Sprache verankert sind, können sie besonders gut in der Werbung eingesetzt werden, da bereits Bekanntes wieder aufgegriffen wird.

Das Untersuchungsproblem des vorliegenden Artikels wurde schon mehrmals von solchen gelernten Wissenschaftlern wie Andrea Hemmi [9, 15], P. Balslimke [1, 22], H. Burger, A. Buhofer, A. Sialm [6, 25] behandelt. Es bleibt aber trotzdem aktuell: erstens, weil die Phraseologismen eine der Sprachgruppen sind, die in der Werbung besonders gern verwendet werden; zweitens, weil die Phraseologismen eine hohe Funktion in der Werbung tragen, welches wiederum beweist, wie wichtig diese sind und dass es zum Teil kaum möglich wäre, manche Werbungen ohne selbigen Einsatz gut zu vermarken; drittens, weil es vollständig nicht gelernt ist.

Wie aus der Analyse hervorgeht, entnehmen die Werbetexter die Phraseologismen aus der Alltagssprache und benutzen sie in kaum abgeänderter Form als Werbung. Dies hat positiv zur Folge, dass ein schnelles, unproblematisches Textverständnis möglich ist.

Nach unserer Untersuchung sind die meisten Phraseologismen referentiell, sie beziehen sich auf Sachverhalte und Dinge der außersprachlichen Wirklichkeit. Ebenso viele Phraseologismen sind nominativ, was bedeutet, dass sie als eigene Satzglieder fungieren und nicht schon selbst satzwertig sind. Es treten in dieser Gruppe idiomatische wie nicht-idiomatische Phraseologismen auf. Diese können syntaktisch weiter klassifiziert werden.

Die Phraseologismen, die referentiell sein können, bestehen beispielsweise aus einem Verb und Subjekt. Sie können noch Objekte mit sich führen oder einen vollständigen Hauptsatz bilden. Zum Beispiel:

Buchhandel: *«Bis das Blut in den Adern gefriert» (das Blut in den Adern gefriert).*

Weiterhin erscheinen verbale Phraseologismen. Sie enthalten ein Verb und können somit auch Prädikatsfunktion übernehmen, z.B.:

KFZ: *«Der lässt auch noch ihr Portmonee gut aussehen» (etwas gut aussehen lassen).*

Außerdem treten nominative Phraseologismen auf, welche als Subjekt, Objekt oder auch ggf. als Attribut erscheinen können. Zum Beispiel:

KFZ: *«Hinterlässt nichts als ein gutes Gefühl» (ein gutes Gefühl hinterlassen).*

Adverbiale Phraseologismen treten in dieser Einteilung auch auf und sie fungieren als Adverbiale. Zum Beispiel:

Hautpflegeprodukte: *«Haut in guten Händen» (in guten Händen sein).*

Bei der normalen Verwendung der Phraseologismen dominieren die phraseologischen Einheiten und Funktionsverbgefüge, die gewisse Eigenschaften des Produkts pointieren und es als ein besonderes Ereignis darstellen; vgl.:

Nivea: *«Von dir kriege ich nie genug».*

Veneto: *«Urlaub großgeschrieben».*

Peugeot: *«Sein riesiges Panorama-Glasdach, (...) und seine großzügige Ausstattung machen jede Fahrt zum Erlebnis».*

Polo: *«Hier steht der Spaß im Mittelpunkt».*

Oft werden die Qualität des Produktes und seine Zuverlässigkeit in den Mittelpunkt gestellt:

Liebherr: *«Sachverstand aus erster Hand».*

SwissLife: *«Ihre private Altersvorsorge ist bei und in guten Händen».*

CMA: *«Wir kriegen das schon gebacken».*

Einige Werbebotschaften versuchen die Leserschaft von der Erfüllung ihrer Träume zu überzeugen und sie damit zum Handeln zu verleiten:

Sparkasse: *«Mit günstigen Zinsen, kleinen Raten und der schnellen Bearbeitung gehen Ihre Träume (leichter) in Erfüllung».*

Schwäbisch Hall: *«Unser neuer Tarif (...) macht es Ihnen jetzt besonders leicht, Ihre Träume zu erfüllen».*

Porsche: «*Muss man ein Leben lang sparen, um sich seine Träume zu erfüllen?*».

Maserati: «*Erfüllen Sie jetzt den Traum!*».

Einen viel versprechenden Klang haben die folgenden Phraseologismen in den Anzeigen: «*die Sonne ins Leben bringen*», «*die Flügel verleihen*», «*intensive Eindrücke schaffen*», «*das Leben in vollen Zügen genießen*» und «*es mit allen Sinnen erleben*».

Auffallend enthalten viele Werbebotschaften eine offene Aufforderung, was vermutlich den Rezipienten zu einer schnelleren Entscheidung veranlassen soll, zum Beispiel:

TK: «*Dann treffen Sie jetzt die richtige Wahl!*».

Telekom: «*Nehmen Sie uns beim Wort!*».

Stern: «*Behalten Sie den Überblick!*».

Caravaning: «*Machen Sie es ihrer ganzen Familie recht*».

Zahlreich sind in den Werbeanzeigen, vor allem in dem laufenden Text, die Modelbildungen und Zwillingsformen. Wie es bereits erwähnt wurde, sind die Modelbildungen sehr beliebt, da sie an jede Marke angepasst und produktspezifisch angewendet werden können; vgl.: «*Rund um den Globus*», «*Tag für Tag*», «*Schritt für Schritt*», «*mehr Leistung*», «*aus Leidenschaft*», «*gegen Wind und Wetter*», «*Tag und Nacht*».

Wie sich herausgestellt hat, sind seltener phraseologische Vergleiche in ihrer ursprünglichen Form verwendet, feste Phrasen und Phraseologismen in weiterem Sinne, wie Sprichwörter und Geflügelte Worte.

Wir kommen jetzt zur zweiten Verwendungsweise, zu stilistisch auffälligen Phrasen, die in verschiedenen Weisen abgeändert werden, ohne dass ihre Gesamtbedeutung verloren geht. Wichtige Problemstellungen und Typologisierungsversuche zur phraseologischen Variation und Modifikation sind erst in den letzten 25 Jahren entstanden. Gemeinsamer Ausgangspunkt der meisten Arbeiten zur Modifikation besteht darin, die Phraseologismen aus der isolierenden Betrachtung der Systemlinguistik zu lösen und auf eine kontextbezogene Grundlage zu stellen, d. h. ihre Verwendung und Funktion im Text zu untersuchen.

Ziel und Zweck einer Modifikation ist die Änderung der Semantik. Ganz unterschiedliche Phraseologismen können sprachspielerisch verändert werden [3, 48]. In dieser Kategorie werden spielerische Effekte gesetzt und oftmals bedarf es einem zweiten Blick, bis die Stammphrase erkannt wird. Die Werbeschaffenden setzten Modifikationen der Phrasen ein, damit ein einmaliger, situationsabhängiger, komischer, parodistischer oder ironischer Effekt entsteht. Auch in dieser Gruppe treten die referentiellen Phraseologismen am häufigsten auf. Neben den nominativen Phraseologismen spielen die satzwertigen Phraseologismen eine größere Rolle als in der Gruppierung der Phraseologismen der Alltagssprache. Man kann hier zwischen der Modifikation und der (nur semantischen) Reliterisierung / Remotivation unterscheiden. Wie H. Burger behauptet, «von Verfahren der Modifikation bleibt kaum eines ungenutzt» [2, 94]. Syntaktische Modifikationen machen den größten Teil unseres Belegmaterials aus.

Wie unsere Untersuchung belegt, reicht die Palette von den abweichend verwendeten Einheiten von der Substitution bis hin zur Literalisierung und umfasst somit fast alle denkbaren Typen der Modifikationen, die unten betrachtet werden.

a) Den größten Anteil von Modifikationen hat die lexikalische Substitution. Dabei handelt es sich um jene Modifikationstechnik, die in der Anzeigenwerbung den größten Anteil an der Gesamtzahl von Modifikationen aufweist. Diese Feststellung stimmt mit den Ergebnissen von A. Hemmi (1994) und P. Balsliemke (1999) überein. Innerhalb der Substitutionen werden meistens adjektivische, verbale, in wenigeren Fällen substantivische Komponenten und selten Zahlwortkomponenten ausgetauscht, z. B.:

Rodenstock-Brille: «*Sehen Sie auf Nummer sicher*».

Mitsubishi Motors: «*Fast zu schön um van zu sein*».

Jura: «*Kein anderer Espresso lag Ihnen so vorzüglich auf der Zunge*».

Schwäbisch Hall: «*Macht es Ihnen besonders leicht*».

Werbung für einen WC-Reiniger: «*WC-Ente verdient Ihr Vertrauen. Ente gut, alles gut*».

Mineralwasser-Werbung: «*Grüne Stunde – Passuger*». (Produktanspielung, da das beworbene Wasser Passuger in einer grünen Flasche präsentiert wird).

Mit Hilfe der Modifikation sind die primären Phraseologismen in den ersten beiden Beispielen dem Produkt und der Marke angeeignet, in den weiteren Beispielen wird durch die Hinzufügung des Adjektivs oder Adverbs eine beschreibende und ergänzende Funktion hervorgerufen.

Um die Anspielung auf das Produkt zu schaffen, seine Qualität oder besondere Eigenschaften zu betonen, werden oft die Determinativkomposita verwendet:

Audi: «*Im Audi Q7 stecken die Gene jener Autos, die mit quattro Rennsportgeschichte geschrieben haben*».

Robinson-Reisebüro: «*In Hochform sei Robinson*».

Eon: «*Über Landgrenzen hinweg*».

Eine mögliche Erklärung für die hohe Frequenz dieser Technik liegt darin, dass diese Art der Modifikation unerschöpflich viele Möglichkeiten für prägnante Sprachspiele bietet, die den verbalisierten Text den Intentionen der Werbeschaffenden und -bestellenden anzupassen ermöglicht.

b) In der Werbung ist auch die Methode der Verkürzung produktiv. Sie ähnelt einer Schlagzeile und spricht dadurch die Leser kurz und prägnant an. Nach unseren Untersuchungen ist die Verkürzung nur bei verbalen Komponenten anzutreffen, z.B.: Weleda – Freundin: «*Im Einklang mit Mensch und Natur*» (im Einklang mit etw. stehen); Swiss Rubine – Geo: «*Das Juwel für Ihr Vermögen*» (ein Juwel sein); Arosa – Geo: «*Lust auf Schiff?*» (Lust haben auf etw.); Audi – Woman: «*Vorsprung durch Technik*» (Vorsprung haben).

Die Gebrauchshäufigkeit dieser Art der Modifikation ist mit der für die Schlagzeilen eigenen ökonomischen Syntax zu erklären.

c) Man verfolgt in der Werbung auch eine entgegen gesetzte Umwandlungsmöglichkeit des phraseologischen Modells und zwar – die Erweiterung des Phraseologismus. Dabei werden die phraseologischen Bedeutungen nicht gravierend verändert, sondern auf einen bestimmten, meist positiven Bedeutungsaspekt eingeschränkt oder bezüglich des Produktes spezialisiert, z.B.: Sheer blonde – Freundin: «*Sie ergänzen sich gegenseitig <...> leuchten und geben ihm den perfekten, glänzenden letzten Schliff*» (einer Sache den letzten Schliff geben); HP invent – Der Spiegel: «*So werden Sie Ihren Alten auf bequeme Art und Weise los- und schlagen gleichzeitig Profit daraus*» (die Art und Weise); Geo: «*Lassen Sie Ihre Bilder mit einem einzigen Knopfdruck in Bildschirmgröße an Ihren Augen vorbeigleiten-untermalt von Ihrer Lieblingsmusik*».

Erweiterungen der Phraseologismen können auch in Form von Komposita in der Anzeigenwerbung erscheinen, wie in folgenden Beispielen:

iMac – Geo: «*Denn Apple hat das Werkzeug, um Digitalbilder auf eine völlig neue Weise zu speichern <...>*» (das Zeug zu etw. haben); Miele – Freundin: «*Am besten, Sie gehen gleich auf Schatzsuche*» (auf die Suche gehen).

d) Im Wechsel von der Affirmation zur Negation und umgekehrt kann die Folge einer Substitution, einer Verkürzung oder einer Erweiterung sein, was den Effekt einer Art Wiederholung oder Entkräftung des Inhalts des Phraseologismus herbeiführt [4, 88], zum Beispiel: DAIC – Freundin: «*Eine Geburt ist kein Kinderspiel*» (ein Kinderspiel sein (für j-n.)); Frankfurt Trust – Der Spiegel: «*Wer große Sprünge machen will, braucht die richtigen Anlagen*» (keine großen Sprünge machen (können)).

e) Im Anzeigenkorpus finden sich für die Modifikation der Abtrennung wenige Belege. In diesem Bereich lassen sich folgende Grundverfahren betrachten: entweder erfolgt die Abtrennung in einem und demselben Satz, oder die Komponenten des Phraseologismus werden auf zwei getrennt gebildete Sätze verteilt, z.B.: Iberia-Der Spiegel: «*Auch in Spanien gibt es Wege, die nach Rom führen*» (Viele Wege führen nach Rom); Focuswerbung in Freundin: «*Unter guten Bedingungen wächst Gras in einer Woche ca. 8 Millimeter. Können Sie es hören?*» (das Gras wachsen hören); Renault Avantage – Geo: «*Es gibt Pro. Es gibt Contra. Und es gibt Sie*» (das Pro und Contra/Kontra).

f) Die Beispiele der Koordinierung aus dem Anzeigenkorpus sind selten eindeutig und die ihnen zugrunde liegenden Phraseologismen sind nicht sofort zu erkennen. Es ist nicht zu klären, ob Werbetexter einfache Wörter verwendet haben, die auch eine lexische Einheit eines Phraseologismus sein können, oder ob sie die Koordinierung zweier Phraseologismen beabsichtigten, z. B.: Ikea-Freundin: «*Unsere Möbel und Accessoires sollen Ihnen dabei helfen – und das zu Preisen, die allein schon gute Laune machen*» (guter Laune sein + Spaß machen); Der Spiegel: «*Bundeswertpapiere machen den Start klar*» (alles klar zum Start + den Anfang machen).

Die anderen Arten der syntaktischen Modifikation sind in unserem Belegkorpus entweder wenig oder überhaupt nicht vertreten.

Bekanntlich können die Phraseologismen nach ihrem Verhältnis zu den Wortklassen oder Wortarten gruppiert werden. Jeder Phraseologismus übernimmt wie ein Wort als Ganzes eine syntaktische Rolle als Satzglied. So unterscheidet die morphologisch-syntaktische Klassifikation die folgenden Klassen von Phraseologismen: substantivische, adjektivische, adverbiale und verbale. Hauptkriterium dieser Klassifikation ist die Zugehörigkeit des ganzen Phraseologismus zu bestimmten morphologisch-syntaktischen Wortklassen.

Bei unserer Untersuchung der Anzeigewerbung hat sich Folgendes erwiesen:

a) die Dominanz der **verbalen Phraseologismen** (50,55%). Verbale Phraseologismen werden benutzt um abstrakte Dinge bildhafter und anschaulicher zu gestalten, zum Beispiel: Geo: «*Auf jeden Fall leicht zu merken, unverwechselbar und sehr anhänglich, denn ich möchte mit ihm auf die große Fahrt gehen*»; Joy: «*Bring mehr Licht in dein Leben. Coca-cola light*; Der Spiegel: «*Bundeswertpapiere bringen auf Touren*».

Zudem soll eine gewisse Familiarität und Vertrautheit hergestellt werden, da es sich um Formeln handeln, die auch in der Alltagssprache häufig benutzt werden.

b) Weiter folgen **adverbiale Phraseologismen** (29,18%):

Geo: «*Energie nach Maß*».

Geo: «*Stattdessen lesen Sie momentan entspannt und in aller Ruhe diese Anzeige...*».

c) **Substantivische Phraseologismen** sind mit 9,22% vertreten:

Geo: «*Zu Hause in meinen eigenen vier Wänden*».

Freundin: «*Mit T-DSL kein Problem!*».

Substantivische Phraseologismen treten nur selten auf, da sie vermutlich die Rezeption der Werbebotschaft nur durch fachsprachliches Vokabular erschweren würde, welches nur einer spezifischen Zielgruppe geläufig ist.

Ein ganz eigenartiger Typ der Modifikation, der auch häufig in den von uns analysierten Zeitschriften vorkommt, ist die Remotivation, eine semantische Modifikation, ohne formale Veränderung. In diesem Fall können Wortverbindungen auch in ihrer wörtlichen Bedeutung verstanden werden, was meistens durch das Bild gestützt und verdeutlicht wird, zum Beispiel:

Anzeigenteil für den Renault Twingo: «*...wie wir auch hoffen, dass Sie nie den Airbag zu Gesicht bekommen werden*».

Schlagzeile einer Anzeige für Verstärker von Blaupunkt: «*Für Leute, die gerne viel um die Ohren haben*».

Werbung der kostspieligen Hifi-Anlagen von T & A: «*Was ist der Preis des Ruhmes?*».

Lexikon: «*Bildung in Deutschland hat auch gute Seiten. 7360 um genau zu sein*».

Reiseveranstalter: «*Sie werden doch nicht baden gehen?*».

Wirtschaftsmagazin: «*Wir schreiben, womit sie rechnen müssen*».

In der Werbung von Seat liest man: «*Der neue Seat Leon. Hinterlässt Spuren*». Die phraseologische Bedeutung der Redewendung, die soviel, wie «ganz deutlich sichtbar sein» bedeutet, wird durch die eigentliche, wörtliche Bedeutung in den Hintergrund verschoben, bleibt aber weiterhin präsent. Diesen Effekt verstärkt zusätzlich das Bild vom neuen Seat Leon.

Ein weiteres Beispiel für die Remotivation ist die Werbeanzeige von «Frankfurter Rundschau»: «*Wissen, wo es lang geht. Schwarz auf weiß lesen, was Deutschland bewegt*». Auf dem Blatt ist das Schachfeld abgebildet, auf dem verschiedene Schachfiguren platziert sind. Analog zu dem oben genannten Beispiel wird hier die wörtliche Bedeutung der Redewendung pointiert, die mit Hilfe des Bildes noch deutlicher gemacht wird. Der zweite Teil der Anzeige «schwarz auf weiß lesen», was «schriftlich, gedruckt» bedeutet und als umgangssprachig markiert ist, bezieht sich direkt auf die Zeitung und wird dann wörtlich verstanden, was nicht weit von seiner idiomatischen Bedeutung liegt.

Oft verwendet wird das Prinzip, das die Assoziationsketten zwischen dem Bild und Text konstruieren lässt, wie z.B.: «*Lernen Sie jemanden kennen, der John Player Zigaretten raucht – vielleicht wechseln Sie zu Ihnen*». Das Bild zeigt eine Frau, die einen Reifen am Auto wechselt.

Ein besonderer Fall der Remotivation ist es, wenn der eigentliche Phraseologismus erstmal bestehen bleibt und der folgende Satz den Phraseologismus dann plötzlich wörtlich nimmt.

Rundfunkgebühren: «*Ich seh' schwarz. Ich weiß!*».

Auch bei diesem Sonderfall werden verbale, nominale, idiomatische Phraseologismen, intertextuelle Anspielungen, kommunikative Routineformeln etc. verwendet.

Ein besonderer Teil des Kapitels der vorliegenden Diplomarbeit wird dem Phraseologismengebrauch in Werbesprüchen oder Slogans gewidmet. Durch seine einprägsame sprachliche Gestaltung übernimmt der Slogan in den Werbeanzeigen die Funktion der Wiedererkennung der Marke. Es müssen viele Elemente zusammenwirken, damit ein guter Slogan sich entfalten kann. Prägnanz, Rhythmus, Reim, Lautmalerei, Gedächtnishilfe und Wortspiel sind nur wenige Elemente, die einen Slogan einem einmaligen und unverwechselbaren Ideenträger machen. Er soll ins Bild gesetzt und zum Klingen gebracht werden, um eigene Kraft zu beweisen [11, 45–48]. Aus diesem Grund werden die Werbesprüche meist in der Fernsehwerbung gebraucht, wo sie nicht nur akustisch, sondern auch visuell unterstützt und im Bewusstsein verankert werden. Slogans kommen weniger in Printmedien und im Radio vor. Wie die Studien festgestellt haben, sind die mündlichen Wiederholungen weniger überdrüssig als die schriftlichen. Bei den Slogans überwiegen eher die unmodifizierten Phraseologismen. Die verbalen Phraseologismen spielen in diesem Fall eine nichtigere Rolle im Vergleich zu den Werbetexten. Dies liegt daran, dass die Slogans aufgrund ihrer Kürze meistens syntaktisch reduziert sind und auf Verben und Prädikate verzichten. Dabei werden in den Slogans wesentlich weniger Phraseologismen, insgesamt ca. 10%, gebraucht als in den Schlagzeilen. Durch die starke Neigung zur Musterbildung ist die Grenze zwischen Phraseologismen in den Slogans sehr unklar. Aufgrund ihrer Prägnanz, Kürze und hoher Frequenz wirken Slogans an sich wie Phraseologismen und werden von Burger als «die gängigen Geflügelten Worte unserer Zeit» bezeichnet [2, 47].

Die «phraseologische Neigung» der Werbeslogans zeigt sich meist durch die oft beobachtete Tendenz zu «wandern». Die geläufigen Slogans werden von fremden Firmen übernommen und verändert weiter eingesetzt, wie z.B.: «*Neckermann macht's möglich*». Je nach Situation und Bedarf kann anstelle «Neckermann» jeder beliebige Name verwendet werden:

Nixon macht's möglich

Mao macht's möglich

Renault macht's möglich.

Analog zu den richtigen Phraseologismen können auch die Werbeslogans modifiziert vorkommen. Eine Anspielung auf den seit der Nachkriegszeit geläufigen Werbespruch von Neckermann findet man bei Toyotawerbung wieder: «*Sonderwunschlos glücklich. Nichts ist unmöglich*».

Leicht modifiziert wird auch der Slogan von Milka «*Die schönsten Pausen sind lila*» in der Werbeschlagzeile von R1-Zigaretten «*Die schönsten Werbepausen sind leicht*».

Da aber der Werbespruch für die Profilierung der Marke und des Produkts dienen soll und Individualität zu seinem Erfolgselement gehört, kann ein Slogan, der austausch- und nutzbar für verschiedene Namen und Branchen ist, kein guter Slogan sein.

Es werden in den Werbesprüchen sowohl die unmodifizierten, als auch spielerisch veränderte Phraseologismen eingesetzt. Die meisten unveränderten Phraseologismen in Slogans gehören zur verbalen, nominalen und adverbialen Gruppe:

– *Wir machen den Weg frei*

– *Behalten Sie den Überblick*

– *Das einzig Wahre*

– *Wirtschaft aus erster Hand*

– *Die klügere Zahnbürste gibt nach (der Klügere gibt nach)*

– *Und der Hunger ist gegessen (Die Sache ist Gegessen)*

– *Wünsche werden Wüstenrot (Wünsche werden wahr)*

– *Starker Rücken kennt keinen Schmerz (Ein Indianer kennt keinen Schmerz)*

– *Den Rest können sie sich sparen (Werbung einer Bank)*

– *Nie mehr den falschen Film (Fernsehzeitschrift).*

Ein interessanter Aspekt, worauf wir in diesem Kapitel noch eingehen möchten, ist die Doppeldeutigkeit der Werbeslogans. Die Werbenden verbinden sie oft mit Chancen und Risiken. Einerseits, sorgt die Doppeldeutigkeit für eine stärkere Aktivierung und bessere Einstellung des Empfängers. Wie die empirischen Untersuchungen belegen, ist die Einstellung zu den Werbesprüchen, die aus dem normalen Werbeklischee durch Humor oder Doppeldeutigkeit ausbrechen, positiver als die zu «normalen» Anzeigen. Außerdem erinnert man sich eher an neuartige und überraschende Werbungen als an langweilige. Um eine Werbewirkung zu erzeugen, dürfen die verstandenen Slogans nicht vergessen werden. Andererseits besteht die Gefahr des Blindwiderstands, wenn der Sinn und die Aussage des Slogans nicht verstanden werden.

Im Rahmen einer Studie, die 2004 von Dr. Stephan Feige, dem geschäftsführender Partner bei der St. Gallen Managementberatung AG, einem Spin-Off der Universität St. Gallen durchgeführt worden, wurden doppeldeutige Werbeslogans in deutschen Zeitungen und Zeitschriften gesammelt und vor allem nach der Ursache ihrer Doppeldeutigkeit analysiert. Es wurde festgestellt, dass doppeldeutige Werbeslogans überwiegend in Zeitungen oder Zeitschriften vorkommen, deren Leserschaft eher überdurchschnittlich gebildet ist. Der Anteil war besonders hoch in Wirtschaftszeitungen. Im Grunde werden nur drei Arten der Doppeldeutigkeit verwendet. Am häufigsten wird es mit mehrdeutigen Wörtern gearbeitet. Abgewandelte Redensarten und Phraseologismen tragen reichlich dazu bei. Weniger wird mit Eigennamen gespielt.

Durch den Artikel kristallisiert sich letztlich deutlich heraus, dass es unumgänglich für eine gute Werbekampagne ist, Sprache zu verwenden und diese gekonnt einzusetzen. Sprache unterstützt das möglicherweise eingesetzte Bild und kann dem Konsumenten helfend zur Seite stehen bei der Entschlüsselung der Werbung. Nur allein diese beiden Funktionen verdeutlichen bereits, inwiefern der Einsatz von Sprache in Werbekampagnen wichtig ist. Ohne die Verwendung der Sprache hätte wohl nur die Anzeigenwerbung eine potentielle Chance, auch dauerhaft existent zu sein. Doch auch diese bedient sich in hohem Maße der Werbesprache und setzt hierbei besonders auf Phraseologismen [2, 22]. Der Stellenwert phraseologischer Redewendungen in der Werbung ist nicht zu leugnen, im Gegenteil ist dieser Aspekt besonders herauszustellen. Phraseologismen tragen schließlich eine hohe Funktion in der Werbung und gern werden sie verwendet, welches wiederum beweist, wie wichtig diese sind und dass es zum Teil kaum möglich wäre, manche Werbungen ohne selbigen Einsatz gut zu vermarkten [6, 25].

Literaturverzeichnis

1. Balsliemke P. Der Kunde ist König! Zur Verwendung der Phraseologismen in der Anzeigenwerbung // Baur/Chlosta/Piirainen Wörter in Bildern-Bilder in Wörtern / P. Balsliemke. – Essen, 1999. – B.1. – 78 S.
2. Balsliemke P. Da sieht die Welt schon anders aus. Phraseologismen in der Anzeigenwerbung. Modifikation und Funktion in Text-Bild-Beziehungen. Phraseologie und Parömiologie / P. Balsliemke. – Essen, 2001. – B. 7. – 123 S.
3. Baumgart M. Die Sprache der Anzeigenwerbung. Eine linguistische Analyse aktueller Werbeslogans / M. Baumgart. – Heidelberg : Max Hueber, 1992. – 354 S.
4. Behrens K. Absatzwerbung / K. Behrens. Wiesbaden : Gabler, 1963. – 220 S.
5. Beniulienė Astutė, Kristina Ridzevičienė. Zur Modifikation von Phraseologismen in Werbetexten / Beniulienė Astutė, Kristina Ridzevičienė. – Berlin, 2006. – 195 S.
6. Burger H. Handbuch der Phraseologie / H. Burger, A. Buhofer, A. Sialm. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1982. – S. 192.
7. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1997. – 345 S.
8. Hagmann Silke und Daniela. Phraseologismen in der Werbung. Ein Unterrichtsbeispiel für Deutsch als Fremdsprache // Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung / Silke und Daniela Hagmann. – 1998. – № 33. – S. 45–64.
9. Hemmi Andrea. Es muß wirksam werben, wer nicht will verderben. Kontrastive Analyse von Phraseologismen in Anzeigen-, Radio- und Fernsehwerbung / Andrea Hemmi. – Bern, Berlin, Frankfurt am Main : Peter Lang, 1994. – 146 S.
10. Janich N. Werbesprache. Ein Arbeitsbuch / N. Janich. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1999. – 367 S.
11. Sowinski Bernhard. Werbung / Bernhard Sowinski. – Tübingen : Niemeyer, 1998. – 102 S.

Анотація. Реклама стала соціальним явищем зі своїми власними законами і правилами, оскільки проблема ринків збуту в суспільстві стоїть незвичайно гостро. Реклама «живе» під знаком масовості. Якість рекламного тексту не корелює з його літературними особливостями, а полягає в його здатності впливати на суспільство. Рекламний текст зазвичай складається з декількох слів, в яких сконцентрована ідея, якість товару, його оригінальність, найкращі умови продажу.

Ключові слова: реклама, фразеологізм, образність, компонент, мовний елемент, мова реклами, засіб реклами, фразеологічний вираз, рекламна індустрія.

Summary. The power of advertising is immense. Producers of commercial goods and services routinely pour vast sums into promoting their wares through the advertising media, knowing that a successful campaign can win them vital market share, and that failure to advertise effectively can have devastating results. The function of advertising is promotional; to draw our attention. In order to achieve this function it must reach its target audience, then capture that audience with a message that is both attractive and memorable.

From a linguistic point of view, the language of advertising must be informative, instructive, distinctive and persuasive. It must employ a style of language that will help in attracting people's attention and at the same time passing the information across. One of the linguistic devices used in advertising is the use of idioms. Idioms are used in advertisements because they are familiar to most potential customers in a society, where an element of an idiom is slightly changed or replaced by another word to create a pun and consequently a connection with a product.

Idioms are frequently used in commercial advertisements as a rhetorical device to promote a given product by creating humor, attracting the reader's attention and adding persuasive force to the message. They also reflect the cultural preferences and traditions of the country; therefore they can be fruitfully used for pedagogic purposes to raise awareness of the specific linguistic and cultural features of the foreign language.

The article discusses the use of idioms in advertisements by analyzing examples chosen randomly from the advertisements websites. It also discusses the concept of advertisements, the language of advertising and the use of idioms in advertisements.

Key words: advertising, phraseologism, imagery, component, language element, the language of advertising, advertising medium, phraseological unit, advertising industry.

Отримано: 26.02.2018 р.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЛІГІОГЕМ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ГАННИ КОРОЛЬ

Сьогодні як у зарубіжній, так і вітчизняній лінгвістичних парадигмах уже не викликає сумніву той факт, що конфесійний (в інших термінологіях – релігійний, богословський, сакральний) стиль має автономний статус у стильовій системі мови. Цьому значною мірою посприяло не лише активне поширення релігійної літератури серед носіїв мови, що, звичайно, позначилося на всіх мовних рівнях, насамперед, лексичному, а також і поява нових підходів до наукової об'єктивації зазначеного питання. Так, центр дослідницької уваги поступово переміщується з вивчення текстів Біблії та інших продуктів богослов'я (Дж. Стронг, Т. Коць, Н. Приходна, К. Яковенко) до студювання релігійної лексики, що функціонує в інших типах дискурсів (М. Навальна, О. Стишов, О. Тодор).

В українському мовознавстві найбільшу кількість досліджень релігійної лексики виконано на матеріалі художніх творів О. Довженка (див. праці Г. Баран), В. Лиса (див. праці А. Берестової), а також поезій Т. Шевченка (див. праці Г. Баран, Н. Бойко), В. Стуса (див. дисертацію Ю. Браїлко), Л. Костенко (див. праці Л. Марчук), Є. Маланюка (див. праці К. Гриньків, Н. Каторож), Д. Загула (див. праці Л. Бондаренко), Г. Пагутяк (див. праці Д. Гурської), Н. Стефурак (див. праці Н. Яцків) та ін. Однак тексти поезій Г. Король у зазначеному аспекті й дотепер ще не ставали об'єктом наукових зацікавлень попри те, що відповідні дослідження значно поглибили б розуміння про релігіогеми українського ментального простору та розширили б межі семантико-стилістичних інтерпретацій цих одиниць у художньому дискурсі. Остання теза, своєю чергою, вказує на актуальність пропонованої наукової статті.

Метою статті є виявлення та подальша семантична кваліфікація лексичних маркерів конфесійного стилю в художньому дискурсі Г. Король. Для досягнення окресленої мети вбачаємо за необхідне вирішення таких завдань: 1) виявлення лексичних маркерів конфесійного стилю в художньому дискурсі Г. Король та розподіл їх за лексико-семантичними групами; 2) визначення їхніх ознак та функцій.

Об'єктом дослідження обрано релігіогеми, що функціонують у текстах миколаївської поетеси Г. Король, а предметом, відповідно, – їхні лексико-семантичні особливості.

Джерельною базою роботи послужили такі поетичні збірки Г. Король: «Любов із присмаком ожин», «Сповідь білих троянд», «Чорнобривці. Вірші, поезії, новели», де налічується близько 550 текстів. Фактаж дослідження склав понад 100 релігіогеми (без урахування повторів).

У роботі використано описовий та аналітичний методи з метою логічного викладу теоретичних положень статті, а також методи компонентного та дистрибутивного аналізу, що прислужилися в реалізації практичних завдань досліджень, насамперед скерованих на встановлення лексико-семантичного статусу зафіксованих релігіогеми, їхніх ознак та функцій.

Як зазначається в наукових розвідках Ю. Браїлко, конфесійна (релігійна) лексика – це «окремий розряд лексичних одиниць, що характеризуються спільним стильовим значенням, яке, нашаровуючись на предметно-понятійний зміст, виступає компонентом загальної семантики та вказує на усталене вживання лексеми в конфесійному різновиді сучасної української літературної мови, тобто несе в собі додаткову «непредметну» інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально» [3, 6]. У художньому дискурсі Г. Король також наявні такі одиниці, серед яких до найчастотніших (мають понад 5 випадків уживання) зараховуємо такі: назви богів та святих; назви релігійних споруд та їхніх частин; номінації церковної атрибутики; назви свят та постів; найменування місць, які стосуються християнської віри; номінації абстрактних релігійних понять; назви таїнств Господніх; номінації дій у релігійній практиці. Проаналізуємо їх з урахуванням специфіки контекстуального вживання.

1. Назви богів та святих (лексеми: Бог, Господь, Всевишній, божество, Христос, Син, Миколай, ангел, Каїн, святі). Найбільш часто Г. Король використовує лексеми *Бог*: *Хто придумав, що він уже й Бога вище, І на Заповідях святих «Устави» пише?* [4, 8]. Ця релігіогема має й синонімічні номени: *Ти, Господь, Він, Всевишній: І дяка Тобі [Богу], що вистелюєш нам У завтра омріяні версти* [там само, 13]; *Господи, прошу: помилуй нас!* [там само, 10]; *Я наодинці з Богом Помолюсь Йому, Всевишньому. Нехай прощає...* [5, 13]. Вживає авторка й загальні культові номінації, наприклад: *божество: Ти – божество і ти моя спокуса, Ти в моїм серці – відгук землетрусу* [там само, 74].

Образ Діви Марії представлений лексемами *Матір Божа, Цариця небесна: Ті слова, що Матір Божа вмість почує* [5, 8], *Царице небесна! Ті цвяхи вбивали, Немов у тіло Христа* [4, 15].

До назв богів та святих належать лексеми: *Христос (Вас матері, як Христа, породили... [4, 16]), Син (Певне, мати моя просила У Тієї, чий Син – на віки, Щоб від лиха мене захищала, Щоб продовжила долі роки [5, 57]),* що складають синонімічний ряд найменувань Ісуса Христа; *Святий Миколай (Хай Миколай святий оберігає, Хранить тебе і захища в віках [6, 55]), Ангел (На кобзі сивий Ангел грає. Не струни він перебирає – Звучать під пальцями віки! [4, 28]).* До лексем, що стосуються біблійної тематики, уналежнюємо й антропонім *Кайн*, який авторка вживає для характеристики ліричного героя в таких рядках: *Та я простила – не Кайн я: Ні докорів, ні сумління* [5, 46].

Г. Король здебільшого не використовує загальних назв на позначення святих, апостолів, покровителів. Виявлено лише одну таку лексему – *святі (І всі святі її прощали, Їй все простилося відтепер* [4, 73]).

2. Назви релігійних споруд та їхніх частин (лексеми: церква, храм, дзвін, цвинтар). Центральними маркерами в цій групі є лексеми *церква* і *храм*. Як зазначає Н. Піддубна, «в сучасній українській мові назва *церква* (*церков*) також уживається на позначення споруди, в якій відбуваються культові дії християнства, особливо його православної та греко-католицької гілок. Ця лексема походить із давньогрецького *kyriakon* і, як і більшість давніх запозичень в українську мову, має значну кількість демінутивів (*церковця, церковка, церковиця, церквиця, церквичка, церківка*) та діалектних варіантів (*цирков, цирква, церкова*)» [9, 7]. Однак зазначена лексична одиниця та й лексема *храм*, як показав аналіз, функціонують в інтимних рядках, що пов'язані зі спогадами, мріями, позитивними емоціями: *Перед тобою – в храмі, З вуст зліта: Я захищусь тобою, бо кохаю... [6, 33], Церква стояла у центрі села – Лики святих дивилися в душі... [4, 15].*

У лексико-семантичній підгрупі – частини релігійних споруд, – найбільш уживаною виступає лексема *дзвін*. Це слово є яскравим прикладом поляризації членів семантичної опозиції, адже набуває нової стилістичної семантики. У «Тлумачний словнику української мови», що в 11-ти томах, подано таку дефініцію слова *дзвін*: «Ударний сигнальний підвісний інструмент, звичайно із сталі або бронзи, у вигляді порожнистої, зрізаної знизу груші, в середині якої підвішений ударник (серце)» [10, 264]. Своєю чергою, Г. Король подає його у значенні правічного образу християнського духу – церковної дзвіниці, яка скликає мирян на службу до церкви, вводячи семантику слова-символу України: *Я проростаю з твого серця, Україно, Церковним дзвоном, співом солов'я* [4, 6].

Ще однією сакральною лексемою можна вважати слово *цвинтар*. Хоч цвинтар не є частиною релігійних споруд, проте має безпосереднє відношення до території культових споруд. У проаналізованих поезіях ця лексема функціонує в контексті, який виражає пряме призначення цього місця: *Завозять мертвих на цвинтар – Людиноньку до людиноньки* [4, 19].

3. Номінації церковної атрибутики. Окрему підгрупу цієї лексико-семантичної групи складають слова, що позначають церковне начиння та предмети необхідні для проведення богослужінь. Г. Король активно використовує цю лексику насамперед у збірці поезій «Любов із присмаком ожин». Наприклад: *Ікони – убили, горох на парпеті сушать; А ви – розп'яття із Ним під ноги; Замість хреста – гілку верби над грудьми посадить...; У діток вдовиних очі – мов свічечки, Мов живі трени жовтим тілом світяться* [там само, 20]. Лексику цієї семантичної групи представлено такими словами, як *розп'яття, ікони, хорогви, хрест, свічки, труни, домовина* тощо.

4. Назви свят і постів (лексеми: Івана Купала, піст, скоромний). Івана Купала (Купайла) – одне з головних свят календаря слов'ян, що припадає на Різдво Йоана Хрестителя. Здавна це свято мало язичницький характер. У народі існує багато вірувань та легенд, що пов'язані з діями в ніч на Івана Купала. Г. Король представляє сакральну семантику назви цього свята такими рядками: *На Івана, на Купала, Щастя-долі попрохала* [6, 81], передаючи таємничий характер свята та акцентуючи, що ця ніч є священною.

Лексему *піст* та пов'язану з нею лексему *скоромне* Г. Король подає в абсолютно поляричних за семантикою контекстах. Описуючи свої інтимні почуття, поетеса порівнює піст із періодом самотності у своєму житті: *Бо «піст» наклав свою печать – І лине день, і ніч зітхає, Що мусить тихо спочивать, Чи довго ще – й сама не знає, У тій свитині – журний зміст, За дні веселоців – розплата. Чекаю сонця, марю святом, А всюди – тиша, спокій. «Піст»... [5, 126].* Слово *скоромний* має таке значення: «...виготовлений з м'яса або молока та заборонений церковними правилами для вживання у пісні дні» [10, 301]. У творі «Як довго «постує» душа» Г. Король надає цьому слову семантики специфічного інтимного характеру: *Скоромне сховане чомусь – І час пройшов, і збігло літо, То ж і ні в гречку, і ні в жито Ускочить, певне, не візьмусь* [5, 126].

5. Найменування місць, що стосуються християнської віри (лексеми: Голгофа, Почаїв). Найбільш уживаною в поетичному мовленні Г. Король є оронім *Голгофа*, що вживається як символ і позначає близькі авторці поняття, які символізують страждання, випробування, терпіння Ісуса

Христа: *Вас матері, як Христа, породили, Тільки Він за вас – на Голгофу, А ви – розп'яття із Ним під ноги* [4, 16]. Художнє призначення цього слова посилюється експресивно-смісловим навантаженням рядків поезії.

Не менш активно авторка вдається до вживання астіоніма *Почаїв*. Це місто відоме в Україні та за її межами Почаївською Лаврою – чоловічим монастирем та місцем паломництва багатьох православних мирян. Г. Король також пише про паломницький шлях дорослішання світогляду. Ймовірно, що поетеса, відвідавши Почаївську Лавру, остаточно сформувала свій світогляд, визначила мету та сенс свого життя. Вона пише: *«Шлях від дитячих забав у Почаїв, Бо відкрився світ»* [5, 13]. Уважаємо, що серед назв географічних об'єктів група топонімів-біблейзмів, до якої увійшли астроніми та омоніми, становить окрему лексико-семантичну групу, одиниці якої репрезентують денотативне значення з певними конотативними напашаруваннями.

6. Номінації абстрактних релігійних понять (слова та словосполучення: безсмертні душі, молитва, святиня, оберіг, знамення, ество, кара небесна, спокуса, душа, гріхи, смерть, покора, чарівне зілля, віра, відречення-прокляття). Варто сказати, що в цій групі функціонують переважно загальноновживані слова, що виражають загальнолюдські поняття та уявлення про релігію. Це, зокрема, засвідчують такі рядки: *Дай, Господи, сили тому, хто знеміг, Дай віри тому, хто безсилий* [4, 13], *І прости гріхи нам в котрий раз! І народ мій просвіти!* [там само, 10]. У цьому контексті також додамо, що саме принципом абстрактності релігія відрізняється від інших соціальних інститутів та світоглядів, для яких будь-який ідеал виражено об'єктивно, поза межами об'єкта він не існує та є лише елементом теорії, продуктом людського розуму, фантазії.

7. Назви таїнств Господніх (лексеми: хрещення, причастя, сповідь, каяття, прощення, благословення). Найчастотнішими в межах цієї групи є лексеми хрещення та причастя, решта – має дещо рідкі випадки вживання. Наприклад: *сповідь* (*Все твоє серце, мій любий, сказало – Сповіддю білих троянд* [5, 14]), *каяття* (*Ношу в собі не брилу каяття – щасливий гомін... [там само, 127]*), *прощення* (*Відшукати б скоріше єдину у світі дорогу, На якій Ти прощенням і щастям засяєш мені* [4, 90]), *благословення* (*До небес звернімося ми, Щоб благословення Божого дістати... [там само, 10]*).

8. Номінації дій у релігійній практиці (лексеми: прелюбодіяти, грішити, проклинати, гинути, вмирати, молитися, вірити). Ця лексико-семантична група найширше представлена в поетичному дискурсі Г. Король (нараховано понад 30 лексем). Серед маркерів цієї групи є слова як із негативною, так і позитивною конотаціями.

Негативну конотацію мають такі лексеми, як *прелюбодіяти* (*І на Заповіді вже наплювати: Прелюбодіяти і убивати* [4, 16]), *грішити* (*А та – сміялась, солодко грішила І падала у клуні на сіна* [5, 128]), *проклинати* (*Не прокляніть. Не плюньте мені вслід* [6, 77]).

До окремих лексико-семантичних груп можна уналежнити також слова, що позначають місце потойбічного життя – лексеми *рай, пекло* тощо. Г. Король використовує синонімічний ряд на позначення номена *рай* (*едем, піднебесся, небеса*), щ підтверджують такі рядки: *Ви – справжній, а не вигаданий рай* [там само, 37], *Однім – хатинки, де прості лаштунки, Для інших – хризолітовий едем* [там само, 86], *І все це нагороджене красою, Яку дали у спадок небеса* [там само, 37]. Функціонування лексеми *пекло* відзначається наявністю словотвірних рядів: *У ними ж створюваному пеклі* [там само, 17] та *І німіли вуста мої, Під пекельним вогнем палали...* [там само, 74].

Негативну семантику Г. Король надає номінаціям релігійного характеру, що позначають певних осіб, наприклад: *ворожбити, грішниця, служителі церкви*. Це репрезентує, наприклад, такий контекст: *Ворожбити, це ви, це ви У букети мої рвали квіти, Сон ранковий пускали з гаїв, Щоби чарами отруїти* [6, 74], *Служителів церкви людиці малювали з рогами* [там само, 16].

Релігійної семантики надано також і загальноновживаним словам *крила, ягня, яблуко, ребро*. Попри те, що зазначені лексеми не мають наскрізного релігійного субстрату, все ж вони наявні в текстах Біблії, через що Г. Король також наділяє їхні денотати сакральним спрямуванням: *Я з твого ребра, тож я – твоя* [5, 123], *І яблуко червоне (Спокуси а чи згуби) Тримаю на долоні...* [4, 50] тощо.

Отже, релігією збагачують поетичні тексти Г. Король урочистістю, піднесеністю, надають їм сакрального змісту, що в цілому збігається із функціями лексем власне релігійних текстів. За нашими спостереженнями, введення до поетичних текстів назв богів та святих, а також назв таїнств Господніх, а також назв релігійних споруд та їхніх частин, номінацій церковної атрибутики, назв свят та постів, найменувань місць, що стосуються християнської віри, номінацій абстрактних релігійних понять, номінацій дій у релігійній практиці, безумовно, забезпечують реалізацію т. зв. функцій сакралізації змісту, проте більшою мірою все ж скеровуються на стислість урізноманітнення текстової тектоніки шляхом синтезу конфесійного та художнього стилів.

Перспективу подальших наукових розробок убачаємо в дослідженні релігієюм художнього дискурсу Г. Король у психолінгвістичному аспекті.

Список використаних джерел

1. Бойко Н. І. Лексичні елементи конфесійного стилю як засіб експресивності поезії Тараса Шевченка / Н. І. Бойко // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». – К., 2000. – Вип. 9 : Філологія. – С. 55–60.
2. Бондаренко Л. Релігійно-християнська лексика в поезії Дмитра Загула / Л. Бондаренко // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5–6 жовтня 2000 р. – Львів : Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 289–292.
3. Браїлко Ю. І. Вплив конфесійного стилю на поетичне мовлення Івана Гнатюка: лексико-семантичний аспект [Електронний ресурс] / Ю. І. Браїлко // Збірник наукових праць Полтавського держ. педагогічного університету ім. В. Г. Короленка : Філологічні науки, 2010. – Вип. 3 (6) : Філологічні науки. – С. 84–91.
4. Король Г. І. Любов із присмаком ожин / Г. І. Король. – Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2013. – 224 с.
5. Король Г. І. Сповідь білих троянд. Поезія (вибране) / Г. І. Король. – Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. – 140 с.
6. Король Г. І. Чорнобривці. Вірші, пісні, новели / Г. І. Король. – Миколаїв : РАЛ-поліграфія, 2009. – 126 с.
7. Осінчук Ю. В. Історія богослужбово-обрядової лексики української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Юрій Васильович Осінчук. – К., 2008. – 22 с.
8. Павлова І. Г. Слово як семантико-функціональна одиниця в структурі української проповіді : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ірина Григорівна Павлова. – К., 2005. – 19 с.
9. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Віталіївна Піддубна. – К., 2000. – 19 с.
10. Словник української мови : у 11 т. / [ред.-упоряд. Білодід І. К.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню релігієм як концентрів поетичних творів Ганни Король. Із цією метою лексеми конфесійного стилю розподілено за лексико-семантичними групами, визначено їхні ознаки та функції, що дало підстави зробити висновок про особливості художнього мислення поетеси.

Ключові слова: лексика, конфесійний стиль, лексико-семантичне поле, концепт, текст, релігігема.

Summary. The article is devoted to the problem of exploring the markers of religious vocabulary in the poetic texts by Anna Korol. These texts have not yet been the object of fundamental research in modern linguistics in this aspect. To achieve this goal, the author fixes the markers of religious style on the lexical and semantic level of poetry, distributes them into groups according to semantics and determines their specific features and functions.

The author conducts research on the material of three poetic collections by Anna Korol, in which more than 100 religiogems are recorded.

The analysis helped to divide religiogems, which have more than 5 cases of use, into 8 lexical and semantic groups. There are names of gods and saints (God, Lord, Christ, Son, Angel), names of religious buildings and their parts (church, temple, bell), names of church attributes (icon, cross), names of holidays and posts (Ivan Kupala, post, names of localities (Golgotha, Pochayv), names of abstract concepts (prayer, amulet, heavenly punishment), names of sacraments (christening, sacrament) and actions (sin, pray). The author refers the words «paradise» and «hell» to a separate lexical and semantic group. In addition, the author draws attention to the fact that commonly used words (wings, lamb, apple, rib) can have sacral semantics, and words that denote people (ministers of the church) have a negative halo.

With the help of a quantitative analysis, the author determined that the lexical and semantic group «Names of Actions in Religious Practice» is the most dynamic group. The lexical and semantic group «Names of Locations» is the least dynamic group.

The author has established that the words from these groups perform the functions of sacralizing the meanings of poetic texts and the stylistic diversity of their tectonics through the synthesis of religious and artistic styles.

Key words: vocabulary, confessional style, lexical-semantic field, text, religious vocabulary.

Отримано: 28 січня 2018 р.

ТЕКСТИ СХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ ПОЧ. ХХ СТ. ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ ДИНАМІКИ

Дослідження подільського мовного ареалу розпочалося у ХІХ ст. і характеризувалося першими спробами лінгвістичного осягнення говору. Відомі розвідки – це невеликі статті, присвячені здебільшого аналізу зафіксованих авторами фонетичних, граматичних і лексичних особливостей окремих говірок сіл Бодачівки, Монастирського, Кобилівки, Пахутинець, Могильної, Пановець, Старої Ушиці та Писарівки колишньої Подільської губернії. Їх автори – Г.К. Голоскевич [2], О.І. Сорочан [6], В.М. Отроковський [3], Б.М. Яцимирський [8], Є.К. Тимченко [7], Є. Рудницький [5] – визначили приналежність досліджуваних говірок до певного наріччя, окреслили їх мовні особливості переважно фонетичного рівня.

Уже в той час мовознавці усвідомлювали евристичну цінність зв'язних текстів – зразків діалектного мовлення, а тому окремі дослідники подавали після словників лексики говірок також тексти живого мовлення подолян, використовуючи фонетичну транскрипцію [4, 6].

Цінною для мовознавців, насамперед діалектологів, залишається праця О. І. Сорочана «Описание говора с. Монастырского Подольской губернии», сьогодні Монастирське (раніше *Марксове*) – село в Немирівському районі Вінницької області.

Мета нашої статті – зіставити описані риси східноподільської говірки, виявлені у текстах, записаних на Поділлі на початку ХХ ст., із даними початку ХХІ ст., що дасть змогу простежити динаміку говору.

Перед тим, як аналізувати говірку с. Монастирського, О. І. Сорочан вважає важливим подати короткі відомості з історії села, зокрема описує його розташування: «Монастырское входит въ предѣлы Брацлавскаго уѣзда; расположено на правомъ берегу р. Буга и отстоитъ отъ г. Брацлава на разстояніи 3 верстѣ, а отъ мѣстечекъ Немирова и Тульчина – 18 верстѣ» [6, 248], з'ясовує дату виникнення цього населеного пункту, підкреслює, що «населеніе состояло издавна изъ малороссовъ, какъ видно изъ фамилій тѣхъ или другихъ церковныхъ дѣятелей», називає кількість дворів, види діяльності місцевого населення.

Зауважимо, що вже у той час дослідник розумів важливість будь-якої інформації про можливі впливи на говіркове мовлення, тому зауважує, що хоч у Брацлаві є «великорусская колонія, такъ называемая *кацапска слобода*», але місцеве населення «держится въ сторонѣ отъ колонистовъ, не вступаєтъ съ ними ни въ какіе сношенія», і тому таке сусідство не впливає на мову селян [6, 249]. Однак, на його думку, на місцеву говірку впливає близьке розташування міста, що змушує «жителей его вступать въ тѣ или другіе отношенія съ городской и *бюрократической интеллигенцией*, говорящей по русски» [6, 249]. У ролі респондентів виступали люди неписьменні, зазвичай це були люди похилого віку або діти, які не відвідували школу.

Особливу увагу у своїй розвідці О.І. Сорочан надає описові фонетичних особливостей говірки, зокрема детально охарактеризовано голосні.

Голосний *a* якихось особливих вимовних відтінків не має, однак дослідник підкреслює: 1) появу вторинного *a* на місці очікуваного *o*: *bahac'ko* (багацько), *bahač* (багач), але *bohati* (богатий), *molodec'* (молодець); 2) деколи *a* може переходити в *e*: *ŷderyla* (вдарила), *děi* (дай).

Варіативність побутування в мовленні носіїв говірки має голосний *u*, який: 1) може бути на місці давнього *u* (позначається *y²*); 2) на місці діалектного *u* після губних і *l*; 3) під наголосом і в ненаголошеній позиції. У досліджуваній говірці до *u* наближається ненаголошений *e*, який чітко вимовляється лише під наголосом: *sy^elo* (село), *ry^ebro* (ребро), а в позиції після африкат *č* і *дж* голосний *e* наближається до *u* незалежно від наголосу: *žy^ery^elo* (джерело), *čy^ery^eda* (череда). Середньо-передній *u* (позначається як *y³*) чується на місці давнього *i*, після *шиплячих*, *s*, в *інфінітивних формах* та у *флексіях прикметників*: *šy³roko* (широко), *sy³dity³* (сидіти), *bihaty³* (бігати), *n'ity³i* (німий).

Голосний *i*, що походить із *ѣ*, як зауважує О.І. Сорочан, завжди пом'якшує попередній приголосний, а голосний *i*, що походить з *o* та *e*, не завжди пом'якшує попередній приголосний, хоч обидва відтінки можна спостерігати в одних і тих самих інформантів. Початковий *i* з *ѣ* завжди розвиває *ŷ*: *jixaty³* (їхати). Дослідник зафіксував, що деколи на місці *i* з *ѣ* під наголосом чути *é* середнього ряду *věčno*, *z'vēr*, *l'ět*, хоча одночасно з цими вживані й форми з *i*. Це явище пояснюється впливом міста.

Поряд із давнім *i* в говірці с. Монастирське трапляється *i* вторинного походження, діалектне, з основного на *-ий* у називному відмінку однини прикметників, за умови, що останній склад

ненаголошений, наприклад: *žy³vyi* (живий), *n'imy³i* (німий), *s'l'py³i* (сліпий), *durny³i* (дурний) – і паралельно: *jasni* (ясний), *krasni* (червоний), *čorni* (чорний) та ін. Такий *i* ніколи не пом'якшує попередній приголосний, а поява його пояснюється стягненням *ii*.

Зафіксовано, що на той час голосний *e* переднього ряду був лише йотованим, чітко чувся лише в наголошеній позиції, тому завжди звучав напружено: *jê*, *s'mijêc'a*, *vpjêc'a*. Ненаголошений *je* переходить у *ju* або в *ji*, залежно від позиції цього складу. У складах закритих, некінцевих, чітко чулося *ji*: *py²tajic'a*, *dyvujic'a*, а в складах відкритих, кінцевих, вимовляли *y*, наближене до *e*: *s'p'ivajy^e*, *xy²tajy^e*. На початку слова ненаголошений *je* переходить у *ji*: *jimu*, *jivanheliyu*, *jilena*.

Завершуючи аналіз голосних, О.І. Сорочан звертає увагу на спорадичний перехід звука заднього ряду *o* в *y*, що відомий усьому українському наріччю, зокрема: 1) у дієслівних основах: *kipuvaty³*, *turhuvaty³*, *šanuvaty³*; 2) у давальному відмінку особових займенників: *tub'i*, *sub'i*; 3) у словах типу *jabluko*, *topura* (ручка). Середній звук між *o* та *y* – *y^o* дослідник зафіксував у зменшено-пестливих дієслівних основах: *spatuⁿ'katy³*, *jistuⁿ'katy³*.

Аналізуючи приголосні, О.І. Сорочан вказує на те, що в аналізованій говірці приголосні губні можуть бути як твердими, так і м'якими: *b'ib*, *m'is'jac'*, *p'ira* – *py²ro*, *boby²*. Окрім того, *в* і *ф* завжди губно-зубні. Приголосний *ф* чується на місці *хв*: *f'ist*, *fyl'a*, *faly³ty³s'*. Окрім того, *ф* перейшов у *х* в слові *kartoxl'a*. Плавні *p* та *л* у мовленні носіїв говірки можуть бути тяж або твердими, або м'якими: *l'ito*, *l'udy³*, *loška*, *latka*.

М'який *p* виявлено перед *i* незалежно від його походження з *o* чи з *ѣ*: *r'ička*, *r'ik*, *r'itky³i*. Давній м'який *p*, як зауважує О.І. Сорочан, ствердів і не відрізнявся від твердого: *cara*, *bura*, *morá*.

Аналізуючи африкати, дослідник підкреслює, що: 1) *ц* буває твердим і м'яким: *c'óc'a* (цяця – тітка), *c'vax*, *c'ác'a* (цяця – іграшка) – *cérkva*, *cy⁶bér*, *cáca* (цяця – іграшка); 2) кінцевий *ц* у суфіксі *-ць-* завжди звучить м'яко: *kupéc'*, *horobéc'*, *k'inec'*, *s't'iléc'*; 3) *ч* середній між твердим і м'яким: *č'orni*, *č'ort*, *č'udo*, *č'árka*, однак у позиції перед *i* *ч* вимовляється м'яко (*č'*): *véc'ir*, *č'ijá*, *č'ir'in'* (піднебіння); кінцевий *с* зберігає м'якість: *šos'*, *kolý²s'*, *jaky²s'*, *xtos'*.

Задньоязиковими *г*, *к*, *х* бувають лише у сполученні з голосними заднього ряду *а*, *о*, *у*, а в поєднанні з іншими голосними вони наближаються до середньоязикових, перед *i* – пом'якшуються: *k'it*, *k'il'išok*, *x'iba*. У говірці с. Монастирське спостережено тенденцію до витіснення у запозичених словах звука *г* (*g*) звуком *з* (*h*): паралельно *ganok* і *hanok*, але замість *gaz* (керосин) лише *has*. Гортанний *з* (позначається *ħ*) у середині слів перед голосними і між голосними є дзвінком (*zħory*, *zħornûv*, *dóbroħo*, *čúžóħo*), а в кінці слів і перед глухими вимовляється глухо і навіть асимілюється у *х* (*ber'ih^x*, *por'ih^x*, *b'ixty*, *moxty*). Особливістю аналізованої говірки дослідник вважає протетичний *з* перед голосними: *ħobora*, *ħopikûn*, *ħovês*, *hatamán*, *hant'in*, *hyl'ko*, *ħûmni*, щоправда перед голосним *у* частіше трапляється *в*: *vûmni*, *vuxo*.

Після *м* приголосний *й* змінюється в *н'*: *mn'aso*, *mn'atka*, а після *л* та *в* переходить у *л'*: *dy^ery^ejl'ana*, *zdrojil'a*, що є однією з визначальних рис подільського говору [1, 217].

У праці О.І. Сорочан також проаналізував випадки асимілятивних змін у групах приголосних, зокрема він виявив випадки переходу глухих у дзвінки та дзвінких у глухі в середині слів (у кінці слів приголосні не змінюють своєї якості): *kaska*, *t'áško*, *dub*. Характерною для говірки с. Монастирське є асиміляція за м'якістю: *s't'il*, *ros't'áty*, *c'v'it*.

Прикметною рисою аналізованої говірки є відсутність подвоєння приголосних в іменниках середнього роду II відміни у позиції після голосних перед давнім закінченням *-ьк*: *vis'il'a*, *z'ila*, *nas'in'a*, *svátan'a*. Подовжуються приголосні лише у випадках асиміляції (*s'm'ijú^ca*), у словах *-l'aty³* (лити), *trêt'oho* та у флексіях прикметників із суфіксом *-н* (*skl'añe*).

Приголосний звук *з* в аналізованій говірці витіснений дифтонгом *з*: *zêrn'atu*, *zêrkalo*, *zy^elêni*, *z'v'ir*. Африката *ж* трапляється на місці давнього *ж*: *žy^erylo*, *bžoly*.

Серед морфологічних рис східноподільської говірки О.І. Сорочан виділяє (подамо найголовніші): форму орудного відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на *-ом* (*kupc'om*, *tes't'om*); форму родового відмінка множини іменників жіночого роду I та III відміни на *-ів* (*nohiŷ*, *rados't'iŷ*, *počiŷ*); форму орудного відмінка однини іменників IV відміни на *-ом* (*poros'om*, *tyl'om*); залишки форм двоїни у неістот (*dv'i ruc'i*, *try noz'i*); паралельне вживання прикметників *l'it'n'oho* – *l'itnoho*, *syn'oho* – *synoho*; вживання прикметниково-прислівникового суфікса *-iuch-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-iuh-* (*jas'n'išči*, *dobr'išči*); у числівниках *двадцять*, *тридцять* з'являється *й* між двома складовими (*dvaic'it'*, *tryčit'*); числівники *двісті*, *триста*, *чотириста* (*štyry^esta*) не відмінюються; числівник *сто* в орудному відмінку має форму *stoma*; у дієслівних формах 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни [ð], [m], [z], [c] не чергуються з відповідними шиплячими (*voz'u*, *mas't'u*, *xod'u*); для дієслів 3-ої особи однини і множини теперішнього часу і 2-ої особи множини наказового способу характерний стверділий кінцевий [m'] (*xódyt*, *prosy^t*, *xod'it*, *pros'it*); для минулого часу характерною є форма з *емь* (*paslys'mo*, *paslys'ty*, *hrilys'mo*, *hrilys'ty*), яка може вживатися й окремо від дієслова

(*ўжет зробула, тус'то ходулу*). Виявлено також творення давноминулого часу дієслів за допомогою дієслова *бути* (*ja buў robuў, žuў buў, bivuvs' posuў*); майбутній час дієслів твориться аналітично за допомогою дієслова *бути*, яке додається не лише до інфінітива, а й до форми минулого часу (*budu xoduў i budu xoduў*); частка *ся* може стояти окремо від дієслова (*ja s'a zabuў*).

Отже, у праці О. І. Сорочана можемо виокремити низку діалектних рис, що є визначальними для подільського говору і збереглися до сьогодні. Про це свідчать, зокрема, записи текстів сучасного говіркового мовлення, які здійснені на території східноподільських говірок – с. Ходаки Барського району, с. Івча Літинського району, с. Вербоivecь Мурованокурілоvecького району Вінницької області:

1. Заміна *о* звуком *у* внаслідок нерозрізнення в ненаголошеній позиції: *л'ала по^умийі / а йак мала / то ше і сирватку // по^утом до^уїла корову / видо^уїне^у молоко ц'їдила і пошт'ї їс'о здавала ў молочарн'у* (4).

2. Перехід *а* в *е*: *м'її вуйко буў хаз'ейін на їс'о се^ало // поратки ў него були скр'іс' (1); надвор'ї тоже чистота і порадоk // штахети їс'ї йїдна ў йїдну / слупчики р'їўн'ун'к'ї // под'їр'е замете^{не} / по^нїд^м забором скр'іс' с'пориш* (1).

3. Уживання *ф* на місці *кв, п, х*: *м^н'ала картофл'ї / л'ала по^умийі / а йак мала / то ше і сирватку* (4); *йак т'іл'ко зе^мл'а прогр'ивалас' садили картофл'ї / по^том по картофл'ах рос'ївали бураки // ф'асол'у садили п'їд^м сапу тоже^у по картофл'ї* (1); *це мам'ї пове^зло ше / шо вони вим'їнали мален'ку торбинку муки / але в'їдала за н'у своїу здорову сину фустку* (3). Зауважимо, що водночас помітним є зворотний процес – вживання словоформ із [*хв*] замість [*ф*]: *в'їн шохве^ром буў чи шо / цеї Коч^лмарс'киї* (5).

4. Твердість *р* перед голосними: *скр'іс' сал'ї тре^у спраўл'ати^с' / і на город'ї / і ў хат'ї / і коло худоби^е // ўставала рано / ішла до корови / ви^чи^шчала в'їд^м нейі / давала йїсти свїн'ї // свїн'ї терла бураки* (4); *йакшо гїл'аку кинути на град^мку з вог'їрками / то вони дуже^у гарно ўрод'ат* (2).

5. Стягнення приголосних в іменниках середнього роду: *йак начнец'а л'їто / то роботи було і було // то сапан'а / то п'їдгортан'а / а то жук'їў тре було к'їл'ка раз кропити* (4); *шо йїли / дїтино / шо йїли // жолуд' / бурачин'а / жом йїли* (6).

6. Твердість кінцевого *т* у дієсловах 3-ї особи однини і множини теперішнього часу і 2-ї особи множини наказового способу: *робила йа дуже^у т'ашко / їс'у ж'їз'н' сапала бураки // то поле^у так далеко / пока д'їдеш / ўже ноги бол'ат / а ше норму тре висапати* (4); *йакшо гїл'аку кинути на град^мку з вог'їрками / то вони дуже^у гарно ўрод'ат* (2).

7. Вставні приголосні *л, н* після губних: *м^н'ала картофл'ї / л'ала по^умийі / а йак мала / то ше і сирватку* (4); *помн'у / шо трохи мама брали варену мн'ату картошку / кри^чшили лис'т'а лободи і це їс'о притрїшували трошки мукою* (3).

8. Протетичні *г, в* перед голосними: *а шеж^у хт'їлос' хот' пом'їдор'їў чи вог'їрк'їў заквасити // вече^ром робота йїдна і та сама* (4); *город^м вуйко садиў ран'ше^у їс'їх // в'їн н'їколи не^у шукаў коней / шоб^н в'рати / а с'їкопуаў їс'ої город^м п'їд рїс'кал'* (1); *йакшо гїл'аку кинути на град^мку з вог'їрками / то вони дуже^у гарно ўрод'ат* (2); *шеї в'їн буў шос' на йїдно гоко бануватиї / не^у бачиў на йїдно гоко* (5).

9. Форма орудного відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на *-ом* замість нормативної *-ем*: *д'їўки с'п'ївали п'їсен' / а сам'ї с'л'м'їл'ї тоже^у пробували скакати над^м вог'н'ом* (2).

10. Відсутність чергування *д, т, з, с* із відповідними шиплячими у дієслівних формах 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни: *йа там часто ви^ход'у / тако трошки по^сид'у соб'ї* (5).

Інші риси говіркового мовлення с. Монастирського, які зафіксував та описав О.І. Сорочан, на обстеженій території Вінницької області не виявлено, однак вони характерні для інших населених пунктів Західного Поділля, наприклад (наведемо лише деякі):

1. Твердість кінцевого *ц*: *а д'їўчата йшли до^удому // хлопц'ї / хто дружиў с хлопце^м / то хlope^ц провожаў йї ішли до^удому* (7); *свин'ам треба було варити йїсти / варили / ми варили барабол'у свин'ам таї каш'ї йакойіс' / таї гон'дували // р'їзали / закрївали / ну тушонки таї с'мале^ц мали св'її / так жили* (7).

2. Уживання прикметниково-прислівникових суфікса *-ишч-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-иш-*: *самогуб^нц'їў на ц'винтар'ї не^у ховали / йїх Боже борони було на ц'винтару / ў сторон'ї на вокоп'ї / у кожного дїтина мила / то ўже йак ў боугат'їшчого поховали / а по^тому йак у б'їдн'їшчого / то шо ўже ховати на вокоп'ї / ну то у нас ховаїут* (8).

3. Форма родового відмінка множини іменників жіночого роду I та III відміни на *-ів*: *вони / так'ї воч'ї ў них були чирвон'ї / вони ни спали багато ноч'їў / а йїсти йак хт'їли // барабол'у варили ў шарлупах і йїм ше і того мало було* (9).

Отже, аналіз фіксацій структури говірки у різні часові зрізи дає можливість визначити мовні явища, які не зазнали змін, а також ті, що змінилися функціонально.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – Київ : Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Голоскевич Г. К. Описание говора с. Бодачевки (Колодиевки) Ушицкого уезда Подольской губернии / Г. К. Голоскевич // Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности АН, 1910. – Т. 14. – Кн. 4. – С. 106–131.
3. Отроковський В. М. Малорусский говоръ села Кобылевки, Подольской губ., Брацлавскаго уѣзда / В. Отроковський // Известия Отделения рус. языка и словесности Акад. наук. – Москва, 1915. – Т. 19. – С. 30–94.
4. Подільський говір : бібліографічний покажчик / Уклад. І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. – Вінниця : «Планер», 2013. – 141 с.
5. Рудницький Є. М. Діалекти Уманщини (Заг. характеристика) / Є. М. Рудницький // Гуманщина : краєзнавчий збірник. – Умань, 1927. – С. 190–205.
6. Сорочан А. И. Описание говора с. Монастырсакаго Подольской губернии / А. И. Сорочан // Известия отделения русского языка и словесности императорской АН. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. XVII., кн. 4. – С. 248–260.
7. Тимченко Є. К. Властивості говірки с. Пахутинець і с. Кременної Проскурівського пов., Подільської губ. (По записах Сергія Веселовського) / Євген Тимченко // Записки Укр. наук. т-ва в Києві. – Київ, 1908. – Кн. 1. – С. 88–93.
8. Яцимирський Б. М. Описание говора Старой Ушицы Подольской губернии / Б. М. Яцимирський // Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской АН. – Петроградъ, 1915. – Т. XCIV. – № 4. – 16 с.

Список інформантів і населених пунктів

Вінницька обл.

1. Басюра Володимир Макарович, 1930 р. н., освіта – 4 кл., с. Ходаки Барського р-ну.
2. Кирковська Фаїна Василівна, 1935 р. н., освіта – 7 кл., с. Ходаки Барського р-ну.
3. Купецька Тіна Петрівна, 1939 р. н., освіта – 7 кл., с. Ходаки Барського р-ну.
4. Таращук Світлана Василівна, 1929 р. н., освіта – 4 кл., с. Ходаки Барського р-ну.
5. Паращук Ганна Гаврилівна, 1918 р. н., неосвічена, с. Івча Літинського р-ну.
6. Тихоход Міла Семенівна, 1925 р. н., освіта – 4 кл., с. Вербовець Мурованокуриловецького р-ну.

Тернопільська обл.

7. Стецюк Даниїла Дмитрівна, 1935 р. н., освіта – 8 кл., с. Іванків Борщівського р-ну.

Хмельницька обл.

8. Повар Ніна Тимофіївна, 1932 р. н., освіта – 4 кл., с. Бережанка Чемеровецького р-ну.
9. Іванська Марія Іванівна, 1927 р. н., освіта – 3 кл., с. Коритна Ярмолинецького р-ну.

Анотація. Цінною для мовознавців, насамперед діалектологів, залишається праця О. І. Сорочана «Описание говора с. Монастырсакаго Подольской губернии». У статті зіставлено описані риси східноподільської говірки, виявлені у текстах, записаних на Поділлі на початку ХХ ст., із даними початку ХХІ ст., що дало змогу простежити динаміку мови. Аналіз фіксацій структури говірки у різні часові зрізи дає можливість визначити мовні явища, які не зазнали змін, а також ті, що змінилися функціонально.

Ключові слова: подільський говір, східноподільські говірки, діалектні риси, діалектний текст, динаміка говірок.

Summary. The studying of Podillian linguistic areal in the XIXth century and was characterized by the first attempts of linguistic comprehension of the dialect. The known investigations – are small articles devoted to the analysis of phonetic, grammatical and lexical peculiarities of the individual dialects of villages, recorded by the authors.

In the article the features of Podillian dialect at the beginning of the XXth century, found in the texts recorded in Podillia from 1992 to 2015 and the data of the beginning of the XXIst century are compared, that will enable us to trace the dynamics of this dialect.

Already at that time, linguists were aware of the heuristic value of coherent texts – samples of dialectal speech, and therefore separate researchers presented texts of live speech of Podillians, using phonetic transcription, after dictionaries of dialect vocabulary.

Valuable for linguists, especially dialectologists, remains the work of O. I. Sorochan «Describing the dialect of Monasterskyi village of Podillia province», today the Monasterskyi village is in the Nemyriv district of Vinnytsia region.

Analysis of dialect structure fixation in different time slots allows highlighting of speech phenomena that have not undergone any changes, as well as those that have changed functionally.

Key words: *Podillian dialect, East-Podillian dialects, dialect features, dialect text, dynamics of dialects.*

Отримано: 27.02.2018 р.

УДК 811.161.2'28'373.7

Н. Д. Коваленко

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ СИТО І РЕШЕТО В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

Живе розмовне мовлення носіїв говірок зберігає багато назв із найдавніших часів. Пошук джерел витворення лексико-фразеологічних номінацій, втрата формальних варіантів фразем чи навпаки – їх активізація на певних територіях спричинюють стійкий інтерес до аналізу записів діалектних, фольклорних та етнографічних текстів, лексикографічних праць як скарбниці матеріальної та духовної культури нації. Саме фразеологія є образним виразником уявлень людини про світ, його будову та закони.

У говірковому мовленні, як і в літературному стандарті, фразеологізми завжди мають опорний компонент, який може по-різному продукувати рівень виразності, але чітко виявлятися у часовому та просторовому зіставленні з іншими говорами мови. У наукових працях останніх десятиріч спостережено, що з часом слова-символи набувають нових відтінків, особливо коли йдеться про їх функціонування у фразеологічних одиницях сучасного територіального мовлення, адже мовна семантика безпосередньо пов'язана з картиною світу інформанта.

Назви предметів хатнього вжитку, знярядь господарської праці у складі фразеологізмів територіального мовлення поки що не були предметом лінгвістичних досліджень, хоч на сьогодні маємо описи фразеологічних систем окремих територій (говорів південно-західного наріччя – В.І. Лавер, М.Т. Демський, Г.Ф. Ступінська, М.Я. Олійник, Н.Д. Коваленко, Н.В. Романюк; південно-східного наріччя – В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Т.Г. Грица, О.Л. Плетнева, І.В. Царьова; північного – Г.Л. Аркушин, Г.М. Доброльожа, З.С. Мацюк та ін.).

Мета статті – проаналізувати символічне наповнення фразем із компонентами *решето* і *сито*, систематизувати семантичні можливості таких одиниць, визначити території їх побутування, можливі слова-супровідники, системні явища. Матеріалом слугували власні польові записи на території Хмельницької та суміжних областей, дані словників фразеології говірок, збірки діалектних текстів із трьох нарічч української мови.

Традиційно завданням словників окремих говірок чи говорів є фіксація діалектної лексики та фразеології, відсутніх в українській літературній мові, тому лексем *сито* і *решето* в лексикографічних працях не знаходимо. Звичайно, із поповненням емпіричної бази фразеології з інших територій ці дані можуть уточнюватися, а висновки конкретизуватися.

За «Етимологічним словником української мови», назва *решето* – вид сита з крупною сіткою, походить від праслов'янського *rešeto* [7, V, 70], а *сито* – від праслов'янського *sito* (прямим відповідником є лит. «густе сито») [7, V, 246].

В одинадцятитомному «Словнику української мови» подано таке тлумачення лексеми *решето* – 1. Господарська річ у вигляді дерев'яного обода з натягнутою з одного боку сіткою для просіювання чого-небудь (перев. зерна, борошна). 2. Пристрій у сільськогосподарських машинах та установках для просіювання і сортування зерна. 3. рідко. Народний музичний ударний інструмент, рід бубна; тамбурин [14, VIII, 524]. В іншій словниковій статті *сито* – це натягнена на обруч густа сітка, через яку просівають борошно та інші сипкі речовини або проціджують що-небудь; *техн.* Пристрій у вигляді металевого листа з дрібними дірочками або сітка для просіювання та сортування сипких речовин; *спец.* Прилад для визначення тонкості млива [14, IX, 208].

Отже, зафіксовано, що і *решето*, і *сито* призначені для просіювання борошна. За матеріалами ж сучасного діалектного мовлення, спостерігаємо чітке розрізнення цих господарських речей за семантикою: *решето* має більші отвори в сітці, використовують його для просіювання, промивання та провіювання чого-небудь, переважно зерна. Таким чином, з допомогою решета ретель-

но очищують зерно від різних домішок (сміття, полови, сіна тощо), через металеві сітки решет просівають пісок для будівельного розчину. У буковинських говірках *рафа* – решето з великими дірками [14, 451], у волинських – це *дармо*, у західноpodільських – крізь *рафу* просівають пісок.

У словнику-довіднику В.В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» *решето* – господарська річ; наголошено, що воно має дерев'яний обід з натягнутою з одного боку сіткою з великими дірками для просіювання переважно зерна [8, 497].

Отже, *решето* має великі, «рідкі» отвори, наприклад, у тексті інформанта Повар Ніни Тимофіївни, 1932 р. н., із с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. знаходимо: *йак майє коро́ва тил'атко / моло́ко назива́єс'ї кул'астра / воно гу́сте дуже́ моло́ко / його́ можна́ жарити / дуже́ кул'астра́ добра́ / дуже́ ї́кусне́ / сма́чне / но́ його́ добре́ / шоб' не́ дати́ приго́р'їти ї́жарити // його́ пере́їдила́ чисте́н'ко / бо́ ж ц'їди́ти / то́ шос' дуже́ р'їт'ке́ / то́ решето́ ше́ шос' таке́'во шоби́ / бо́ воно́ гу́сте дуже́ // а со́б'ї ї́ кастру́л'ку чу́чут' в'їдм'їнила́ соли́ / то́ та́ке кул'астру́ добре́ / та́ко р'їж́ його́ і́йч / і́ дуже́ добре́ кул'астру́.*

У сімейних обрядах суміжної з Поділлям Наддністрянщини до сьогодні використовують *решето* у звичаї відвідування та привітання породіллі: *ї́ та́киї ден' перше́ м'їсце́ ї́ сам'їм по́чесн'їм ку́т'ї хати́ / то́ майє́ баба́ пови́туха́ // бат'ко́ ди́тини і́ све́к'ри чи́ те́ст'ї го́ст'ат' со́б'ї го́стеї борш'чем / пи́рогами́ / каше́'їу та́ йа́ку чарку́ ї́лийут' / та́ї буд'те́ ласка́ / бе́р'їт' та́ї жи́в'їц'а́ / не́ ї́н'ї майте́'с'ї / не́ ї́ст'їдаїте́'с'ї // по́ го́стин'ї ки́даїут' ново́народже́'ну не́мої́л'ат'ї зрош'ї́ ї́ решето́ / та́ї ше́ при́ ц'їм бе́р'їт' те́ї при́с'їву́їут' / ни́ни ни́ни зрош'ї́ ї́ ск'рини́ / а́ дл'а́ ко́го / дл'а́ ди́тини́ (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл., інформант: Каськів Іван Йосипович, 1939 р. н.). Така традиція вмотивована розумінням того, що крізь решето просівається усе зле, а добре залишається, тому саме в *решето* (а не в *сито*, що підтверджено обрядовою фразеологією) кладуть речі, які приносять щастя, добробут або оберігають від злого [8, 497].*

М.В. Бігусяк, досліджуючи родинні обряди Бойківщини, Гуцульщини і Покуття, виявив, що найчастіше використовували *решета* у весільних обрядах: у решеті приносять барвінок, обсіпають молодих зерном із решета та ін. [1, 157; 2, 339]. На території східнослобожанських говірок знають післявесільний звичай «носити молодій воду решетом як знак нецнотливості», що номінується фразеологізмом *точити воду* [16, 109].

Про можливість образного вживання лексеми *решето* зазначено у «Словнику української мови», знаходимо підтвердження цього і в текстах діалектного мовлення. Інформант Гура Леоніда Олексіївна, 1931 р. н., розповіла про таку пригоду у своєму житті: *памн'а́тайу́ одного́ разу́ / йаќ йа́ засну́ла та́ї суну́ла но́гами те́ зе́рно / суну́ла і́ засну́ла // н'їч / два́нац'ата́ година́ чи́ дру́га година́ ї́ночи́ / ма́шина ро́бит / чу́їу шос' з́ мене́ т'егне́ / а́ воно́ ст'а́гнуло́ з́ мене́ с'ведра́ // помн'ало́ його́ ме́н'ї / порвало́ // ве́лике́ ї́ Бо́га ш'част'а́ / шо́ йа́ но́ги не́ ї́суну́ла туди́ і́ ру́ки / шо́ воно́ ме́н'ї не́ побило́ н'їчо́го // ну́ с'ведир то́ про́паї́ / йаќ ї́же с'а́ збу́дила / то́ зби́ратис'а́ до́дому́ / а́ с'ведра́ не́ма́ // йаќ йа́ с'а́ поди́вила по́ дру́гий б'їк / там́ одно́ дра́нт'е́ / решето́ зроби́ло с́ того́ с'ведра́ (с. Завалля Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).*

Сито як господарський предмет використовують для просіювання борошна, а тому в текстах розповідях про приготування деяких страв із борошном, випікання хлібних виробів обов'язково згадують про *сито*.

На території Західного Поділля зафіксовано такий текст: *наби́райу́ му́ку / насипа́їу ї́ миску́ // ну́ йаќ / про́с'їйати́ т'реба́ обо́їйаско́во / му́ку про́с'їйала́ ї́ сит'ї́ / та́ї водичку́ // ну́ йа́ знаїу́ / йаќ йа́ка́ му́ка / йа́к'їшо́ му́ка добра́ та́ка (с. Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл.); на Волині розповідають: *ц'а́ ви́п'їчка́ дуже́ проста́ і́ дуже́ сма́чна́ // ну́ дл'а́ того́ шоб́ зроби́ти ц'у́ ви́п'їчку́ / то́ саме́ осно́їне́ т'реба́ пра́вил'но́ при́готу́вати му́ку / во́на́ пере́с'ївайе́'ц'а́ че́рез сито́ два́ рази́ / розри́хл'у́їе'ц'а́ дуже́ добре́ (с. Користова Волочиського р-ну Хмельницької обл.); бо́ та́ке / та́ке йаќ́ зара́ ї́ мл'їн'ї з́мела́ / ну́ / не́ де́ ка́ у́було́ / а́ кам'ї́н'ом / кам'ї́н'ом / там́ же́'ш ї́ нас́ кам'ї́н' / йа́ не́ знаїу́ / бу́ї же́ кам'ї́н' / шо́ на́ кам'ї́н':ови́ мо́лоли́ кам'ї́н':ом / ти́ на́ йаќ́ на́в'їт і́ де́ ка́ у́ зара́ то́ї хл'ї́б' не́к'ли́ / таќ шо́ про́с'їйут́ на́ сито́ / та́ї рошчи́нити́ хл'ї́б / до́брїї хл'ї́б / йа́ на́в'їт' зара́́ л'убл'у́ та́киї́ хл'ї́б з́ разо́воїї му́ки (с. Загоряни Новоушицького р-ну Хмельницької обл.).**

Сито було справжнім багатством, особливо в роки голоду та повоєнний час. У с. Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. інформант Юрчик Ольга Романівна, 1935 р. н., розповідає: *приї́шла до́дому́ роска́зала́ ма́м'ї шо́ йа́ ко́лоск'ї́ї до́дому́ не́ при́несла́ / не́ буде́ шо́ терти́ на́ жорна́ / бу́ли та́к'ї кам'ї́н'ї́ жорна́ з́ручко́ї і́ ми́ терли́ / і́ мали́ сито́ / і́ до́ нас́ л'у́ди при́ходили́ / о́ / су́шили́ гни́лу карто́шку / і́ не́ре́ти́рали́ ру́ками́ / і́ ки́дали́ на́ жорна́ / і́ терла́ / і́ та́к'ї́ бу́ли бл'ї́ни / і́ ми́ таќ ви́жи́вали. Те, що цей предмет господарювання завжди цінували і берегли, підтверджує вираз *нове (знова) сито [завжди] на кілочку*, який у сучасних говірках Південної Волині вживається з двома значеннями: '1. Новина, втіха. 2. Удавано хороший, добрий' [9, 152],*

та суміжних з ними середньополіських – *нове ситечко на гвіздочку висі, нове ситечко на кілочку ‘гарне враження від першого знайомства’* [17, 161].

У розповіді про завершальний етап весільного обрядового циклу – понеділок, коли молода перебуває перший день у невістках, інформант Грушкевич Галина Миколаївна, 1941 р. н., згадує: *колис’ п’ис’л’а вис’іл’а не^вістка так / то вона по^вина першій раз зварити пироги / то їже све^круха дивич’а / як вона робит // а їже набере там муки ї м’иш’ку чи мис’ці тойі муки / колис’ тойі муки ба^гато не^в було // вона по^вина на сито прос’їяти дуже чистен’ко / зам’ісити / одне їайечко вибити / там т’і вареники зам’ісила / а свікруха нагл’адає / як не^вістка робит* (с. Лошківці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.).

На позначення сита малого розміру в бойківських і наддністрянських говірках зафіксовано лексему *сиче^в*, а *п’ідситок* – це решето із сіткою, густішою від решета, але рідшою від сита [2, 338], у буковинських *ситинко* – густе сито невеликого розміру [13, 489]; *райтак* – найбільше решето [19, 223; 2, 338], а в буковинських – рідке сито [13, 449]. У західно- і центральноподільських говірках вдалося зафіксувати номінації *м’ілен’ке сито* та *ситко*: *їз’ати житної муки сампе^рет / прос’їяти ї нецки / по^солити і тоди вариц’а така каша / брати туйу кашу / по^парити ц’уйу житну муку // тоди бе^врец’а пос’л’ідна мука / прос’їяти їїї на сит’і м’ілен’к’ім / пос’л’ідну муку / і брати росч’инати // кидати дрожд’ію / кидати к’іста / це їс’о м’ісити* (с. Карачківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл., інформант: Деренівська Надія Іванівна, 1947 р. н.); *не^в було тих мук н’і б’ілих / н’і разових // їа нав’іт’ зара л’убл’у такий хл’іб з разової муки // в’ін добрий / в’ін ситний // ну / шо не^в пит’лована не^в така б’іла / не^в така б’ілен’ка / а така як от тв’ї тато змеле^в нав’іт’ тут на де ка у / тиї їїден раз їе / шо то де ка у / ну бо там же^вш так’і сит’ка їе шо м’ілче^в змели / а другий раз зруше^в / але^в то їс’їяти с’тойі муки хл’іб можна не^вк’ти* (с. Загоряни Новоушицького р-ну Хмельницької обл., інформант: Пантелей Ніна Андріївна, 1927 р. н.).

У смт Теофіполь Хмельницької обл. зафіксовано лексему *ситко* на позначення головного убору пасічника, який захищає його від укусів бджіл: *роспал’уйем ди^вмара саме^в ран’че^в / їд’агай’ме^ва так / ї рукавиц’і / хоч наш бат’ко зайжди буї в одн’її рубашиц’і / т’іко ї с’етку їд’івайс’а / н’іколи в’ін не^в браї н’і рукавиц’ / н’і ди^вмара // його п’чолі / як ми казали / знали і не^в кусали // ну їа ш над’агаїу на себе^в халата такого сп’іц’ал’ного / ситко / рукавиц’і / шоп ме^вне не^в кусали п’чолі / бо їа їїх боїус’а до с’їх пор* (інформант: Романюк Людмила Іванівна, 1947 р. н.). Зауважимо, що таке ж значення лексеми подано і в записях з Лемківщини, крім того, засвідчено ще одне – цідилко, ситечко для проціджування молока [15, 291].

Загальновідомим та найбільш уживаним в усному мовленні є фразеологізм *носити воду решетом*, ірон. ‘робити що-небудь даремно, марно витрачати час’ [14, VIII, 524]. У середньополіських говірках побутують фразеологізми *носити воду в решеті*, *воду решетом носити* зі значеннями 1. ‘марна справа. 2. ледарювати’ [17, 33–34]; у гуцульських – *ї решет’і воду носити* [10, 131]; наддністрянських – *носити воду решетом* [2, 339]; лемківських – *в решеті во^ду носіти* [3, 112], *г решеті воду носити* ‘даремно, безрезультатно робити щось, марно витрачати час на що-небудь’ [12, 160], *в решеті во^ду носіти* ‘робити безглузду роботу’ [11, 121]; у центральнопівденних – *носити воду в решеті* [4, 130]. На території Західного Поділля, на відміну від вищеназваних, образним компонентом у таких виразах є лексема *сито*: *ситом воду носити* ‘виконувати даремну роботу’ (с. Кадиївці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).

Отже, в основі символіки марності роботи, її безрезультативності є особливості будови господарського приладдя: і сито, і решето мають дірки, тому вода в них не затримується, наприклад, у бойківських говірках – *решетом воду мірити* [5, 181], у східноподільських – *решетом воду міряти* ‘займатися марною роботою’ [6, 141]; у говірках Житомирщини – *міряти воду решетом* ‘марна справа’ [17, 34]; *набрати повне решето води* ‘безрезультатна справа’ [17, 146]. Образний конкретизатор *пісок* підсилює значення фразеологізму *решетом пісок носити* ‘робити марну справу’ [17, 136].

Розвиток образності народних фразеологізмів спостерігаємо на прикладах східнослов’янських говірок: *ловити решетом зірки у воді*, жарт. ‘робити безглузду, нікому не потрібну роботу’ [16, 421]. Семантико-культурологічне наповнення фразеологізму, як свідчать матеріали словників, може набувати нових відтінків, накладатися на інші фразеосемантичні поля, наприклад: значення 1. ‘терпіти негаразди’. 2. ‘бути бідним’ можуть реалізовуватися у фразеологізмах *як на решеті вода* [12, 52], ‘погано жити’ – *мати шя як на решеті вода* [11, 136; 3, 112].

Відсутність чогось може теж уособлюватися через неможливість води затримуватися в решеті, наприклад: *як води у решеті* ‘зовсім нема’ (*с’т’іл’ко мати*) *їак води ї реше^вт’і* ‘мало заробити’ (с. Залуччя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.). Такі вирази доповнюють ряд прикладів семантичної фразеомоделі ‘мало заробити’, в основі образності яких – найвищий рівень ознаки чи стану, що надає висловлюванню яскравого іронічного забарвлення, використовуючи

ефект подвоєння експресії: західноподільські *заробити на с'іл' до восе^ллед'ц'а* (с. Віньківці Віньковецького р-ну, с. Зелене Волочиського р-ну, с. Майдан-Олександрівський Віньковецького р-ну, с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну, с. Цигова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.), *заробити на рукаї до жи^л'етки* (с. Кормильча Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.) та ін.

Особливості будови та використаних матеріалів у виготовленні цих предметів господарювання виявляються у фразеологізмах лемківського говору *як на решеті дірок* 'дуже багато (переважно про людей)' [11, 104; 3, 112], східнословобожанського – *світитися ситом* 'бути худим' [16, 453]; *загорати під решетом (через решето)* 'ставати веснянкуватим' [16, 421].

Традиційно для виготовлення основи *сита* у давніші періоди використовували *лико*, а в пізніший час почали працювати із металевими або капроновими сітками, тому *із собачого хвоста сито* кажуть як про 'щось нікудишне' у діалектному мовленні Житомирщини [17, 161], а в говірках Наддністрянщини – *як з п'с'ичого фос'та сито* [2, 339].

Емоційно забарвлює контекст порівняння із порушенням смислових дистрибуцій між порівняльною частиною та супровідним словом у виразі на позначення 'брехні, неправди' – *п'равди, як в решеті в'оды*, що побутує на Лемківщині [3, 112]; у східнословобожанських говірках – *давати вітру в решеті* [16, 103], *воду в решеті дарувати* 'нічого не давати' [16, 108]; у середньонадніпрянських – *пообіщати принести на свайбу води в решеті* 'дати якусь пусту, несерйозну обіцянку' [18, 113].

Із ремаркою *застарілий* у Словнику української мови зафіксовано фразеологізм *попа в решеті возити* 'брехати під час сповіді' [14, VIII, 524], але й до сьогодні у середньонадніпрянських говірках вживають *пронести й попа в решеті* 'збрехати на сповіді' [18, 118]. Зауважимо, що в сучасних говірках зберігся цей вираз, втративши ознаки конкретизації: волинські – *возити попа в решеті* 'обдурювати' [9, 35], середньополіські – *возити попа в решеті* 'брехати' [17, 135].

Виявлено й експресивно-оцінні фразеологізми із досліджуваними компонентами, що можуть характеризувати людину як з позитивного боку, так і з негативного, наприклад: у літературній мові *пройти (перейти) крізь сито й решето* 'багато побачивши, зазнавши в житті, здобути великий досвід, набути спритності' [14, IX, 208]; у наддністрянських – *пройшов через сито і решето* кажуть про досвідчену людину [2, 339]; у середньонадніпрянських говірках *пройти крізь сито й решето* означає 'бути ретельно перевіреном, випробуванім' [18, 117], але про дуже спритну, хитру людину там кажуть: *проскаче і крізь решето, і крізь сито* [18, 118]. Обережну людину в говірках Середнього Полісся охарактеризують так: *в решеті танцювати і на дірку не наступити* [17, 146], а кмітливу – *хоч в решеті, а припливе* [17, 146]. Можливість щось бачити крізь дірки решета образно переосмислена у фразеологізмі *як у решето дивитись* зі значенням 'діяти передбачливо' у східнословобожанських говірках [16, 421].

Отже, назви предметів домашнього господарювання – невичерпне джерело виявів культурно-національного світогляду особливо у народних фразеологізмах – автентичних, природно вживаних і динамічних одиниць. Назви *сито* і *решето* мають дуже давнє праслов'янське походження, а тому не виявляють фонетичних діалектизмів ні на рівні тексту, ні у складі фразеологізмів, хоч у словниках зафіксовано територіальні назви різновидів цих предметів. Виявлено явища фразеологічної синонімії та антонімії, приклади енантіосемії, що є основою іронічних висловлень, пов'язаних переважно з характеристикою найвищого вияву ознаки чи стану.

Список використаних джерел

1. Бігусяк М. В. Етнолінгвістичний аспект лексики решетарів Рожнятівського району Івано-Франківської області / М. В. Бігусяк // Історико-культурна спадщина Рожнятівщини як складова частина Бойківщини: минуле та перспективи розвитку : зб. наук.-теорет. ст. / гол. ред. В. Андрейків. – Рожнятів, 2012. – С. 156–161.
2. Бігусяк М. В. Лексика сучасних решетарів села Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області / Михайло Бігусяк // Діалектологічні студії. 10 : Традиції і новаторство / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. – С. 334–340.
3. Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Вархол Н., Івченко А. – Братислава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.
4. Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : дис. ... канд. філ. наук.: спец. 10.02.01 – українська мова. – Харків, 1996. – 181 с.
5. Демський М.Т. Деякі особливості бойківської фразеології / М.Т. Демський // Структура українських говорів. – Київ : Наук. думка, 1982. – С. 176–182.
6. Доленко М.Т. Фразеологічний словник Поділля / М.Т. Доленко // Питання фразеології східнослов'янських мов : тез. доп. – Київ, 1972. – С. 141–142.

7. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1982–2012.
8. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
9. Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології / Н.В. Кірілкова. – Острог-Рівне, 2013. – 192 с.
10. Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. – Львів, 2002. – 222 с.
11. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. – Тернопіль, 2000. – 198 с.
12. Ступінська Г.Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.
13. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 668 с.
14. Словник української мови : в 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
15. Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Турчин Євгенія. – Львів : Українська академія друкарства, 2001. – 384 с.
16. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. – 6-е вид. / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Луганськ, 2013. – 552.
17. Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Галина Доброльожа. – Житомир : Вид-во «Волинь», 2010. – 404 с.
18. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / Віктор Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.
19. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 [Серія «Діалектологічна скриня»]. – 228 с.

Анотація. У статті проаналізовано особливості вживання у фразеологічних одиницях сучасного діалектного мовлення лексем *сито* і *решето*. Визначено, що в основі образності фразеологізмів на позначення марності та безрезультативності роботи, відсутності чогось є власне особливість будови цих господарських предметів; виявлено також і експресивно-оцінні одиниці, що можуть характеризувати характер і поведінку людини як з позитивного, так і з негативного боку. Семантичне наповнення таких фразеологізмів може набувати нових відтінків, накладатися на інші фразеосемантичні поля.

Ключові слова: фразеологізм, говір, семантика, решето, сито.

Summary. In scientific works of the last decades, it is observed that over time the word-symbols acquire new shades, especially when it comes to their functioning in the phraseological units of contemporary territorial language, since linguistic semantics is directly related to the informant's picture of the world. The names of household items, tools of housekeeping work as part of the phraseological units of territorial language have not been the subject of linguistic research yet, although today we have descriptions of phraseological systems of certain of Ukrainian language areas.

In the basis of phraseology symbolism, for the designation of futility and ineffectiveness of work the components of SYTO or RESHETO (sieve) are used, in fact, the specific features of these household items structure: both SYTO or RESHETO (sieve) have holes, so water cannot be held in them. Lack of something can also be personified because of the impossibility of holding water in the sieve.

The semantic and cultural content of phraseological unit may acquire new shades, to be superimposed on other phraseological semantic fields, for example: 'to endure troubles', 'to be poor', and others. Expressive-evaluative phraseological units with the researched components that can characterize the character and behavior of a person both from a positive and a negative point were also revealed.

The names of household objects are an inexhaustible source of displaying the cultural and national outlook, especially in popular phraseological units – authentic and dynamic ones. The phenomena of phraseological synonymy and antonymy, examples of enantiosemy, which are the basis of ironic expressions, mainly related with the characteristic of the highest expression of feature or state have also been revealed.

Key words: phraseological unit, dialectal language, dialect, component.

Отримано: 29.02.2018 р.

ТЕКСТ І ДИСКУРС ЯК ДЖЕРЕЛА СПРИЧИНЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Складню своєї мови треба глибоко знати теоретично та практично і пильно вистежувати солецизмів, що звичайно забруднюють самого духа нашої мови

Іван Огієнко

Вивчення тексту й дискурсу було й залишається досі одним із найактуальніших завдань лінгвістики. Неминуца цікавість до їхнього дослідження, на нашу думку, зумовлена прагненням пізнати буття мови, пояснити ті лінгвістичні явища, які розкриваються тільки за функціонування мовних одиниць у мовленнєвих фрагментах, більших від речення.

Однією із перших спроб вивчення тексту стала граматики тексту, яка умовно ділилася на «утворювальну (творчу) граматику» й лінгвістику тексту. Предметом розгляду генеративної граматики було й залишається речення як одиниця тексту. А лінгвістика тексту розглядала текст як ціле, уважаючи його (а не речення) безпосереднім даним, для продукування й сприйняття якого наявні певні правила й умовності.

Проте при вивченні тексту дослідники відштовхувалися усе таки від аналізу речення, уважаючи, що граматичний опис тексту може розглядатися як узагальнений граматичний опис речення, а граматичний опис окремих речень тексту може бути частиною опису тексту. Стало очевидним, що ані логічні обрахунки, ані формальна логіка, ані звичайні граматики, втім числі й творчі, які намагалися вивчати текст через вивчення його частин – речень, так і не спромоглися пояснити структурно-семантичні особливості природного тексту. Тому ми можемо стверджувати, що підхід до тексту, висловлювання як реальності мови і його інтеракційної й інтерсуб'єктивної смислороджувальної феноменології дискурсу [1, 136–137], актуалізує проблему способів його реалізації в акті комунікації й висвітлює ідею про те, що дискурс подає не лише певну ситуацію референтного світу, але й має прагматичний подієвий характер, впливає на адресата, є повідомленням в акті комунікації, що формує когнітивну систему, картину світу комунікантів. За Р. Якобсоном, повідомлення в акті комунікації виконує референтну, емотивно-експресивну, конотативну, метамовну, поетичну і фактичну функції [15, 175].

Узагальнення аспектів комунікативного впливу в функційно-дієвому і концептуальному планах, на нашу думку, можна подати в інтегральному розумінні прагматичного потенціалу дискурсу і складових його структур, зазначених Ю. Степановим [12, 34–74].

Дослідження синтаксису тексту й дискурсу в цьому спрямуванні особливо привертає увагу, виходячи із його структурно утворювальної синтагматичної ролі у процесі й результаті творення цілісного висловлювання / повідомлення в комунікативному просторі і, як наслідок, необхідність аналізу цього процесу в цілісності його функціонально-діяльнісного потенціалу. У сенсі такого аналізу особливу увагу привертають синтаксичні конструкції, що відносяться до експресивного синтаксису, для яких притаманне відхилення від норм нейтрального синтаксису й емпатичне виділення значення. Це стверджує *актуальність* обраної теми й необхідність її дослідження.

Підхід до аналізу експресивних синтаксичних конструкцій з погляду їхнього впливового прагматичного потенціалу уможливило підхід до в'яснення питання про те, чи обмежується їхня роль внеском у «поетичну семантику речення / висловлювання», а також значущістю «мовної форми вираження одного й того ж змісту, але більш експресивного, з метою переконання слухача, керівництва його душею», або ж їхня роль полягає в реалізації дискурсу, який має когнітивну природу [10, 368], при цьому стратегічний й аргументований потенціал має більш суттєве значення для цілей ефективної комунікації.

Сфера художнього тексту й дискурсу має у такому спрямуванні особливий інтерес, оскільки характеризується непрямою діалогічністю і яскравою інтенційністю впливу переконання. *Мета* цієї статті – комплексне дослідження інтегрального прагматичного потенціалу експресивних конструкцій у формі синтаксичних фігур як структур коментування змісту повідомлюваного з урахуванням типу, жанру дискурсу і параметрів комунікативної ситуації. Досягнення мети дослідження ґрунтується на послідовному розв'язанні *завдань* уточнення структурно-функційної репрезентації досліджуваних структур на рівні синтаксису тексту / дискурсу, визначення функційного навантаження таких структур; виявлення їхньої ролі в концептуальному навантаженні повідомлюваного і, як наслідок, визначення їхнього прагматичного потенціалу.

Сьогодні у лінгвістиці зустрічаємо різні думки щодо питань експресивного синтаксису. Так, С. Я. Єрмоленко вважає, що «експресивність синтаксису пов'язана зі структурами, що несуть у своїй семантиці відтінок розмовного, невимушеного стилю, а також із особливим актуальним членуванням фрази, виділення теми і реми» [3, 327], однак художнє мовлення не є винятком: експресивні конструкції притаманні і йому. О. О. Селіванова визначає експресивність як «ознаку інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок й емотивності. Експресивність переважно пов'язана з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення і є засобом увиразнення тексту» [9, 139]. А на думку Г. І. Приходька, «експресивність – це посилення сигналу про схвалення чи несхвалення наявного стану речей з боку мовця та сприйняття цього сигналу реципієнтом» [8, 138]. В енциклопедії «Українська мова» експресивність визначена як «властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, бути засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Емоційне в мові завжди є експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних» [1, 156].

На нашу думку, сучасний художній дискурс відрізняється від класичного модифікаціями на рівні експресивного синтаксису, який можна розглядати як «структурний матеріал» дискурсу, його основу. Великий за обсягом дискурсотвірний і смислотвірний потенціал мають вставлені (парантетичні) (обидва терміни ми будемо використовувати у цій статті) інтерполяції, які є недостатньо вивченими в галузі експресивного синтаксису.

Від парантез, які порушують лінійність думки й повідомлення, до тих конструкцій, які коментують, значущих для змісту дискурсу й знакових (як лінгвопоетичний прийом автора, що формує ідіостиль), автор може вибрати те, що відповідає його інтенції і стилю. Тлумачення вставлених конструкцій ґрунтується на розмежуванні двох аспектів вставленості: «інтродукції» й «девіації».

Інтродуктори й девіати відбивають різну функційну специфіку конструкцій, які ми розглядаємо. Суть однієї (вставлені елементи, інтродуктори) – уводити модальну імплікацію, іншої (вставлені елементи, девіати) – розвивати думку, поглиблювати зміст, утворювати підтекст.

Матеріалом для дослідження слугували тексти сучасних художніх творів, які відзначаються розмаїттям форм і, відтак, функцій аналізованих синтактико-стилістичних конструкцій. Обсяг проаналізованого матеріалу, дібраного із творів сучасної художньої літератури, 450 одиниць.

У межах цього дослідження використовували методи лінгвістичного спостереження й опису, лінгвоконтекстуального аналізу.

Аналізовані конструкції є багатофункційними елементами, які часто містять імплікацію на рівні дискурсу і тому є важливою ланкою в лінгвопоетичній картині художнього дискурсу.

Вставлені модальні коментування створюють модальний фон на рівні окремих конструкцій. Модальність переходить в модальність макро- й мегаблоків (за цього можна виділити фрагменти тексту з більш частотним й менш частотним використанням конструкцій коментування). Про участь тієї чи тієї конструкції в лінгвопоетичній структурі дискурсу можна стверджувати лише в межах цілого дискурсу (+ контекст).

Конструкції коментування синтаксичним, і стилістичним засобом створюють додатковий інформаційний план, другорядний за змістом, але, найчастіше, важливий для загального сприйняття дискурсу.

Так конструкції, які коментують, стають водночас і синтаксичним, і стилістичним засобом організації дискурсу. Така техніка має низку переваг: увага читача не розсіюється, а сам читач не відволікається від основної сюжетної лінії. Зазначений прийом є засобом компресії інформації й економії мовних засобів. Описувані конструкції беруть участь у введенні додаткового тексту («метатексту») [2, 402–425] і сприяє багатоплановості повідомлення.

Розширення інформаційного поля може відбуватися як вертикально, зростаючи, так і горизонтально. При цьому більша кількість інформації повідомляється порівняно невеликим відтинком. Так конструкції, що коментують, виконують важливе комунікативне завдання: вони логічно уточнюють інформацію й виконують експресивно-емоційні завдання, реалізуючи зв'язок між частинами тексту, реченнями, частинами речень; вводять суб'єктивну / об'єктивну імплікацію; створюють мовленнєвий трамплін; коментують основу й водночас створюють «дискурсивний мікроблок третього рівня» чи вищих рівнів (проектowana частина ґрунтується не на основній частині речення, а на інтегрованому смислі декількох речень чи навіть абзаців); стимулюють увагу слухача / читача; сприяє емпізі, компресії інформації, багатоплановості повідомлюваного [6, 8].

Структура конструкції-коментування варіюється, а мотиваційні відношення, що встановлюються між частинами речення, є структурно-семантичним параметром, із якого складається функційна спрямованість усієї структури як комунікативної одиниці.

Комунікативно-семантична сутність парантетичних уведень полягає у тому, що вони забезпечують глибинний план тексту, позначаючи його ярусну структуру. За їхньою допомогою в тексті «розмежовують дві змістові лінії: одна з них, подана безперервним ланцюжком висловлювань, є основною, інша (уклинена) створює інтертекстуальність» [4, 91].

Парантетичні унесення в аналізованих текстах за їхньою семантикою можна розділити на дві групи: змістові й модально-оцінні. Змістові конструкції використовуються для вираження побіжних відомостей, уточнювальних, доповнювальних, характеризуючих висловлювань. Наприклад: «Зараз, у тому депресивному кондиціонованому, «без вікон, без дверей» залі для презентації Артем дивився на Марину, і його огортали теплі почуття дитинства, згадка про квітучий бузок, жасмин і флокси (от звідкіля його бажання дивитися на ці квіти!), про старий київський дворик, землю, встелену кульбабками і споришем, гамак і Марину в бабусиному вінтажному капелюсі з томиком Дюма під пахвою» (Гримич Марина. *Second life*); «Боніфацій Аристархович вийшов з-під великого «Ярма для українського народу» (так кияни називали аrocheno-дугову споруду імені «Дружби двох народів») і попрямував на неонове світло, куди вже зліталися слабенько одягнені, незважаючи на погоду (зустріч відбудеться за будь-якої погоди), нічні жриці кохання – в надії набратися тепла і трохи твердої валюти від імпортих та й вітчизняних партнерів убік п'ятизіркового готелю «Славутич» (Чорногуз Олег. Примхи долі).

Модально-оцінні парантетичні унесення, які можна розділити на підсилювальні, оцінно-коментувальні, суб'єктивно-оцінні, надають опису жвавості й безпосередності. Наприклад: «Ось що його вабило: за допомогою білих кристаликів з ядучим запахом (він купував їх у єврейській аптеці на Ринку; цими кристалами відчищали дуже складні забруднення і труїли щурів, які гнули, тяжко страждаючи) сполучати воду з оливою, розмішувати у велетенському казані сірчату рідину <...>» (Андрухович Софія. Фелікс Австрія); «Як вони запопадливо метушаться коло мене, і сільські, і районні та обласні начальнички (це я їх організувала, пригнала і примусила тебе шанувати), як зазирають у вічі» (Тарасюк Галина. Смерть – сестра моєї самотності).

І у випадку з модальними конструкціями, і у випадку з нестереотипними (авторськими) конструкціями-коментуваннями має місце процес приписування додаткового смислу. Імплікація модального характеру, а також контекстуально зумовлена імплікація змінюють смисл окремого речення чи твору в цілому й часто містять «ключ» до правильної інтерпретації задуму автора. Уводячи підтекстову інформацію конструкції-коментування беруть участь в реалізації ідейно-художнього замислу.

Для позначення одиниць, більших від речення, уживаємо термін «коментувальний дискурс» (для коментувальної надфразової єдності з урахуванням специфіки аналізованого явища).

Конструкції-коментування використовуються з метою посилення, актуалізуючи категорію ретроспекції, а також категорію проспекції. Числівники у художньому творі часто виступають орієнтирами у просторі й часі (реальному чи нереальному). Наприклад: «Ларику, а точніше – Ларіонові, Адиному синові, – двадцять два роки (Адка народила його на першому курсі й віддала на виховання батька)» (Роздобудько Ірен. Вона: Шості двері). Автор також вводить лінгвокультурну імплікацію, порівнюючи, наприклад, уміння господарювати українців й інших народів: «Невеличка гірська капуста, геть дрібна картопелька (в Україні порядна газдиня вмерла би від сорому перед сусідками), малинового кольору морквиця, якась не вельми пишна зелень і майже такого ж кольору мандарини з армією кісточок всередині» (Жарпа Ірена. Піца «Гімалаї»).

Ми дотримуємося наступної «класифікації коментувального дискурсу в художньому тексті: парантетичні унесення (парантези) (стандартні кліше, можуть характеризуватися імплікацією); модальні конструкції-коментування (імпліцитно марковані); авторські індивідуальні унесення (переважно імпліцитно марковані)» [5, 254].

Уважаємо, що найцікавішою є третя група конструкцій-коментувань, яка має найрозвиненішу структуру й передає смисл, що є імпліцитним через характер вставленості і певний відносно обмежений обсяг. Функція, яку виконують парантетичні конструкції, безпосередньо співвідносяться із поняттям ілюкутивної сили висловлювання і полягає в оптимізації логіко-семантичних зав'язків, їх уточнення для досягнення мети комунікації. Як у мікро-, так і у макроблоках наявність цієї функції визначає поступальний розвиток думки і ще раз підкреслює, що текст функціонує як єдине ціле.

Композиція «текст у тексті» є особливо складною для автора, проте така техніка дає можливість йому увести інтертекст, що розширює текст вертикально. Сміслово значущість приписується таким уведенням тільки у певному контексті, тому конструкції-коментування є контекстуально зумовленими.

Конструкція коментування актуалізує ретроспекцію, в основі якої візуальна образність (причому, що часто використовується з метою економії мовних засобів і для яскравішої образності). Наприклад: «Насамперед тому, що відчула цю хвилю всіма нутрощами (тварини, як відомо,

завжди передчувають наближення стихійного лиха). А вже потім не могла бути інакшою» (Роздубудько Ірен. Зів'ялі квіти викидають); «Говорила про те, що ми всі її дістали – і малий, і я, що ми поводимося як два недоумки, а вона має нас розводити, має давати з нами раду, а вона теж не залізна (тут вона почала плакати, ніби демонструючи, що ось, мовляв, недоумку, бачиш, справді не залізна), що вона бачити нас не хоче <...>» (Жадан Сергій. Месопотамія).

Додатковий (імпліцитний) смисл реалізується через вплив тексту. Ураховуючи формулу художнього тексту («дійсність-образ-текст») [11, 144–150], можна вести мову про синтагматику художнього тексту (відношення між епізодами в сюжетному просторі), яка виражена експліцитно, і про парадигматику (асоціативні відношення), яка є імпліцитною. Інтерпретація імплікатур частково закладається самим автором і перебуває у прямій залежності від моделі світу, тезаурусу читача тощо [5].

Відповідно із теорією М. Хомського, індивід, що володіє природною мовою, має складну систему знань, тобто, когнітивну систему, яка подає конкретне і точне бачення багатьох фактів [14]. Ця система знань уможливує сприйняття будь-якої інформації, втім числі і неявно вираженої у художньому тексті і яку просто треба виявити у процесі інтерпретації. У процесі інтерпретації художнього дискурсу відбувається процедура «приписування значущості» (relevance assignment) інформації, вираженої експліцитно й імпліцитно, що зумовлює подальший розвиток лінії опису.

Для розуміння ускладненої структурованої інформації читач має часто-густо оперувати дрібними деталями (лексичними, синтаксичними, включаючи синтаксичні конструкції коментування), а реалізація задуму автора залежить від окремих висловлювань і компонентів як складників частин цілого тексту [7].

Речення-коментування є синтаксичним засобом зв'язку, що об'єднує текст чи дискурс на семантичному і комунікативно-прагматичному рівнях. Так, твори, для яких є характерним максімально точне оформлення, часто виявляють розвинуту горизонтальну структуру. Таке «наизування» різних форм і конструкцій у структурі речення створює динаміку висловлювання, а речення-коментування (як різновид синтаксичних конструкцій, які реалізують системно-синтаксичні відношення) створюють передумови для однозначного й адекватного розуміння дискурсу. Таким чином синтаксична конструкція-коментування є важливою ланкою у формуванні тексту / дискурсу.

Отже, парантетичні унесення (особливо відзначимо коментування як найскладніші за змістом і структурою) використовуються для виконання таких функцій, як створення «мовленнєвого трампліну», уведення модальної імплікації (вставлені конструкції), уносять значиму фонову інформацію, різні типи імпліцитної інформації (лінгвокультурно марковану, соціолінгвістично марковану). Беручи до уваги перехід від структурної до антропоцентричної парадигми, яким відзначився новий підхід в лінгвістиці, зазначені конструкції набули особливої значущості.

Усі аспекти теорії експресивного синтаксису, які ми розглядали у статті, є актуальними і у прикладному аспекті – з погляду ефективного формування мовленнєво-мислительної культури мовної особистості на різних етапах безперервної лінгвістичної освіти, а, відтак, має досліджуватися й у перспективі.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс: Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – Москва, 1998. – С. 136–137.
2. Вежбицкая А. Метатекст в тексте. Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 7. – С. 402–425.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності. – Київ, 1999. – 430 с.
4. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого. – Москва, 2004. – 240 с.
5. Макурова С.Р. Коментуючий дискурс в процесі когніції. – Вестник АГУ. Серии 2: Филология и искусство. – Вып. № 2. – 2009. – С. 251–255.
6. Макурова С.Р. Формы и функции комментирующих предложений в процессе построения художественного произведения (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Москва, 2005. – 18 с.
7. Мецлер А.А. Структурные связи в тексте (парентезные конструкции). – Кишинев, 1987. – 141 с.
8. Приходько Г. І. Взаємозв'язок оцінки, емоційності, експресивності та модальності // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2005. – С. 137–143.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава–Київ, 2006. – 716 с.
10. Скребнев Ю. М. Фигуры речи. Языкознание. Русский язык: энциклопедия. – Москва, 1979. – С. 366–368.

11. Степанов Г.В. Несколько замечаний о специфике художественного текста // Научные труды МГПИИЯ, вып. 103. Лингвистика текста. – Москва, 1976. – С. 144–150.
12. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности // Язык и наука конца XX века. Сб. ст. – Москва, 1995. – С. 34–74.
13. Українська мова: [енциклопедія]. – Київ, 2004. – 824 с.
14. Хомский Н. Язык и проблемы знания // Вестн. Моск. ун-та. Сер.: Филология. – № 4. – 1996. – С. 131–157.
15. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика // Структурализм «за» и «против». Сб. ст. – Москва, 1975. – С. 175–230.

Анотація. У статті аналізується функціонування вставлених конструкцій в художньому тексті й дискурсі, їхня роль у процесі творення тексту і дискурсу, включаючи смислотворення. Парантезичні конструкції розглядаються у їхньому розмаїтті: від простих парантез до коментувального дискурсу.

Ключові слова: художній текст, художній дискурс, вставлена конструкція, парантеза, коментувальний дискурс, функції, імплікація, підтекст, текстотворення.

Summary. In the article the analysis of functioning of introduced constructions is made and their role in the process of text-formation is determined. Parenthetical insertions from shorter parenthesis to commenting discourse (supraphrasal unity) are analyzed. It is proved that the constructions in questions have implications on the textual level (i.e. message) and are considered to be an important part on the linguopoetic level. The peculiarities of the functioning of comment clauses in the process of text-formation are revealed. Proven design-commenting in the feature registry are: sintaktiko-stylistic means; a modal marker; create an information background; promote bagatoplanovosti stories; realizing the function of compression information. All of the characteristics listed in the classification, characterize the process of «enhancement» meaning $x \cdot y$. Research of this nature that inserted designs-commenting can enter goals frazovì unity and be a semantic reference points in the text. To indicate units of larger sentence, used the term «komentuvalnij discourse» (komentuvalnoi nadfrazovoï unity with regard to the specifics of the phenomenon).

The composition of the text in the text «is especially daunting for the author, but this technique allows the author to enter intertekst, which extends the text vertically. Smislova importance ascribed to this introduction only in a specific context, so design-commenting is contextually predefined. Language signs are only provided with the text, they can have meaning only as a linked unit. The design of the commenting updated retrospekciù, based on Visual imagery (a technique often used in order to save the language tools and âskravišoi imagery). Design-comment can have a diversified implikaciù and give us the context. Bagatoplanovist description is achieved through the mediation of komentuvan structures that add social-meaningful background information.

Inserted parantetični making (especially note commenting as the most meaningful and structure) are used to perform functions such as creating «speech at the» introduction of modal implikaciù (inserted designs) continue meaningful background information, different types of implicitnoi (lingvokulturno markovanu, sociolingvistično markovanu). Whereas the transition from the structural to the antropocentričnoï paradigm, which marked a new approach in Linguistics, these structures have special significance. Fragmentarnist mislitelno process zabezpečue bilshij analitichnij the nature of language. Today prioritetnim naprjamkom ye syntax in text organizacii doslidzhennjah lingvistichnih th, I discourse to konstrukcij from komentuvalnim zmistom vidvoditsja vazhliva the role of comu. Vijavleni osoblivosti funkcionuvannja konstrukcij zmistom procesi have komentuvalnim from tvorennya text ND discourse, chisli I smislotvorennya tim. USI aspekti ekspresivnogo ed. syntax, MI statti have rozgljadali meeting, e aktualnimi I have applied aspekti-pogljadu formuvannja effektivnogo ç movlennevo mislitelnoi movnoi contest osobivosti-on riznih etapah bezperervnoi lingvistichnoi osviti, a, vidtak, has doslidzhuvatisja St at perspectives.

Key words: art text, discourse, inserted design, work of fiction, parenthesis, comment clause, commenting discourse, functions, implication, message, text-formation.

Отримано: 19.03.2018 р.

РЕПРЕЗЕНТОВАНІСТЬ БАЗОВИХ БРИТАНСЬКИХ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПАРЕНТАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Парентальний дискурс (далі – ПД) відноситься до сфери побутового спілкування і разом із матримоніальним та сіблінговим утворює сімейний дискурс [4; 15, 873–878]. ПД відображає спілкування між мовцями, яким належать комунікативні ролі батьків та дітей. Дослідженням парентального дискурсу присвячені роботи А. Бігарі, О. Галапчук, В. Козлової, І. Осовської, А. Семенюк, Л. Солощук, в яких розглядаються гендерні, вікові, невербальні та рольові аспекти у структурно-семантичному, комунікативно-прагматичному та рідше когнітивно-семантичному вимірах дискурсу. Попри перманентний інтерес дослідників залишаються невисвітленими питання системної організації концептів у дискурсі. В руслі сучасних досліджень, спрямованих на всебічний аналіз різнотипних концептів, недостатньо розробленою залишається методика аналізу концептосистем дискурсу, з відображенням статистично верифікованих складу, структури та взаємозв'язків між елементами дискурсу, що відображає актуальність даного дослідження. Метою дослідження є встановлення значущості базових британських лінгвокультурних концептів для сучасного англомовного ПД (далі – САПД). Предметом дослідження є САПД, а об'єктом – репрезентовані у ньому концепти, які актуалізують лінгвокультурну інформацію. Матеріалом дослідження слугували твори британської художньої літератури останнього десятиліття, що віддзеркалюють і дозволяють оперативно відслідковувати процеси та зміни, які мають місце у суспільстві.

Культурологічні дослідження, беззаперечно, є невід'ємним знаряддям для усвідомлення концептосистеми етносу, що сприяє кращому розумінню його ментальності. З ракурсу сучасної лінгвістики інтерес прикутий до базових концептів лінгвокультур (А. Вежбицька, Н. Єсипенко, В. Карасик, Д. Медведева, Т. Медведева, М. Опарін, В. Ощепкова, А. Приходько, М. Цетков), які втілюють основні цінності та ключові ідеї. Їх іще називають «константами культури» (Ю. Степанов), «ключовими словами мови» (А. Вежбицька), «ключовими концептами культури» (В. Маслова) та «культурними домінантами» (В. Карасик) [3, 97].

Згідно з дослідженнями науковців, для британського етносу характерні 9 базових концептів HOME (ДИМ), FREEDOM (СВОБОДА), PRIVACY (ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ, ПРИВАТНІСТЬ), COMMON SENSE (ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД), SENSE OF HUMOR (ПОЧУТТЯ ГУМОРУ), GENTLEMANLINESS (ДЖЕНТЕЛЬМЕНСТВО), FAIR PLAY (ЧЕСНА ГРА), RESTRAIN / STIFF UPPER LIP (СТРИМАНІСТЬ), HERITAGE (ТРАДИЦІЯ, СПАДЩИНА) [6; 1, 11–12; 5, 9]. З метою прослідкувати, які із зазначених концептів є значущими для САПД, ми скористалися лінгвостатистичними методами дослідження, а саме критерієм хі-квадрат та коефіцієнтом спряженості Чупрова K , застосованими до інвентаризованої вибірки з вербалізаторів всіх концептів САПД. Критерій χ^2 виявляє відповідності чи розбіжності між розподілом частот аналізованих величин і розраховується за формулою:

$$\chi^2 = \sum \left(\frac{(O-E)^2}{E} \right), \quad (1)$$

де O – фактичні величини, а E – теоретично очікувані [2, 133].

Для інтерпретації отриманих даних необхідно встановити значущість одержаної суми χ^2 . При перевищенні критичного значення при певному числі ступенів свободи df можна говорити про наявність суттєвої різниці у розподілі частот ознак. Кількість ступенів свободи вираховуємо за формулою:

$$df = (r-1)(c-1), \quad (2)$$

де r – кількість рядків у таблиці, c – кількість стовпчиків [2, 135].

Коефіцієнт взаємної спряженості Чупрова K встановлює характер зафіксованих зв'язків. Величина коефіцієнта знаходиться в межах від 0 (при відсутності зв'язку між величинами) до +1, при сильному зв'язку та розраховується за формулою:

$$K = \sqrt{\frac{\chi^2}{N \sqrt{(r-1)(c-1)}}}, \quad (3)$$

де N – загальна кількість спостережень, r – кількість горизонтальних рядків таблиці, c – кількість вертикальних стовпців [2, 138].

Результати підрахунків представлені у табл. 1, яка демонструє, що статистично верифікованими, а отже значущими для сучасного британського спілкування батьків і дітей виявилися концепти HOME, FAIR PLAY, PRIVACY, STIFF UPPER LIP та HERITAGE.

Таблиця 1

Величини суми χ^2 та коефіцієнта спряженості K для базових британських концептів у САПД

№	Базовий концепт	χ^2	K
1	HOME	23,86	0,19
2	FREEDOM		
3	PRIVACY	16,32	0,16
4	COMMON SENSE		
5	SENSE OF HUMOUR		
6	GENTLEMANLINESS		
7	FAIR PLAY	22,42	0,19
8	STIFF UPPER LIP	5,43	0,09
9	HERITAGE	4,58	0,08
	Всього	72,61	

Розглянемо детальніше, як встановлені концепти актуалізуються у САПД.

Відомо, що в англійській мові рідна земля асоціюється з домівкою, що підтверджується великою кількістю паремій (*East or West – home is best; Home, sweet home; My home is my castle*) [6]. Будь-який острів ототожнюється у англійців з рідною країною, що, безперечно, зумовлено її географічним розташуванням. У ПД концепт HOME ($\chi^2 - 23,86$; $K - 0,19$) актуалізує інформацію, що дім є місцем, де можна знайти прихисток, саме вдома усі члени сім'ї почуваються у цілковитій безпеці: *'You relax, Tom. You're home and safe now.'* [8].

На тлі британських реалій, коли власний будинок родина може дозволити собі придбати, зазвичай, лише за допомогою кредиту, купівля чи отримання молодією сім'єю свого житла є приводом для гордості батьків та індикатором приналежності до вищої соціальної верстви: *'I thought this day would never happen. Our daughter has bought a house! We're very, very proud, aren't we, Jane?' '... But now you've got a beautiful house in Maida Vale!'* [12, 167].

Неприйнятною для багатьох британців є і оренда житла, яка сприймається як марна трата грошей: *'Although ... we could always ... rent?' I hardly dare say the word –and sure enough, she snaps on it like a shark scenting blood. 'Rent? You're not renting, Becky. It's just throwing money away!' And when I say, 'Loads of people in Europe rent,' she just sniffs and says, Europe!'* [12, 120].

FAIR PLAY ($\chi^2 - 22,42$; $K - 0,19$) в розумінні англійців асоціюється із чесністю та повагою до інших; справедливим вважається лише те, що є законним [6]. Концепт FAIR PLAY у САПД усвідомлюється через такі поняття, як правда і брехня. Якщо спілкування між дітьми та батьками носить кооперативний характер, то для них принципово важливо залишатися чесними як один перед одним (*'I'm afraid I have to tell you something about your father that I hoped to keep from you ...'* [14, 67]), так і перед самим собою (*'Maybe I handled this all wrong, but what I said in the police station was true. It is what I saw, Mum, it truly is.'* [8]). Важливою є справедливість у всіх її проявах (*'No one ever listens to kids,' he said. 'No. You're right, no one does ever listen to kids. It's not fair, is it?'* [11, 349]) та дотримання обіцянок (*'Becky? Have you bought something?' 'No,' I say finally. 'Darling! Mum sounds astonished. 'That's not like you!' 'I know. But I couldn't go shopping, could I? Not after I'd promised Luke.'* [12]).

Коли ж правда стає для одного із комунікантів «незручною», неприємною, то подальше спілкування може перерости у суперечку: *'Finish the fairy tale and go,' he said. 'I want her to understand how you came about, I have to give her the details. The lassie will want to watch my face, she'll want to see I'm telling the truth.'* [9, 281–282]; *'How has this confession of yours helped anyone, Eleanor?' he said. 'How has it got any of us anywhere?' 'It was the truth, Dad.' 'The truth? Oh for God's sake! I have never, repeat, never, seen your brother this way before. Is that what you wanted?'* [8]. Викриття брехні викликає образу і розчарування у дітей (*'I thought you knew, thought he'd spoken to you.' 'John, I had no idea where you were. ...I was just about to ring the police.' 'But Kevin said he'd cleared it with you!' 'That isn't true. He didn't.' 'He lied to me?' 'Yes, I'm afraid so.' 'But why? ... I'm never going to talk to him again'* [14, 193]) та батьків (*'I can see why you might have felt you needed to mislead us about the house.'* Mum presses on, her face pink. [12]).

Із концептом HOME тісно пов'язаний концепт PRIVACY ($\chi^2 - 16,32$; $K - 0,16$), який разом з концептом FREEDOM у національній свідомості <...визначаються один через одного, утворюючи

єдине смислове ціле > [6]. Говорячи про свободу, відмічаємо, що в англійській свідомості вона зосереджується на можливості робити те, що хочеш, і не робити те, чого не хочеш. Саме концепт PRIVACY дає розуміння того, що англійська стриманість є намаганням зберегти комфортну для спілкування атмосферу, а не проявом беземоційності [6].

У родинному спілкуванні британців ці концепти актуалізуються у праві кожного члена сім'ї на особистий простір та особисте життя, що поважаються іншими: *'Would you mind if I took your photograph? To show my wife?'* [10, 123]; праві побути наодинці із самим собою та самостійно вирішувати, як проводити вільний час: *'Doesn't he miss having you around?'* *'He's probably relieved to have place to himself for a bit'* [10, 167]. Коли ж на ці права та свободи особистості посягають, тоді виникають непорозуміння, сварки та конфлікти: *'I thought you were going to go shopping with me – get a nice new skirt?'* *'Well, I like it. I don't just have to wear what you want, do I?'* [13, 356] – свобода обирати свій зовнішній вигляд; *'Where are you?'* *'You were asleep, Tess.'* *'But where are you?'* *'I just came out for a quick coffee. I'm in the park.'* *'The park? Why would you go there? We've got coffee at home.'* *'Tess! Come on, I just need a bit of space. Turn the TV on if you're lonely. I'll be back soon.'* [7] – непорозуміння через неможливість розпоряджатись своїм вільним часом; *'It's always just a little hitch, love! Always!'* *Mum sounds beside herself. 'The party will be just the same–'* *'No it won't!'* *I almost roar. 'And I never asked you to drive all this way, did I? Or buy me presents. And if you don't want to come to Luke's party, Mum, then you needn't! In fact, please don't!'* [12] – нав'язування певних дій, речей, навіть якщо хтось із комунікантів робить це із благими намірами.

Беззаперечно важливим є розуміння меж особистого простору, порушення якого вносить розлад у гармонію сімейного спілкування британців: *'You've been taking my tablets, haven't you?'* [11, 13]; *'Well, these are my things, as you well know, so in future, just leave them alone.'* [11, 117].

Відома англійська стриманість STIFF UPPER LIP ($\chi^2 - 5,43$; $K - 0,09$) передбачає здатність зберігати спокій за будь-яких умов, адже втратити контроль над собою означає відкрити всі свої секрети [6]. У спілкуванні між батьками та дітьми актуалізацію цього концепту спостерігаємо через такі поняття, як зібраність, твердість, жорсткість, особливо у складних життєвих ситуаціях, коли не можна «розкисати», а потрібно стати опорою для сім'ї: *'I'm sorry for you bab. I lost my man, and now you've lost yours. It's hard bringing up little 'uns on your own. But it makes you strong. Makes a woman of you. And strong is what you're going to have to be now.'* [13, 183]. Не менш важливим є вміння зберігати спокій, не виказуючи власних емоцій, як, наприклад, страх чи хвилювання: *'Don't let yourself be intimidated by that mob,' Dad said. 'Come on, Tom, pull yourself together.'* [8].

В актуалізації концепту HERITAGE ($\chi^2 - 4,58$; $K - 0,08$) основним є сприйняття спадщини як чогось цінного, такого, що належить усім, пов'язане з історією та предками. Однією із характерних рис британців є консерватизм та, водночас, відданість традиціям поєднується із прагненням до змін та нововведень [6]. У ПД концепт HERITAGE втілюється у певних родинних ритуалах, які відбувалися раніше, наприклад, спогадах про ранні періоди з життя дітей: *'You know,' he says, 'when you were a baby, me and Mum used to lie awake at night watching you breathe. We were convinced you'd forget how to do it if we stopped looking.'* [7]. Пояснюємо це тим, що саме через певні спільні дії інтенсивніше усвідомлюється приналежність до родини, бачення її як єдиного цілісного «організму», життєвої цінності. Передача досвіду також інтенсифікує зв'язок між поколіннями: *'But so many clients were crooks and ... My wife ... It wasn't right somehow and then I helped out in her father's violin workshop and he taught me before he died'* [10, 122]. Прояви консерватизму спостерігаємо у стилі життя та звичках членів родини, наприклад, неприйнятті сучасних технологій комунікації представниками старшого покоління: *'You think texts are quicker, don't you, Becky love?' she says firmly as she taps at her phone. 'You tell your father to stop living in the Dark Ages.'* [12].

Хоча за результатами дослідження решта базових концептів не показали статистичної значущості для САПД, ми не можемо ними нехтувати, оскільки вони мають місце у спілкуванні в сучасних британських родин, однак частотність їх зустріваності у даному дискурсі виявилася нижчою за статистично очікувану.

Таким чином, серед базових британських концептів засобами лінгвостатистичного аналізу верифіковано 5 значущих для САПД. НОМЕ займає чільне місце, оскільки саме домівка є місцем зустрічі усіх членів родини та локацією ПД. Будинок чи квартира є місцем, що асоціюється з безпекою. Чесність як прояв FAIR PLAY є необхідною складовою гармонійного спілкування між британськими батьками та дітьми, а також розвиває почуття справедливості, сприяє розумінню правильності та законності. HERITAGE відображає зв'язок між поколіннями, сприяє згуртованості родини. PRIVACY актуалізує можливість бути неповторною індивідуальністю зі своїми правами та свободами, не розчинятися та не загубитися у сім'ї. STIFF UPPER LIP вказує на цінність таких особистих якостей, як твердість характеру та витримка. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у аналізі місця базових концептів у кооперативному та конфліктному типах САПД.

Список використаних джерел

1. Єсипенко Н.Г. Вербальний профіль і концептуальна структура англосаксонських культурних концептів: когнітивно-квантитативний підхід : монографія. – Чернівці : Золоті литаври, 2012. – 320 с.
2. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике / В.В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2007. – 264 с.
3. Медведева Т.С., Опарин М.В., Медведева Д.И. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры : монография / Т.С. Медведева, М.В. Опарин, Д.И. Медведева; под ред. Т. И. Зелениной. – Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2011. – 160 с.
4. Проценко О. Особливості матримоніального діалогічного дискурсу [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_81_3/statti/100.pdf.
5. Рябцева М.А. Динамические процессы в концептосфере лингвокультуры (на материале концептосфер COUNTRY HOUSE и УСАДЬБА в английской и русской языковой картинах мира) : автореф. дис. ... канд. фил. наук : 10.02.19 / Рябцева М.А. ; «Кемеровский государственный университет». – Красноярск, 2016. – 26 с.
6. Цветкова В.М. Межкультурная коммуникация. Учебное пособие [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/m_komm/index.php
7. Downham J. Before I die [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rulit.net/author/downham-jenny/en/1/date>
8. Downham J. You against me [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.ru/book/Downham_Jenny/You_Against_Me.html
9. Forster M. Isa & May / Margaret Forster. – London: Vintage Books, 2010. – 316p.
10. Gale P. Notes from an exhibition / Patrick Gale. – London, New York, Toronto, Sydney and New Delhi, 2007. – 374 p.
11. Harris L. Betrayed / Lyndsey Harris, Andrew Crofts. – London : Arrow Books, 2006. – 432 p.
12. Kinsella S. Mini Shopaholic [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.ru/book/Kinsella_Sophie/Mini_Shopaholic.htm.
13. Murray A. Family of Women / Annie Murray. – London : Pan Books, 2012. – 537 p.
14. Neale K. A father's revenge / Kitty Neale. – Avon, 2011. – 378 p.
15. Osovskaya I. Concepts system of the Discourse and Possibilities of its Research / Irina Osovskaya // American Journal of Philology, Volume 137, Number 4 (2) (Whole Number 548), (Winter 2016) – The Johns Hopkins University Press, 2016. – P. 873–882.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного англомовного парентального дискурсу крізь призму базових британських концептів. За допомогою методів лінгвостатистичного аналізу виявлено значущі для даного типу дискурсу лінгвокультурні концепти на матеріалах творів сучасних британських авторів.

Ключові слова: Базовий лінгвокультурний концепт, парентальний дискурс, χ^2 -квадрат, коефіцієнт спряженості.

Summary. The article investigates concepts in the discourse by the means of statistical analysis. Parental discourse is one of the constituents of the family discourse together with the matrimonial and the sibling discourse. Family is a minimal social group, thus on its example we can elicit the changes and phenomena that take place in the society, because they are reflected in the language, speech and consciousness of the speakers.

Every discourse is made up of a great number of concepts, which create multiple connections among them and build up a concept system of the discourse. Nowadays, the issue of the systematic organisation of the concepts in a discourse remains open. We consider that statistical analysis is one of the instruments which can help to solve this problem. The chi-square / chi-squared distribution / χ^2 -distribution displays the corespondence or difference among the distribution of a sum of the squares of independent standart normal variables (e.g. distribution of a sum of the squares of two or more samples of concepts within the discourse). The more the sum of deviation is the more significant the variable is. Such value as degrees of freedom (df) is necessary to determine the reliability of the results of the study. The contingency coefficient K determines the character of the settled correlations (the degree of association between the two variables). This way the chi-square helps figure out which concepts within the discourse are the most significant.

The linguistic-cultural concepts investigated in the article reflect the correlation among language, thinking and culture. HOME, FREEDOM, PRIVACY, COMMON SENSE, SENSE OF HUMOR, GENTLEMANLINESS, FAIR PLAY, RESTRAIN / STIFF UPPER LIP and HERITAGE are

Key words: *Basic linguistic-cultural concept, parental discourse, chi-square, contingency coefficient.*

Отримано: 19.03.2018 р.

УДК 811.161.1'374.2:81'373(=161.2)

Т. А. Космеда, Г. Я. Намачинська

ПАРЕМІЇ-УКРАЇНІЗМИ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЖЕРЕЛО ФІКСАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ І ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ УКРАЇНІЗМІВ (на матеріалі тлумачного словника російської мови В. Даля)

Проблему впливу російської мови на українську лінгвісти вивчали досить активно, а от зворотній процес – вплив української мови на російську, її запозичувальний потенціал вивчався недостатньо. Зазначена проблема належить до малорозроблених у сучасному мовознавстві. Хоч явище запозичення з української мови в російську частково досліджували корифеї української лінгвістики, зокрема О. Потебня, Л. Булаховський, О. Горбач, Ю. Шевельов та інші вчені, напрацювання яких з'явилися в сер. ХХ – на поч. ХХІ ст., як-от: Г. Їжакевич, Л. Крисін, Т. Космеда, І. Кошман, Т. Чорторизька, які актуалізоване в цій статті питання слушно вважають надзвичайно важливим для українського мовознавства.

У тлумачному словнику живої російської мови В. Даля, як відомо, зафіксовано чимало українізмів, що функціювали в російському мовленні кінця ХІХ століття. Велика кількість лексичних і лексико-семантичних українізмів адаптувалася в російській мові за допомогою паремійних одиниць, що були також запозичені російською мовою і які В. Даль також увів у свій словник і відповідно репрезентував. Ці одиниці слугували яскравою ілюстрацією не лише відповідної семантики включених у їхній склад лексичних і лексико-семантичних українізмів, але й певної їхньої конотації, прагматичної наповненості. Сам факт запозичення українських паремій, їхньої поширеності в повсякденному мовленні, як видається, сприяв кращому входженню до складу російської мови їхніх складників.

Мета цієї статті – показати вплив української мови на російську, що виявляється через запозичення паремійних одиниць, а також схарактеризувати особливості адаптації цих одиниць, можливості їхньої видозміни трансформації.

Паремії трактуємо традиційно в широкому розумінні, як їх сприймали лексикографи наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст., що відображено й у словнику, укладеному Іваном Франком, – «Галицько-руські народні приповідки» [3]. Це ідіоми, фразеологізми, прислів'я, приказки, побажання, вітання, фрагменти, «осколки» текстів – пісенних виразів (за І. Франком), зокрема й із щедрівок, висловів із художніх текстів, анекдотів і под., що стали прецедентними.

У В. Даля [4] також маємо широку репрезентацію системи паремій: прислів'їв (*Вкупе богат и убог, и скупой; Коли работаешь **вкупе**, так не болит в пупе* [4 (1) : 212], *Не бывает бабе **войтом*** [4 (1) : 231]), приказок (*Была бы голова, будет и булава. Была бы булава, будет и голова* [4 (1) : 139]), ідіом-порівнянь (*Гол, как **бубен**. Проигрался как **бубен*** [4 (1) : 134]), побажань (*В поле копами, на гумне стогами, на току умолотом, в **аруде** спором (спориною), в пруде (млине, мельнице) намолом, в деже подходом, у печи ростом, на столе кроем (ломтями), людям на здоровье!* [4 (1) : 25]), фрагментів фольклору, зокрема пісень, різних за жанрами, – щедрівок (*Щедрик, ведрик! дайте **вареник**, грудочку каши, шматок колбаски* [4 (4) : 652]), колядок (*Дарите, не барите, коротки свитки, померзли **лытки!*** [4 (1) : 48]), весільних пісень (*Помози, Божья Мати, наш коровай **бгати!*** [4 (1) : 57]), загадок (*Полна печь **поляниц**, а посередке **кныш?*** (зірки, місяць) [4 (1) : 125]) та ін.

В окремих випадках В. Даль розмірковує про те, як видозмінилося українське прислів'я в російському обігу, порівн.: НЕБОГА м. об. южн. зап. 'бедняк', 'убогий', 'нищий', 'калека', 'увечный'; 'несчастный', 'бедующий'. Небога, в етих знач. и еще в знач. 'племянника', 'дальнего родного', осталось доселе в малорос. и белорус. Наречьях (...); встарь говорили небогий вм. убогий. Пословица: *Вот тебе, Боже, что нам негоже (что нам не мило, то попу в кадило)* искажена из малорусской: *от тоби, небоже, що нам негоже*. От небогий, небожак или неборак, то же, небога [4 (2) : 503].

У термінологічному словнику А. Загнітка паремії трактуються з урахуванням теорії сучасної дискурсцентричної парадигми, порівн.: «Паремії (грецьк. *parētiya* – вислів) – у дискурсології – одиниці дискурсивного рівня, яким притаманні (як і лексичним одиницям (слова, фразеологізми)) цілісна, усталена форма й регулярність відтворення, але, на відміну від них, такі, що складаються з одного або більше висловлень: прислів'я і приказки, афоризми, анекдоти, небилиці, притчі та ін.; входять у базову аксіоматику мовної свідомості» [5 : 25]. Як бачимо, акцентується увага на функції паремій, їхній властивості входити в базову аксіоматику свідомості мовної особистості. Якщо ж у складі паремій українізми, то, відповідно, як запозичені одиниці, вони також починають фіксуватися в базовій аксіоматиці свідомості кожної конкретної мовної особистості й мовної спільноти загалом, певним чином адаптуючись. «Аксіоматика (грецьк. *axiōta* – вихідне твердження) – у дискурсології – сукупність аксіом як вихідних правил, якими суб'єкт керується у своїй мовленнєвій і немовленнєвій діяльності» [5 : 22].

Паремія-українізм російської мови – це запозичений усталений мовний вираз, мовний штамп, прецедентна мовна одиниця (ідіома, фразеологічна одиниця, прислів'я, приказка, крилатий вираз, побажання, вітання й под.), що входить у паремійний фонд української національної мови, характеризує українську лінгвокультуру, однак при цьому вона переходить у паремійний фонд російської національної мови, через необхідність номінувати відповідні предмети, поняття і явища української дійсності, української ментальності, української когнітивної картини світу й засвоюється мовною свідомістю російської мовної особистості, починає адаптуватися в її базовій аксіоматиці. В окремих випадках запозичена паремія експліцитно зберігає ознаки національної української мови, оскільки в її склад входять українські лексичні одиниці, що зберегли національну форму. Хоч, безперечно, може відбуватися й формальна адаптація.

Наведемо приклади українізмів російської мови, що функціують у складі паремій-українізмів. Інколи в одній паремії функціують кілька українізмів, наприклад: **Зажадалося як кобыли оцту** [4 (2) : 775]; **Обое рябое** [4 (2) : 565]; **Дай Бог богато и в коморе, и в оборе!** [4 (2) : 584] та ін.

Українізми різняться за способом адаптації в російській мові, тематичною приналежністю, типом запозичення. Наводячи приклади, зберігаємо вказівку на регіон поширення лексеми-українізму на території Російської імперії за системою скорочень, що була прийнята в словнику В. Даля, зберігаємо й окремі зауваги щодо характеру синтагматики, специфіки функціонування, граматичних особливостей.

За словником В. Даля вказуємо на значення, що характерні для тієї чи тієї лексеми, та в окремих випадках подаємо джерело, із якого паремія, на думку В. Даля, ввійшла в живе мовлення, широкий обіг, тобто ймовірний дискурс використання, що мотивує феномен прецедентності (пісня, анекдот тощо). Зберігаємо також міркування, подані В. Далем, стосовно етимології лексеми чи її похідних, варіанти уживання, дієслівне управління, синоніми. В окремих випадках актуалізується семантична структура, репрезентована системою смислів. Порівн. окремі зразки опису: БАРИТЬ кого, южн., зап. 'задерживать' – **Дарите, не барите, коротки свитки, померзли лытки!** (колядка: **Не держите нас на морозе**) [4 (1) : 48]; БГАТЬ южн., зап. 'гнуть', 'сгибать'; 'мять', 'комкать' – **Помози, Божья Мати, наш коровай бгати!** (свадебная песня) [4 (1) : 57]; БЛУЖДАТЬ и БЛУДИТЬ, южн. и зап. 'шкодить' – **Гад гада блудит, гад и будет** [4 (1) : 99]; БУБЕН м. или мн. бубны, 'музыкальное орудие, в роде барабана, литавров; 'обечайка, обтянутая сухой выделки кожей, с колокольцами, бубенчиками'; употреб. более при пляске. | южн. зап. 'звонки'. | 'Гольш', 'человек все промотавший'. **Гол, как бубен. Проигрался как бубен (как грек)** [4 (1) : 134]; БУЛАВА ж. 'набалдашник', 'головка'; | 'палица, как оружие', 'закомлястая дубинка или кистень'. | 'Такое же оружие, как знак начальственной власти', 'буздыхан', 'жезл', 'бунчук, сохранившийся при Донском войске'; быть при булаве, при атамане, при штабе. У малорос. гетманов была булава шестопер. **Была бы голова, будет и булава**, и наоборот [4 (1) : 139]; ВИР м. зап. 'омут' и 'водоворот', 'ямина под водой с родниками или с коловоротом быстрого течения'; 'водокруть', 'водоверть', 'вырь', 'пучина', 'заверть', 'вихор', 'суводь', 'сувой', 'сулой', 'вороть', 'куновороть', 'крутень', 'закрутень'. | 'Вихор', 'завой', 'завойка в шерсти'. **У него на темени два вира. По морю плыл, да и попал в вир. Пошел в мир, да попал в вир**, в соблазн. [4 (1) : 206]; ВКУПЕ нареч. 'вместе', 'совместно', 'вообще', 'сообща', 'заодно', 'разом', 'соединенно'; 'в куче', 'кучею'. зап. 'дружно', 'негрузно' **Вкупе богат и убог, и скупой. Коли работаешь вкупе, так не болит в пупе**; [4 (1) : 212]; ВЫРОБИТЬ млрс. робить, арх. робить, работать. **Робите до поту, выробите кабалу. Рядой не вырядишь, работой не выворишь** [4 (1) : 311]; ГЛУЗД м. или глузды мн. южн. зап. 'ум', 'память', 'рассудок', 'толк'; | 'мозг'. Сбился с глузду, с толку; спился с глузду, с ума. Отбить глузды, бить по голове. **На всю Польшу один комар глузду принес** [4 (1) : 357]; ГАЙТАН м. южн. 'шелковый снурок'. **Гайтан с шеи отдам тебе, только удавись на нем! Хоть гайтан порви, да жену корми** [4 (1) : 341]; ДБАТЬ что, кур. вор. зап. млрс. 'заботиться', 'стараться', 'радеть о хозяйстве'; 'копить', 'собирать', 'готовить', 'гонодобить', 'припасать', 'запасать'. **Хто**

дбаєть, той маєть. Хто мало маєть, мало дбаєть [4 (1) : 416]; ЗАМОГА ж. южн. 'состоянье', 'имущество'; 'зажиточность'. *По змоге стройся* [4 (1) : 603]; КНИШ, кныш м. южн. 'лепешка с маслом', 'скоромная булочка с салом' *Полна печь поляниц, а посередке кныш?* (звёзды, месяц). *Пока у бабы посеют кныши, а у деда не будет души* [4 (2) : 125]; КУТЬ южн. зап. 'красный', 'почетный угол избы', 'покуть', почему там кутяне почетные гости. сидит. *Поди в куть (в кут), где мухи ткут. Рано, девка-то молода еще: не из кути, в кут глядит. Сидит, как поп на покути* [4 (2) : 227]; КУНТУШ, кунтыш м. зап. южн. 'род верхней мужской одежды, иногда на меху, со шнурами, с откидными рукавами'. *Танцуй (пляши), душа, без кунтуша, ищи (люби) пана без жупана!* [4 (2) : 218]; МАТЬ, мати глаг. южн. зап. имать, иметь. *Коли внучек маю, так и сказку знаю* [4 (2) : 307]; НЕДАЛЕКО южн.-зап. недалечко 'близко'. *Недалечко до печки, а оттоле в могилку – рукой подать* [4 (2) : 510]; НЕДОЛЯ ж. южн. зап. 'несчастье', 'злополучие', 'беда', 'бесталанность', 'неудача'. *Недоля сталась – напасть досталась!* [4 (2) : 513]; ПОБОР зап. 'набор, рекрутство' – *Я побора не боюся, я сейчас остановлюся!* (фрагмент з пісні) [4 (3) : 135]; ПОГОДИТЬСЯ южн., зап. 'поладить с кем, помириться' – *Не каждому (велю) с турком воеватися, а каждому с турком погодитися* [4 (3) : 155]; ПОДИВИТЬСЯ на что, южн. 'посмотреть, поглядеть' – *Так женился, что и сам себе (на себя) подивился; Нельзя не подивитися, как все на свете творится!* [4 (3) : 175]; ПОКУТ | ПОКУТЬЕ зап., юж 'красный угол', 'кут в избе'; 'почетное, первое место за столом и на пире' – *Как поп на покутьи* [4 (3) : 249]; ПОСАГ м. или ПОСАГА ж. зап. (от посягать), 'посажное', ср. олон. 'приданое' – *Я посагу прогуляла. Я свой посаг потеряла* (з пісні) [4 (3) : 328]; ПОМЫЛИТЬСЯ южн., кур., вор., малорос. 'ошибиться, особенно в счете', 'помылка', 'ошибка' – *Помылка не утайка* [4 (3) : 272]; РАДИТЬ кому что, стар., южн., зап., пск. 'советовать', 'давать совет', 'помогать советом, наставленьем', 'дать ума', 'наумить', 'надоумить' – *Умному порадишь, а глупому не порадишь. Радила коза козлу в огород не лазить, а сама там* [4 (4) : 8]; РОЗА ж. 'розан' м. 'куст' и 'цветок' 'Rosa', южн. 'рожа', зап. 'ружа' – *Будь пригожа, як рожа* [4 (4) : 101]; РУШАТЬ и зап. 'рухать' вообще 'трогать', южн. – *Бабиных груш не рушь: свои тряси, да бабе носи! Понюхай, да не рухай!* [4 (4) : 115]; РОБИТЬ млрс. 'работать', 'делать'; 'робить', 'робливать' что, 'о черной, крестьянской работе' – *Робить, ребята, а есть, жеребята!* [4 (4) : 97]; СВАРИТЬСЯ южн., зап. 'свариться', костр., яросл., вологодск. 'ссориться', 'браниться'; 'спорить', 'вздорить', 'кориться', 'брюзжать', 'ворчать', 'сердиться' – *Соседям свариться не годится* [4 (4) : 144]; СИВЫЙ, южн., зап. 'седой', 'сивизна' или 'сивота' и 'сивость' ж. 'свойство', 'качество', 'цвет сивого' – *Сивизна в бороду, черт в ноги* [4 (4) : 180]; СКОЛЬЗКИЙ (хлеско нареч.) вост. 'склезкий', сев., новг. 'склизкий', 'слизкий', южн. 'слезкий', зап. 'глэздкий' и 'хлэский', 'гладкий', 'не дающий упору ногам и рукам', 'на чем скользишь', 'что скользит из рук'; 'гладкий и притом мокрый', 'жирный или покрытый слизью' – *Хоть церковь и близко, да ходить слизко; а кабак и далеконько, да хожу потихоньку* [4 (4) : 202]; СПОЖИВАТЬ, 'спожить' что, южн., зап. 'съесть', 'употребить в пищу' – *Не спожив (т. е. не споживши), друга не узнаешь; Судил Бог пожать, суди же, Боже, спожить у корысти, у радости!* (побажання) [4 (4) : 294]; СПЫТАТЬ кого, о чем; что, у кого; южн., зап. 'спросить', 'узнать расспросом' | -что, 'отведать', 'попробовать', 'узнать на деле', 'испытать' (-ся), 'спроситься'; | 'спытать у кого', 'спросить' – *Спытки не убытки, спрос не беда* [4 (4) : 302]; СТРЕХА ж. (на двух славянских наречиях 'стро', чем и объясняется млрс. 'стриха') стар., вят., южн., зап. 'крыша', 'кровля (особ. соломенная)' – *Не голодна коровка, коли в стрехе соломка* [4 (4) : 339]; ТОРБА ж. южн., зап. 'мешок', 'сума' – *Каб торба да бич – был бы паньч! Носится, как дурень с писаною торбой; Дай ему хоть торбу с пирогами, хоть черта с рогами – все одно!* [4 (4) : 418]; ТРОХА, ТРОХА, ТРОШКИ южн., зап. 'немного', 'мало', 'несколько', 'маленько' – *Это было при дедушке Мирошке, когда денег было трошки* [4 (4) : 435]; ТЫН м. южн., зап., новг. 'всякий сплошной (непрямельный) забор', и даже 'плетень' – *Сорока с тыну, а десять на тын; За глазами, что за тыном; Ерша на алтын, а уху под тын; Шутил Мартын, да спрятался (свалился) под тын; Али мое пиво не удалось, что под тын пролилось?; С соседом дружись, а тын городи* [4 (4) : 447]; ХАТА ж. южн., зап. хатка, хаточка; хатина, -нка, хатишка; хатища; 'изба', 'домишко', 'халупа'; хата бывает: турлучная или плетневая, камышовая, мазанка, битая, земляная и лимпачная, бревенчатая, из дикого камня – *Своя хатка родная матка; Чем хата богата, тем рада; Улица-то прямая, да хата кривая; Моя хата с краю, я ничего не знаю!* [4 (4) : 543]; ХИЖИЙ зап. 'ловкий', 'проворный' – *Чия жена хижя, языком дежу лиже* [4 (4) : 547]; ЧУХАТЬ южн., зап. 'чесать', 'скрести ногтями' (-ся), 'чесаться самому ногтями, или обо что, или с кем', 'скрестись' – *Чухайся конь с конем, а свинья с углом!* [4 (4) : 616]; ЩЕДРОВАТЬ южн., зап., пск. 'ходить в Васильев вечер (канун нового года) ватагами по домам, с песнями, поздравляя, желая всякого добра, и собирая за это подачку, более съестным'; что в Рождественский сочельник колядовать. Щедруют более дети, ребятишки, а местами (ставроп.) девчонки; мехоноша собирает поживу, которую после делят. Щедрованье, действ по глаг. Щедровка, млрс. *щедровка, щедровальная песня – Щедрик, ведрик! дайте вареник,*

грудочки кашки, шматок колбаски и пр. Уроди, Боже, и жито, и пшеницу, и всякую пшеницу! причем посыпают хозяев горстью хлеба (щедрівка) [4 (4) : 652].

Наведені паремії репрезентують специфіку національного характеру українців: прагнення до миру (*Не каждому (велью) с турком воеватися, а каждому с турком погодитися!*, *Соседям свариться не годится!*), самостійності, перебування у власному всесвіті, дещо відокремлено від інших, відчуття «свого», власності, потяг до приватного господарства (*Моя хата с краю, я ничего не знаю!*; *С соседом дружись, а тын городи!*; *Своя хатка родная матка*), веселу вдачу, гумор, оптимізм (*Я побора не боюся, я сейчас остановлюся! Я посагу прогуляла. Я свой посаг потеряла! Радила коза козлу в огород не лазить, а сама там! Бабиньх груш не рушь: свои тряси, да бабе носи! Каб торба да бич – был бы паньч!*), гостинність, щедрість (*Чем хата богата, тем рада!*), самоіронію (*Так женился, что и сам себе (на себя) подивился!*), самозаспокоєння (*Помылка не утайка!*), прагнення й любов до доброту, ведення господарства (*Не голодна коровка, коли в стрехе соломка; Кто дбаеть, той маеть. Кто мало маеть, мало дбаеть*), розуміння того, що слід розраховувати лише на власні сили, щоб чогось досягти та ін.

Відзначимо, що деякі із запозичень-українізмів, що, зафіксовані і в наведених пареміях, отримали словотвірний розвиток. Для прикладу наведемо лексему, *брехать*, зафіксовану В. Далем як семантичний українізм, що закріпилася і в паремії, порівн.: БРЕХАТЬ, брехивать, брехнуть южн. и зап. ‘лаять’, ‘гавкать, как собака’; | ‘лгать’, ‘врать’, ‘говорить с ветру, на ветер’; ‘хвастать’; ‘клеветать’; ‘ругаться’, ‘браниться’. *Брехать, не цепом мотать. Собаке вольно и на свой хвост брехать. Вольно собаке и на владыку брехати* [4 (1) : 127].

І. Кошман натомість помітила, що, хоч у словниках синонімів сучасної російської мови до лексеми *радио* (‘прилад для прийому звуків’) відсутні синоніми, насправді синонім існує, до того ж, він є запозиченням з української мови. Це слово укр. *брехунець* – рос. *брехунец*. Цікаво, що наведена лексема зафіксована в авторитетному тлумачному словнику російської мови за редакцією Д. Ушакова в значенні рос. ‘лгун, пустомеля’, що має низку стилістичних параметрів («зневажл.», «простор.»), а також переносне значення ‘адвокат’ [8 : 187]. У тлумачних словниках російської мови, що вийшли друком пізніше, ця лексема відсутня, хоч має місце стилістично марковане рос. слово *брехать*, яке зафіксував ще В. Даль. Однак і тлумачні словники української мови фіксують для слова *брехунець* лише два значення: 1) зменш. до ‘*брехун*’ і 2) заст., ірон. ‘адвокат’ [2 : 62]. Лише в «Короткому словнику жаргонної лексики української мови» міститься значення ‘пристрій для прийому звуків’ [7 : 58]. І. Кошман наводить приклади функціонування цієї лексеми в російськомовному публіцистичному тексті українських ЗМІ [6].

Зауважимо також, що подані вище паремії зі словника В. Даля активно функціують як у мовленні українців, так і росіян, що засвідчує аналіз сучасного дискурсу, насамперед масмедійного. Про це пишуть авторитетні дослідники паремійного фонду російської мови та вчені, які вивчають сучасний російський публіцистичний дискурс на предмет функціонування в ньому українізмів (І. Кошман, Х. Вальтер, В. Мокієнко та ін.). Зокрема, І. Кошман наголошує, що запозичення з української мови, що мають місце в російському мовленні показують, як російська мова пристосовується до українських реалій, української картини світу [Див. про це: 6].

У словнику В. Даля зафіксовано найбільше паремій з лексичними компонентами, що омовлюють ключові концепти української ментальності, зокрема це *козак*, *атаман* і *булава*, хоч наголосимо, що ці слова не належать до питомо української лексики, вони запозичені українською мовою, але набули своєрідної національної прагматики. Порівн.: *Терпи, казак, атаман будешь. Из рядовичей в атаманы выходят. Не всем казакам в атаманах быть. Не атаман при булаве, а булава при атамане, его власть, воля. Без атамана казак сирота. Без атамана дуван не дуваният, добычи не делят. Атаманом быть – уряд держать. И у атамана не две головы на плечах* [4 (1) : 27].

Паремія *Терпи, казак, атаманом будешь* активно трансформується в сучасному мовленні росіян. Це засвідчують Х. Вальтер і В. Мокієнко, оскільки вони зафіксували в словнику антиприслів’їв російського народу, наприклад, такі одиниці: *Терпи, казак, с автоматом будешь; Терпи, коза, а то мамой будешь* [1 : 481].

Отже, паремії-українізми російської мови слугують розширенню її стилістичного ресурсу, дають змогу точніше вербалізувати емоційно-експресивні, оцінні смисли; їхня приналежність до української лінгвокультури, утім, не нейтралізується, носії російської мови її відчують, як відчують і специфіку омовлення української ментальності.

Очевидно, назріла нагальна необхідність укласти словник паремій-українізмів російської мови й простежити особливості їхнього функціонування в російському мовному просторі.

Список використаних джерел

1. Вальтер Х. Антипословицы русского народа : [слов.] / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. – СПб. : Нева, 2005. – 576 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Галицько-руські народні приповідки : [у 3 т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 2-е вид. – Т. 1. – 818 с. – Т. 2. – 813 с. – Т. 3. – 699 с.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1978–1980. – Т. 1. – 699 с. – Т. 2. – 772 с. – Т. 3. – 555 с. – Т. 4. – 683 с.
5. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : [у 4 т.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.
6. Кошман И. Н. О расширении номинативных рядов (на материале русских газет и журналов Украины) / И. Н. Кошман // Наукові записки Луганського національного університету : зб. наук. праць / гол. ред. проф. Л. М. Синельникова. – Вип. 8. – Т. 1. Серія «Філологічні науки». – Луганськ : ЛНУ, 2009. – С. 293–301.
7. Ставицька Л. О. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика 2003. – 336 с.
8. Толковый словарь русского языка : [в 4 т.] / под ред. Д. Н. Ушакова. – Москва : ТЕРРА, 1996. – Т. 1. – 824 с.

Анотація. Унаслідок контактів української й російської мов, що здійснювалися до середини XIX ст., простежуємо факт запозичення лексичних і лексико-семантичних українізмів у російську мову. У цій статті доводимо, що унаслідок впливу української мови на російську простежувалося й запозичення паремій, а їхнє функціонування сприяло кращому засвоєнню лексичних і лексико-семантичних українізмів, що триває до сьогодні, оскільки вчені фіксують у сучасному російському мовленні факти трансформації саме українських паремій.

Ключові слова: запозичення, лексичні, лексико-семантичні українізми, українізми-паремії, живе російське мовлення.

Summary. As the result of the influence of the contacts between the Ukrainian language and the Russian language which took place till the middle of the XIXth century, the fact of borrowing of the lexical and lexico-semantic Ukrainianisms in the Russian language is traced. This fact of borrowing was fixated by V. Dahl in his explanatory dictionary of the live Russian language. In the article it has been proved the following: as the result of the influence of the Ukrainian language on the Russian language the process of borrowing of paroemia has been traced. The functioning of paroemia facilitated the process of learning of the lexical and lexico-semantic Ukrainianisms. This process lasts till nowadays because the linguists fixate the facts of the transformation of Ukrainian paroemia.

The paroemia-Ukrainianism of the Russian language is a borrowed set expression, a precedent language unit (an idiom, a phraseological unit, a proverb etc.), which is included into the paroemia fund of the Ukrainian national language and characterizes a Ukrainian linguo-culture. The paroemia-Ukrainianism penetrated into the paroemia fund of the Russian language due to the necessity to nominate the correspondent objects, notions and phenomena of the Ukrainian reality, Ukrainian mentality, Ukrainian cognitive world image. The paroemia-Ukrainianism is accepted by the language consciousness of a Russian language personality. In certain cases the borrowed paroemia preserves the features of a national Ukrainian language because Ukrainian lexical units preserve their national form. A formal adaptation may also take place.

The Ukrainianisms differ in the way of the adaptation in the Russian language, the thematic characteristics, the borrowing type. In this article we also indicate the region of the paroemia spread based on the system used in V. Dahl dictionary. Certain remarks on grammatical parameters, the character of syntagmatics have been mentioned in the article as well.

The paroemia represent the specificity of a national character of the Ukrainians: love of peace, a good humour, optimism, hospitality, generosity, self-irony etc. It should be mentioned some of the borrowings-Ukrainianisms fixed in paroemia got a word-formation development.

In V. Dahl dictionary the paroemia with the lexical components that verbalize the key concepts of a Ukrainian mentality were registered, for instace: kozak, ataman, bulava.

The paroemia-Ukrainianisms of the Russian language enlarge the stylistic recourse and verbalize the emotional and expressive senses.

It's quite evident that there is an urgent necessity to compile a dictionary of the paroemia-Ukrainianisms in the Russian language.

Key words: borrowings, lexical and lexico-semantic ukrainianisms, ukrainianism-paroemia, live Russian speech.

Отримано: 21.12.2017 р.

ЗЕМНОВОДНІ ТА ПЛАЗУНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У свій час Іван Огієнко зауважував, що «мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я» [6, 240]. Виходячи з цього постулату, «на перший план висувається проблема виділення, опису й систематизації тих мовленевих відрізків на тлі передусім національно орієнтованих дискурсів, що визначають типові особливості українського народного життя, народних традицій і звичаїв, соціокультурний зріз, а через них – відмінності психічного стану, поведінки людини як носія національного характеру, національної ментальності. До того ж ураховується, що джерелом для етнолінгвістичних студій є не тільки й не стільки етнографізми, скільки основний масив стилістично маркованих і немаркованих словесних комплексів, що набувають виразних рис забарвлених в етнічному, психологічному, аксіологічному плані одиниць, стають вагомим чинником формування етнічно-мовних утворень» [2, 62–63].

У цьому сенсі особливо значну роль у розумінні «української душі» відіграють фразеологізми. Вони є виразниками тих вірувань, які супроводжують українця у його повсякденному житті, зосереджують у собі поведінкові риси людини, віддзеркалюють народні традиції, історію, побут. Отже, фразеологія є джерелом лінгвокраїнознавчих відомостей, один із мовних засобів бачення картини світу етноспільнотою.

«Кожен народ як носій певної мови, – зауважує О. Рогач, – має власне уявлення про мовну картину світу. Досвід етносу збережений і відтворений у живій мові у вигляді усталених словесних формул, ідіом, зворотів, образів фольклору, символів тощо» [8, 14]. Мовні картини світу різних народів відрізняються тими цінностями, які зафіксовані у мовних формулах.

У творенні мовної картини світу фразеологічні одиниці з зоокомпонентами є чи не найбагатшою і найрозмаїтішою серед груп фразеологізмів фразеологічного фонду мови, адже багатотомкові спостереження за поведінкою тварин і перенесення рис їхньої поведінки на людину є культурно-інформаційним дороговказом розуміння психології людської поведінки.

Фразеологізми із зоонімним компонентом цікавили багатьох дослідників. Вони зосереджували свою увагу на загальному аналізі таких фразеологізмів (В. Бойко, О. Селіванова, Д. Ужченко, А. Романченко і С. Дица), на окремих групах відповідно до назви тварини (І. Голубовська, О. Левченко, О. Назарян, В. Калько, Н. Коваленко, М. Кутьєва) і под.

Актуальність нашого дослідження визначається недостатньою вивченістю ФО, компонентом яких є назва земноводних або плазунів.

Мета статті – виявлення особливостей специфічного фразеологічного фонду української мови та його ролі у вираженні менталітету української спільноти.

До земноводних належать *жаби, ропухи й саламандри*. Це найпростіші з хребетних, які походять від істот, що залишили водне середовище близько 370 мільйонів років тому. *Жаба* – досить активний фразеотворчий компонент в українській фразеології. Як твердять науковці, «жаба – це символ хвалькуватості, завищеної самооцінки, скупості, засіб Божого покарання; емблема розуму, розсудливості» [7, 49].

Ця тварина як об'єкт негативної характеристики знаходить своє символічне віддзеркалення у фольклорі, літературі, народних звичаях та обрядах.

З. С. Мацюк стверджує, що фразеологізми із компонентом *жаба* вербалізують різноманітну семантику: хвалькуватість, жадібність, завищену самооцінку, надмірність, настирливість та навіть смерть [4].

Одним із найуживаніших у художній літературі й побутовому мовленні є фразеологізм (*i*) *жа́ба цицьки (циці, піти) дасть*. Ця одиниця є багатозначною і має певні лексичні варіанти. Основне значення – *‘хто-небудь утопить або загине, потрапивши у незвичайні умови’*: – *Ну й дорога! Думав, що жаба цицьки дасть у клятих яругах* (В. Речмедін); *Напирають козаки на село, але гребля вся встелена боронами, зуб'ями догори, й по вулицях навалено гіллястих дерев, – доберись! – Отут їм, харцизякам, браття, й жаба циці дасть!* – *скінчив піщанський чоловік* (А. Головка); (Семен:) *На середині (річки) як підхопило мене бистрею (бистриною), – я аж злякався. Думаю: закрутить, потягне на дно, тут мені жаба і пить дасть...* (М. Кропивницький).

Друге значення характеризує стан людини – *‘кому-небудь буде дуже важко, хто-небудь не зможе домогтися чогось’*: – *Німці все тут спалили дощенту. Якби держава не допомогла, жаба цицьки дала б людям* (В. Москалець); – *Одружимося, бо так у бурлаках нам і жаба цицьки дасть* (П. Страшнова).

Психічний стан людини передає фразеологізм (*холодна жаба сидить під серцем у кого* – ‘кого-небудь охоплює передчуття чогось поганого, неприємного’: – *Навіть самі слова – прокурор, тюрма, слідчий – все життя викликали в усьому моєму естві дріж і страх. А тепер у мене якась холодна жаба сидить під серцем...* (В. Собко).

Семантику пихатості спостерігаємо у ФО *як жаба на купині*: 1) зі сл. *розсістися, розпросторитися* і под. – ‘*дуже зручно, вільно, займаючи багато місця; не стримуєш, без обмеження*’: – *Ото ще розпросторився наш полковник – як жаба на купині!* – сам до себе каже з серцем подорожній (М. Пригара); 2) зі сл. *надутися, напрудитися* і под. – ‘*дуже, надто* (про пихату, набундючену людину)’: *Надувся, як жаба на купині* (Укр. присл.).

У різних джерелах подаються фразеологізми з зоонімом *жаба* для характеристики таких рис, як пихатість: *жаба душить, жаба дере, пнеться як жаба до гуски*; невгамовність: *ускочив як жаба в жар*; настирливість: *дметься як жаба*; надмірність: *набрався як жаба мулу* [5].

Фізичний стан людини виражає фразеологізм *ні рак ні жаба*, жарт. – ‘*дуже п'яний*’: *Той Жураковський, якого (Петро) Апостол згадував з сумом, що приліз з Московії – ні рак ні жаба* (М. Лазорський).

Семантика смерті закладена у фразеологізмі *піти до жаб* – ‘*утопитися*’: – *До жаб пішли б обидва. Герої!* (А. Хорунжий).

Просторову семантику спостерігаємо у ФО (*старій*) *жабі (горобцеві, горобцю) по коліна* – ‘*неглибоко, зовсім мало*’: – *В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна, – сказав Карпо* (І. Нечуй-Левицький); – *Далі не заходь, ... ось тут і хлюпочись на мілкому, де горобцю по коліна...* (О. Гончар).

Відомо, що *жаба* пересувається стрибанням, оскільки її задні кінцівки значно довші за передні, на відміну від свого родича *ропухи*, яка повзає через нерозвинутість задніх кінцівок. Ця її властивість стала основою семантики ФО *із (на) заячий (гороб'ячий, горобиний, жаб'ячий) скік* – ‘*дуже мало*’: *На новий рік прибавилось дня на заячий скік* (Укр., присл.); *Там того поля – на заячий скік!* (Укр., присл.); – *Все прочитали, отче? – спитала щаслива мати... – Ще на заячий скік, – сказав дяк, ховаючи хустку до кишені* (М. Лазорський); *Зсунулася [скеля] на гороб'ячий скік – посується, на скільки хочемо...* (Л. Смілянський) [9, 656]. І хоча словник фіксує цю ФО з варіантним компонентом *жаб'ячий*, однак прикладів уживання не подає.

Певні стани людини реалізуються через порівняння *як жаба*: *повзе як жаба, образився як жаба, змерз як жаба, синя як жаба* (про п'яну жінку) [5]. Однак академічним словником такі вирази не фіксуються.

Інші земноводні в українській фразеосистемі не фігурують. Зустрічаємо лише один вираз із ропухою: *страшна як ропуха* [5].

У пареміологічній системі української мови символіка *жаби* також широко представлена. Прислів'я та приказки з цим компонентом наводить В. В. Жайворонок: *Не дав Бог жабі хвоста, а то б усю траву потолочила; Якби жабі хвоста, була б не проста; Жаба і на вола рот роззявляє; Жаба дулася, дулася, та й лопнула; Дмись жабо, дмись, а волом не будеш; Жаба кричить, верещить, а кухар на рожні до кухні її тащить; Як зазиміє, то й жаба оніміє; У доброго мужа жона, як ружа, а у злого баба, як жаба; Кожна жаба своє болото хвалить; Роздайся море, жаба лізе* [1, 215], *Коваль коня кує, а жаба собі ногу підставляє; Скаче заміж, як жаба в мул; Мужик, як жаба, але дужчий за бабу* [5].

Клас плазунів (*reptilia*) утворюють *змії, ящірки, крокодили, алігатори та черепахи*, які є теплолюбивими створіннями на відміну від птахів та ссавців, що є їх близькими родичами. Та й існують на Землі вони раніше останніх.

Оскільки фразеологічні одиниці зазвичай формуються в розмовно-побутовому середовищі, то зрозумілим стає той факт, що наукові терміни *плазун, плаз, рептилія* в розмовному мовленні реалізуються в таких словах, як *гад, гадина, гідь*. Саме вони найчастіше стають компонентами фразеологізмів. Як от: *підколодна (потайна) гадюка (гадина); підколодний (потайний) гад, лайл.* – ‘*підступна, зловмисна людина*’: *Сам де ошивався? По тилах, по базах? Гад ти підколодний, ще знайдеться на тебе управа!* (Є. Гуцало); – *Хіба ж ти людина! Кидався до неї з кулаками. А вона тільки плечем поведе, сміється, гадюка підколодна* (Н. Рибак); *Іду я – і дихати мені важко.., і вогонь пече мені в грудях, наскрізь пропікає. Чекай-но, знайду я тебе, знайду, потайна гадюко* (С. Журахович). Щодо фразеологізму *змія підколодна*, то це калька з російської мови. В українській фразеосистемі такий фразеологізм відсутній.

Гад, гадюка – основні представники змій в українській фразеології. «Гадюки – символ злоби, люті, підступності, лукавства, знаряддя кари Божої, спокуси» [7, 32]. Саме така символіка характерна українським фразеологізмам з цим компонентом: *гадюка (гадина) ссе коло серця у кого* – ‘*хто-небудь постійно переживає, непокоїться, мучиться у зв'язку з чимсь*’: *Гадюка ссе коло серця у матері – не спить, переживає вона за сина* (З газети); *пригріти гадюку (гадину,*

гада і т. ін.) на грудях (у пазусі, за пазухою і т. ін.) грубо – ‘виявити турботу, піклування про того, хто потім віддячує злом; помилитися в когось’: Оленчук, що стояв осторонь, піймав на собі гострий Килигеїв погляд: “Так оце воно таке, твоє благородіє? Пригрів на грудях гадюку?” (О. Гончар); (Андрій:) Не оступавсь би за його (за нього). Вихор сплюнув і гірко вилаявся: – Пригріли гада за пазухою! (В. Кучер); – Це гадина, котру ми пригріли, – мовив, зітхнувши, кооператор (В. Підмогильний).

Синонімічним до останнього є фразеологізм *мати (носити) змію під серцем* – ‘відчувати душевний неспокій; переживати’, у якому центром символу не гадюка, а змія: – *Що ми [мені] з одягу доброго та з грошей моїх, ек однаково [якщо однаково] змію маю під серцем...* (Г. Хоткевич).

Важкі думки та передчуття чогось неприємного закладено в семантику фразеологізму *в’ється як (мов, наче) гадина коло серця*: *Чомусь мені, брате, горілка не п’ється: коло мого серця мов гадина в’ється* (Г. Барвінок).

Багатозначних фразеологічних одиниць не так багато в українській мові. Тому певну цікавість викликає фразеологізм *вразий (сучий, дяволів, іродів, чортів, гадів, песький і т. ін.) син*. У першому значенні фразеологізм уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь: *В таку щасливу годину Еней чимдуж спис розмахав І Турну, гадовому сину, На вічний поминок послав* (І. Котляревський). Друге значення цього фразеологізму кардинально протилежне – ‘вираження доброзичливого, позитивного ставлення до когось або захоплення кимсь: *Проворний вразий син! Скрізь пройде, підслухає – права рука. З нього колись буде гарний дворецький* (І. Карпенко-Карий). З компонентом *гадів* словник прикладів не подає.

Високий ступінь негатиї несе у собі фразеологізм *гадюче кодро* – ‘спільники, одностуді людини зловісної, вкрай небезпечної’.

У деяких фразеологізмах гадюка виступає варіантним компонентом до змії: *відігрівати / відігріти (вигодувати) змію (гадюку) біля (коло) (свого) серця (за пазухою)*, зневажл. – ‘виявляти турботу, піклуватися про того, хто згодом віддячить злом’: – *А що, одігріли змію біля свого серця!* – *гукали перші неймовірці* (Панас Мирний); *Захотілося, наприклад, Пашиці вчитися. Тітка-лавушниця в крайнім ступеню обурення казала їй добросеречно: – Ах ти ж, паскудо неприкаяна! А що ж, я по хазяйству сама тоді маю бігати? Навіщо ж ми тоді тебе брали? От і відігрій змію за пазухою!* (Г. Хоткевич); (Харко:) *Пізнав, бідага, що вигодував гадюку коло свого серця, пізнав – та пізно вже* (Панас Мирний); – *Покійний гетьман змію за пазухою вигрів. При батькові в пір’я поріс, а сина скривдив, булаву і достатки забрав, з батькового двора сиріт гонить* (Б. Лепкий).

Зоокомпонент може бути виражений у формі демінутива: *закидати (пущати) / закинути (пустити) гадючку* на кого і без додатка – ‘натяками зачіпати, ображати кого-небудь’: *Се так на мене закидала* (Одарка) *гадючку, а я... наче мені невтямки* (Марко Вовчок).

Як правило, фразеологізми з компонентом зоонімом стосуються людини, її поведінки, характеру, почуттів тощо. А ось фразеологізм *зелений змії* – образне найменування горілки: [Соняшник:] *А я, гадаєте, з порожніми руками?* (Виймає пляшку). [Паливода:] *Щодо мене, я утримуюсь. Зелений змії – ворог соціалістичної моралі* (Л. Дмитерко). З цим фразеологізмом пов’язаний інший із аналогічними компонентами: *до зеленого (блакитного) змія*, який вживається зі словами-супровідниками *напитися, попитися* і т. ін. зі значенням ‘до нестями, дуже’: *Раз попилися опришки до блакитного змія* (Г. Хоткевич). В. А. Маслова зазначала, що «кожний фразеологізм, якщо він є носієм культурної конотації, вносить свій внесок у загальну мозаїчну картину національної культури» [3, 87].

Ще один представник *гадюкових* – *вуж*. Це миролюбива і корисна змія, яку часто плутають з гадюкою. У фразеології використано гнучкість і верткість рептилії: *(і) вуж не пролізе*, перев. зі словоспол. *такий, що – ‘дуже густий* (про рослинність): *Подивись на руна польові: жита такі, що й вуж не пролізе* (Марко Вовчок); – *Річки й озера були глибші... ліси були густіші, трави – вуж не пролізе, хіба тепер трави!* (О. Довженко); *вужем звиватися* – ‘підлещуватися, догоджати, підлабузнюватися’: *Його не обходило, що покупець густо червонів, виявившись без орденів: Ми, троянці, за довгий час облоги вже навчилися звиватися вужами. Що робити? Коли б ти бачила, як Деїфоб звивавсь перед лідійцем, ти б сказала, що й другий брат гнучкий тонкий зробився.* [Кассандра] *Не говори про гнучкість плаза, для мене то не мудрість, а гидота* (Леся Українка).

Плазуни *гадина, гадюка, змія* знайшли своє втілення й у пареміологічних одиницях: *Гадюка і вмирає, а зілля хватає; Гадюка як не вкусить, то засичить; Здається, і дружить, а гадючку пустив; На всяку гадину є своя рогатина; Не бити гадюки – то не взяти її в руки; Простий, як свиня, а лукавий, як гадюка; Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка та ін.*

Із класу плазунів фразеологія взяла до свого складу ще *крокодила й черепаху*, відмовивши *ящірці й алігатору*. Крокодил є компонентом двох фразеологізмів, які тісно пов’язані між собою.

Це іменникова одиниця *крокодилячі сльози* – ‘*удаване, нещиро співчуття хитрої, підступної людини*’: Досі його й не чути було, і стріляв мовчки, і рубав мовчки, а тут раптом заговорив, заплакав над Ганною крокодилячими сльозми (О. Гончар) та дієслівна: *лити крокодилячі сльози*, ірон. – ‘*нещиро уболівати за кого-, що-небудь; лицемірити*’: Клаус Менерт очолив усю підступну систему ідеологічних диверсій. Тепер Менерт лле крокодилячі сльози (З газети).

Як стверджують дослідники, вираз *крокодилячі сльози* виник у результаті перекладу німецького слова Krokodilstränen, яке в німецькій мові пов’язане з повір’ям про те, що коли крокодил дожирає жертву, то проливає сльози [10].

Черепаха «у народних уявленнях – володарка “нижнього царства”, походить від найхитрішого чорта, бо знає всяке зілля, зокрема й *розрив-траву*; уосібнює повільний рух, незграбність;.. у замовляннях – один із символів змії, яка “всім гадам старшиха”» [1, 638]. Порівняльний фразеологізм *як (мов, неначе і т. ін.) черепаха*, зі сл. *ходить, іті* і под. – ‘*дуже повільно, незграбно*’ якраз і є виразником повільності й незграбності: – *Хоч би швидкості були, я б зманеврував, а то йдеш як черепаха* (Ю. Яновський).

Ще один фразеологізм з компонентом *черепаха* також порівняльний: *як Бог з черепахою* – ‘*дуже жорстоко, немилосердно*’: *Вона грозилася розправитися з хлопцем, як бог з черепахою*.

Отже, практично всі фразеологічні одиниці з компонентами назвами земноводних і плазунів несуть у собі народну символіку і є яскравими представниками українського етнокультурного контексту.

Список використаних джерел

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Кононенко В.І. Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62–69.
3. Маслова В. А. Культурно-національная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 69–76.
4. Мацюк З. С. Аби болото, а жаби будуть... (на матеріалі західнополіської фразеології) [Електронний ресурс] / З. С. Мацюк. – Режим доступу : movo-znavstvo.com.ua/download/pdf/2013_3/19.pdf.
5. Назаренко А. Якби жаби хвоста, була б не проста... [Електронний ресурс] / А. Назаренко. – Режим доступу: <https://uamodna.com/articles/yakby-zhabi-hvosta-bula-b-ne-prosta>.
6. Огієнко І. Українська культура [Електронна копія] : коротка історія культур. життя укр. народа : курс, читаний в укр. нар. ун-ті / Іван Огієнко. – Київ : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. – 278 с. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/object.html?id=323>.
7. Потапенко О. І. Словник символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін. / за заг. ред. О. І. Потапенко, М. К. Дмитренка. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 154 с.
8. Рогач О. Етнос. Мова. Фразеологізм / О. Рогач // Дивослово. – 1997. – №9. – С.14-15.
9. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: Віра Максимівна Білоноженко, Ірина Святославівна Гнатюк, Валентина Володимирівна Дятчук, Надія Микитівна Неровня, Тетяна Федосіївна Федоренко. – К. : Наук. думка, 2003. – 787 с.
10. Справочник по фразеологии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://new.gramota.ru/spravka/phrases?alpha=%D0%9A&start=15>.
11. Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка. – 1993. – 984 с.

Анотація. У статті розглянуто фразеологічні одиниці, до складу яких входять компоненти, що є назвами земноводних і плазунів. Показано вплив символіки компонента на семантику фразеологізму загалом. У творенні мовної картини світу фразеологічні одиниці з зоокомпонентами є чи не найбагатшою і найрозмаїтішою серед груп фразеологічного фонду мови, адже багатвікові спостереження за поведінкою тварин і перенесення рис їхньої поведінки на людину є культурно-інформаційним дороговказом розуміння психології людської поведінки.

Ключові слова: земноводні, плазуни, зоонім, фразеологізм, мовна картина світу, етнос.

Summary. Language is formed in a certain culture, in a certain tradition. In this case, language is the clearest expression of our psyche, of our mental self. But the language – this is also a living organism, a system in which all the units are interconnected. And in this organism, in this system, perhaps the most essential in terms of studying the peculiarities of Ukrainian national life, national traditions and customs, characteristic features of the mental state, human behavior as a carrier of a national

character, national mentality are phraseological units, especially those that include components names of animals.

Frazologologists with the component of a frog and spit (viper) are the most active. All of them, practically, are the bearers of negative connotations. Only one phraseological unit from the group that we investigated is positively painted. Every nation has its own idea of the linguistic picture of the world. The experience of the ethnos is preserved and reproduced in a living language in the form of phraseologisms, images of folklore, symbols, etc. Language pictures of the world of different nations differ in those values, which are recorded in language formulas, among which the most relevant are phraseologisms.

In the creation of the linguistic picture of the world, the phraseological units with zooproducts are perhaps the richest and most diverse among the groups of phraseological units of the phraseological fund of language, since centuries-old observation of the behavior of animals and the transfer of the traits of their behavior to man is the cultural and informational guide for understanding the psychology of human behavior.

Key words: *amphibians, reptiles, zoon, phraseologism, the language picture of the world, ethnos.*

Отримано: 10.04.2018 р.

УДК 811.161.2''67.335'37

Л. Н. Марчук

ПОЗАМОВНІ ЧИННИКИ СТВОРЕННЯ ФУНКЦІЙНОЇ ТА НЕФУНКЦІЙНОЇ НАДМІРНОСТІ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ НА РІВНІ СКЛАДНОГО БАГАТОКОМПОНЕНТНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Основною мовною одиницею, яка здійснює функцію оформлення та реалізації думки та забезпечує процес комунікації, є речення.

У процесі спілкування речення функціонує як самостійна одиниця інформації, яка «...називає одну окрему ситуацію і повідомляє про неї, має граматичне значення предикативності і форму у вигляді граматичних чи семантичних моделей, їх парадигм та комунікативних варіантів з особливою інтонацією» [7, 75].

Сучасні лінгвістичні дослідження мають загальну спрямованість на вивчення мовних явищ у комунікативно-функційному аспекті. Мовна економія і мовна надмірність «...взаємопов'язані в своєму впливі на розвиток і функціонування мови: умови спілкування призводять до створення в мові надмірності, визначеного «запасу міцності», а принцип економії утримує цю надмірність в розумних межах, не допускаючи тавтології» [5, 95]. Т. С. Слободинська зазначає: «Наука ставить за мету виробництво цілісної й водночас деталізованої системи знань, і діалектика пізнання виявляється в тому, що функціональний аналіз широкої сфери взаємодій інтегрує результати попередніх досліджень і водночас відкриває можливість вивчення більш глибоких і «тонких» структур об'єктів, які беруть участь у цих взаємодіях» [8, 35].

Надмірність має антропоцентричну природу, оскільки при створенні тексту автор висловлення сам підбирає форму речення для передачі інформації, тобто це явище залежить від авторського способу мислення.

Теорія надмірності пов'язана з когнітивною наукою, оскільки також «...вивчає механізми людської свідомості, які визначають оперативне мислення і пізнання світу, або – в категоріях кібернетики – отримання, збереження, переробку, передачу і генерацію інформації» [9, 175]. Як зазначає В.А. Маслова, когнітивна діяльність людини – це процес, який супроводжує обробку інформації та створює особливі структури свідомості [6, 38], а інформація – це відомості про факти, події, процеси; дані, повідомлення, знання, що надходять до людини різними каналами; усвідомлення та переформатування їх у реальній свідомості та передання в процесі комунікації відповідними мовними структурами [6, 38].

Для аналізу надлишкових висловлень використовуємо поняття «інформації», тлумачення якого в філософській літературі дозволяє лінгвістам виділяти 2 аспекти: розпізнавальний [10, 409] і семантичний [1]. З точки зору семантичного аналізу – висловлення є надмірним, якщо в процесі розвитку мови в його складі виділяються повнодублетні елементи.

М.Я. Блох виділяв два види дублювання: інформативно-синтагматичне та семантико-парадигматичне. Проте М.Я. Блох висловлювався проти повного семантичного дублювання як непотрібного [1, 14], підтримуючи принцип семантичної неперевантаженості парадигми. У той же час

він зазначав, що часткове семантичне дублювання сприяє об'єднанню різних елементів і форм мови у відповідні парадигматичні ряди.

Виділення семантичного аспекту дозволяє уточнити значення терміна «інформація» щодо завдань нашого дослідження і визначити його як відомості, що передаються і співвідносні з семантикою висловлення. «У процесі спілкування взаємодіють мова як мовна діяльність, спрямована на розвиток мовних одиниць усіх рівнів, і мовлення, спрямоване на практичне використання комунікативних одиниць, на кодування / декодування інформації окремих висловлень у відповідному тексті (дискурсі)» [2, 359].

Еволюція мови, вимоги спілкування привели мову до стану комунікативної придатності. Надмірність же при цьому стає необхідною умовою існування мови.

Вияв різних видів надмірності у висловленні залежить від чинників, які цю надмірність обумовлюють. Серед них виділяємо позамовні, тобто ті, які визначають створення певного тексту в умовах реальної ситуації, а також мовні або системні чинники.

Основним джерелом появи у висловленні надлишкових елементів є властивості мовної системи як обов'язкової певної послідовності одиниць мови (речень) у синтагматичному ланцюгу повідомлень, облігаторність вираження граматичних значень частин мови та певної комунікативної ситуації як одного із основних позамовних чинників, який сприяє як вияву, так і зняттю надмірності в тексті.

Ситуативна зумовленість висловлення значною мірою впливає на його синтаксичне оформлення. Різновидом ситуативної надмірності є контекстна надмірність. Доповнення складного багатоконфінентного речення предикативними частинами з однорідною інформацією приводить з одного боку до створення речень надмірної повноти, з іншого – достатньої, оскільки «зайві» ПЧ можуть передавати різні емоції: гнів, протест, здивування, іронію тощо.

Серед позамовних причин, що викликають надмірність на рівні складного багатоконфінентного речення (СБР), виділяємо: 1) обсяг оперативної пам'яті; 2) авторське мислення; 3) пресупозицію; 4) особистісні характеристики комунікантів.

Поділяємо екстралінгвістичні чинники на об'єктивні та суб'єктивні; відносимо до перших обсяг оперативної пам'яті і пресупозицію, а до других – авторське мислення й особистісні характеристики комунікантів.

Дослідження обсягу оперативної пам'яті дозволяє визначити розмір СБР з явищами надмірності, оскільки СБР з великою кількістю компонентів може бути важким для сприйняття. Явище надмірності надає СБР компактності, що доводить доцільність функціонування таких моделей.

Об'єм оперативної пам'яті людини визначає розміри СБР і регулюється числом 7 ± 2 , запропонованим у психологічній концепції Д.Міллера [12]. Пізніше з'явилася «гіпотеза глибини» В.Інгве, в якій науковець стверджував, що синтаксична структура фрази, яка відображає процес її створення, представлена в категоріях синтаксичних складових, упорядкованих за ієрархічним принципом, завжди матиме обмежену глибину, яка не перевищуватиме семи (плюс / мінус) двох рівнів [11].

В українській мові найчастотнішими є СБР з 3–4 компонентами. Проте ми натрапляємо в сучасних прозових творах і на СБР з більшою кількістю предикативних частин, які передають надмірну інформацію. Напр.: *«Мене часом діймало припущення, що Марти як звичайної жінки, однієї з мільйонів на землі, не існує, що вона – матеріалізація моєї уяви, дана мені, як сказали б філософи, у відчуттях. Що вона не може поза нашими зустрічами бути такою, як решта жінок: ходити на роботу, купувати в магазині макарони і гречку, а на базарі брудну, із присохлими грудочками землі картоплю, мати вдома клопіт із пранням, прасуванням, миттям підлоги, просиджувати вечори перед телевізором, рахувати гроші в гаманці й тратити їх так, аби вистачило до найближчої зарплатні...»* (В. Баранов) (8 ПЧ). Такі складні речення залежать від особистості письменника – його соціального та освітнього статусу, психофізичних характеристик. Проте ці висловлення підтверджують гіпотезу щодо впливу оперативної пам'яті на довжину мовних повідомлень. Надлишкові компоненти, дублюючи інформацію, дозволяють збільшити межі розгортання складної пропозиції.

Напр.: *«Вона (пісня) у них (поетів) і чаклунка, й ворожка. І зрадниця-облудниця, й навіть помічниця, з чого можна зробити висновок, що віршописці – близька рідня злодіям, для яких ніч – мати рідня; а це вона розрадниця, і вершителька долі, і розсудниця в суперечці, і розмотувальниця запутаного клубка проблем у стосунках між закоханими – одне слово, світом і людством править ніч»* (В. Баранов). У цьому СБР (6 компонентів), елементи структурної надмірності (повтор займенникових іменників, сполучників, однаковий початок однорідних компонентів) акцентують увагу на змістовий бік висловлення, повертаючи увагу до початку речення і, таким чином, не дозволяють втратити думку, сприяють логічній будові. Проте структура речення легко засвоюється, оскільки автор задіяв явище парцеляції.

Пор.: *«Потім Аліна Веніамінівна «чупасом», тобто щосили тримаючи мене однією рукою за комірць шкільної форми й майже відриваючи мене від підлоги, бігцем вела до директора, а там утрюх – класний керівник, директор і завуч – годину читали мені лекцію, що Павлик Морозов у моєму віці зробив те й те, Валя Котик у тому ж віці – те й те (далі йшов довжелезний перелік добрих справ дітей-героїв), а от я – невинувата малолітня хуліганка, за якою колонія плаче! – зумисно знищила дорожнє шкільне майно»* (О. Слоньовська) (5 ПЧ).

Аналіз різних видів СБР дозволив зробити висновок щодо залежності структури та вияву надмірності.

Надмірність спостерігаємо в конструкціях з багатокомпонентною сурядністю, до складу яких входить від 3 до 8 компонентів: *«Часом ми разом відзначаємо свята, і Вадим залюбки запрошує їх на якусь мою нову страву, і ми гомонимо про се, про те»* (І. Роздобудько). У цьому СБР за допомогою багатокомпонентної сурядності подано інформацію про проведення вільного часу героями прозового тексту. Компонент *«Часом ми разом відзначаємо свята»* включає інформацію і про те, що *«Вадим залюбки запрошує їх на якусь мою нову страву»* і *«ми гомонимо про се, про те»*. При цьому ПЧ1 > ПЧ2, а ПЧ2 > ПЧ3. Пор.: *«І весілля справили, тут же, в найбільшій майстерні, і столи накрили, і гуляли три дні»* (Г.Тарасюк), де ПЧ1 = ПЧ2+ПЧ3.

СБР з надмірністю та сурядним і підрядним зв'язком мають від 3 до 9 компонентів: *«Ці люди придумали свою правду й свої цінності, і вони уявили себе Богами й вирішили, що їм можна вершити людські долі»* (К. Заставська) (3ПЧ). Перші три компонента надають нам надмірну інформацію за допомогою іменника люди і займенникових іменників у 2 і 3 компонентах, а, також, повтору синонімічних присудків «придумали», «уявили».

Крім цього, явище надмірності характерно для конструкцій із сурядністю і конструкцій з однорідною супідрядністю. Причому аналіз конструкцій з надлишковими компонентами, до складу яких входить однорідна супідрядність, і складних контамінацій показує, що такі СБР можуть мати більшу кількість предикативних одиниць у порівнянні з іншими моделями.

«Я не міг собі уявити, що вона колись була малою, а відтак безпорадною, що теж мусила, як і всі, вчитися ходити, говорити, тримати ложку в руці, переймати від старших найтруднішу в світі науку спілкування і сприймання цього світу таким, яким застає його кожен, у нього прийшовши» (В. Баранов). Надмірність виявляється у використанні однорідних підрядних. Пор.: *«Йшли дні за днями, стихали революційні пристрасті, святковий буремний Київ знову перетворювався на сірий нудний мурашник, над яким часом де-не-де спалахували-звучали помаранчеві гасла-слогани, але їх вже не чули новообрані батьки нації за дубовими дверима своїх кабінетів на вулицях Банковій та Грушевського»* (Г.Тарасюк).

На нашому матеріалі в обмеженій кількості трапляються СБР з послідовною і неоднорідною підрядністю, оскільки для цих речень характерно уживання лише одного типу надмірності. Напр.: *«Вона, наприклад, мусила померти ще тоді, коли луцила каменюкою сливові кісточки, або тоді, коли по пам'яті знайшла дорогу додому»* (Т. Малярчук).

Середня протяжність багатокомпонентних конструкцій визначалася нами за формулою: $n(\text{ср}) = (N_i P_i) : 100$ [3], де $n(\text{ср})$ – середня кількість компонентів, N_i – кількість компонентів (три, чотири, п'ять і т. д.), а P_i – частка речень з цієї кількістю компонентів у конструкціях кожного типу у відсотках.

СБР навіть з великою кількістю ПЧ залишаються зручними для смислового сприйняття через властивості компактності, до яких ми відносимо, крім інших способів і засобів структурної організації, і явище надмірності. Компактність як універсальна властивість СБР, а, значить, і прояв надмірності на рівні СБР, зумовлені пороговим характером оперативної пам'яті людини і забезпечують значну протяжність СБР.

Звертаючись до індивідуально-авторської манери викладу, зазначаємо, що у багатому арсеналі індивідуальних виразних засобів багатьох авторів значне місце займають СБР с мовною надмірністю. Проте на частотність їх уживання ми натрапляємо далеко не у кожного письменника. Досить активні вони у стилі Ю.Мушкетика, П.Загребельного, О.Гончара, А.Дімарова, Г.Тарасюк. Напр.: *«А тому й збіглися, щоб побазарювати в прямому і переносному значенні цього слова, і якщо не продатися, то поторгуватися, або просто «показать товар лицом»* (Г.Тарасюк).

Відсутність попереднього обдумування сприяє появі в складі висловлень СБР з дублюванням ПЧ і доповненням елементами, що мають надмірний характер: *«Отже, – немов на уроці виразного читання, проказав Шахтар, – ми повинні прийти до якогось логічного висновку, тобто: або – суд, або – самосуд у сенсі авто суду, тобто ще раз – сам над собою у присутності громадськості»* (В. Баранов).

Ситуація є одним із основних позамовних чинників, які сприяють як зняттю, так і вияву надмірності. Ситуаційна зумовленість висловлення впливає на його синтаксичне оформлення. Вона визначає можливість виключення з мовлення тих одиниць мови, які однозначно передба-

чувани й тому легко поновлювальні завдяки контексту чи пресупозиції. Маємо на увазі комунікативну пресупозицію, до якої входять загальні знання комунікантів, загальна уява адресанта мовлення щодо теми розмови про знання адресата мовлення, а також ситуативні умови здійснення мовленнєвого акту, які сприяють адекватному формуванню висловлення та правильному його сприйманні.

Багато в чому характер комунікації визначається емоційним станом мовця. При появі різних почуттів: гніву, хвилювання і т.д. – ускладнюється процес підбору мовних засобів, уточнюється основна думка висловлення, що сприяє появі надмірних компонентів на рівні СБР.

Напр.: «Адам підкорився непохитному розпорядкові залізниці; його ще гойдала дорожня хитавиця, а притомість визначила: Дніпро переїхали без його Адамового, відома, чи без його присутності, так, ніби він, переїхавши річку туди, назад не вернувся; поїзд уже тут – Адам ще там... ще там... ще там... Адам... ще там...» (В. Баранов); «Нам було добре. Так добре, що хіба лиш я, вчаділий од кохання і щастя (а за певних обставин ці слова є повними синонімами), не склав собі звіту, що так не буває вічно» (В. Баранов).

Таким чином, серед екстралінгвістичних чинників, що сприяють прояву надмірності в СБР, виділяємо обсяг пам'яті, авторське мислення, пресупозицію і контекстуальну обумовленість, психологічний стан героїв художніх творів, які виступають комунікантами в певній ситуації. Відзначаємо вплив суб'єктивних чинників на появу надмірності в СБР як у мові автора, так і в мові персонажів.

Список використаних джерел

1. Блох М.Я. Об информативной и семантической ценности языковых элементов / М.Я. Блох // Синтаксические исследования по английскому языку. – М. : МГПИ, 1971. – Т. 473. – Вып. 2. – С. 3–27.
2. Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи / В.А. Звегинцев. – М. : Изд-во Московского университета, 1976. – 307 с.
4. Калашникова Г.Ф. Факторы, определяющие протяженность сложного предложения / Г.Ф. Калашникова // Филологические науки. – № 5. – 1981. – С. 37–47.
5. Кобков В.П. О роли принципа экономии в развитии и функционировании языка / В.П. Кобков // В помощь преподавателям иностранных языков. – Вып. 6. – Новосибирск, 1975. – С. 95–109.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Минск, 2008. – 271 с.
7. Слинсько І.І. Синтаксис сучасної української мови / І.І. Слинсько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Слободинська Т.С. Таксис в українській мові: універсальні характеристики і специфічні риси / Т.С. Слободинська. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2011. – 404 с.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І.Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 335 с.
10. Hill N. Introduction to linguistics structures / N. Hill. – N. Y. : Macmillan, 1958. – 621 p.
11. Yngue V.H. A Model and Hypothesis for Language Structure / V.H. Yngue // Proceedings of American Philosophical Society. Vol. 104, 5, 1960 (рус. пер.: Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1965. – Вып. 4).
12. Miller G.A. Human Memory and the Storage of information / G.A. Miller // IRE Transactions on Information Theory, 1956, 2, 129–137.

Анотація. Актуальність теми дослідження визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мовних явищ у комунікативно-функційному аспекті. Основним джерелом появи у висловленні надмірних елементів є властивості мовної системи як обов'язкової певної послідовності одиниць мови (речень) у синтагматичному ланцюгуповідомлень, облігаторність вираження граматичних значень частин мови та певної комунікативної ситуації як одного із основних екстралінгвістичних чинників, який сприяє як вияву, так і зняттю надмірності в тексті.

Ключові слова: надмірні елементи, екстралінгвістичні чинники, комунікативна ситуація, висловлення, складне багатоконпонентне речення.

Summary. The topicality of the research is determined by the general orientation of modern linguistic researches into the studying of language phenomena in communicative-functional aspect, the objective social need of a cultural approach to studying of national language in Ukraine, as well as

the need for the theoretical foundations of ethnolinguistics, cultural studies of language, in particular the important aspect of which is the peculiarities of text-creation of prose texts. This problem also includes the question about such specific means of text connection, as lexical and syntactic repetition and its interpretation as a phenomenon of redundancy.

The main source of appearance in the expression of the redundant elements is the properties of the language system as a mandatory sequence of language units (sentences) in the syntagmatic chain of messages, the obligatory of the grammatical meanings of the parts of the language expression and of a certain communicative situation as one of the main extralinguistic factors that promotes both expression, and the removal of redundancy in the text.

The situational dependance of the statement largely affects its syntactic arrangement. The variety of situational redundancy is the contextual redundancy. The addition of complex multicomponent sentences with predicate parts with homogeneous information leads to the creation of sentences of excessive completeness, which can transmit various emotions: anger, protest, surprise, irony, etc.

Key words: *redundant elements, extralinguistic factors, communicative situation, expression, complex multicomponent sentences.*

Отримано: 17.02.2018 р.

УДК 811.111'42'37

О. В. Марчук

ТАКСОНОМІЯ ДЕНОТАТИВНОГО ПРОСТОРУ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ЛЕКСИКИ «ТВАРИННИЙ СВІТ» У РОМАНІ «ГАРРІ ПОТТЕР»

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Автори, що працюють в жанрі фентезі, зображують абсолютно новий, інший і повністю вигаданий світ. Цей світ є продуктом фантазії письменника від самого початку до кінця, має свої власні фантастичні реалії, проте в той же час, цей світ логічний і внутрішньо гармонійний, автор зображує його як можливий, хоча певним чином пов'язаний з реальністю. І. В. Александрук зазначає, що «створення можливого світу зумовлено насамперед когнітивним фактором, тобто яскраво вираженою креативною та пізнавальною діяльністю людини, спрямованою на адекватну презентацію можливої альтернативної реальності та потребою назвати всі складові елементи можливого світу, які вигадав, осмислив та виділив у своїй картині світу письменник» [1, 13].

Автори фентезі насичують простір свого ілюзійного світу псевдо-реальності денотатами, використовуючи для їх створення різні монополістичні засоби, що дозволяє створити яскраві, «реальні» образи і змусити читача повірити в існування абсолютно іншого, паралельно існуючого світу. У серії книг про «Гаррі Поттера», денотативний простір тваринного світу має різні розміри, вигляд, форми і також виходять з різних сфер існування. Існує багато різних способів, опису лексичного складу фентезійного твору, але для систематизації лексичних номінантів тваринного світу «Гаррі Поттера», ми сфокусуємо нашу увагу на двох основних компонентах лексичного значення слова: на денотативному компоненті значення слів, який дивиться на назви тварин суто з онтологічної точки зору і на конотативному компоненті значення слів, який розглядає їх роль у книжному товаристві. У даній статті ми розглянемо детально денотативний блок інформації, тобто ті лексичні одиниці, які авторка використала, щоб репрезентувати тваринний світ роману «Гаррі Поттер».

Актуальність роботи зумовлена популярністю і неординарністю творів британської письменниці Дж. К. Роулінг в усьому світі, а також визначається недостатнім вивченням лексичної структури тематичної групи «Тваринний світ» у досліджуваному творі.

Метою наукового дослідження є виявлення індивідуально-авторського поверхневого пласту лексики, яка була використана письменницею для відтворення, тваринного світу у фентезійному творі «Гаррі Поттер». Поставлена мета зумовлює вирішення наступних завдань: виявити та проаналізувати лексичні одиниці, які відносяться до тематичної групи лексики «Тваринний світ», як прояв індивідуально-авторського стилю; розробити таксономічну модель і упорядкувати відібрані лексичні одиниці до відповідних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімкий розвиток, порівняно нового літературного жанру фентезі, привернув увагу багатьох дослідників, а саме до лексичної структури фентезійних творів та індивідуально-авторської наповненості романів. Традиційно в лексичному значенні знака виділяють наступні основні компоненти: 1) денотативний; 2) конотативний; 3) се-

лективний; 4) емпіричний. Питанням розмежування і визначення, а також розробкою проблем, пов'язаних з виділенням основних компонентів конотативного і денотативного значення слова, займалися П. В. Арнольд, Г. В. Колшанський, П. Г. Комлев, Е. В. Кузнецова, Дж. С. Мілль, О. І. Селіверстова, І. А. Стернин та інші. Світ тварин в семантичному просторі мови – одна з маловивчених областей. Правда, останнім часом з'явилося чимало робіт, в яких науковці використовують назви тварин, як матеріал для досліджень. Вивченню творчості Дж. Роулінг присвячено праці С. Александрук [1], О. Винарчик [2], І. Шпак [6] та інші.

Виклад основного матеріалу. У тому, як ми бачимо світ, ми розрізняємо речі, які є «реальними» та речі, які є «вигаданими», тобто ми диференціюємо поняття відповідно до їх стану існування. Жанр специфіка фентезійних творів «призводить до необхідності індивідуалізувати такі об'єкти, які не зустрічаються в нашій реальності і не мають власного термінологічного позначення – ельфи, дракони, троллі, магичні створіння тощо» [3, 21]. У семантичній сфері «тваринний світ» простежується ця сама типологічна закономірність, це протиставлення *реальне-магічне*. Маркується контекстуально і системно, звичайно ж, домінуючим є – перш за все *магічне*. Адже вигадані назви тваринного світу, ніколи не з'являються в іншому тексті «фантазія створює слова, які звучать оригінально або унікально, і концепції, які вони висловлюють, далекі від реального світу, яким ми його знаємо. Магічні та фантастичні істоти, такі як дракони, ельфи і орки, є основними елементами фантастичних романів» їх можна інтерпретувати шляхом аналізу компонентів, таким чином, «єдиний ключ до розуміння цих слів можна знайти в контексті, тобто сам текст і жанр, до якого вони належать» [7, 218].

Це підтверджується активним вживанням описових оборотів і похідних назв тварин, які активно використовуються Дж. К. Роулінг для магічних прийомів, письменниця, як чарівник зображує чарівні істоти у творі за власним бажанням, змішуючи види і жанри, реальність і фантазію, що ідеально підходить для фентезійного контексту роману «Гаррі Поттер». І в межах тваринного царства досліджуваного твору, даний прийом дасть нам захоплююче розуміння багатогранного підходу, який використовує Дж. К. Роулінг.

У реальному світі немає потреби проводити класифікацію магічних тварин, адже є такі тварини, які не існують у нашому, звичному світі. На відміну від фентезійного середовища, яке наповнене магічними, фантастичними істотами, які доповнюють ілюзійний простір і підкреслюють індивідуально-авторський стиль. Згідно з експериментальними даними, денотативний простір тематичної групи «тваринний світ», у канві фентезійного твору «Гаррі Поттер», представлено у вигляді **п'ятьох** відносно незалежних груп:

- **тварини, які мають аналоги у реальному світі;**
- **тварини наділені магічними здібностями;**
- **тварини запозичені з міфології;**
- **чарівні, магічні тварини;**
- **напівлюди-напівтварини;**

Протиставлення магічного і реального дозволить нам розробити першу таксономію, згідно з якою ми можемо класифікувати тварин в серії книг про «Гаррі Поттера». У цій систематизації, ми використовуємо онтологічні посилання на наш Власний світ, щоб проаналізувати вигаданий світ «Гаррі Поттера», тобто ми використаємо реальні категорії здійснюючи аналіз вигаданого світу. Тому, перша група – це **тварини, які мають аналоги у реальному світі**. Проаналізувавши текст ми можемо розділити дану групу на дві підгрупи: перш за все тварини, які дуже близькі до тих тварин, які ми зустрічаємо у нашому світі: звичайні *свійські тварини* (комахи, коти, птахи та інші), які ніяких магічних функцій не несуть. «*Harry looked around at the stacked shoes and umbrellas, remembering how he used to wake every morning looking up at the underside of the staircase, which was more often than not adorned with a spider or two*» [9, 43]. «*Nerves still tingling, he led the other two up the hall, half-expecting some new terror to reveal itself, but nothing moved except for a mouse skittering along the skirting board*» [9, 143]. А друга підгрупа це – *дикі тварини* (змії, орел, сови, павуки), які також не наділені магічними силами. «*Harry moved in front of the tank and looked intently at the snake. He wouldn't have been surprised if it had died of boredom itself – no company except stupid people drumming their fingers on the glass trying to disturb it all day long*» [8, 20]. *У творі фентезі тісно переплітаються два паралельно існуючих світи, світ чарівників і світ людей, тому зображення звичайних, реальних тварин є надзвичайно важливим, задля наповнення твору.*

Тварини наділені магічними здібностями, у романі свійські і дикі тварини, а також комахи отримують надзвичайні можливості, які не піддаються логічному поясненню у звичному для нас світі, але є загальноприйнятими у фентезійному середовищі. До-прикладу, сови у світі чарівництва розглядаються, як домашні тварини, а також, як основний спосіб спілкування. Вони, звичайно, використовуються для доставки листів і посилок в рамках поштової служби магічного

світу, «*As the owls flooded into the Great Hall as usual, everyone's attention was caught at once by a long, thin package carried by six large screech owls. Harry was just as interested as everyone else to see what was in this large parcel, and was amazed when the owls soared down and dropped it right in front of him, knocking his bacon to the floor. They had hardly fluttered out of the way when another owl dropped a letter on top of the parcel*» [8, 130].

Складність тваринного світу йде ще далі, оскільки книги про «Гаррі Поттера» живляться фольклором і міфологією багатьох культур, у романах є друга категорія тварин, які створюють зв'язки з нашою культурною уявою та спадщиною, – це **тварини запозичені з міфології**. Проаналізувавши твори ми можемо зазначити, що у романі є дійсно велика кількість міфологічних тварин, які Дж. К. Роулінг запозичила із пам'яті людського народу. Гіпогріфи і кентаври, єдинороги та базиліски, дракони – завдяки Дж. К. Роулінг і «Гаррі Поттер», міфічні звірі, подібні цим, стали знайомі мільйонам. Міфи і легенди про драконів відомі майже всім народам світу, хоча кожна культура має свої особливості, щодо зображення і ставлення до цих істот, «*Hagrid's always wanted a dragon, he told me so the first time I ever met him, «said Harry. «But it's against our laws», said Ron. «Dragon breeding was outlawed by the Warlocks' Convention of 1709, everyone knows that. It's hard to stop Muggles from noticing us if we're keeping dragons in the back garden – anyway, you can't tame dragons, it's dangerous. You should see the burns Charlie's got off wild ones in Romania*» [8, 184]. **Також, одним з прикладів є триголовий собака, яка охороняє філософський камінь в першій книзі про «Гаррі Поттера».** **Наводячи паралелі із грецькою міфологією триголовий собака, дуже нагадує читачам Цербера, що охороняє підземний світ,** «*They were looking straight into the eyes of a monstrous dog, a dog that filled the whole space between ceiling and floor. It had three heads. Three pairs of rolling, mad eyes; three noses, twitching and quivering in their direction; three drooling mouths, saliva hanging in slippery ropes from yellowish fangs*» [8, 128].

Четверта група – це магічні істоти, які мають більше людської подоби, такі як феї, кентаври, сфінкси, гноми, гобліни, тролі, вовкулаки. Важко їх класифікувати, оскільки вони не є тваринами і не є «повністю» людьми, тому ми вживаємо наступний термін для даної підгрупи **напівлюди-напівтварини**.

Напівлюди-напівтварини – люди перетворені в тварин добровільно, або недобровільно (перетворені іншим чарівником за допомогою трансфігурації). Подібність до людини не є гарантією розумності: так, деякі антропоморфні істоти (тролі, гноми) нічим не відрізняються від тварин, а «напівлюди» за інтелектом цілком можуть дорівнювати чарівникам і навіть перевершувати їх. Із цієї чисельної групи, варто зупинитися на описі гоблінів, адже це одні з найрозумніших істот у романі «Гаррі Поттер», вони як і належить володіють не дуже пропорційним видом, точніше сказати статурою, але в міру своїх можливостей дуже розумні й освічені. «*Yeah, that's a goblin,*» said Hagrid quietly as they walked up the white stone steps toward him. *The goblin was about a head shorter than Harry. He had a swarthy, clever face, a pointed beard and, Harry noticed, very long fingers and feet. He bowed as they walked inside*» [8, 56]. Гобліни відрізняються від інших міфічних істот тим, що вони є замкнутими і люблять тільки себе. Гобліни просто обожають золото і всі дорогоцінні метали і предмети, а особливо ті речі, які були виготовлені гоблінами. Тому у романі гобліни управляють найбільшим Банком у світі чарівників спільно з міністерством магії, це Банк Грінготс, де зберігається золото і коштовні речі.

Остання група тваринного світу – це **чарівні, магічні тварини**, фентезійного твору «Гаррі Поттер», є абсолютною вигадкою автора твору, і немає аналогів цих тварин у інших творах, щоб заповнити цю нішу авторка використовує «численні лексичні та словотвірні інновації, які слугують характеристикою індивідуально-авторського стилю (ідіостилю) цієї письменниці» [5, с. 239]. Такі магічні тварини, як патронуси потребують додаткового пояснення автора, і контексту в якому вони вжиті, тому що окремо взяті лексеми ніяких асоціацій і знань не викликають у пересічного читача. Патронус – це магічна сутність, яка захищає від злих сил чарівників, може набувати різних форм, але у романі вони здебільшого мають вигляд тварин: «*«His Patronus is a lynx, we saw it at the wedding, remember?» Ron looked a little embarrassed, but said in a low voice, «Dumbledore... the doe? I mean», Ron was watching Harry out of the corners of his eyes, «he had the real sword last, didn't he?»*» [9, 316].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, денотативний простір тваринного світу у художнього творі «Гаррі Поттер» є дуже багатограним, починаючи і тварин, аналоги яких ми бачимо у реальному світі і закінчуючи, абсолютно вигаданими, невідомими тваринами. Образи тварини є засобом «наповнення» вигаданого світу фентезійної літератури, надання цьому світу відчуття матеріальності, предметності і відчуженості.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у лексико-семантичному і стилістичному аналізі лексико-тематичної групи тваринний світ у фентезійному середовищі роману «Гаррі Поттер», задля опису повної картини лексичної структури творів Дж. К. Роулінг.

Список використаних джерел

1. Александрук І. В. Вербалізація можливих світів у жанрі фентезі (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів) : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. В. Александрук; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2011. – 20 с.
2. Винарчик О. «Магічна» термінологія «Гаррі Поттера» у творчості Джоан Кетлін Роулінг / О. Винарчик // Актуальні проблеми сучасної термінології. Збірник наукових праць: Матеріали регіонального науково-практичного семінару. – Дрогобич, 2009. – С. 156–159.
3. Новичков А. А. Ономастическое пространство англоязычных произведений фэнтези и способы его передачи на русский язык : автореферат дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. А. Новичков; Ур. гос. пед. ун-т. – Северодвинск, 2013. – 26 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Сеньків О. М. Індивідуально-авторське словотворення у творах жанру фентезі / О. М. Сеньків // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. № 3. – Дрогобич, 2015 – С. 238–244.
6. Шпак І. В. Фентезі як жанр масової літератури / І. В. Шпак // Література в контексті культури. – 2009. – Вип. 19. – С. 354–359. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/lvk_2009_19_52.
7. Munat J. Editor's preface / Judith Munat // Lexical Creativity, Texts and Contexts. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 213–235.
8. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone [Електронний ресурс] / J.K. Rowling. – 2003. – Режим доступу до роману : <http://www2.sdfi.edu.cn/netclass/jiaoan/englit/download/Harry%20Potter%20and%20the%20Sorcerer%27s%20Stone.pdf>.
9. Rowling J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows [Електронний ресурс] / J.K. Rowling. – 2007. – Режим доступу до роману : <http://fobook.ru/harry-potter-and-the-deathly-hallows/>

Анотація. У статті досліджено структурно-семантичне ранжування лексичних номінативів фентезійного твору «Гаррі Поттер». Особливу увагу приділено функціонуванню денотативного компоненту значення слів тематичної групи лексики «Тваринний світ», адже тварини є невід'ємним компонентом досліджуваного жанру.

Ключові слова: денотація, фентезійний твір, тварини, простір, можливий світ.

Summary. The article highlights the structural-semantic ranking of lexical units of the fantasy novel «Harry Potter». Special attention is drawn to the thematic group «Animal World» and functioning of the denotative component of the meaning, as animals are an integral part of the genre under analysis.

Authors working in the fantasy genre, represent absolutely new, different and completely fictional world. This world is a product of the imagination of the writer from the beginning to the end, with its own fantastic features, but at the same time, this world is logically and internally harmonious, the author depicts it as possible, although it is somehow connected with reality.

Fantasy authors fill in the space of their illusory world of pseudo-reality with words, using different monopolistic means to create them. This allows the reader to arise vivid, «real» images and makes you to believe in the existence of a completely different, parallel existing world. In books about «Harry Potter», the denotative space of the animal world has different sizes, shapes, and forms, and also comes from different spheres of existence. In this article we will take into consideration the denotative block of information, the lexical units that are used by the author to represent the animal world of the novel «Harry Potter». The fantasy environment is filled with magical, fantastic creatures that complement the illusory space and emphasize the individual-authorial style. According to the experimental data, the denotative space of the thematic group «Animal World», in the canvas of the fantasy work «Harry Potter», is presented in the form of five relatively independent groups: animals that have analogues in the real world; animals that endowed with magical abilities; animals borrowed from mythology; magical animals; halfhumans-halfanimals.

Key words: denotation, fantasy, animals, space, possible world.

Отримано: 23.01.2018 р.

СУФІКСАЛЬНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Наукові розвідки зі старослов'янської мови охоплюють питання виникнення і розвитку старослов'янської писемності, археографічного опрацювання пам'яток, їх живомовної основи, описової та порівняльно-історичної фонетики і морфології, лексики в описовому та етимологічному аспектах, складання тлумачного, етимологічного і зворотного словників. Останнім часом досліджується фонологічна система і такі донедавна маловивчені розділи, як словотвір і синтаксис.

У всіх сучасних слов'янських народів є спільне прадавнє духовне й культурне надбання – це найбільш ранні слов'янські пам'ятки X-XI століть (кирило-мефодіївської доби), які глибинно, яскраво, мисленнево-емоційно передають характерний колорит минулих часів. Таке твердження має підґрунтя: слов'янські першокниги – це неабияка коштовність для всіх наступних перекладів, оригінальних духовних творів; це величезний духовний спадок для багатьох небайдужих прийдешніх поколінь; це «богословська точність, гармонія, краса і простота висловів, надзвичайно смислова об'ємність основних принципів і понять християнства» [3, 329].

Старослов'янські пам'ятки засвідчили як поодинокі різнокореневі слова, так і однокореневі гнізда слів. Перші не піддаються словотвірному аналізу на синхронному зрізі. Наприклад: *гъва, кобыла, чаша*. Значно більша кількість старослов'янських слів має однокореневі гнізда й слугує вагомим матеріалом для вивчення старослов'янського словотворення, успадкованого з праслов'янської мови. Наприклад: *вѣлъ, вѣлость, вианти, оувѣлнти, вѣлоризьць; слѣдъ, вѣслѣдъ, послѣди, послѣжде, послѣдкъ, слѣдити, наслѣдити, послѣдити, наслѣдик, наслѣдникъ, послѣднъ, наслѣдовати, послѣдовати, вѣслѣдовати, повѣслѣдовати, слѣдованик, наслѣдствовать, вѣслѣдствовать*.

Дослідники давніх писемних джерел Л. Саднік і Р. Айтцетмюллер на основі етимологічного підходу виявили в лексиці пам'яток кирило-мефодіївської доби 837 однокореневих гнізд слів [12]. Щоправда, не взяли до уваги реальні зв'язки слів, якими вони були в старослов'янській мові, і з цієї причини до одного етимологічного гнізда зараховані різної давності групи слів, які на синхронному зрізі вже не пов'язані мотивацією. До прикладу, в словнику старослов'янських пам'яток вищеназваних авторів в одному етимологічному гнізді (номер 147) подано велику кількість слів, які становлять уже не одну, а три групи однокореневих слів:

- 1) *дѣти, дѣтишть, дѣтьскъ, дѣтогоуکلеник*;
- 2) *дѣва, девница, дѣвичь, дѣвичьскъ, дѣвство, дѣвствынъ, приснодѣва*;
- 3) *донлица (мамка, нянька [2, 55]), донти (кормити; плекати; годувати [2, 55]), надонти, отъдонти [12, 227]*.

Відома вчена в царині лінгвістики Р. Цейтлін зауважує, що при синхронному підході до вивчення старослов'янського словотворення в пам'ятках X-XI століть простежено понад 1200 однокореневих слів у їх реальних зв'язках [11, 32]. Звісно, така велика кількість однокореневих гнізд слів у давніх пам'ятках дає можливість констатувати, що старослов'янська лексика має яскраво виражену мотивованість, яка існує в закономірностях словотворення як найважливішого джерела збагачення словникового складу.

Старослов'янський словотвір досліджували зарубіжні й українські мовознавці, зокрема Р. Айтцетмюллер [12], Л. Саднік [12], М. Ф. Станівський [8], Г. О. Хабургаєв [9], А. В. Майборода [6], О. М. Селіщев [7] та інші.

Метою нашої статті є описати суфіксальне словотворення якісних, відносних і присвійних прикметників на матеріалі старослов'янсько-українського словника [2].

У словотворі вивчаються не будь-які слова, а лише ті, що за своєю структурою підказують, чому саме так, а не по-іншому названо речі, істоти тощо, які розглядаються не тільки як окремі похідні слова, а як певні категорії слів, що мають спільні формальні й семантичні ознаки [4, 151].

У праслов'янській мові прикметники разом з іменниками належали до класу імен і майже не мали формальних ознак розрізнення. Їх поступове розмежування і формування вже двох майбутніх морфологічних класів було започатковано на семантико-синтаксичному рівні. «Спочатку ознака передавалася через конкретний предмет, і лише з розвитком абстрактного мислення почала сприйматися як узагальнена, що й стало остаточним етапом формування прикметника як самостійної частини мови» [10, 50].

Суфіксальне словотворення прикметників у старослов'янській мові здійснювалося за допомогою прикметникових суфіксів від твірних основ іменників, прикметників і меншою мірою дієслів та прислівників.

Насамперед розглянемо суфікси якісних прикметників, які за морфологічною будовою поділяються на первинні (непохідні), основа яких дорівнює кореню, і вторинні (похідні), утворені за допомогою суфіксів.

Суфікси **-ивъ**, **-ливъ**, **-ъливъ** утворюють від твірних основ іменників із значенням неістот і дуже рідко від дієслівних основ якісні прикметники на означення виразної внутрішньої прикмети або подібності до чогось. Наприклад: **правъдивъ** ← **правда** [2, 175], **зълъовивъ** ← **зълъоба** [2, 73], **линостивъ** ← **линость** [2, 102], **льстивъ** ← **льсть** [2, 102], **любивъ** ← **любы** [2, 103], **милостивъ** ← **милость** [2, 106], **млъчаливъ** ← **млъчати** [2, 108], **гнѣвъливъ** ← **гнѣвъ** [2, 46], **завистъливъ** ← **зависть** [2, 66], **забытъливъ** ← **забытъ** (забуття) [2, 66] та інші.

За допомогою суфікса **-авъ** утворені від основ іменників із значенням неістот якісні прикметники, які семантично підкреслюють ту ознаку, що закладена у твірній основі, як-от: **кръвавъ** ← **кръвь** [2, 95], **ажкавъ** ← **ажка** (лукавство; підступність; хитрість) [2, 104], **скврънавъ** ← **сквръна** (нечисть; бруд; пляма; скверна) [2, 231], **сѣдनावъ** ← **сѣдина** [2, 266], **тинавъ** ← **тина** (болото, багно) [2, 273].

Суфікс **-атъ** утворює від іменникових твірних основ із значенням неістот якісні прикметники, що виражають саме ту властивість, якою володіє пояснюваний предмет. Наприклад: **когатъ** [2, 21], **крилатъ** [2, 94], **рогатъ** [6, 173], **сжатъ** [2, 268], **оустатъ** [6, 173]. Суфікс **-итъ** утворює від основ іменників-неістот якісні прикметники, які виражають великий ступінь якості, сконденсовану ознаку пояснюваного предмета: **именитъ** [2, 79], **маститъ** (вгодований; тучний; масний) [2, 105], **нарочитъ** (видатний; славний; значний) [2, 118], **сѣменитъ** (багатий насінням) [2, 266].

У прикметниках, що походять від іменників з давньою основою на **-*û**, де перед **-итъ** основотворчий суфікс **-*û** чергувався з **-*оу-** > **-*оу**, утворився суфікс **-овитъ**, функціонально ідентичний із **-итъ**, наприклад: **домовитъ** (багатий, заможний, хазяйновитий, домовитий) [2, 56], **сановитъ** (знатний; сановитий; родовитий) [2, 225]. І відповідно такий же суфікс спостерігаємо й у прикметниках, що походять від інших давніх основ, зокрема: **падовитъ** [6, 173], **падовитъ** [2, 154], **трьдовитъ** [6, 288].

Якісні прикметники утворюються й за допомоги суфіксів **-къ** та **-ькъ**, інтенсифікуючи значення, закладене у твірній основі. Наприклад: **близкъ** [6, 173], **гладкъ** [2, 45], **горькъ** [2, 48], **кроткъ** (лагідний; покірний, смиренний; приручений) [2, 95], **крѣпкъ** (міцний; сильний; могутній) [2, 96], **тяжкъ** (тяжкий, важкий; вагомий, важливий; хижий; жорстокий) [2, 283].

Трапляються також вторинні прикметники з суфіксом **-окъ**: **высокъ** [2, 42], **галбокъ** [2, 46], **жестокъ** [2, 63], **широкъ** [6, 173].

Крім того, у старослов'янсько-українському словникові [2] зафіксовані якісні й відносні прикметники з суфіксом **-ьнь**, який є спільним для двох значенневих розрядів.

Якісні прикметники з цим суфіксом виражають абстрактні ознаки й утворюються від твірних основ іменників із значенням неістот або дуже рідко від дієслівних основ. Наприклад: **гнѣвнь** ← **гнѣвъ** [2, 46], **моштнь** ← **моштъ** [2, 108], **правъднь** ← **правда** [2, 175], **чьстнь** ← **чьсть** [6, 173; 1, 271], **разоумнь** ← **разоумъ** [2, 215], **силнь** ← **сила** [2, 230], **хладнь** ← **хладъ** [2, 288], **пристѣпнь** ← **пристѣпити** [2, 204], **оугоднь** ← **оугодити** [2, 285].

У відприкметникових якісних прикметниках суфікс **-ьнь** вживається меншою мірою і лише як додаткова підсилювальна морфема, що не змінює семантики твірної основи: **ажкавьнь** ← **ажкавъ** [2, 104], **достоиньнь** ← **достоинъ** [2, 56], **милосръдьнь** ← **милосръдъ** [2, 106], **свободнь** ← **свободъ** [2, 227].

Вільну сферу застосування суфікс **-ьнь** має у відносних прикметниках, виконуючи функцію нейтральної морфемі, яка допомагає виражати лише відношення ознаки до поняття. Наприклад: **брѣжьнь** (береговий; горбистий) [2, 24], **въсточнь** (східний) [2, 40], **горнь** (гірський) [2, 48], **сельнь** (польовий; дикий) [2, 229] – просторові ознаки; **дньнь** (денний, щоденний, який випадає на певний день тижня) [2, 59], **ноштнь** [2, 129], **лѣтнь** [2, 103], **сѣботнь** [2, 267] – часові ознаки; **воурнь** [2, 24], **дъжднь** [2, 59], **мрачьнь** [2, 109], **слъньчьнь** [2, 235] – ознаки явищ; **плътьнь** (тілесний, плотський) [2, 155], **ножьнь** [2, 129], **рчьнь** [2, 224], **тѣлеснь** (тілесний) [2, 281], **чрѣвьнь** [2, 289], **жтровнь** [2, 299] – ознаки частин тіла; **виннь** (виноградний) [2, 28], **житнь** (житній; хлібний) [2, 64], **млѣчьнь** (молочний) [2, 108], **пышеничьнь** [2, 208], **каменьнь** [2, 88] – ознаки речовини, матеріалу.

Відприкметникові відносні прикметники з суфіксом **-ьнь** (звісно, їх мало) зберігають функціональну тотожність із твірними основами. Наприклад: **вештадьнь** ← **вештадъ** (бездітний, безплідний) [2, 18], **овьштнь** ← **овьштъ** (спільний; загальний) [2, 134]. Зрідка відносні прикметники з аналізованим суфіксом утворюються від дієслівних і прислівникових твірних основ: **неразлжчьнь** ← **не разлжчити** [2, 126], **сѣмѣшьнь** ← **сѣмѣшати** [2, 255]; **исконьнь** ← **искони** [2, 81], **поздьнь** ← **поздѣ** [2, 161].

Відсубстантивні відносні прикметники з суфіксом -ьнть мають функціонально ідентичні відповідники на -ьскъ, як-от: земльнть ← зем(л)ьскъ [2, 71], лоуьнть ← лоуьнскъ [2, 101], небесьнть ← небесьскъ [2, 120].

Для утворення лише відносних прикметників із семантикою «щось із чогось» від основ іменників-неістот використані суфікси -ьнть та -анть: власьнть ← влась [2, 29], дрѣвьнть ← дрѣво [2, 57], камьнть ← камы [2, 88], мѣдьнть ← мѣдь [2, 112], воштанть ← воскъ [1, 231; 2, 30], дъшттанть ← дъска [6, 173; 2, 59], можданть ← мозгъ [6, 173; 2, 108], рожанть ← рогъ [6, 173; 2, 221].

Суфікс -ьскъ бере участь у творенні як відносних, так і присвійно-відносних прикметників від твірних основ іменників. Прикметникові деривати від субстантивних основ із значенням особи виражають розмаїту семантику: від належності певній особі до властивості якомусь колу осіб або ж належності до відповідної течії, громади: вокводьскъ [2, 30], женьскъ [2, 63], зълодьбискъ [2, 73] – [зълод'яьскъ], крьстипаньскъ [2, 96], мжжьскъ [2, 113], поганьскъ [2, 157], равьскъ [2, 209], чловѣчьскъ [2, 296]. Менший обсяг мають відносні прикметники з суфіксом -ьскъ від твірних основ іменників із значенням тварин та явищ: львьскъ [2, 102], осьльскъ [2, 143], морьскъ [2, 108], небесьскъ [2, 120]. Натомість прикметники, утворені від іменників-топонімів, трапляються часто, наприклад: вавилоньскъ [2, 26], галилѣискъ [2, 45], италъскъ [2, 85], норьданьскъ [2, 80], єтнопьскъ [2, 62], єлнньскъ [2, 61], ливаньскъ [2, 99], сионьскъ [2, 230] та інші.

Суфікси присвійних прикметників -ь та -ни різні за походженням, але функціонально рівнозначні. Перший виник із праслов'янського -*ъ, утративши *ъ у постконсонантній позиції, і має досить високу частотність, а другий походить із праслов'янського -*ьъ і вирізняється низькою частотністю при вживанні. Від твірних субстантивних основ чоловічого роду на означення осіб обидва суфікси утворюють присвійні прикметники: авраамь [6, 173], отьчь [2, 148], оученичь [6, 174], кьнажь [6, 174; 2, 97]; вожин [2, 23], вражин [2, 30], равин [6, 174; 2, 209]. Деривати від твірних основ іменників жіночого роду належать до рідкісних: вьдовичь [2, 42], дѣвичь [2, 59], матерь [2, 105]. За допомоги аналізованих суфіксів від іменників чоловічого роду, що означають тварин або птахів, утворюються присвійно-відносні прикметники: козьль [6, 174; 2, 91], овьчь [5, 116], орьль [6, 173; 2, 140], тельчь [2, 272]; лисин [6, 174], пьсин [2, 207], овьчин [1, 252].

Суфікси -овь, -евь поєднуються з основами іменників чоловічого роду на означення власних і загальних назв і дуже рідко назв племен і тварин: адамовь [5, 116], савьвовь [2, 224], серафимовь [2, 229], сионовь [2, 230], титговь [2, 273], кесаревь [6, 173; 5, 116], кесаровь [2, 89], цѣсаревь [2, 295], львовь [5, 116], змиквь [5, 116] (як поодинокі відхилення – від назв жіночого роду: аспидовь ← аспида [2, 15], єхидновь ← єхидьна [2, 62]).

Суфікс -инть утворює присвійні прикметники від іменникових основ чоловічого і жіночого роду зі значенням істот: вокводинть [2, 30], змининть [2, 72], сотонинть (сатанинський) [2, 236], стефанинть [2, 239], сждининть [2, 267], марининть [6, 173] та інші.

Суфіксація займає центральне місце в системі старослов'янського словотвору та інших слов'янських мов, оскільки «суфікси відзначаються різноманітністю, ширшою сполучуваністю, здатністю до творення варіантів, значною багатофункціональністю тощо» [4, 152].

На матеріалі старослов'янсько-українського словника [2] та коротких словників найуживаніших слів, поданих у підручниках із старослов'янської мови, описано суфіксальне словотворення трьох семантичних груп прикметників – якісних, відносних, присвійних. Найбільше прикметникових дериватів утворено від твірних основ іменників і прикметників, а найменше – від твірних основ дієслів та прислівників.

Список використаних джерел

1. Ачилова В. П. Старослов'янська мова : практикум. Модульний курс / В. П. Ачилова, Л. Ф. Щербачук. – 2-е вид., виправлене й доповнене. – Сімферополь : Сімферопольська міська друкарня, 2012. – 275 с.
2. Белей Л. Старослов'янсько-український словник / Любомир Белей, Олег Белей. – Львів : Свічадо, 2001. – 332 с.
3. Біленька-Свистович Л. Церковнослов'янська мова : підручник зі словником для духов. навч. закл. / Л. Біленька-Свистович, Н. Рибак. – К. : Криниця, 2000. – 335 с.
4. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навчальний посібник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 200 с.
5. Леута О. І. Старослов'янська мова : підручник. – К. : Вища школа, 2001. – 255 с.
6. Майборода А. В. Старослов'янська мова / А. В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – 296 с.
7. Селищев А. М. Старославянський язык : учебник / А. М. Селищев. – 2-е изд. – М. : Издательство Московского университета, 2006. – 496 с.
8. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова / М. Ф. Станівський. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1964. – 471 с.

9. Хабургаев Г. А. Старославянский язык : учебник / Г. А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1974. – 432 с.
10. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова : навчальний посібник / І. Б. Царалунга. – Львів : Новий Світ-2000, 2011. – 188 с.
11. Цейтлин Р. М. Лексика старославянского языка / Р. М. Цейтлин. – М. : Просвещение, 1977. – 336 с.
12. Sadnik L. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten / L. Sadnik, R. Aitzetmüller. – Heidelberg, 1955. – S. 211–341.

Анотація. У статті описано суфіксальне словотворення прикметників старослов'янської мови переважно на матеріалі старослов'янсько-українського словника. Проаналізовано продуктивні й непродуктивні суфікси, які, поєднуючись із різними твірними основами іменників, прикметників або ж дієслів і прислівників, утворюють різноманіття якісних, відносних і присвійних прикметників.

Ключові слова: *деривати, прикметникове словотворення, старослов'янська мова, суфіксальне словотворення, суфікси.*

Summary. *This article describes the suffixal word formation of the adjectives of the old Slavonic language is mainly based on the old Slavonic-Ukrainian dictionary. Analyses of productive and unproductive suffixes that form a variety of qualitative, relative and possessive adjectives, combined with different generating the basics of nouns, adjectives or verbs and adverbs.*

The scientific exploration of the old Slavonic language covering the question of the emergence and development of the old Slavonic writing, archaeographical study of the monuments, their living language basis, narrative and comparative-historical phonetics and morphology, vocabulary in the narrative and the etymological aspects, the laying of the glossary, etymological and reverse dictionaries. Recently investigated the fonological system and, until recently, little-studied sections like word formation, and syntax.

All modern Slavic peoples have a common ancient spiritual and cultural heritage is the earliest Slavic monuments of X-XI centuries (Cyril-Methodius days), deep, bright, thiking-emotionally convey the characteristic coloring of the past. Such statement is the basis: old Slavic books are great jewel for all subsequent translations, original spiritual works. This is a huge spiritual legacy for many generations of caring. This is a theological accuracy, harmony, beauty and simplicity of expressions, semantic capacity of the basic principles and concepts of Christianity.

The old Slavonic monuments showed as the single different root words, and one root groups. The first groups not are subjectef to word formation analysis on synchronous cut. A significantly greater number of the old Slavonic words has one root groups and serves as a valuable material for the study of the ancient Slavonic wordformation, inherited from the praslavonic language.

The word formation studies not any word, but only those structures that suggest why it is so and not otherwise named things, creatures, etc.; which are considered not only as separate derivative words, as well as certain categories of words that have a common formal and semantic features.

The adjectives of praslavonic language along with the nouns belong to the class names and almost had no formal signs of distinguishing their gradual differentiation and formation of already two future morphological classes was initiated on the syntactic-semantic level. First sign handed down through a specific subject, and only with the development of abstract thinking began to be perceived as a generalized, that was the final stage of the formation of an adjective as an independent part of the language.

Key words: *derivatives, adjective word formation, old Slavonic language, suffixal word formation, suffix.*

Отримано: 10.03.2018 р.

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ НЕБО В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Постановка проблеми. Мовознавча думка упродовж свого становлення й розвитку фокусувала увагу на різних аспектах об'єкта свого вивчення. Сьогодні серед провідних напрямів дослідження мови утвердився й той, який розглядає мову в проекції на мислення: мова актуалізує його, у ній закладені стиль та способи мислення, що певним чином спрямовує нашу мовно-мисленнєву діяльність. У наукових розвідках, що так трактують мову, часто послуговуються поняттям *концепт*, під яким розуміють абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає результати пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про об'єкт, його властивості, місце в культурі народу, його емоційно-оцінне сприйняття, що зумовлює здатність концепту розростатися і збагачуватися завдяки індивідуальному емоційному й культурному досвіду носіїв мови [4, 5–6]. Ментальна природа концепту передбачає його опосередковане вивчення. Передусім через його мовний вияв. Навіть форма актуалізації концепту є свідченням певного знання про нього: різниця у формі вказує на тонку, ледь вловиму різницю в значення [6, 166], за яким стоїть знання. З огляду на це, наукове зацікавлення викликає метафора як засіб мовного втілення концепту. Навіть більше: метафора є не лише засобом вербалізації концепту, а насамперед неувичненим способом його бачення, шляхом його осягнення, намаганням лаконічно донести увесь пізнаний комплекс носіям мови.

Аналіз досліджень. Теоретичні підвалини вчення про когнітивну метафору заклали Дж. Лакоф і М. Джонсон, визначивши провідну роль метафори у розвитку думки [6]. Їхня праця спричинила активне звернення до метафори як об'єкта наукового пошуку, наслідком якого є ідеї, які подають метафору як інструмент для створення, моделювання й оцінки соціальних процесів, як засіб впливу на свідомість соціуму, проте когнітивне дослідження метафори має перспективи і в сфері художньої літератури, зокрема Л. Кравець вивчала метафоричне структурування концепту *небо* [3, 124]. Ми зосередимось на матеріалі української поезії другої половини ХХ ст., запропонувавши модель метафоричної розбудови концепту. На основі ще не описаних перенесень проілюструємо обшир художнього мислення, доведемо вагомість концепту *небо* в мовній картині світу, адже постійна актуалізація концепту, значна кількість способів і засобів його вербалізації засвідчують саме це. Також визначимо функції метафори стосовно концепту. Зазначене й буде **метою нашої статті**.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо із функцій. На підставі аналізу обстеженого матеріалу можемо говорити про такі:

- метафора номінує концепт, актуалізує його, переводить з ідеальної сутності в матеріальну;
- описує його, зображає його елементи, деталізує структуру;
- метафора дає змогу пізнавати концепт, адже передбачає конденсацію пізнавальних операцій: аналізу, порівняння, синтезу;
- метафора формує, розбудовує концепт на основі порівняння ознак концепту з характеристиками інших предметів і явищ, створення додаткових асоціацій, нових образів;
- метафора забезпечує доступ до утаємничених, неактуалізованих досі ознак: зазвичай, вербалізують найістотніші ознаки концепту, що формують у мовця стереотипні уявлення про явище; решта ознак проступають через меншу актуальність не так чітко, що й утруднює їхню об'єктивізацію, однослівне позначення; саме метафора є засобом опосередкованої ширшої описової номінації;
- метафора сприяє цілісності концепту, зв'язує усі його ознаки, систематизує їх, тобто організовує знання, створює цілісний образ;
- метафора виконує естетичну й образну функції.

Тепер повернемося до метафорної вербалізації концепту *небо*. Чільне місце у вербалізації концептуальних ознак займає біоморфна метафора (антропоморфна, зооморфна, фітоморфна).

Намагаючись приписати небу ознаки людини, поети найчастіше вдаються до соматизмів: *тіло, плечі, груди, горб, пальці, спина, шия, лоб, щока, обличчя, серце, брови, півкапілярчик*, а також суміжних назв – *рана, рум'янець, ластовиння, кров, зморшки, облісїле*, однак першість належить номенам *очі та чоло*, пор.: у А. Мойсієнка – *І щиро в очі небу зазира*; у С. Пушика – *Ні ворога, ні друга, Ні зіроньки у неба на чолі*; у І. Драча – *1. І небо там, на півночі, двигтіло, І цвяхи зір все цвяхувало в тіло; 2. Хижу спину ламає [небо] на сонці*; у В. Стуса – *Тугий небокрай, по горбатілий з люті гірких нарікань*; у В. Симоненка – *І на трави не бризнули роси, мов перли, /*

Як рум'янець густий раннє небо залив. Поети ототожнюють небо з жінкою-матір'ю через уведення у тексти номенів, пов'язаних із вагітністю, пологами та вихованням дітей: *Голос твій, як світ в небеснім лоні* (Д. Павличко); *Завагітніле блискавками крайнебо...* (В. Коломієць).

Прикметно, що обстежувана поезія фіксує спорідненість неба та морально-емоційного ядра людини – душі, серця, що в цілому передбачувано з огляду на домінанти української моделі особистості [1, 113 – 114]. Найвище, найцінніше, божественне в людині, акумулятор духовних субстанцій іменують небесами: *Так, наче хтось небо душі прихилив...* (Г. Чубач); *Тремтить на колосках роса, А в серці дзвонять небеса* (Д. Павличко); *І повне серце неба* (С. Йовенко).

Фізіологічні ознаки відображають персоніфікацію неба як організму з необхідними для життя процесами. Серед них виділяємо групи, об'єднані довкола смислових компонентів «вік», «дихання», «споживання їжі/напою», «сон», «плач»: *Було тоді ще небо небенятком І зорі юні і страшні* (М. Вінграновський); *І дихнув на мене сонно небосхил, як завжди, в класичну пору благовіщень* (І. Жиленко); *Поки ще небо лягає на ніч у Дніпро* (М. Вінграновський).

Ознаки фізичних дій охоплюють групи «рух», «сенсорні дії», «професійні дії». Ознаки руху зумовлені зримою зміною неба, що передано предикатами *йти, ходити, бігти, втікати*: *1. В скафандрі хмар ішло землею небо; 2. Вже небо не біжить тим синьо-білим бігом* (М. Вінграновський); *Якби могло, було б втекло і небо* (С. Пушик). Серед сенсорних ознак безумовна перевага належить тим, за якими стоїть зоровий аналізатор. Можливо, це зумовлено основним «заняттям» неба – воно безперервно споглядає: *Циклопічною одноокістю небо дивиться на Париж* (Л. Костенко); *Все так танцюєте, як блиск, як подих, спогад, погляд неба синій* (І. Жиленко); *Небо задивляється у нього [у дзеркало] на свою висоту* (Д. Черидниченко).

Поети приписують небу як традиційно жіночі заняття, так і усталено чоловічі. Лад, спокій викликає жінка зі своїми благими заняттями ткати, латати: *Небо дірку залатало* (І. Жиленко). Чоловіче начало не відмежоване від агресії, тому для нього характерні такі заняття, як кидати аркани, схрещувати мечі, ламати шаблю: *1. Білої блискавки чорні аркани кидає небо в дніпровські пороги; 2. Усі мої ліси, удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях* (Л. Костенко); *Небо ламало стосоту шаблю, градом – скік-скок!* (В. Коломієць).

Характерні ознаки структурують концепт чотирикомпонентним комплексом: розум, емоції, воля та спрямованість особистості: *Хай зупиниться час і замислиться небо над нами* (В. Гуртовенко); *Щасливе небо – з вами теж було* (М. Вінграновський); *Стали верби, як вдови, Але небо веселе* (С. Пушик); *Стояло небо, дивне і сумне* (Л. Костенко); *Під щедрим небом Королівські пальми Розчісують сполохані вітри* (Г. Чубач); *Шкодує небо золотої сині* (І. Жиленко).

Зооморфізм неба у текстах передано образами коня, вовка, птаха: *І неба молодого синя грива, І ялиновий теплий оксамит* (Б. Олійник); *І вовчі небеса над вовчими віками Снують свою ходу – печальна та хода* (М. Вінграновський); *Сивим крилом пригорнуло мене небо / осіннє схололо* (С. Йовенко).

Поетичні тексти другої половини ХХ ст. багаті на фрагменти, у яких небо асоціюється з рослинами: *На двадцятий поверх коріння не дотягується – значить, й землі не чуєш, і небес діброви далеко теж...* (І. Малкович); *Гуркочуть брили грому в скалах, Мов неба колеться горіх* (Д. Павличко).

Дуже активною у поезії є артефактна метафора, яка охоплює кілька напрямів перенесення.

Текстиль: *Прозориться у небі шовк* (В. Крищенко); *Небес блакитних лоскотний єдваб...* (Д. Павличко); *І неба, і сонця ясне знамено* (С. Пушик); *І перша птаха різала крилом Обрус небес морозний і зелений* (В. Стус); *Над ними небо мов сіряк* (Л. Костенко); *Тиша засягнула небесних шат* (Грина Калинець).

Будівля та її частини: *Цілував я дівчину під шатром небес, І цвіли барвінчики В білих горах десь* (С. Пушик); *В сині вежі пересипає жар волосожар* (В. Підпалій); *Крутилися небесні вітряки...* (П. Мовчан); *У приміщенні неба відкрита тюрма* (Ю. Андрухович); *Покотилася крисаня, як зоря з небесних бань* (Д. Павличко).

Предмет домашнього вжитку: *Та інколи пропелер насипле в синю чашку неба, де плавають медузи хмар драглисті, жучків хрустких...* (В. Коломієць); *Любить – немов іти щодня на прощу, Любить – як пити з келиха небес!* (П. Осадчук); *А об тарелю неба мій голос б'ється* (Г. Кулеба); *П'є сонце з небесної кварти, Пісні вибухають довкола* (М. Влад); *1. Ніч розписала небо в синю домашню вазу; 2. Небо ж було зеленавим од суховіїв – Позеленіло Сонце на небі, як свічка в зеленім сулії, Поломеніло...* (І. Драч); *Багряною півчаркою схилився В вологих сонцетіннях небозвід* (М. Вінграновський); *Нате вам, душі, кухлик води джерельної, теплого хліба, синької зірки дрібку із сільнички ранкового неба, а за рештою – небануйте* (Б. Нечерда).

Господарський реманент: *Прислухавсь я – і б'є сполох наче Крутого неба синя наковальня* (Г. Кириченко); *Жаринки зір з небесної жаровні* (Л. Костенко); *Небесне колесо скрипуче круж-*

ляє, котиться із кручі (П. Мовчан); Вона горіла як скажена І в пазусі шасі шукала, Та неба зварка автогенна Сповзала вигином лекала (І. Драч).

Дослідники зазначають, що структурування концепту *небо* в українській поезії ХХ ст. метафорами «музичний інструмент», «книга», «сигнальний предмет» засвідчують одиничні приклади [3]. Зібраний матеріал дещо суперечить цьому твердженню. Скажімо, у поезіях Ірини Калинець, М. Вінграновського, Д. Павличка, С. Йовенко, П. Осадчука, М. Братана, Є. Гуцала зафіксовано суміщення неба та дзвону/дзвіночків, див. відповідно: *Тільки неба надщерблений дзвін над головою, лиш окраєць землі, як стежка над пропастью; Небесний дзвін відбаванів в прозор'ї...; Коли сумовитим дзвоном / Осіннім блакить загуде, / Те полум'я стане червоним / І тихо на землю впаде; ...і молодість у непокорі на вічність б'є у неба дзвін...; ...Й золоті дзвіночки неба / В скронях лунко оживають...; Вчуваю: і небо над полем дзвенить; ...Хто де живе, а я – у неба дзвоні... Зважаючи на використання цієї метафори одразу кількома авторами, можна говорити про продуктивність цієї метафоричної моделі*

Музичний інструмент: *Чужих світил черпнувши пеленою, Він [океан] б'є у небо, наче в барабан (М. Руденко); На скрипці промінно-зоряних небес порвались струни (Ірина Калинець); На арфі неба струни золоті Ранкової пори і вечорової (П. Осадчук).*

Книга, папір: *І скручувалася блакить в рулони (Д. Павличко); І синь земних небес, згорнувшись звитком, зникала (І. Жиленко); І скрижалі неба (Є. Гуцало).*

Ритуальний предмет: *Наді мною синє віко неба: сіро-чорна шлакова труна геть обмила душу (В. Стус); Ми порятовані наразі, В небес надтріснутім алмазі / Створили похорон йому, А він живе і в саркофазі (Д. Павличко).*

Метал: *Сторчма стають лебедині потоки У свинцевому небі у безтямному леті... (І. Драч); Цинкове небо... (Г. Кириченко), Як волошка, в лісах озерецько цвіте, Марить небо над ним, наче мед, золоте (Д. Павличко); Лагідна блакить Нагадує все більше сіру сталь (П. Осадчук)). Зрідка поети апелюють до виробів із металу чи до його властивостей, як-от: бляха, іржа, крихкість: *Не доторкаючись небесних блях, Летить моє життя, як промінь, скоре (Д. Павличко); А небо кришиться іржаво (І. Жиленко).**

Частотними є й метафори, джерелом яких є поняттєва сфера «природні предмети», вербалізаторами – номени *камінь, алмаз, азбест, кришталь, слюда, графіт*: *Дуже далеко Гори синіють, Мов скам'яніло там Небо густе (С. Пушик); 1...Ми порятовані наразі, В небес надтріснутім алмазі...; 2. Від полігонів сивіють луки, Кришиться неба синій азбест (Д. Павличко); Неба синя слюда понад ними сіяє (П. Осадчук); Під небом, чорним, ніби, графіт, коною в піску (Ю. Андрухович); А вітер гнав метелиць білі сани із неба кришталєвої гори (Ірина Калинець).*

Безумовно, образні ознаки концепту (саме їх вербалізують метафори) – це лише його частина. Фундамент концепту творить мотивувальна ознака, яку втілює внутрішня форма вербалізатора. Становлення концептуальної структури означає її розбудову спершу унаслідок розвитку образних ознак, далі – абстрактних поняттєвих ознак, об'єктивованих як семантичні компоненти вербалізаторів, й оцінки. Разом вони утворюють єдине гармонійне ціле – структуру концепту.

Поряд із лексемою *небо* лексикографічні джерела фіксують етимони *туман, хмара, облоки, мряка, мла, завіса, неясність, повітряний простір, небо, темний, тьма, ніч, несяючий, верх* [2, 57]. Як бачимо, спершу *небо* – це затуманений, захмарений простір. Поняттєві ознаки сформульовано у словнику (адже значення передає у мовному форматі концептуалізацію людиною доквілля [1, 99]) так: 1. Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола; 2. Місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай [5, 249]. Формальним показником ціннісних ознак концепту є частота апелювання до нього, а також різноманіття мовних форм його вияву.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отож метафора, окрім широковідомої іпостасі «мовний зворот», має й іншу: одна з центральних ментальних операцій, що передбачає взаємодію двох структур знань – когнітивної сфери джерела і когнітивної сфери цілі, що дає змогу використовувати потенціал знаного для пізнання, концептуалізації менш відомого. Метафора – не лише засіб опису дійсності, а спосіб ментального конструювання навкілля.

У поезії другої половини ХХ ст. продуктивними джерелами метафоричної об'єктивації концепту *небо* є поняттєві сфери «людина», «тварина», «рослина», «артефакти», «природні предмети». Загалом у структурі концепту *небо* образні ознаки займають найбільший сектор, що свідчить про поетичність поняття «небо», його здатність викликати різноманітні асоціації, в основі чого, найпевніше, давнє міфологічне його осмислення.

Запропонована модель лінгвістичного аналізу відкриває перспективи для подальшого дослідження поетичної творчості задля виділення й опису інших ключових концептів.

Список використаних джерел

1. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира: [монография] / И. А. Голубовская. – Киев : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.
2. Етимологічний словник української мови [у 7 т.] / [ред. кол. : О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 4. – 656 с.
3. Кравець Л. Метафоричне структурування концепту «небо» в українській поезії ХХ ст. (за матеріалами до Словника української поетичної метафори) / Лариса Кравець // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2009. – Вип. 18. – С. 124–132.
4. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Скаб Марія Василівна. – К., 2009. – 36 с.
5. Словник української мови: в 11 томах / [за ред. Білодіда І. К.]. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 5. – 842 с.
6. Lakoff G. Metaphors we live by / George Lakoff, Mark Johnsen. – London : The university of Chicago press, 2003. – 193 p.

Анотація. У статті йдеться про метафоричне конструювання концепту небо. З'ясовано, що продуктивними джерелами метафоричної об'єктивзації концепту небо є поняттєві сфери «людина», «тварина», «рослина», «артефакти», «природні предмети». Загалом у структурі концепту небо образні ознаки займають найбільший сектор. Також визначено функції метафори стосовно концепту.

Ключові слова: *концепт, структура концепту, ознака концепту, образна ознака, метафора, когнітивна сфера.*

Summary. *The article deals with the metaphorical construction of the concept sky. The purpose of the article is to present a model of the metaphorical construction of the concept, formulate the functions of metaphor as a means of verbalizing the concept.*

It is found out that the productive sources of metaphorical objectification of the concept sky are the conceptual spheres «man», «animal», «plant», «artifacts», «natural objects». In general, figurative signs are occupied by the largest sector in the concept sky which testifies to the poetic status of word «sky», its ability to cause diverse associations, based on which, most likely, the ancient mythological comprehension.

The concept consists of a figurative sign, in addition a motivational, a conceptual and a value-estimating signs. The foundation of the concept creates a motivational sign, which embodies the internal form of the verbalizer. The formation of a conceptual structure means its development first as a result of the development of figurative signs, further – abstract conceptual features, objectified as semantic components of verbalization, and evaluation. Together they form a single harmonious whole – the structure of the concept.

We will also define the functions of the metaphor in relation to the concept: a metaphor nominates the concept; describes it, details the structure; a metaphor allows you to learn the concept, because it involves the condensation of cognitive operations: analysis, comparison, synthesis; the metaphor forms, develops the concept on the basis of comparison of the features of the concept with the characteristics of other objects and phenomena; the metaphor provides access to the hidden, not applied yet features; the metaphor promotes the integrity of the concept, connects all its features, systematizes them; an aesthetic function.

Key words: *concept, structure of the concept, concept of a sign, featured sign, metaphor, cognitive field.*

Отримано: 10.03.2018 р.

«ТЬХУ, ТЬХУ, ТЬХУ, ЩОБ НЕ ЗУРОЧИТИ!», АБО ПРАГМАТИКА ВЕРБАЛІЗАТОРІВ АРХАЇЧНОЇ НЕВЕРБАЛІКИ

Міждисциплінарні підходи в сучасній лінгвістиці надають можливість найбільш глибоко вивчити свідомість, мислення людини, способи їхньої мовної матеріалізації.

Від філософських положень В. фон Гумбольдта й О. Потєбні про *внутрішню форму* до сучасної теорії *мовної картини світу* (Ю. Апресян, А. Вежбицька, І. Голубковська, В. Жайворонок, В. Іващенко, В. Карасик, Ю. Караулов, Г. Колшанський, Т. Космеда, В. Кононенко, О. Кубрякова, Л. Лисиченко, О. Селіванова, Й. Стернін, В. Телія, С. Тер-Мінасова, А. Уфимцева та ін.) феномен *думки* як певний мисленнєвий образ нерозривно пов'язують з феноменом *слова* як її вербалізатора, зазначаючи при цьому непропорційний ступінь об'єктивності, порівн.: «з одного боку, мова – це орган, що утворює думку; з другого, дух людини постійно прагне звільнитися від пут мови» [10, 188].

Основним об'єктом когнітивної лінгвістики вчені вважають *концепт* як «згусток певної культурно-національної інформації, що зафіксований у мові» [4, 130–166] та «багатовимірне смислове утворення, що має фреймовий, гносеологічний, онтологічний, поняттєво-дефінітивний, аксіологічний та інші виміри» [2, 99].

Підтримуємо й розвиваємо думку сучасних мовознавців, що «концепти можуть мати як вербальні способи репрезентації, так і невербальні» [12, 319], залежно від «зв'язків з внутрішнім лексиконом, що підпорядковані механізмам взаємодії, кодовим переходам вербального й концептуального у свідомості людини» [там само]. Так звані *протовербальні елементи* (за Я. Шлезінгером) ґрунтуються на невербальних когнітивних структурах, «що переходять у протовербальні внаслідок добору мовцем з банку знань відповідних вербальних наповнювачів, що складає один з рівнів концепту» [2, 102]. Однак поза увагою дослідників – механізми взаємодії вербального й невербального, способи їхньої мовної інтерпретації.

Досліджуючи механізми творення *номінацій*, які називаємо *вербалізаторами невербаліки*, фахівці відзначають розгалуження лексичного значення на *поверхнєве* й *глибинне*, що репрезентують, відповідно, *кінем* як власне фізичну дію та значення, властиве їй, як і кожному знаку [9, 27], а також наявність так званих *перехідних явищ*, зокрема семантичних зрушень, семантичних операцій, метонімічних та метафоричних переносів тощо, зумовлених відповідними асоціативними, конотативними зв'язками [6, 49–50], що впливають на моделювання *прагматичного значення*, яке виформовується в діахронії або на певному синхронному зрізі [Див. про це: 8].

Актуалізований підхід спрямовує дослідника в площину *когнітивної лінгвістики*, співвідносячи пошукову стратегію з *методикою концептуального аналізу*, що «інтегрує пропозиційну інформацію з асоціативно-термінальною, яка базується на фігуральному (метафоричному) способі представлення знань мовними знаками інших концептів; а також модусом – оцінно-емотивним компонентом, що корелює з аксіологізованими відчуттями, почуттями й емоціями – і концептуальним планом як прагматичним компонентом, який контролює відповідність концептуальної інформації умовам номінативного чи комунікативного актів» [12, 321].

Актуалізація такого міждисциплінарного підходу є новаторською й передбачає утворення нових моделей концептуального опису та поповнення відповідної термінології.

Мета цієї наукової розвідки – *простежити* синхронно-діахронні процеси семантико-прагматичної видозміни значень фразем із компонентом – вербалізатором невербаліки на основі аналізу фразеологічних одиниць із лексичним складником *тьху (плювок, плювати)* та *з'ясувати* концептуальні механізми творення значень, що мають місце в системі виокремлених одиниць.

У науковій літературі репрезентовано численні підходи, методи, методики й прийоми, застосовані під час опису концептів, але, як справедливо зазначають фахівці, використання кожного з них залежить від складності концепту, мети, завдань, матеріалу дослідження [5, 63–68]. На сьогодні також розроблені універсальні методики, що надають можливість описати концепт відповідно до його основних ознак, зокрема таких, як: *неізолюваність* – зв'язок із іншими концептами; *відкритість* як невичерпність змісту; наявність у його межах *концептуальних доменів*, що є відповідним тлом концепту; *цілісність* і нежорстка *структурованість*; *динамізм* і *креативність* як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися [11, 257].

Невербальні параметри, репрезентовані в мовленні, становлять розгалужену номінативну мережу, що відображає когнітивні рецепції й може бути структурована за принципом внутріш-

ньої психологічної організації мовленнєвої діяльності: руху від думки до слова й від слова до думки [1, 305], актуалізуючи поняття *невербального концепту* як гіперонімічного комплексу, оскільки «систематизоване об'єднання концептів (...) відбувається на ментальному рівні – у концептуальній системі, що конструюється ще на довербальній стадії існування людини, формується впродовж розвитку суспільства, утілюючись у мовні форми, які можуть мати спочатку прозору мотивацію, що поступово зникає (...). Змінюється сприйняття факту, предмета, явища, події тощо свідомістю людини, і ця зміна, звичайно, відразу фіксується в мові, тому те саме слово може набувати навіть полярних оцінних значень, що виявляється не тільки на рівні мовлення, але й стає фактом мови» [5, 79].

У цьому аспекті найбільш прийнятною вважаємо *методику ментально-психонетичного комплексу (МПК)*, запропоновану О. Селівановою [12, 320], що на основі пропозиційного, асоціативно-термінального, міфологемного, модусного й змішаного типів мотивації надає можливість структурувати концепт та описати механізми його знакової організації. Триєдина модель МПК передбачає формування пропозиційно-диктумного ядерного компонента, асоціативно-термінальної периферійної частини, що мотивується наскрізним складником модусу (оцінки й емоції).

Проілюструємо цю методику на прикладі опису невербального концепту *тьху (плювок, плювати)*, що номінує конкретний невербальний знак – *вульгарний жест*. При цьому застосовуємо метод діахронно-синхронного аналізу, що дасть можливість простежити модифікацію процесів смислотворення, формування системи значень, що простежується в діахронії.

Пропозиційний компонент містить відносно об'єктивну й несуперечливу інформацію, позначену мовними одиницями в *прямих значеннях*. Так, лексема **ПЛЮВАТИ**, **плюю**, **плюєш**; наказ. сп. **плюй**; недок. – означає ‘викидати, виштовхувати з рота слину, мокротиння і т. ін.’, порівн.: *Він частіше почав смоктати люльку і густо плювати в огонь* (В. Гжицький); – *Ай, ай! Заберіть геть банки – кричав Орлюк, плюючи кров'ю* (О. Довженко) [СУМ (6), 598], що разом із спільнокореневими лексемами **ПЛЮВАТИСЯ**, **плююся**, **плюєшся**; наказ. сп. **плюйся**; недок. – ‘плювати на кого-небудь або один на одного’, ‘бризкати слиною, говорячи, сміючись і т. ін.’, порівн.: *Одарочка, надимаючи щічки, почала студити [нирочку]. Разом з повітрям вилітали крапельки слини і падали на Івася. – Не плюйся! – промовив той, кладучи ложку* (Панас Мирний) [там само], **ПЛЮВОК** -вка, чол. – ‘виплюнутий згусток слини, мокротиння і т. ін.’, порівн.: *Він плюнує з такою люттю, що плювок його лягнувся об... долівку з дзвоном, як скляна кулька* (Л. Первомайський) [там само], та звуконаслідуванням **ТЬХУ**, **ТЬХУ-ТЬХУ**, рідко **ТЬФУ**, **ТЬФУ-ТЬФУ**, розм. 1. ‘звуконаслідування, що відтворює звук при плюванні’, порівн.: – *ТЬфу! Тьфу! Тьфу!* – *сплювувала баба Горпиниха* (Панас Мирний); 2. ‘уживається як присудок за знач. *тьхукати* і *тьфука-ти*’. – *Тричі тьху на твою землю!* (М. Коцюбинський) [СУМ (10), 350] становлять ядро концепту.

Підґрунтя ядерної мікроконцептосфери утворюють *архетипові образи*, що, усупереч сучасному сприйняттю зазначеного невербального концепту як «символу безчестя й зневаги», мають позитивну пропозицію як процес, наділений *цілющою, животворною силою*. Зокрема Ісус, за євангельською легендою, зцілив сліпого, змочивши його очі своєю слиною, народні лікарі плювали на рани, щоб заживити їх, у країнах Азії матері кожного дня турботливо обплювували малих дітей з метою прискорення їхнього росту, давні воїни слиною змащували зброю, щоб зміцнити її вбивчу силу [7, 211]. До того ж вважається, що кількаразове плювання, зокрема вбік через плече або на конкретні об'єкти, наділене *магічною обереговою силою*, що чинить супротив диявольським пошукам або недоброму окові задрісної людини [7, 208–209].

Приядерну зону невербального концепту формують мікрополя, пропозиційно-диктумний зміст яких пропущений **крізь призму оцінки** зазначеної дії. Зауважимо, що «категорію оцінки в мовознавстві розглядають як когнітивну, структурно-семантичну, функціональну, прагма-семантичну, що містить такі концепти, як *схвалення, осуд, згода незгода, критика, симпатія, антипатія* тощо [5, 78], зокрема: **ТЬХУ**, **ТЬХУ-ТЬХУ**, рідко **ТЬФУ**, **ТЬФУ-ТЬФУ**, виг. 1. розм. ‘уживається для вираження здивування, незадоволення, досади і т. ін.’, порівн.: *Приснитися ж таке.. Тьфу!...* (М. Коцюбинський) [СУМ (10), 350]; 2. у знач. присудк. сл., розм. ‘уживається для негативної характеристики кого-, чого-небудь’, порівн.: – *Казав.., що добра чихонь [чехоня], аж вона – тьфу!* – *випльовуючи, мовив Яків* (Панас Мирний); 3. разом з *Щоб (аби, коли б) не зурочити!* [СУМ (3), 732] уживається, коли хтось *схвально говорить про кого-, що-небудь*, щоб цим вихвалянням не завдати тому шкоди, виявляючи цим позитивний модус оцінки, порівн.: *Життя в нашому кафе насичене: і постійних клієнтів багатенько (тьху-тьху-тьху, щоб не зурочити), і весілля святкують, дні народження та інші визначні дати* (з усного мовлення); **ПЛЮВАННЯ**, я, сер. 1. ‘дія за значенням *плювати*’, порівн.: [Вареник:] *Треба діло швиди робить, тоді не буде вже ні мордобиття, ні плювання!*.. (М. Кропивницький) [СУМ (6), 598] – для

окреслення **небажаної комунікативної ситуації**. 2. перен. 'виявляти незадоволення, обурення з приводу чого-небудь, огиду до чогось', порівн.: *Яшко постояв, подумав і пішов пити... Плювався згодом: – Не вода, помий якісь. Тьху!..* (А. Головка) [там само].

Асоціативно-термінальна частина (периферійна зона) формується шляхом переінтерпретації значень в інші «концептуальні сфери на підставі мисленнєвої аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкта. Термінали концепту співвідносяться з пропозиційною частиною через певні зв'язки аналогії, подібності з окремими фрагментами диктуму» [3, 6]. Накладання процесу **метафоризації** зумовлює утворення дифузної зони, що складається з мікрополів, умотивованих різноманітними модусами. З огляду на **аксіологічну прагмалінгвістику**, «категорія оцінки постає перед нами (...) як явище, на якому ґрунтується спеціальний відбір засобів мови (мовлення) для найточнішого вираження відповідного оцінного значення з урахуванням всіх чинників» [5, 81].

Найяскравіше вона виявляється, як відомо, у лексиці та фразеології кожної мови, утворюючи при цьому певну аксіологічну шкалу від **нейтрального до максимально негативного** (далі приклади подаються відповідно до зазначеної градації), порівн.:

ПЛЮВАТИ, **плюю**, **плюєш**; наказ. сп. **плюй**; недок. безос., інфін., у знач. присудка. – уживається для висловлення цілковитої байдужості: 'все одно', 'байдуже'. *Та плювати я хотів на те!* (з усн. мовл.);

ПЛЮВАТИ МЕНІ (йому, їм і т. ін.) **я хотів** на кого (що), безос. – 'мені (йому, їм і т. ін.) немає діла до кого-, чого-небудь'. – *Плювати мені на тебе та на твого преосвященного. Як жила, так і житиму!* – відказала вона (Панас Мирний) [СУМ (6), 598];

ПЛЮВАТИ З ВИСОКОГО ДЕРЕВА на кого (що), безос. – 'мені (йому, їм і т. ін.) зовсім немає діла до кого-, чого-небудь'. – *Він зразу ж зметикував, що це лукаве дівчисько не може нічого цікавого знати про нього, а якщо й знає, то напевно якісь бабські плітки, на які йому плювати з високого дерева* (Грина Вільде) [СУМ (6), 598];

ПЛЮВАТИ В ОБЛИЧЧЯ кому – 'виявляти зневагу, презирство до кого-небудь'. – *Це не критика, а наклеп, – сказав Максим. – Мені плюють в обличчя, а я повинен усміхатись! Я не згодний!* (М. Зарудний) [СУМ (6), 598];

ПЛЮВАТИ В ОЧІ кому – 'виразити в різкій формі зневагу до кого-небудь'. *А Мортко всьому перечить і кожному в очі плює* (І. Франко) [СУМ (6), 598];

ПЛЮВАТИ (НАПЛЮВАТИ) В ДУШУ – 'ображати кого-небудь, торкаючись найдорожчого, заповітного'. – *Так, але за що він мені наплював у душу? – пригадав він розмову з Кузем* (Гр. Тютюнник) [СУМ (6), 598];

ПЛЮВОК У ДУШУ – 'зневага, образа, що зачіпає найдорожче, заповітне'; * у порівн.: *Криві посмішки одного, другого, косий погляд головного агронома – це було для нього, як плювок у душу* (Семен Журахович) [СУМ (6), 598].

Термінологічні словники фіксують також технічні номінації, що містять невербальний компонент **плюв-**, зокрема це такі, що називають певні технічні засоби, порівн.: **ПЛЮВІОГРАФ**, а, чол., спец.; **ПЛЮВІОМЕТР**, а, чол., спец. – 'прилад, яким реєструють кількість рідких опадів, інтенсивність та час випадання їх'. Уважаємо, що трикомпонентна модель **невербального концепту тьху (плювок, плювати)** доповнюється **маргінальною зоною**, яка приєднана семантико-морфемним терміналом.

Отже, апробована на новому матеріалі модель МПК продемонструвала можливість концептуального опису номінацій, репрезентувавши універсальність цієї моделі, спроектованої на сферу міждисциплінарного знання. Продемонстровано спробу, скеровану на з'ясування концептуального механізму творення значень, зокрема й таких, що виявляють енантіосемію в діяхронних процесах.

Виходячи із тлумачення **концепту** як одиниці ментальних і психологічних ресурсів людської свідомості, зробимо спробу сформулювати робочу дефініцію поняття **невербальний концепт**. Будемо вважати його **репрезентантом оперативної змістовної одиниці невербальної пам'яті, що моделює форми невербальної поведінки, актуалізуючи систему невербальних знаків, зафіксованих у свідомості, які супроводжують мовлення або виступають самостійно, автономно, можуть відповідно вербалізуватися за допомогою основних одиниць рівнів мовної системи**.

Актуалізація поняття **вербалізація невербаліки** й терміна **невербальний концепт** як таких, що демонструють лінгвістичні стратегії вивчення комунікації, надають можливість виявити й описати паралінгвальні засоби смислотворення, поглибивши тим самим чинні мовознавчі методики. Необхідно напрацювати теорію, у межах якої розробити систему невербальних концептів з урахуванням низки параметрів.

Структура невербального концепту тьху з урахуванням шкали оцінки

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 8 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 5–361.
2. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с.
3. Казимир І. І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу : автореф. дис. ... канд. філол. наук ; спец. 10.02.01 – українська мова / Іванна Іванівна Казимир. – Харків, 2007. – 21 с.
4. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : моногр. / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Львів : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
5. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія : мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі : моногр. / Тетяна Анатоліївна Космеда, Наталя Володимирівна Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
6. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной : автореф. дис. ... док. філол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / Григорий Ефимович Крейдлин. – Москва, 2000. – 68 с.
7. Мокиєнко В. М. Загадки русской фразеологии / Валерий Михайлович Мокиєнко. – 2-е изд., перераб. – СПб. : Авалон ; Азбука-классика, 2007. – 256 с.
8. Осіпова Т. Ф. Семантико-прагматичні процеси у сфері номінацій – вербалізаторів невербальності : діахронно-синхронний зріз / Т. Ф. Осіпова // «Лінгвістичні дослідження» : зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди / за наук. ред. К. Ю. Голобородька. – Харків. – 2017. – Вип. 46. – С. 183–188.
9. Петровська Л. Є. Відображення невербальних засобів спілкування у болгарській фразеології : дис. ... канд. філол. наук ; спец. 10.02.03 – слов'янські мови / Леся Євгенівна Петровська. – К., 2006. – 196 с.
10. Рускуліс Л. В. Лінгвофілософські погляди Вільгельма фон Гумбольдта у системі теоретико-методичної підготовки вчителя української мови / Л. В. Рускуліс // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – 2013. – Вип. 20. – С. 186–190.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові : моногр. / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси, 2012. – 488 с.

13. СУМ : Словник української мови: [в 11 т.] / АН УРСР. Інститут мовознавства / [ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Анотація. У статті актуалізовані поняття «вербалізація невербаліки» та «невербальний концепт» як такі, що номінують лінгвістичні стратегії вивчення комунікативних параметрів. Розглянуто процеси семантико-прагматичної видозміни фразем з невербальним компонентом тьху (плювок, плювати), що ілюструють концептуальні механізми творення значень з урахуванням діахронно-синхронного зрізу.

Ключові слова: вербалізація невербаліки, невербальний концепт, невербальний компонент фраземи, комунікативні параметри, семантико-прагматичні процеси, концептуальні механізми, діахронно-синхронний зріз.

Summary. The article focuses on the actualization of the notions «the verbalization of non-verbalic» and «the non-verbal concept». These notions nominate the linguistic strategies of the communicative parameters investigation. The above mentioned approach directs a researcher to the sphere of communicative linguistics, combining the research strategy with the methods of a conceptual analysis. This combination is considered to be an innovative one as it implies the creation of new models of a conceptual description and the enrichment of a correspondent terminology.

In the article the processes of the semantic and pragmatic change of the phrasemes with the non-verbal component t'hku (a spit, to spit) have been analyzed; the attempt aimed at the analysis of a conceptual mechanism of the creation of meanings has been illustrated. The creation of new meanings reveals the phenomenon of enantiosemia in the diachronic processes.

The technique of a mental psychonetic complex (O. Selivanova) has been chosen as the basis of the research. The triple model of this complex implies the formation of a proposal-dictum nuclear component, an associative terminal peripheral part, motivated by the modus of estimation and emotion. A correspondent pattern that visualizes the structure of a non-verbal concept t'hku has been elaborated. This pattern takes into account the scale of estimation and it enables to trace the modification of the sense creation processes.

The definition of the notion non-verbal concept has been formulated as the representative of an operative sense unit of a non-verbal memory which models the forms of a non-verbal behavior actualizing the system of the non-verbal signs which are fixed in the consciousness. These non-verbal signs are used in speech or may function independently and may be also verbalized by means of the main units of different levels of a language system.

The perspectives have been schemed concerning the elaboration of the theory of the non-verbal concepts taking into account certain parameters.

Key words: the verbalization of non-verbalic, non-verbal concept, linguistic strategies, communicative parameters, conceptual analysis, non-verbal memory, non-verbal sign.

Отримано: 28.12.2017 р.

УДК 821.161.2'38:659.1

Л. В. Поплавська, І. С. Беркешук

СУЧАСНА РЕКЛАМА: МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі газет Кам'янецьчини)

Реклама в будь-якій країні світу – складне й багатогранне явище не лише соціально-економічної, а й мовної дійсності. Вона різноманітна за змістом та внутрішньою спрямованістю і функціонує на різних часових і просторових рівнях – від локального до міжнародного. Сьогодні рекламний текст істотно впливає на формування різних стереотипів і способу життя сучасного суспільства, керуючи поведінкою людей. Тексти сучасної реклами стали настільки поширеними, що не можна не приховувати навіть їхнього потужного впливу на формування мовної картини світу. Реклама стала предметом вивчення таких галузевих наук, як маркетинг, психологія, економіка, соціологія, лінгвістика, політологія, мистецтвознавство тощо.

Але, незважаючи на високий рівень зацікавлення, проблеми дослідження рекламного тексту залишаються найменш вивченими в сучасному мовознавстві. Фундаментальних досліджень, пов'язаних з оцінкою ефективності реклами, аналізом її мовностилістичних особливостей, характеристикою структурних компонентів мовного тексту реклами та її моделей, дуже мало.

Проблемі культури мови і стилістичної виразності в засобах масової інформації та реклами присвячено чимало виступів відомих мовознавців. Це, зокрема, праці О. Сербенської, О. Пономарева, А. Токарської, А. Капелюшного, М. Пилинського, З. Бичка, І. Соколової, Д. Розенталь, М. Кохтева, О. Зелінської, Т. Лівшиц, М. Фурдуй, В. Зірки, П. Марахової та ін.

Загалом можна констатувати, що автори, які досліджують лінгвістику рекламного повідомлення, єдині у своїй думці про те, що створення ефективного, впливового рекламного тексту, який викликає зацікавлення споживача і збуджує в нього бажання придбати рекламовану річ, потребує точного відбору і вдалого поєднання мовленнєвих засобів.

На жаль, мовні проблеми регіональних державних і приватних засобів масової комунікації залишаються на сьогодні не вирішеними, особливо коли це стосується реклами.

Мета нашого дослідження – простежити дотримання мовностилістичних норм у рекламному тексті регіональних друкованих видань, виявити та проаналізувати ненормативні написання граматичних форм слів, випадки неправильного слововживання, синтаксичного керування.

Об'єктом дослідження стали газетні матеріали міста Кам'янець-Подільського («Подільянин», «Фортеця», «Ділове місто», «Ключ»).

Високий рівень мовної культури в рекламному тексті – ознака професійності рекламодавця, його глибокої поваги до читача.

Натомість грубі лексичні, граматичні чи стилістичні помилки свідчать, що мовна безграмотність імовірно може доповнювати й безграмотність професійну, тому дуже важливим питанням для рекламодавця залишається зміст рекламного повідомлення, дотримання в ньому всіх мовних норм. Прикро, але нинішні місцеві газети взірцем грамотного, вишуканого, водночас зрозумілого й доступного мовлення вважати не можемо, оскільки вони повсякчас тиражують ненормативне слововживання, вміщують тексти з помилками. Найчастіше натрапляємо в рекламних газетних текстах Кам'яниччини на численні порушення лексичних норм, особливо коли в них уживаються невмотивовані росіянізми, які в мовознавстві образно називають словами-покручами: *Генеральна уборка. Мережа магазинів електротехніки «Ельдорадо»* (Ділове місто. – №6 – 9.02.2012); *Житловий комплекс «Молодіжний – XXI»: з документами на приватизацію, розстрочка, іпотека. Ласкаво просимо додому* (Подільянин. – №12. – 23.03.2018); *ЖБК Перлина Мікрорайону: сучасний котел, лічильник на газ, електроенергію, воду. Розводка внутрішньої електрики. Штукатурка стін. Металеві входні двері. Утеплений будинок* (Подільянин. – №13. – 30.03.2018); *Кав'ярня твого міста: бодряца кава; кавові коктейлі; великий вибір вишуканих чайв...* (Ділове місто. – №7. – 16.02.2012); *Шугаринг, або перська депіляція, – це одна з найрозкішніших процедур сучасності, яка робить ваше тіло красивим та бархатним на дотик* (Ділове місто. – №7. – 16.02.2012); *На постійну роботу потрібні кур'ери для доставки кореспонденції по Кам'янцю-Подільському. Вимоги: чесність, відповідальність, виносливість...* (Фортеця. – №21. – 24.05.2012). Як бачимо, російські слова в рекламних текстах набувають «українського звучання», але такі перетворення не роблять їх українськими. Замість цих спотворених, ненормативних форм треба вживати: *генеральне прибирання; на виплат* (або кредит); *монтаж*, або *облаштування*; описову форму *кава, яка збадьорить; оксамитовим; витривалість*. Раз по раз реклама запрошує мешканців та гостей Кам'янець-Подільського відвідати розважально-оздоровчі заклади: *Приходьте і ви одержите істинне задоволення* (Ділове місто. – №7. – 16.02.2012). У цьому закликові аж дві лексико-семантичні кальки з російської мови. Повноцінний український відповідник такий: *Приходьте – і ви відчуєте справжнє задоволення*.

Часто в рекламі натрапляємо на помилки під час перекладу російського слова *следующий*, яке відповідно до певного значення може виражатися або описовою конструкцією із сполучником, або прикметником, чи займенником. Укладачі рекламних текстів нехтують цими правилами й пишуть: *ОК ЖБК «Військовий» Будівництво багатоквартирного житлового будинку за адресою: пр. Грушевського, 50. У квартирах, що будуються, будуть виконані наступні роботи...* (Подільянин. – №13. – 30.03.2018). У значенні займенника (як правило, перед переліченням або поясненням) російський дієприкметник *следующий* передається займенником *такий*.

Порівняно з досить помітними лексико-стилістичними помилками, про які йшлося вище, менш виразними є відхилення від морфологічних та синтаксичних норм.

Особливу проблему морфології сучасної української літературної мови становлять активні дієприкметники, що творяться за допомогою суфіксів *-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)*. Як зазначає Ю. Шевельов, вони не перебувають у регулярних мотиваційних зв'язках із відповідним типом дієслівних основ, а тому їх треба вважати периферійними щодо морфологічної системи української мови, віддієслівними похідними й характеризувати як книжні витвори, що не властиві українському літературному слововживанню, стимульовані найбільшою мірою впливом російської мови [5, 323].

Отже, активні дієприкметники теперішнього часу не стали фактом української мови і це потрібно послідовно відображати під час їх перекладу – подавати власне українські мовні за-соби (прикметники, іменники, дієслова-присудки підрядних частин зі сполучниками чи сполучними словами *що, котрий, який*), які відповідають російським дієслівним формам. А через брак українських відповідників у словниках сучасні переклади з російської мови є карикатурними кальками. Подибуємо такі штучні дієслівні форми і в рекламних текстах кам'янецьких газет: *Євангелічна реформатська церква запрошує на безкоштовні курси, для всіх бажуючих, по вивченню: • Англійської мови (від початкового рівня) • Математики (повний шкільний курс, підготовка до ДПА та ЗНО)* (Подольнин. – №12 – 23.03.2018); *До ваших послуг якісні та надійні суміші: самовирівнююча суміш для підлоги* (Ключ. – №12. – 23.03.2018); *ЖБК Перлина Мікрорайону забезпечить вас енергозберігаючими вікнами* (Подольнин. – №13 – 30.03.2018). Нормативними українськими відповідниками є: *бажуючих – охочих, самовирівнююча – самовирівнювальна, енергозберігаючими – утеплювальними, або вікнами, які зберігають тепло.*

Прикро стає, коли іноді в одному рекламному повідомленні натрапляємо на порушення водночас кількох мовних норм: *Шведсько-український медичний центр «Angelholm» [перераховуються послуги – авт.], а далі: Інші види операцій: корекція вісі та довжини кінцівки; лікування несправжніх суглобів; корегуючі операції при деформаціях гомілки та стопи; оперативне лікування доброякісних пухлин кісток і суглобів* (Фортеця. – №13. – 29.03.2018). На жаль, укладачі цієї реклами знехтували морфологічною нормою – іменник жіночого роду III відміни *вісь* у родовому відмінку однини має форму *осі*, а не *вісі*, штучно вживаному активному дієприкметникові *корегуючий* в українській мові відповідає прикметник *корегувальний* і *коригувальний*; лексико-стилістичною нормою – порушується нейтральність викладу інформації (замість *несправжніх суглобів* варто було використати *штучних суглобів*).

Мовною вадою рекламного тексту є неправильне вживання прийменників. Найчастіше через калькування з російської мови натрапляємо на помилки в конструкціях із прийменником *по*: *Державний навчальний заклад «Подільський центр професійно-технічної освіти» проводить набір учнів на 2018-2019 навчальний рік за професіями: на базі 11 класів слюсар по ремонту автомобілів...* (Ключ. – №12. – 23.03.2018); *«Sea-Yull курси Масажу» Оголошує 21 учнівський сезон ...Медична освіта не обов'язкова, курси для всіх бажуючих. По завершенню видається свідоцтво міжнародного зразка* (Ключ. – №12. – 23.03.2018); *Євангелічна реформатська церква запрошує на безкоштовні курси всіх бажуючих по навчанню англійської мови та математики* (Подольнин. – №12. – 23.03.2018). Відомо, що в окремих значеннях прийменник *по* в українській мові має різні відповідники: в першому зразку – *слюсар із ремонту*, в другому – *курси з навчання*, в третьому – *після закінчення*; окрім того, в цьому тексті ненормативно використано велику літеру в слові *масажу*, а також штучну дієслівну форму *бажуючих* (правильно: *охочих*).

Серед зафіксованих у рекламних повідомленнях помилок можна назвати й інші, зокрема правописні й пунктуаційні: *ЖБК Перлина Мікрорайону пропонує кам'ячанам утеплений будинок, а компанія «Питна вода» пропонує доставку озонної та домінералізованої питної води* («творці» реклами, напевно, забули, що у формах пасивних дієприкметників ніколи не вживається дві літери *нн*, а назва будівельної компанії, якщо це є прикладка, пишеться в лапках).

Отже, нинішні рекламні тексти не можуть бути взірцем грамотного, вишуканого, водночас зрозумілого й доступного мовлення – кількість помилок у них є надмірною, а це знижує дієвість засобів впливу на споживача. Щоб реклама справді була якісним впливовим продуктом, журналісти, редактори, рекламодавці мають передусім зважати на такі моменти: оптимальну композиційну структуру, психологію сприйняття змісту реклами, національно-культурні чинники, естетику оформлення, лексичне наповнення рекламного тексту, дотримання мовних норм.

Список використаних джерел:

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : посібник / за заг. ред. Олександри Сербенської. – Львів : Світ, 1994.
2. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук : спец 10.02.02 – «російська мова» / В. В. Зірка. – НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2005. – 32 с.
3. Иншакова Н. Г. Рекламный текст: редакторский взгляд / Н. Г. Иншакова. – М. : МедиаМир, 2007. – 288 с.
4. Пономарів О. Д. Культура слова. Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.
5. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен : Наукове товариство ім. Шевченка, 1951. – 406 с.

Анотація. У статті простежуємо дотримання мовностилістичних норм у рекламному тексті регіональних друкованих видань Кам'яниччини, виявляємо та аналізуємо ненормативні написання граматичних форм слів, неправильне слововживання, випадки порушення зв'язного мовлення, узгодження та керування.

Ключові слова: реклама, текст, мовна норма, помилка.

Summary. In the article, we observe the observance of language-linguistic norms in the advertising text of the regional printed editions of Kamyanetschina (newspapers Podolyanin, Fortress, Business City, the magazine «The Key»), identify and analyze abnormal spelling of grammatical forms of words, misuse of words, violations coherent speech, coordination and management.

We especially emphasize the individual lexical aspects of advertising messages, consider their communicative and pragmatic orientation. The pragmatic aspect of the ad text imposes special requirements for its lexical content.

We distinguish in the language of advertising such typical mistakes in the use of lexical means: the use of lexical Russianisms, instead of a certain word, its synonym with other stylistic values or other semantics; typical mistakes in the use of morphological means: confusion of endings -a, -u in nouns of masculine type II, abdication in the generic case of singular; unmotivated use of artificial adjectival forms with suffixes -uch- (-juch-), -ach- (-yach-); misuse of prepositions; typical mistakes in the use of syntax means – violation of the content integrity of an advertisement; instances of maladministration

Having analyzed the language of the advertisement. We note that current advertising texts can not be a model of competent, refined, at the same time intelligible and accessible speech – the number of errors they are excessive, which reduces the effectiveness of the means of influence on the consumer. To make advertising really a high-quality influential product, journalists, editors, advertisers must first of all consider the following points: optimal compositional structure, psychology of perception of the content of advertising, national-cultural factors, aesthetics of registration, lexical filling of advertising text, observance of linguistic norms.

Key words: advertising, text, linguistic norm, error.

Отримано: 10.03.2018 р.

УДК 811.111'373.6

Т. В. Рубанець

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕРСІЇ (на матеріалі англійської мови)

Конверсія є одним з основних способів словотвору в сучасній англійській мові. Це надзвичайно продуктивний засіб поповнення лексичного складу новими словами. Конверсія притаманна багатьом мовам, проте саме в англійській мові вона набула особливого поширення [2; 4; 6]. Цей тип словотвору став однією з типологічних особливостей англійської мови, починаючи з XIII століття. Конверсія стала результатом розпаду флективної системи на початку середньоанглійського періоду. Різні за структурою пари близьких за значенням іменників і дієслів уподібнилися один одному. Саме фонетичний збіг цілої низки однокорінних іменників і дієслів слугував як словотвірна модель для розвитку конверсії [6]. Крім цього можна виділити й інші причини активності цього способу словотвору. По-перше, це практично повна відсутність в англійській мові морфологічних показників частин мови, тобто морфологічних флексій. Частини мови розрізняються або за словотвірними афіксами, або не розрізняються зовсім. По-друге, в парах N → V (іменник → дієслово) конверсія підтримується тим фактом, що в системі словотвору дієслова від іменника є всього три суфікси: -ate, -ize, -ify, які мають певні спеціальні значення, що не дають їм можливості брати участь в утворенні дієслів зі спільним значенням. Оскільки англійське дієслово втратило свою флексію спільнокатегорійного значення, утворення спільних дієслів від іменників в сучасній англійській мові може відбуватися тільки шляхом конверсії. Крім цього, семантичні відношення в конверсійних парах є відкритими, набуваючи конкретного вираження для кожного окремого випадку. По-третє, словотвір за конверсійними моделями є досить простим.

Проте конверсія як мовне явище не позбавлена низки проблем, які викликають жваву дискусію. Так, спірним питанням словотвору за конверсією є проблема розмежування твірних і похідних слів, що пов'язано зі збігом їх початкової форми. Існують різні критерії розмежування початкового і похідного слів, наприклад, критерій внутрішньої похідності А.І. Смирницького [6], словотвірний критерій внутрішньої похідності П.А. Соболевої [7], критерій визначення більшої

/ меншої складності семантики слів Є.Я. Шафаренко [8] та інші. Проте всі вони орієнтовані на синхронію, що, з одного боку, дозволяє визначити напрям словотвірних відношень на сучасному етапі. З іншого ж боку, для вивчення глибинних законів конверсії, особливостей концептуалізації і категоризації при конверсії, вивчення особливостей розвитку словотвірних відношень за конверсією і можливостей зміни напряму конверсії, використання тільки одного критерію вважається недостатнім. Як зазначають М.А. Першина і О.Ю. Єремеева, «у величезній більшості випадків фактичний напрям похідності у конверсійних парах взагалі не може бути встановлений, оскільки немає матеріальних даних, що дозволяють судити про це» [4, 157; пор. також 1, 347–348]. Особливої уваги потребує також питання про розмежування конверсії та омонімії, яке досі залишалося поза увагою мовознавців. Тому метою нашого дослідження є пошук та опис методів розмежування твірного і похідного слів, а також конверсії та омонімії, що дозволять однозначно ідентифікувати напрям конверсії. Матеріалом дослідження слугують конверсиви за моделями «іменник → дієслово», «дієслово → іменник», «іменник → прикметник» та «прикметник → іменник», виокремлені методом суцільної вибірки зі словників New Webster's Dictionary [12] (загальна кількість виписаних конверсивів – 4966 лексичних одиниць), Macmillian English Dictionary [11] (3444 конверсиви), Longman Dictionary Of Contemporary English [10] (2956 конверсивів) та The American College Dictionary [9] (6897 конверсивів). Загальна кількість конверсивів, утворених за згаданими вище моделями, налічує 18264 одиниці, що становить близько 2,7% усього словникового складу зазначених тлумачних словників (див. табл. 1).

Таблиця 1

Частинимовний склад досліджуваних конверсивів
(моделі $N \rightarrow V$, $V \rightarrow N$, $N \rightarrow Adj$, $Adj \rightarrow N$)

Частина мови	Кількість конверсивів
Іменник	8278
Дієслово	7774
Прикметник	2212
Разом	18264

Для дослідження конверсії слід використовувати комплексну методикку, в основі якої лежить етимологічний аналіз, який, на наш погляд, є основним критерієм вирішення цих питань. Історія представляє особливий інтерес, оскільки дозволяє простежити перетворення і зміну не тільки семантичної структури конверсивів, а й відношення, що складаються з плином часу між основним і похідним словом, утвореними за конверсією. Крім того, етимологічний аналіз чітко дозволяє розмежувати власне конверсію і омонімію.

Так, при аналізі 500 відібраних методом вибіркового дослідження пар конверсивів англійської мови, які мають однакову початкову форму і семантичні зв'язки, але належать до різних частин мови (іменника і дієслова), тобто на перший погляд представляють собою конверсиви, з'ясувалося, що це далеко не так. З усієї маси можна виділити три групи.

1. Власне конверсиви, тобто пари слів, де наявні на синхронному зрізі словотвірні відношення за конверсією підтверджуються етимологічним аналізом. При цьому майже завжди можна визначити, котре слово є твірним, а яке похідним, а також простежити відношення конверсії в часі. Більшість таких утворень відносяться до XV–XVI століть і більш пізнього періоду аж до теперішнього часу, хоча конверсія як явище з'являється і починає вступати в силу вже в XI–XII століттях. У цій групі можна виділити дві підгрупи:

а) слова, де існують словотвірні відношення за конверсією, але їх значення, представлені сьогодні в словниках в одній словникової статті, насправді походять з різних джерел, і ми маємо справу з омонімами, від кожного з яких (або тільки від одного з яких) утворився відповідний конверсив. Наприклад, у парі *box – to box* іменник мав значення «дерев'яна ємність» ще в давньоанглійській мові, яке поступово переросло в значення «контейнер», тобто *box*¹ «ємність з кришкою, зроблена з дерева тощо, в первісному вживанні для ліків». Поява семантичного відтінку «для грошей» (XIV ст.) відповідно слугувала основою для дієслова «поміщати в коробку» (XV ст.). Друге слово зі значенням «бокс» з'явилося пізніше, у XIV столітті, з невідомого джерела: *box*² – «удар (зараз зазвичай у вуху)». Звідси походить дієслово «вдарити (особливо кулаком)», «битися кулаками» (XVI ст.). Таким чином, обидва ці іменники дали похідні за конверсією дієслова з відповідними значеннями.

б) пари, між якими ще в давньоанглійській мові існували словотвірні відношення, але в дієслова було закінчення, яке підтверджує належність до класу дієслів. Наприклад, у парі конверсивів *blossom – to blossom* іменник зводиться до форми *blostm (bl stma)* в давньоанглійській мові,

а дієслово – до *blōstmian*. У деяких випадках, як, наприклад, у парі *ache – to ache* дієслово і іменник були відмінні і фонетично, і графічно ще в середньоанглійському періоді, але з часом графічна форма дієслова збіглася з формою іменника (спочатку було *ake*), а фонетична форма іменника [eit] збіглася з формою дієслова після 1820 року, тобто в досить пізній період. Однак, наприклад, пара *care – to care*, де є відповідні дієслово і іменник в давньоанглійській мові (*caru – carian*), все ж є прикладом конверсії, оскільки в більш пізньому вживанні дієслово утворене повторно на основі іменника.

Таким чином, явища, які відбуваються серед власне конверсивів, можна трактувати дwoяко:

1) пари в цій групі взагалі не відносять до конверсивів і вважати омонімічними утвореннями, що виникли на основі двох різних слів в результаті редукції і відпадання закінчень в ході історичного розвитку англійської мови;

2) випадок конверсії, при якій один тип безаффіксальної транспозиції змінюється іншим типом – власне конверсією. Для пояснення цього твердження необхідно навести класифікацію безаффіксальних словотвірних відношень О.С. Кубрякової [2, 64–76]. У результаті вивчення морфологічного оточення у похідної і твірної основ авторка виділила чотири типи реалізації безаффіксальних словотвірних відношень. Їх можна описати наступними формулами, де Л – лексема, Ø1, Ø2 – нульові морфеми з різними значеннями, а М1, М2 – будь-які матеріально виражені морфологічні показники (будь-яка словозмінна або словотвірна морфема):

I тип: Л + М1 → Л + М2 (*білий* → *біліти*, *золото* → *золотий*)

II тип: Л + М → Л + Ø (*бігати* → *біг*, *вивозити* → *вивезення*)

III тип: Л + Ø → Л + М (*хам* → *хамити*)

IV тип: Л + Ø1 → Л + Ø2 (*silver* → *to silver*, *to jump* → *a jump*).

Отже, тут йдеться про випадок конверсії, при якій один тип безаффіксальної транспозиції (за О.С. Кубряковою – II або III тип) змінюється іншим типом (за О.С. Кубряковою – IV) – власне конверсією у вузькому розумінні цього слова.

2. До другої групи відносяться пари з формальною відповідністю між дієсловом і іменником і наявними смисловими зв'язками, на основі яких можна було б говорити про словотвір за конверсією. Проте тут ми все ж маємо справу з омонімією, оскільки і дієслово, і іменник запозичені з французької мови, де між ними існувало співвідношення подібне до того, яке ми спостерігаємо в другій групі в давньоанглійській мові. Але в сучасній англійській мові ми все ж маємо справу з омонімією, оскільки це паралельне запозичення. Наприклад, у парі *challenge – to challenge* іменник зводиться до давньофранцузького *c(h)alenge*, а дієслово – до *c(h)alengier*. У французькій мові дієслова I дієвідміни утворюються від іменників шляхом додавання закінчень.

3. Третя група охоплює конверсиви з суфіксами *-er / -ier*, тобто в даному випадку ми знову ж таки маємо справу з III типом безаффіксальної транспозиції за О.С. Кубряковою [2, 64–76]. Можлива і зворотна формація, коли від дієслова з таким закінченням утворюється іменник шляхом відсікання цього закінчення (II тип безаффіксальної транспозиції). Чимала кількість таких прикладів (44) обумовлена тим, що середньоанглійська мова була під сильним впливом французької мови (у зв'язку з Норманським завоюванням 1066 року). У цей час запозичується велика кількість нової лексики, але оскільки в цей період в англійській мові посилюється тенденція до аналітизму, то запозичені лексеми починають жити за правилами мови-реципієнта і втрачають закінчення, характерні для французької мови, і між ними встановлюються конверсійно-подібні зв'язки.

Однак варто зазначити, що в деяких випадках слова, запозичені з французької мови, послужили основою для похідних за конверсією в англійській, незважаючи на наявний (або в деяких випадках відсутній) корелят в мові-донорі, тобто дієслово (або іменник) є результатом словотвору, а не запозичення. Таким чином, утворення конверсивів може відбуватися і на основі запозиченої з інших мов лексики (наприклад, *boomerang – to boomerang*).

Етимологічний критерій діє в більшості випадків, але все ж має межі, тому представляється необхідним використання додаткових критеріїв аналізу в разі незрозумілого походження або якщо, наприклад, пари слів, утворені за конверсією, з'явилися не так давно (це стосується в основному слів, утворених в 20–30-ті роки ХХ століття і пізніше, які є назвами реалій, що виникли в цей час, і конверсиви, утворені від них, наприклад, *video – to video*, *fax – to fax*). Серед додаткових критеріїв аналізу словотвірних відношень за конверсією можна виділити наступні:

– граматичний, коли первинна частиномовна належність очевидна, як, наприклад, у кольороназв (*blue* «синій, блакитний» → *the blue* «океан» або *blue* «синій, блакитний» → *to blue* «робити (ставати) синім, блакитним»), де похідною основою безсумнівно буде прикметник. Також у парі дієслово – іменник первинним буде дієслово, якщо воно неправильне;

– словотвірний, коли на основі аналізу словотвірних формантів інших однокореневих похідних визначається частиномовна належність твірного слова. Цей критерій був запропонований

П.А. Соболевою (словотвірний критерій внутрішньої похідності) [7]. Він полягає в наступному: якщо всі або більшість похідних слів у даному гнізді мають безпосередньо або опосередковано віддієслівний (відіменний) характер, то напрям конверсії в даному гнізді дієслово → іменник (іменник → дієслово). Наприклад, у гнізді *float* (v), *floatable* (adj), *floatation* (n), *floatier* (n), *floating* (adj), *float* (n) для суфіксальних похідних першого порядку характерні словотвірні форманти, що приєднуються, як правило, до основи дієслова. Отже вершиною цього гнізда буде дієслово *to float*, а іменник *float* відповідно похідним;

– семантичний критерій, коли значення похідного слова є складніше структурованим, тобто значення похідного може бути пояснено через значення твірної основи (наприклад, *pen* «ручка» – *to pen* «писати ручкою»);

– дефініційний критерій, який, на думку І. Н. Пьянзіної, є різновидом семантичного критерію. Він полягає в тому, що твірне слово або його форма може використовуватися в дефініції похідного слова, але не навпаки, наприклад: *look* – *the act of looking*, *ride* – *spell of riding* [5, 36–37];

– логічний критерій, який можна застосувати лише до обмеженої кількості розглянутих слів, головним чином, до тих випадків, коли іменник означає знаряддя, інструмент тощо, а дієслово – дію, що виконується за допомогою цього знаряддя [5, 36]. Так, абсолютно очевидно, що в парі *a hammer* (молоток) – *to hammer* (бити, вбивати) основним є іменник, а похідним – дієслово, оскільки для того, щоб виконати дію, позначувану дієсловом *hammer*, необхідно, насамперед, мати сам предмет, що позначається іменником *hammer*.

У 18-ти випадках розмежування основного і похідного слів представляє труднощі, оскільки, по-перше, етимологічних даних недостатньо, а по-друге, не працює жоден з перерахованих вище додаткових критеріїв. До цієї підгрупи відносяться слова, що виникли в основному в один період, причому як іменник, так і дієслово починають своє існування паралельно. Три дієслова утворені на основі звуконаслідування (наприклад, *beep*, *bleep*, *clash*), що ускладнює розмежування основного і похідного слів.

Таким чином, для дослідження напряму похідності та розмежування конверсивів і омонімів варто використати насамперед етимологічний критерій. У разі неможливості прослідкувати етимологію конверсивів необхідно використовувати додаткові критеріїв аналізу, серед яких можна виділити граматичний, словотвірний, семантичний, дефініційний та логічний критерії. Усі перераховані вище критерії при комплексному використанні дозволяють розмежувати основне і похідне слова, відрізнити слова, співвідносні за конверсією від слів, пов'язаних відношеннями омонімії.

Список використаних джерел

1. Кійко С.В. Омоніми в мові і мовленні : Монографія / С.В. Кійко. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. – 544 с.
2. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1974. – № 5. – С. 64–76.
3. Кубрякова Е.С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования / Е.С. Кубрякова // Известия РАН. Серия литературы и языка, 2002, том 61, № 1. – С. 13.
4. Першина М.А. Конверсия как способ словообразования в английском языке / М.А. Першина, Е.Ю. Еремеева // Science Time. – 2014. – № 5. – С. 154–158.
5. Пьянзина И.Н. Основы лексикологии английского языка. – Нижний Новгород : Издательство ГОУ НГЛУ им. Добролюбова, 2005. – 136 с.
6. Смирницкий А.И. Так называемая конверсия и чередование звуков в английском языке / А.И. Смирницкий // ИЯШ. – 1953. – № 5. – С. 21–31.
7. Соболева П.А. Об основном и производном слове при словообразовательных отношениях по конверсии / П.А. Соболева // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 91–95.
8. Шафаренко Е.Я. Из опыта описания семантической структуры слов, образованных по конверсии в современном английском языке / Е.Я. Шафаренко // Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку. – Владивосток, 1975. – Вып. 2. – С. 108–114.
9. Barnhart C.L. The American College Dictionary / C.L. Barnhart. – New York: Random House, 1969. – 1444 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. – 5th ed. – London: Pearson education, 2009. – 2082 p.
11. Macmillan English Dictionary: For Advanced Learners. – Ed. by M. Rundell. – London: Palgrave Macmillan, 2006. – 1691 p.
12. Webster's New World Dictionary of American English / Ed. by Victoria Neufeldt. – 3rd ed. – New York: A Prentice Hall / Macmillan Company, 1996. – 1574 p.

Анотація. Стаття присвячена аналізу наявних методів дослідження процесу конверсії на матеріалі англійської мови. Розглянуто різні критерії розмежування конверсивів і омонімів і визначення напрямку похідності в парах конверсивів – етимологічний, граматичний, словотвірний, семантичний, дефініційний та логічний критерії. Матеріалом дослідження слугують конверсиви за моделями «іменник → дієслово», «дієслово → іменник», «іменник → прикметник» та «прикметник → іменник», виокремлені методом суцільної вибірки з чотирьох тлумачних словників англійської мови. Результати дослідження свідчать про те, що перераховані вище критерії при комплексному використанні дозволяють розмежувати основне і похідне слова, відрізнити слова, співвідносні за конверсією від слів, пов'язаних відношеннями омонімії.

Ключові слова: конверсія, словотвірні моделі, частини мови, етимологічний, граматичний, словотвірний, семантичний, дефініційний та логічний критерії.

Summary. Conversion is a derivational process in which an item of one part of speech forms a new one of the other part of speech without structural changes. It is particularly common in English because the basic form of nouns and verbs is identical in many cases. A converted item changes not only its grammatical meaning but also its lexical. Although conversion is documented to have occurred as inflection in English, linguists' opinions differ over the status of forms: one state its as homonymy, the others as conversion. The inclusion or exclusion of converted words depends directly on whether the diachronicity of language is taken into account or whether language is viewed purely as a synchronic entity.

There are evident types of conversion from one part of speech to another, unclear types in which the grammatical category is not definitely shifted, secondary changes within the same word and marginal types where the change has produced slight modifications. The article deals with a complex method of research of such a phenomenon as conversion. The proposed method allows, on one hand, to differentiate the original word and derivative one, on the other hand, it helps to distinguish the kinds of homonymy and conversion.

The methods to establish the original and derived item focus on several aspects: a) the semantic dependence; b) the grammatical criterion; c) the logical criterion; d) the definitional criterion. The most active models of conversion are from noun to verb ($N \rightarrow V$) and from verb to noun ($V \rightarrow N$). Conversion from adjective to noun ($Adj \rightarrow N$) and from noun to adjective ($N \rightarrow Adj$) is common, but it has a lower ratio. These conversion models are studied in this article with the aim to select the most suitable criteria (etymological, grammatical, word-building, semantical, definitional, logical) to differentiate the original word and converted one as well as to distinguish the cases of homonymy and conversion. The semantic differences of the original and derived items in the mentioned above models are ascertained too using the cognitive linguistic methods.

Key words: conversion, word-building models, parts of speech, etymological, grammatical, word-building, semantical, definitional, logical criteria.

Отримано: 14.01.2018 р.

УДК 351.085

Т. М. Сукаленко, О. О. Позднякова

КОМПЕТЕНТНІСТЬ І КОМПЕТЕНЦІЯ – КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Постановка проблеми. Компетентнісний підхід визначено актуальним відповідно до потреб сучасного суспільства, нових концептуальних орієнтирів щодо формування змісту освіти, підтверджено його можливості щодо задоволення потреб економіки в конкурентоспроможних фахівцях, сприяння їхньому особистісному та професійному розвитку.

Протягом останніх років вітчизняні та зарубіжні науковці досліджують і впроваджують компетентнісний підхід у систему освіти, при цьому кожен із них пропонує своє бачення його змісту, сутності та особливостей.

Провідні українські дослідники зазначають, що специфічними рисами навчання на основі компетентнісного підходу є те, що «навчання сконцентроване на вихідні результати, а не на вхідні; враховується переважно здатність виконання практичних завдань, але беруться до уваги і знання; навчання у виробничих умовах (принаймні частина навчання відбувається на робочому місці в умовах виробництва)» [5, 98–99].

На думку В. О. Болотова, В. В. Серикова, «компетентнісний підхід висуває на перше місце не поінформованість <...>, а вміння вирішувати проблеми...» [3, 10].

Компетентнісний підхід є інноваційним у системі сучасних вишів. Він забезпечує формування низки компетентностей, якими має оволодіти кожен фахівець (загальні, лінгвістичні, комунікативні, соціолінгвістичні, дискурсивні та ін.) і сприяє формуванню ключових, загальногалузевих і предметних компетентностей. Цей підхід безпосередньо пов'язаний з ідеєю всебічного розвитку індивіда, професіонала своєї справи, розвиненої особистості, члена колективу й соціуму. Основними для компетентнісного підходу є поняття «компетенція / компетентність».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми компетентнісного підходу висвітлено в працях В. І. Байденка, О. Г. Бермуса, В. В. Вітюк, І. О. Зимньої, В. О. Козирьова, В. В. Краєвського, Н. В. Кузьміної, А. К. Маркової, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, Р. Уайта, А. В. Хуторського та ін. Теоретичному аналізу понять «компетенція», «компетентність» присвячені роботи М. С. Голованя, О. А. Грішнєвої, В. О. Калініна, О. В. Кучая, Н. В. Нагорної, В. Т. Лозовецької, Н. М. Перевознюк, В. С. Плохія, О. М. Руденко та ін. Однак, не дивлячись на певну дослідженість проблеми, серед науковців досі триває дискусія щодо визначення змісту й суті понять «компетенція», «компетентність», встановлення їх складових та визначення співвідношень між ними.

Мета статті – проаналізувати поняття «компетенція», «компетентність» і визначити їх роль у сучасній освіті.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях західно-європейських науковців і досі існує певна термінологічна й концептуальна невизначеність навколо понять «компетенція» та «компетентність». Дефініція «компетентність» (competence) вживається стосовно функціональних галузей, а «компетенція» (competency) – поведінкових, але таке розрізнення використовується в науковій літературі непослідовно.

Як зазначено в Програмі «DeSeCo» (Definition and Selection of Competencies), компетентність – це здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність заснована на поєднанні взаємовідповідних знань, умінь і практичних навичок, ставлень та цінностей, поведінкових компонентів, усього того, що особистість може мобілізувати для активної дії [7, 90].

Словник професійної освіти визначає компетентність як сукупність знань і умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [11].

На думку Дж. Равена, компетентність «<...> необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі і включає вузькоспеціальні знання, особливі предметні навички, засоби мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії. Бути компетентним спеціалістом означає мати набір специфічних компетентностей різного рівня (бути здатним спостерігати, бути глибоко обізнаним у предметі, вміти самостійно ставити запитання, доводити власну правоту, справлятися з міжособистісними конфліктами тощо)». До компетентностей автор відносить наявність у людини високого рівня ініціативності, здатності організувати інших людей на досягнення поставленої мети, готовність оцінювати і аналізувати соціальні наслідки своїх дій [12, 115].

О. І. Пометун зазначає, що компетентність – це інтегрований характер поєднання знань, умінь і навичок, що дозволяють ефективно розв'язувати певні проблеми і завдання в конкретному виді діяльності [10, 18].

За Г. В. Бельською, компетентність – реально-суб'єктивна категорія, що використовується для характеристики діяльності конкретної людини чи групи людей і свідчить про відповідність чи невідповідність означеній компетенції [2, 11].

Ю. Г. Татур дає таке визначення компетентності: «Компетентність спеціаліста з вищою освітою – це проявлені ним на практиці прагнення і здатності (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості та ін.) для успішної творчої (продуктивної) діяльності в професійній і соціальній сфері, усвідомлюючи її соціальну значущість і особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного вдосконалення» [15, 9]. Ю. Г. Татур у структурі компетентності виділяє п'ять аспектів: мотиваційну, когнітивну, поведінкову, ціннісно-смыслову, емоційно-вольову регуляцію процесу і результату прояву.

І. О. Зимня до складу компетентності включає такі складові: а) готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект); б) володіння знаннями змісту компетентності (когнітивний аспект); в) досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект); г) ставлення до змісту компетентності і об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий аспект); д) емоційно-вольова регуляція процесу і результату прояву компетентності [6, 25–26].

Згідно з думкою провідних українських науковців, компетентність включає в себе «...не тільки професійні знання, навички і досвід у спеціальності, але і ставлення до справи, визначені (позитивні) схильності, інтереси і прагнення, здатність ефективно використовувати знання й уміння, а також особистісні якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці в конкретній робочій ситуації» [5, 96].

Міжнародна комісія Ради Європи розглядає поняття компетентності як загальні вміння, що передбачають спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні й соціальні потреби; комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок.

Таким чином, поняття «компетентність» має складний зміст, оскільки охоплює різні сторони особистості (як людини, суб'єкта діяльності, індивідуальності) та інтегрує її різноманітні характеристики.

Для того, щоб сформулювати дефініцію «компетентність», варто виокремити суттєві ознаки, що наводяться сучасними науковцями у визначеннях цієї категорії. В сучасній освіті під «компетентністю» розуміють здатність приймати рішення; особистісні якості до забезпечення необхідного результату на робочому місці; сукупність індивідуальних здатностей, необхідних для виконання професійних обов'язків; володіння людиною відповідною компетентністю та ставлення до предмета діяльності.

Розмаїття визначень спостерігається й щодо поняття «компетенція». Так, європейська концепція компетенцій «Tuning» охоплює в понятті компетенції знання на рівні: а) розуміння (власне професійні знання у своїй галузі, здатність до поповнення необхідних для фахового й особистісного зростання знань); б) діяльності (здатність до застосування здобутих на рівні розуміння знань, їх оперативна реалізація в діяльності, у тому числі й професійній); в) буття (система професійних та загальнолюдських цінностей, здатність до співіснування з іншими людьми в соціумі) [8, 53].

На думку Н. М. Бібік, компетенція – це «відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки <...>, необхідна для <...> якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат. Ознакою компетенції є її специфічний предметний або загальнопредметний характер, що дає змогу визначити пріоритетні сфери формування (освітні галузі, навчальні предмети, змістові лінії)» [1, 48].

Результатом набуття компетенцій є компетентність, яка, на відміну від компетенції, передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. Компетентності (лат. *competentia* – коло питань, у яких людина добре розуміється) фахівець набуває не лише під час навчання, а й за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища. Це набута характеристика особистості, що сприяє успішному входженню в життя сучасного суспільства; інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь, навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері.

Провідний український дослідник О. П. Ситник зазначає, що варто добре відмежовувати поняття «компетенція» та «компетентність», враховуючи вітчизняні мовні стереотипи. Поняття «компетенція» традиційно вживається у значенні «коло повноважень», «компетентність» пов'язують із обізнаністю, авторитетністю, кваліфікованістю. Виходячи з цього, О. П. Ситник вважає, що в педагогічному сенсі доцільно вживати термін «компетентність» [13, с. 2–9].

Проте не всі вітчизняні науковці поділяють таку позицію, вважаючи, що обидва терміни мають право функціонувати в освітньому процесі, але кожному з них має відповідати власне визначення. Спроби дослідників дати тлумачення цим поняттям підтверджує різне розуміння ними їх змісту. Аргументуючи свою позицію, наводимо найбільш поширені трактування поняття «компетенція».

На думку С. Є. Шишова, компетенція означає «загальну здатність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях і нахилах, які набуті під час навчання» [17, с. 30].

О. А. Урбанович під компетенцією розглядає «сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які окреслюються відповідно до певного кола предметів і процесів», необхідних для якісної та продуктивної діяльності [16, с. 60].

Згідно з визначенням Г. К. Селевка, компетенцією є «освітній результат, який виявляється в підготовленості випускника, в реальному володінні ним методами та засобами діяльності, в можливостях справлятися з поставленими завданнями; форма поєднання знань, вмінь і навичок, яка дозволяє ставити і досягати визначеної мети <...>» [14, с. 139].

За В. І. Луговим, дефініції (компетентність (компетентності) і компетенція (компетенції) не є тотожними, оскільки вони вживаються в однині і множині в різних значеннях, закріпивши за першим – особистісні риси, а за другим – повноваження особи [9, с. 32].

У наведених тлумаченнях компетенції загальним є їх змістова основа: знання, які повинна мати особа; коло питань, в яких особа повинна бути обізнана; досвід, необхідний для успішного виконання роботи відповідно до установлених прав, законів, статутів. Знання, коло питань, досвід подані як узагальнені поняття, що не стосуються конкретної особи, які не є її особистісною характеристикою. У наведених тлумаченнях чітко прослідковується когнітивний (знання) і регулятивний (повноваження, закон, статут) аспекти цього поняття.

По суті, поняття «компетенція» є більш вузьким, воно співвідноситься з конкретними видами діяльності та використовується для визначення знань, умінь, необхідних для ефективного виконання дій. Компетентність формується із окремих компетенцій, проте, як зауважує І. Ф. Гудзик, нетотожне з ними [4, с. 39].

Отже, компетенція – це певна норма, досягнення якої може свідчити про можливість правильного вирішення будь-якого завдання, а компетентність – це оцінка досягнення (або недосягнення) цієї норми. Компетентність виступає як якість, характеристика особи, яка дозволяє їй (або навіть дає право) вирішувати певні завдання, приймати судження у визначеній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності майбутнього фахівця.

Висновки. Проведений аналіз різних підходів до трактування та розуміння понять «компетенція» та «компетентність» дає можливість зробити висновок про необхідність розрізнення цих понять. Так, під компетенцією розуміємо певну сферу, коло діяльності, наперед визначену систему питань щодо яких особистість повинна бути добре обізнана, тобто володіти сукупністю знань, умінь, навичок та власного ставлення до них. Компетентність визначаємо як якість особистості, її певне надбання, що ґрунтується на знаннях, досвіді, моральних засадах і проявляється в критичний момент за допомогою вміння знаходити зв'язок між ситуацією та знаннями в прийнятті адекватних рішень окресленої проблеми.

Визначення пріоритетності компетентнісного підходу в освіті спрямовано на перехід до нових галузевих стандартів, що створює передумови для реалізації ключових компетентностей у майбутній професійній діяльності майбутнього фахівця відповідно до потреб суспільства та вимог ринку праці.

Список використаних джерел

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід в освіті: світовий досвід та українські перспективи; Бібліотека освітньої політики [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 47–52.
2. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: [монографія] / Г. В. Беленька. – К.: Світич, 2006. – 304 с.
3. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.
4. Гудзик И. Ф. Компетентностно-ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школе с украинским языком обучения) / И. Ф. Гудзик. – Черновцы: Видавничий дім «ВУК РЕК.», 2007. – 496 с.
5. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький: ТУП, 2002. – 334 с.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании // И. А. Зимняя / Труды методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы». – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rc.edu.ru/rc/bologna/works/zimnaya_1_sod.pdf.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: колективна монографія / [Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина [та ін.]; за заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
8. Комплекс нормативних документів для розробки складових системи галузевих стандартів вищої освіти / уклад. Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, В. Л. Гуло, Л. О. Котловець, Н. І. Тимошенко; за заг. ред. В. Д. Шинкарука. – К.: МОН України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2008. – 71 с.
9. Луговий В. І. Проблема понятійно-категоріального апарату педагогічної науки / В. І. Луговий // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України: у 5 т. – Т. 1. Теорія та історія педагогіки. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 359 с.
10. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – С. 16–33.

11. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко [та ін.]; за ред. Н. Г. Нічкало. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.
12. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
13. Ситник О. П. Професійна компетентність вчителя // Управління школою. – 2006. – № 14. – С. 2–9.
14. Селевко Г. Компетентности и их классификация // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138–143.
15. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю. Г. Татур // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3. – С. 20–26.
16. Урбанович А. А. Психология управления: учеб. пособ. / А. А. Урбанович. – Мн.: Харвест, 2001. – 640 с.
17. Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – № 2. – С. 30–34.

Анотація. У статті проаналізовано поняття «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід». Обґрунтовано актуальність компетентнісного підходу, застосування якого обумовлено соціально-економічними потребами сучасного суспільства. Висвітлено використання термінів «компетенція», «компетентність» у сучасній освіті та згруповано основні підходи до їхнього розуміння. Визначення пріоритетності компетентнісного підходу в освіті спрямовано на перехід до нових галузевих стандартів, що створює передумови для реалізації ключових компетентностей у майбутній професійній діяльності майбутнього фахівця відповідно до потреб суспільства та вимог ринку праці.

Ключові слова: компетенція, компетентність, компетентнісний підхід, кваліфікація, фахівець.

Summary. The paper deals with the analysis of the concept of «competence», «awareness», «competence approach». The relevance of the competence approach, the application of which is conditioned by socio-economic needs of modern society, is substantiated. The use of the terms «competence», «awareness» in modern education is highlighted and the main approaches to their understanding are grouped. The significant features of competence are defined: the ability to make decisions; personal qualities to ensure the desired result in the workplace; a set of individual abilities, that are necessary for the performing of the professional duties; possession of a person with the appropriate competence and attitude to the subject of the activity; the inherent quality of the individual, manifested in the ability and readiness for the acting. The research paper focuses on the lack of a unified interpretation and existence of different views on the essence of the concepts of «competence», «awareness» due to the context; the importance of taking into account the relationship between the growth of awareness and the system of values. The analysis of different approaches to the interpretation and understanding of the concepts of «competence» and «awareness» makes it possible to conclude that it is necessary to distinguish these concepts. Thus, under the competence we understand a certain sphere, scope of activity, a predetermined system of questions, a personality should be well-informed about, that is, to have a set of knowledge, skills and own attitude towards them. Awareness is defined as the quality of the individual, his/her certain property, which is based on knowledge, experience, moral principles and manifests itself at a critical moment by the ability to find a connection between the situation and knowledge by making adequate solutions to the problem. Defining the priority of the competence approach in education is aimed at the transition to the new branch standards, that creates the preconditions for the implementation of key competences in the future professional activity of a future specialist according to the needs of the society and labor market requirements.

Key words: competence, awareness, competence approach, qualification, specialist.

Отримано: 22.01.2018 р.

ЕКСПРЕСИВНІ ТА ТЕКСТОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ДИСТАНТНОГО РОЗТАШУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КОНСТИТУЕНТІВ В АВТОРСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У сучасних лінгвістичних дослідженнях актуальною залишається необхідність системного вивчення фразеології окремих авторів на основі цілісного аналізу тексту з метою виявлення інноваційних шляхів інтеграції фразеологізмів у контексті, адже жоден майстер слова з певних естетичних міркувань та інтенцій не може задовільнитися тільки напрацьованими мовними ресурсами, а відтак виникає необхідність оновлення усталених мовних зворотів, надання їм додаткових смислів та / чи барв. Зважаючи на це, об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних германістів (І. Барц, Б. Вотяк, М. В. Гамзюк, В. І. Гаврись, Г. Гресяно, К. Пільц, О. П. Пророченко) є мовленнєві впливи на кодифіковане фразеологічне значення та роль контексту у розкритті імпліцитних потенційних можливостей фразеологічних одиниць (ФО) і передовсім конотативного аспекту, а також їх текстотвірних та комунікативно-функційних властивостей. Утім і нині, незважаючи на велику кількість наукових досліджень в галузі фразеології, існує низка нерозв'язаних проблем, що стосуються також стилістичного навантаження синтаксичних фразеологічних модифікацій.

Мета наукової статті – аналіз експресивних та текстотвірних потенцій синтаксичних фразеологічних модифікацій у німецькомовному авторському художньому дискурсі.

Об'єкт дослідження – синтаксичні модифікації фразеологізмів; предмет дослідження – дистантне розташування фразеологічних конститuentів. Матеріалом дослідження слугують романи [6; 7; 8; 9] Йозефа Рота (1894 – 1939), відомого німецькомовного письменника, який народився і виріс у місті Броди нині Львівської області, твори котрого перевидаються провідними німецькими та австрійськими видавництвами, перекладаються різними мовами, у тому числі й українською, та знаходять широку читацьку аудиторію.

Неповторний колорит, виразність та експресивність художнього мовлення, як наголошує більшість мовознавців (Я. А. Баран, Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська, О. В. Кунін, В. А. Чабаненко, І. Г. Чередніченко, І. І. Чернишова, В. Фляйшер), творять не тільки влучно дібрані слова й вирази, але й порядок слів, що формує авторський ідіостиль, співпередає думку, почуття та настрій. Незвичний порядок слів творить додаткові виражальні можливості, безпосередньо впливає на експресивність та перлокутивність мовлення. А вже надто, коли це стосується фразеологізмів у німецькій мові, якій властивий фіксований порядок слів, а фразеологізмам – відносна стійкість формативу та структури. Саме ці облігаторні ознаки створюють передумови для дистантного розташування конститuentів фразеологізму в мікроконтексті. Такий спосіб інтеграції ФО ми розглядаємо як синтаксичну модифікацію, яка використовується автором з певною стилістичною і / або текстотвірною інтенцією. Компоненти, які дистанціюють конститuentи базового фразеологізму, не належать до нього.

Дистантне розташування компонентів виокремлює думку, акцентує увагу читача на смислах, які несе фразеологізм, та надає оповіді розмовного характеру. Пор.: *Es war deutlich, es lag, wie man zu sagen pflegt, auf der Hand, daß der Leutnant Trotta, der Enkel des Helden von Solferino, teils andern den Untergang bereitete, teils mitgezogen ward von denen, die untergingen, und in jedem Falle zu jenen unseligen Wesen gehörte, auf die eine böse Macht ein böses Auge geworfen hatte* [8, 248] ([klar] auf der Hand liegen – *offenkundig sein* [4, 322]).

При дистантному розташуванні, за нашими спостереженнями, предметно-логічна складова узагальненого фразеологічного значення не зазнає жодних семантичних зрушень. Однак у такий спосіб інтегрований фразеологізм увиразнює мовлення, посилює експресивність висловлювання, оптимально організовує текст. Напр.:

Ich lebte damals, wie man so sagt, in den Tag hinein [7, 12] (in den Tag hinein leben – *leichtfertig, ohne Ziel, ohne Sorge um die Zukunft leben* [4, 754]).

Письменник послуговується дистантним розташуванням конститuentів фразеологізму в різноманітних контекстах:

- у межах одного простого речення з використанням вставних слів:

Vom Norden und vom Süden werden wir die Russen packen, verstehen Sie, in einer Zange! [9, 32] (jmdn. in einer Zange haben (ugs.) – *jmdn. zu etw. zwingen können* [4, 982]).

- з використанням звертання та вставних слів:

Ich *möchte dir*, lieber Max, ehe es nicht zu spät ist, *reinen Wein einschenken!* [8, 82] (jmdm. reinen / klaren Wein einschenken – *jmdm. uneingeschränkt die Wahrheit sagen* [4, 854]).

- у межах складносурядного речення:

Meine *Wunden* sind noch nicht vernarbt und schon *reißt du sie auf* [6, 166] (alte Wunden aufreißen – *von weit zurückliegenden und vergessenen, sehr unangenehmen und schmerzhaften Angelegenheiten wieder sprechen und damit erneut Schmerz oder Unannehmlichkeiten verursachen* [4, 884]).

У складносурядних та складнопідрядних реченнях дистантне розташування фразеологічних компонентів творить зв'язність мовлення та актуалізуються текстотвірні потенції фразеологічних модифікацій [5, 77].

- у межах складнопідрядного речення:

[...] es gelang ihm niemals den «Zivilisten» abzulegen, und man begegnete ihm mit dem etwas scheuen und auch etwas spöttischen *Respekt*, den man *den Reserveoffizieren zollte* [8, 249] (jmdm. Respekt zollen – *віддавати данину поваги кому-н.* [2:2, 134]).

У межах складнопідрядного речення перерозподіл конститuentів відбувається в такий спосіб: іменник-конституент відокремлюється від ФО, виступаючи членом головного речення, всі інші конститuentи ФО утворюють підрядне речення. Напр.: *Kapturak ist ein kleiner Mann von unbedeutendem Angesicht. Gerüche huschen um ihn, fliegen ihm auf seinen gewundenen Wegen voran und folgten den kaum merklichen Spuren, die er hinterläßt* [8, 167] (Spuren hinterlassen – *залишати сліди* [2:2, 210]).

Такий спосіб дистантного розташування типовий передовсім для вербальних ФО. У більшості випадків фразеологізм утворює непоширене підрядне речення:

Зафіксовано також випадки, коли ФО дистантно інтегрується у поширеному підрядному реченні і спричинює локальну організацію тексту: *Denn alles – und es war gewiß nicht viel – , was er jemals von dem verderblichen Einfluß vernommen hatte, den Frauen auf junge Männer auszuüben imstande waren, stürzte plötzlich wuchtig in sein Gehirn und befreite gleichzeitig sein Herz* [8, 231] (den Einfluß haben / ausüben – *мати вплив* [2:1, 170]).

На наш погляд, особливістю творчої манери Йозефа Рота на фразеологічному рівні, на наш погляд, є використання дистантного розташування конститuentів у фразеологічних конвергенціях. У синергії з іншими структурно-семантичними модифікаціями, зокрема експансією та субституцією автор вибудовує «словесно-художні твори у своєму граничному мінімумі» [1, 113]. Почасти вони зумовлені емоційними та смисловими чинниками, як-от: [...] *er fuhr [...] wie es ihm schien, durch den ersten guten Tag seines Lebens* [8, 189] (durch das Leben gehen – *прожити життя* [2:2, 15]).

Фразеологізм *durch das Leben gehen* окрім дистантного розташування конститuentів зазнав ще двох способів модифікування: субституції *gehen – fahren* та експансії іменникового компонента словосполученням *der erste gute Tag*. Такі оказіональні зміни ФО контекстуально вмотивовані, вони суттєво розширюють семантику узуальної ФО шляхом нашарування додаткової інформації на усталену (герой їхав поруч з подругою, яка була першою в його житті, і з якою він пов'язував початок нового етапу життя).

Аналізований матеріал дає підстави стверджувати, що дистантне розташування фразеологічних конститuentів впливає на конотативний складник фразеологічного значення, забезпечує «мовленнєву інтенсифіковану виразність» [3, 13] та експресивність і в синергії з структурно-семантичними модифікаціями передає великий обсяг художньої інформації при лаконізмі мовних засобів. Новизна та незвичність текстової інтеграції усталеного звороту акцентує на ньому увагу читача, а відтак посилює перлокутивний ефект усього мовлення.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо вивчення взаємодії дистантного розташування фразеологічних конститuentів та інших фігур експресивного синтаксису, зокрема фразеологічної інверсії та повтору, зі структурно-семантичними та семантичними модифікаціями фразеологізмів.

Список використаних джерел

1. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц / В. Вакуров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 175 с.
2. Німецько-український фразеологічний словник [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К. : Рад. шк., 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
3. Чабаненко В. А. Основы мовної експресії / В. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 168 с.
4. Duden. Redewendungen. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2002. – Band 11. – 955 S.
5. Gréciano G. Idiom im Text / G Gréciano // Deutsche Sprache. – 1987. – Hf. 15. – S. 193–208.
6. Roth J. Hiob / J. Roth. – Köln : Kiepenhauer&Witsch, 1982. – 217 S.

7. Roth J. Die Kapuzinergruft / J. Roth. – Köln : Kiepenhauer&Witsch, 1994. – 129 S.
8. Roth J. Radetzky marsch / J. Roth. – Köln : Kiepenhauer&Witsch, 1989. – 319 S.
9. Roth J. Zipper und sein Vater / J. Roth. – Köln : Kiepenhauer&Witsch, 1986. – 112 S.

Анотація. У статті розглянуто дистантне розташування конститuentів фразеологізмів як один із способів синтаксичних модифікацій. Простежено способи дистанціювання фразеологічних конститuentів номінативного характеру в художньому дискурсі. Проаналізовано їх експресивний та текстотвірний потенціал в авторському художньому мовленні. Визначено можливі впливи на конотативний складник фразеологічного значення та стилістичні ефекти, спричинені такою текстовою інтеграцією фразеологізму у контексті.

Ключові слова: фразеологічна модифікація, дистантне розташування, зображувальні засоби, конотація, експресивність.

Summary. The article is dedicated to the investigation of expressive and text-creative potential of a distant location of phraseological constituents (components) as one of the ways of syntactical modifications of phraseological units. On the base of the integral analysis of the text the ways of integration of phraseological units in the context are defined, speech influences on the coded phraseological meanings and in particular on its connotative aspect are distinguished, the role of the context in revealing implicit potential possibilities of phraseological units and also communicative-functional properties are studied.

An unusual word order creates additional text-creative and expressive possibilities, effects on expressiveness and perlocutiveness of speech directly and it is also caused to local organization of the text. And it is more essential when it concerns phraseological units as the fixed word order is appropriate to the German language and phraseological units possess a relative stability of formative and structure. The latter ones create premises for a distant location of phraseological constituents.

The ways of a distant location of phraseological constituents of nominative character in the author fiction speech on a rich illustrative material from the novels of Joseph Roth, a well-known writer of the first half of the XXs century are investigated. Influences on a generalized phraseological meaning and on its connotative constituent in particular and stylistic effects caused by the given text integration of a phraseological unit are considered.

Key words: a phraseological modification, a distant location, a constituent, expressive ways, connotation, expressiveness.

Отримано: 22.01.2018 р.

УДК 811.161.2.83

Н. В. Третяк

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНО-РОЗМОВНОЇ МОВИ В ГАЗЕТНО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Усно-розмовна лексика започаткувалась з виникненням мови і в ній вона розвивалася на початкових своїх етапах. Для української мови розмовна лексика є особливо важливою, бо в різні і часто несприятливі для розвитку літературної мови часи через політичні утиски українського народу, через офіційне невизнання його мови, через надмірні впливи іншомовної лексики саме розмовна мова зберігала і передавала нащадкам моральні засади й етнічні риси українства. Усно-розмовна мова виконувала роль живильного джерела для літературної мови та її стилів.

Розмовна лексика інтенсивніше, ніж граматичні розмовні форми, проникає в інші стилі, зберігаючи за собою стилістичне забарвлення розмовності. О.Б. Сиротініна вважає, що основною лексичною особливістю розмовної лексики є її здатність широко використовувати будь-яке слово літературної мови [8, 74].

Дехто з мовознавців приписує розмовній мові стилістично знижений характер. Однак дослідження останніх років доводять, що для розмовного мовлення характерна загальноповивана нейтральна лексика. Лексичний склад усно-розмовної мови вирізняється стилістичною строкатістю і експресивністю.

Розмовна лексика активно проникає в газетно-публіцистичний стиль, «який з самого початку формується як певний конгломерат розмовного, художнього і наукового стилів» [2, 24]. В останні роки саме експресивна функція в мові української періодики значно посилилася, пере-

дусім за рахунок широкого вживання розмовної лексики, яка позначає найрізноманітніші сфери життєдіяльності суспільства. У системі засобів вираження експресії газетно-публіцистичного стилю чимала роль належить саме елементам розмовної мови, «серед яких виділяється значна кількість експресем – мовних одиниць, здатних створювати виразність» [2, 42]. Експресивна лексика досить широко представлена в усно-розмовній мові, тому й не дивно що вона стала одним із досить дійових засобів газетних текстів. «Схвалюючи тенденцію, що намітилася, – широко використовувати елементи розмовного мовлення в газетній мові, – зазначає В.Г. Костомаров, – лінгвісти повинні глибше досліджувати процеси, які відбуваються нині в практиці роботи преси, оцінювати їх і допомагати журналістам свідомо ними керувати. Добрим і прогресивним є те, що пов'язується із специфікою газетних жанрів: не просто переноситься з розмовного мовлення, а органічно переробляється відповідно з потребами газети» [4, 54]. Розмовна лексика, надаючи мові невимушеності, є елементами, що служать засобом стилізації і таким чином зближує писемне мовлення з усним спілкуванням.

Лексика розмовного мовлення суттєво відрізняється від літературного перш за все специфікою семантичного конструювання висловлень, які не можуть мати місця в кодифікованому літературному мовленні (КЛМ), а саме: інверсія, розрив конфігурації мовлення, порушення послідовності, можливість включати слова, вирази, скорочення, які не допустимі в КЛМ, однак мають велике експресивне забарвлення.

Аналогічна характеристика розмовної мови дається в працях, присвячених вивченню стилістичної системи сучасної української літературної мови. На думку О.Д. Пономаріва, до розмовної лексики належать слова, які вживаються в усному невимушеному спілкуванні. Вони не можуть використовуватися у діловому і науковому стилях, включаючи й усні жанри, такі як лекція, доповідь, виступ. А в художньому й публіцистичному жанрах ця лексика створює колорит розмовного мовлення [7, 45]. А.П. Коваль також вважає, що за своїми стилістично-смісловими якостями розмовна лексика не виходить за межі літературної мови, вживається в писемній та усній її формах, насамперед у художньому і публіцистичному стилях, де створює колорит невимушеності, простоти і деякої експресії [1, 32].

На думку Л.А. Коробчинської, розмовна лексика об'єднує слова, що входять до складу літературної мови, не порушуючи її норм. Дослідниця вважає, що потрібно виділяти: а) розмовну лексику, що становить складовий елемент літературної мови, а саме її усної форми; б) просторічну, що стоїть на межі літературної мови, окремими елементами проникаючи в неї, іншими залишаючись далеко поза її межами [3, 35].

М.І. Навальна, аналізуючи розмежування понять літературної та позалітературної розмовної мови, констатує: в українському мовознавстві науковці не мають чіткої позиції щодо трактування просторічної лексики, адже одні уникають поняття «просторіччя», зараховуючи лексику такого типу до розмовної, позначаючи її відповідно ремарками «вulgарне», «фамільярне», «розмовно-знижене» тощо. Інші визнають наявність просторіччя в українській мові. На думку М.І. Навальної, просторічну лексику не слід виділяти в окрему групу, адже вона є розмовною нелітературною лексикою. «Розмовну нормативну лексику розглядаємо в межах літературної мови, а до нелітературних розмовних лексем зараховуємо такі субстандартні одиниці, як суржик та жаргонізми» [5, 131].

У силу різних причин у засобах масової інформації швидше ніж будь-де знаходять письмове відображення ті зміни, які відбуваються в усно-розмовному мовленні. Ця обставина спонукає дослідників, які прагнуть вивчити процеси, характерні для сучасної мови, звертатися до газетних матеріалів. Окремі явища в галузі слововживання, фразеології, синтаксису, представлені газетним матеріалом, знаходять своє місце у лінгвістичних дослідженнях. Полеміка відносно газетно-публіцистичного стилю і визначення його статусу опирається на такі основні функції, як спілкування, повідомлення і вплив у комунікативному акті.

З цього питання існують різні точки зору. Зокрема російський вчений В.Г. Костомаров намагається довести, що мова масової комунікації становить особливий тип функціонально-стильових єдностей [4, 12]. Для такого розуміння статусу мови мас-медіа є певні підстави.

З точки зору функціонально-стильової диференціації мови газети, безумовно, притаманний особливий тип літературної мови. У газеті реалізуються особливе, при цьому абсолютно виправдане ставлення сторін мовного спілкування – відправником тут виступає колективний автор, а адресатом – масовий читач. Тематика газетних текстів обумовлена актуальністю повідомлюваної інформації. Тому сьогодні можна говорити про існування особливого функціонального стилю – газетно-інформаційного.

Конструктивним принципом газетно-публіцистичного стилю як основної форми реалізації загальноживаного мовлення є поєднання різних лексичних елементів. Розмовні мовні засоби є джерелом для побудови газетно-публіцистичного комунікативного каналу. «Розмовний еле-

мент, – зауважує В. Г. Костомаров, – настільки виразний сам по собі, що відображає весь текст, побудований із стандартів» [4, 34].

Основним призначенням розмовної лексики в публіцистичних текстах є поживлення викладу, створення колориту розмовності, простоти і експресивності. Однак, здатність газети не гребувати будь-яким словом гостро ставить проблему культурно-мовленнєвої правильності, зокрема, проблему нормативної оцінки використання розмовної лексики в газетно-публіцистичному дискурсі.

Розмовна лексика для газети добирається з метою відображення функціональної специфіки газетно-публіцистичного стилю, заради актуальних для газети особливостей привабити читача невимушеністю викладу, колоритністю, зробити його своїм співрозмовником. Розмовний лексичний потенціал газетно-публіцистичних текстів визначається перш за все стилістичними якостями розмовних слів – рівнем їх зниженості, емоційності, експресивності, образності, новизни, необхідності. Кожна з названих стилістичних якостей розмовних слів різною мірою актуальна для газети.

Розмовний лексичний потенціал газетно-публіцистичного матеріалу визначається семантичною співвіднесеністю розмовних слів. Розмовна лексика переважно включає побутові (загальноживані) поняття і тому актуальні для газетних текстів, оскільки газета розрахована на масового читача. І чим більше в ній буде представлено різних тематичних груп розмовної лексики, тим більш газета буде наближеною до читача. Наприклад, для газетно-публіцистичного дискурсу особливу цінність представляють розмовні найменування осіб, оскільки головним об'єктом відображення в газеті є людина в усіх її суспільно-побутових проявах: *Ніч з вівторка на середу була така ж неспокійна. Маніяк, або, як уже його встигли назвати, «братковецький палій» знову з'явився у селі і підпалив надвірні споруди Богдана Веретьяка; І зараз головне завдання українських політиків та дипломатів полягає в тому, щоб не допустити, аби проблеми «маленького українця» на заробітках у ЄС потіснили амбітніші й нахабніші представники Балкан та арабського Середземномор'я: Олександр Омельченко не завжди прислуховується до порад «старших товаришів», досить часто має власну думку, яка докорінно різниться від думки «ЦК» (пардон, – адміністрації Президента). «Грачі», тобто «самопальні» таксисти, полюбляють відстоюватись в очікуванні клієнтів, блокуючи тролейбусні зупинки; Пан Лукашук, заткнув за пояс экс-першого віце-прем'єр-міністра України А.Голубченка. Між іншим, блок «За єдину Україну», у команді якого грав «голубчик», порушив конвенцію: за попередньою домовленістю, «заєдисти» поступалися 188-им хмельницьким виборчим округом есдекам.; Власне, тут два центри: а) бізнесова озимина, що зійшла під опікою Михайла Костянтиновича, і б) конкуренти озимих, що мріють їх викосити. У пошуках кандидатур «аки» можуть попрацювати союзниками пана Віннікова, «беки» кинуться шукати альтернативу.*

Вживання лайливих слів зі зневажливою конотацією в назвах – характеристика людей спостерігаємо в мові української преси початку ХХІ століття. Зокрема, в газетних публікаціях про вибори, де подана характеристика учасників передвиборних перегонів. Наприклад, слово *вискокочка* має значення: «зневажл. 1. Людина, яка будь-що намагається показати себе, звернути на себе увагу. 2. Людина, яка посіла певне суспільне становище або посаду швидко й незаслужено, не маючи відповідних здібностей, якостей і т. ін.» [9, I, с. 487]: *«Якою буде подальша політична роль Ляшка? – Йому треба пройти шлях від популістського вискокочки до серйозного політика, щоб його сприймали як самостійну фігуру, а не як проект якогось олігарха» («Газета по-українськи», 07.11.2014).* У сучасних українських ЗМІ часто зустрічається явище пейоративних найменувань депутатів та чиновників, зокрема, лексема *падло*: «перен., лайл. Підла, негідна людина» [9, VI, с. 13]: *«Йди з обласної ради, по-хорошому тобі говорю, падло! – кричать біля Хмельницької обласної ради жителі с. Лісові Гринівці депутату Петрові Тарасюку» («Газета по-українськи», 09.12.2014).* Слово *падло* передає не лише негативне ставлення людей до політика, а й наближує їхню мову до усно-розмовної, щоб передати правдивість написаного.

У вітчизняній пресі з'явилося чимало матеріалів, в яких автори засуджують війну, яка триває на Сході України. Ворогів, котрі воюють проти України називають зневажливим словом *бандюгани*. У Словнику витлумачується лише слово *бандюга*: «зневажл. бандит» [9, I, с. 100]. Однак, слово *бандюган* має більш зневажливе значення: *«Для нього [Путіна] найвигідніший результат був би – надання Донбасу спеціального статусу у складі федерації. Щоб усі його бандюгани, як от «глава» ДНР Захарченко, були легалізовані українською владою» («Україна», 22.01.2015); Хто на цьому заробляє? Покидьки. Бандюки якісь, контрабандисти або просто мудаки» («Українське слово», 4.11.2014).*

Розмовні дієслова зі значенням «говорити» здебільшого негативно характеризують політичних та державних діячів, партійних лідерів, депутатів рад тощо. Наприклад, *белькотіти* – нерозбірливо, безладно щось говорити; *бовкати* – говорити, не обдумавши, навмання; *говорити те, чого*

не слід; ерепенитися – наполягати на чому-небудь, не бажати погоджуватися з чимось, сердито упиратися, пручатися; патякати – вести довгу безмістовну непослідовну розмову; гримати – дуже голосно говорити з ким-небудь підвищеним тоном; рявкати – голосно кричати; теревенити – говорити дурниці, нісенітниці; говорити що-небудь незначне, несерйозне, пусте. Наприклад: «На претензії виборців сільський депутат белькотів щось про акти на землю, про затримку виготовлення документів» (Сільські вісті. – 2006. – 24 січ.); «Головний міліціонер часом таке бовкає, що всі дивуються» (Газета по-українськи. – 2006. – 4 лют.); «Якби нардепи не ерепенилися час від часу, то парламент зміг би працювати ефективніше» (Сільські вісті. – 2005. – 11 жовт.); «Депутати ради часто забувають про етику, сказати на весь зал колезі «Не патякай!» – очевидно» (Оберіг. – 2005. – 25 лют.); «Чиновник гримав на підлеглу так, що чути було на другому кінці коридора» (Гриф – 2006. – 11 квіт.); «Замість того, щоб казати про реальні справи, представники влади теревеняють...» (Газета по-київськи. – 2005. – 5 трав.). Закрийте нарешті свій лайномет (Яворівський до Олени Бондаренко від партії Регіонів).

Таким чином, автори газетного матеріалу звертаються до експресивних засобів розмовної мови, за допомогою яких забезпечується фігуральність, виразність і навіть певна стислість тексту. На функціональність усно-розмовної мови в газетно-публіцистичному дискурсі впливає власнелінгвальний фактор її семантичної структури, актуалізовані елементи якої здатні задовольнити прагматичні потреби комунікації та екстралінгвальний фактор незатертості і новизни.

Список використаних джерел

1. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / В. Г. Бондалетов. – Київ : Вид. Київ. ун-ту, 1978. – С. 105.
2. Колесник Г. М. Усно-розмовне мовлення на шпальтах газети / Г. М. Колесник // Взаємодія усних і писемних стилів мови. – Київ : Наук. думка, 1982. – С. 136.
3. Коробчинська Л. А. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках / Л. А. Коробчинська // Лексикографічний бюлетень. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – Випуск ІХ. – С. 53.
4. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. – Москва : Моск. ун-т, 1971. – С. 66.
5. Навальна М. І. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. : монографія / М. І. Навальна. – Київ, Ін-т української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.
6. Панченко Т. Стилістично знижена лексика в мові української преси початку ХХІ ст. / Т. Панченко // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – Вип. 4. – С. 165–173.
7. Пономарів А. Д. Засоби художньої експресії в публіцистичному стилі / А. Д. Пономарів // Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. – Київ : Наук. думка, 1990. – С. 172.
8. Сиротинина О. Б. Современная разговорная речь и ее особенности / О. Б. Сиротинина. – Москва : Знание, 1974. – 260 с.
9. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда / Інститут мовознавства АН УРСР. – Київ : Наук. думка, 1970 – 1980 рр.
10. Сучасна українська мова: Довідник / за ред. О. Д. Пономаріва. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Либідь, 1996. – 320 с.

Анотація. У статті описано характерні ознаки та мовні засоби публіцистичного стилю; розкрито напрями та функції газетного тексту, шляхи проникнення розмовної лексики в газетно-публіцистичний дискурс; подано приклади розмовної мови в газетах; зроблено висновки щодо використання авторами газетного матеріалу експресивних засобів розмовної мови.

Ключові слова: публіцистичний стиль, усно-розмовна лексика, дискурс, комунікація, мова, лексика.

Summary. The article describes typical characteristics and linguistic tools of journalistic style. It reveals the directions and functions of newspaper style, the ways of penetration of common vocabulary into the newspaper-journalistic discourse. It also gives the examples of common vocabulary in the newspapers and concludes the usage of expressive tools of colloquial language by the authors of newspapers.

Colloquial vocabulary penetrates into other styles more intensively than grammatical colloquial forms; meanwhile, it keeps the stylistic coloration of the vernacular.

Some linguists attribute stylistically reduced character to the colloquial language. However, the last researches prove that vernacular neutral vocabulary is typical for common speech. A lexical composition of common verbal language differentiates by its stylistic diversity and expressiveness.

The vocabulary of common language differs from literary one by the specific of semantic construction of the saying that cannot exist in codified literary language (CLL) which are an inversion; linguistic configuration gap; violation of the sequence; the opportunity to include the words, sayings, abbreviations that cannot be used in CLL. Nonetheless, they have an essential expressive coloring.

Therefore, the authors of newspapers use the expressive tools of colloquial language that can provide the figurativeness, emphasis, and some brevity of the text. The functionality of the common verbal language in the newspaper-journalistic discourse is influenced by the linguistic factor of its semantic structure which actualized elements are able to satisfy the pragmatic factors of novelty and indistinctness.

Key words: *journalistic style, verbal colloquial language, discourse, communication, language, vocabulary.*

Отримано: 25.01.2018 р.

УДК 811.161.2'373.611:001.4:792.8

І. А. Федькова, Н. Б. Ладиняк

СУФІКСАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Українське термінознавство має низку досліджень, у яких висвітлено проблеми термінотворення. Багато праць видатних мовознавців (В. Горпинича, І. Ковалика, М. Плющ, Н. Клименко, Л. Полюги та ін.) присвячено дослідженням проблем словотвору. В українському термінознавстві словотвір окремих терміносистем досліджували О. Литвин, І. Кочан, З. Куньч, І. Проник, Л. Козак, Г. Наконечна та ін. Проте хореографічна терміносистема не була предметом окремого дослідження. Актуальність розвідки полягає в тому, щоб з'ясувати загальні й специфічні закономірності творення хореографічної термінології, що дозволить спрогнозувати тенденції її подальшого розвитку, впорядкування та внормування.

Мета статті – проаналізувати суфіксальний спосіб творення української хореографічної термінології, визначити специфіку дериватологічних процесів цієї терміносистеми.

Словотвір є одним із головних джерел поповнення лексичного складу мови. «Словотвірний аспект стосується сфери мовної діяльності людини, спрямованої на забезпечення процесів номінації, створення мотивованих однослівних знаків мови. Завдяки словотворенню словниковий склад мови залишається відкритою динамічною системою» [6, 20]. Значна кількість слів української мови утворена морфологічним способом. У цьому процесі чільне місце посідає афіксація, тобто деривація за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, постфіксів, флексій [5, 167]. На думку І. Ковалика, цей спосіб словотворення є найпоширенішим і найпродуктивнішим в українській та інших слов'янських мовах, він «полягає у з'єднуванні афіксальних морфем з кореневою частиною слова в одне слово за певними тенденціями, що існують у мові на різних етапах її розвитку» [4, 19].

Творення термінів відбувається за рахунок внутрішніх ресурсів мови від термінів, які усталилися, або від загальноновживаних одиниць літературної мови. При цьому суфікси, які виявляються через ті чи ті обставини найзручнішими для побудови нових термінів, запозичуються, як правило, з загального дериваційного фонду.

Однією з вимог до терміна (диференційних ознак) є номінативність, тобто здатність номінувати наукові поняття, які належать до різних логічних, а також логіко-граматичних категорій. У хореографічній термінології виділяємо терміни-іменники (*танцівник, балетки*), терміни-дієслова (*вальсувати, брейкувати*), терміни-прикметники (*фокстротний, румбовий*), які можуть бути як похідними, так і непохідними утвореннями. За допомогою способів словотвору та засобів морфеміки творяться номінативні одиниці різних онемасіологічних категорій (предметності, процесуальності та атрибутивності), які, своєю чергою, належать до певних частин мови.

Хореографічні терміни утворені способами словотворення, які властиві саме українській мові. До складу власне української термінологічної лексики зараховуємо слова, утворені за допомогою українських афіксів від запозичених твірних основ. Наприклад, терміни *балет* (італ.), *вальс* (нім.), *канкан* (фр.), *румба* (ісп.), *фокстрот* (англ.) – запозичені із зазначених мов, але похідні від них терміни *балетний, вальсовий, канкановий, румбовий, фокстротний* та багато інших є власне українськими.

Суфіксальний спосіб словотворення (додавання до твірної основи суфікса) є одним із найпродуктивніших у творенні хореографічної лексики. Суфікси, приєднуючись до різних основ,

утворюють терміни з новими лексичними значеннями на позначення певних понять об'єктивної дійсності. За допомогою суфіксів утворено численну кількість слів – іменників, прикметників, дієслів. Найпродуктивнішим суфіксальний спосіб виявляється в разі творення іменників, що пояснюють «найбільшою кількістю іменникових суфіксів в українській мові» [2, 117].

Іменники зі значенням особи, назв танцювальних реалій, абстрактних понять утворені суфіксальним способом. Оскільки хореографічна лексика – вузькоспеціальна, то кількість іменників зі значенням особи є невеликою. В українській мові зафіксовано низку лексем на позначення особи, яка так чи так пов'язана з танцем (професійна діяльність, захоплення тощо). Вони творяться за допомогою таких найпоширеніших суфіксів:

– **-ант-**: *номінант* (учасник танцювальних змагань), *дипломант* (людина, яка нагороджена дипломом за вдалий виступ на змаганні, фестивалі тощо);

– **-ист-** (**-іст-**): *джазист*, *танцюрист*, *соліст*, *фіналіст*, *брейкіст*;

– **-ник-**: *танечник*, *балетник*, *постановник*.

Унаслідок запозичень до української хореографічної лексики потрапив суфікс **-ер-** на позначення особи: *брейкер* (*брейкдансер*), *хіп-хопер* (*хопер*), *крампер*.

Найменування з предметним значенням називають переважно танцювальні рухи, які також часто утворені суфіксальним способом. Від дієслівних основ утворені іменники за допомогою таких суфіксів:

– **-ач-** (**-ак-**): *гопати* – *гопак*, *гоцати* – *гоцак*, *плескати* – *плескач*, *тропати* – *тропак*, *щупати* – *щупак*;

– **-к-**: *підтримати* – *підтримка*, *крутити* – *крутка*, *розтягувати* – *розтяжка*, *заносити* – *заноска*, *закрутити* – *закрутка*, *зв'язувати* – *зв'язка*, *постановити* – *постановка*, *підсікати* – *підсічка*, *підбивати* – *підбивка*, *плетіння* – *плетінка*, *стояти* – *стійка*;

– **-ун-** + **-ець-**: *бігати* – *бігунець*, *повзати* – *повзунець*, *стрибати* – *стрибунець*;

– **-н-** + **-ець-**: *вибивати* – *вибиванець*, *завивати* – *завиванець*, *човгати* – *човганець*.

Висока словотвірна здатність українських дієслів є джерелом утворення чималої кількості іменників, які легко термінологізуються і стають важливими елементами тих чи тих терміносистем [1, 18]. Суфікс **-нн-** – найпродуктивніший формант для вираження процесуальності, утворює іменники зі значенням абстрактності середнього роду від дієслівних основ: *виконати* – *виконання*, *вистукувати* – *вистукування*, *присувати* – *присування*, *тренувати* – *тренування*, *присідати* – *присідання*, *вести* – *ведення*, *вивертати* – *вивертання*, *танцювати* – *танцювання*, *колисати* – *колисання*, *припадати* – *припадання*, *схрещувати* – *схрещування*. «Терміни на -нн (я) означають незакінчену абстрактну дію з відтінком мимовільності, а іменники на -к (а) означають конкретну, специфічну дію, що відбувається в будь-якій вузькій сфері практичної діяльності над певним об'єктом, позбавлену мимовільності» [цит. за: 7, 35].

Серед суфіксів, що функціонують у складі іменників зі значенням абстрактності, найпоширенішим є суфікс **-ість-**, за допомогою якого утворюються іменники жіночого роду від прикметникових основ. «При утворенні іменників на -ість діє словотвірно-семантична взаємобіркковість словотворчих компонентів: означаючи абстраговану якість, суфікс -ість взаємодіє із прикметниковими основами, які виражають якість когось чи чогось» [3, 126]: *амплітудний* – *амплітудність*, *виразний* – *виразність*, *віртуозний* – *віртуозність*, *гнучкий* – *гнучкість*, *дансантий* – *дансантийність*, *музикальний* – *музикальність*, *пластичний* – *пластичність*, *розгорнутий* – *розгорнутість*, *танцювальний* – *танцювальність*, *технічний* – *технічність*, *стійкий* – *стійкість*.

Серед аналізованої групи термінів виокремлюємо також іменники зі спеціальним значенням, у яких демінутивний суфікс **-ик** (**-ок**) втратив зменшено-пестливе значення: *вихиляс* – *вихилясник*, *міст* – *місток*, *млин* – *млинок*, *тин* – *тинок*.

Прикметники утворюються як на базі українських (*хоровод* – *хороводний*, *тинок* – *тинковий*, *круг* – *круговий*), так і на базі іншомовних за походженням основ (*рок-н-рол* – *рок-н-рольний* (*рок-н-ролівський*), *полонез* – *полонезний*, *мазурка* – *мазурковий*). Від іменникових твірних основ утворено прикметники за допомогою таких суфіксів:

– **-н-**: *амплітуда* – *амплітудний*, *бал* – *бальний*, *партер* – *партерний*, *соло* – *сольний*, *дует* – *дуетний*, *променада* – *променадний*, *народ* – *народний*, *екзерсис* – *екзерсисний*, *ритуал* – *ритуальний*, *статика* – *статична*, *динаміка* – *динамічна* (*рівновага*), *переміна* – *перемінний* (*крок*), *карнавал* – *карнавальний*, *кордебалет* – *кордебалетний*, *опора* – *опорна* (*нога*), *фокстрот* – *фокстротний*, *фольклор* – *фольклорний* тощо;

– **-ічн-**: *хореографія* – *хореографічний*, *ритм* – *ритмічний*, *гармонія* – *гармонічний*, *сцена* – *сценічний*, *техніка* – *технічний*;

– **-ован-**, **-ев-**, **-увальн-**: *синкопа* – *синкопований*, *ансамбль* – *ансамблевий*, *танець* – *танцювальний*.

У складі хореографічної лексики наявні деривати, що утворилися на ґрунті співвідношень іменникової основи (від іменників іншомовного походження) та дієслівного суфікса *-ува-*: *бал – балувати, брейк – брейкувати* (танцювати брейк), *дебют – дебютувати, шейк – шейкувати* (танцювати шейк), *такт – тактувати, вальс – вальсувати* (танцювати вальс) тощо.

Отже, ми проаналізували найпоширеніші, проте не всі моделі суфіксації, притаманні хореографічній термінології. Розглянуті приклади дозволяють констатувати, що суфіксальний спосіб словотвору є активним джерелом поповнення хореографічної лексики. Суфікси як словотвірні частини слова, приєднуючись переважно до дієслівних, а також іменникових, прикметникових основ, утворюють нові слова на позначення різноманітних хореографічних понять. Перспективним буде аналіз інших морфологічних способів словотвору в аналізованій терміносистемі.

Список використаних джерел

1. Вакуленко М. О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / М. О. Вакуленко. – Київ, 2009. – 69 с.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – Київ : Вища шк., 1999. – 207 с.
3. Грещук В. В. Дериваційна здатність прикметникових основ в утворенні українських іменників на *-ість* / В. В. Грещук // Питання словотвору / за ред. І. І. Ковалика. – Київ : Вища шк., 1979. – 190 с.
4. Ковалик І. Вчення про словотвір / І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 81 с.
5. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
6. Плющ М. Я. Граматика української мови : підручник : у 2 ч. / М. Я. Плющ. – Київ : Вища школа, 2005. – Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – 286 с.
7. Шило Н. І. Структурні типи українських технічних термінів (на матеріалі лісової та деревообробної термінології) / Н. І. Шило // Питання словотвору / за ред. І. І. Ковалика. – Київ : Вища школа, 1979. – С. 28–42.

Анотація. У статті зосереджено увагу на суфіксальному способі словотвору у межах хореографічної терміносистеми. Описано основні словотвірні моделі, а також виокремлено найпродуктивніші суфікси.

Ключові слова: хореографічна лексика, термін, термінотворення, суфіксація.

Summary. *The creation of terms takes place upon the internal resources of the language from the terms that are established, or from the commonly used units of the literary language. In this case, the suffixes, which are the most convenient for constructing new terms, are usually borrowed from the general derivative fund.*

One of the requirements for the term (differential features) is nominative, that is, the ability to nominate scientific concepts that belong to different logical, as well as logical and grammatical categories. In choreographic terminology we distinguish terms-nouns, term-verbs, adjective terms, which can be both derivative and non-derivative formations. The suffixal way of word-formation (adding the suffix, suffixation) is one of the most productive in the creation of choreographic vocabulary. Suffixes, adding to different bases, form terms with new lexical meanings to denote certain concepts of objective reality. With suffixes, numerous words are formed – nouns, adjectives, verbs. The most productive suffixal method is in the creation of nouns that explain the largest number of noun suffixes in the Ukrainian language.

Nouns with the meaning of a person, names of dance realities, abstract concepts are formed by the suffixal method. Choreographic vocabulary is highly specialized, that's why there is a little number of nouns with a person's value. A number of terms have been recorded in the Ukrainian language for designating a person who is related to dance (professional activity, hobbies, etc.).

The name of the subject matter is usually called dance moves, which are often also formed by the suffixes from the verb base.

Examples of terms allow us to state that the suffixal method of word formation is an active source of replenishment of the choreographic vocabulary. Suffixes as word-building parts of the word, joining mainly verb, as well as nouns, adjective bases, form new words to denote various choreographic concepts.

The analysis of other morphological methods of word formation in the analyzed terminology system will be productive.

Key words: choreographic vocabulary, term, terminology, suffixation.

Отримано: 10.03.2018 р.

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ ІНТЕРЛЕКСЕМ (на матеріалі англійської, французької та української мов)

Міжкультурна комунікація сприяє розробці нових праць, посібників для вдосконалення адекватності передачі національної специфіки семантики (далі НСС) мовних одиниць. Дослідження цього питання пов'язане з вивченням лексичного наповнення мов і базується на відображенні історичних та соціокультурних явищ суспільства.

Питання національної специфіки семантики неодноразово підіймалися у працях з контрастивної лінгвістики. За Б.М. Ажнюк *контрастивна лінгвістика* – галузь мовознавства, що досліджує мовні явища шляхом зіставного вивчення двох (рідше кількох) мов на синхронічному рівні. Контрастивна лінгвістика сформувалася в 1950–70-х роках як відгук на низку завдань і теоретичних проблем: дослідження мовних контактів, явищ білінгвізму та міжмовної інтерференції [1]. Згідно з В.Г. Гаком, основною її метою є визначення відмінностей і подібностей у структурі мов та вживанні їх одиниць, що сприяє вдосконаленню методики навчання іноземних мов і практики перекладу. Спільність об'єкта і, частково, методики аналізу об'єднує контрастивну лінгвістику з типологією в одну галузь – синхронно-зіставну лінгвістику [3, 38].

Метою ж контрастивної лексикології як однієї із складових зіставної лінгвістики є встановлення відмінностей у семантиці та функціях одиниць однієї мови порівняно з її ймовірними відповідними значеннями в зіставлюваній мові. На думку Н.В. Проценкової, головним є пошук відмінностей, оскільки спільні риси виявляються «автоматично» [8, 7]. З огляду на це видатні представники контрастивної лексикології – В.Г. Гак (1977), Т.О. Бровченко (1955), Ю.О. Жлуктенко (1960) та інші – наголошували на вагомості національної складової у значенні лексичних одиниць. Семантичними відмінностями зіставної лексикології цікавились О.О. Залевська (1996), А.М. Зленко (2004), О.А. Маклакова (2006), Н.М. Непринцева (1999), А.І. Едличко (2009) та ін. Відмінності лексичних одиниць у зіставних мовах були метою досліджень Р.А. Будагова (1983), Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова (1976), Б.К. Харитонові (1987), О.Л. Попової (2003), Т.О. Чубур (2005), Й.А. Стерніна (2006), Н.В. Проценкової (2008), С.В. Кійко (2014) та інших. Однак, питання НСС полісемічних суспільно-політичних інтерлексем досі залишається недостатньо розкритим при порівнянні далекоспоріднених мов, зокрема, англійської, французької та української.

Метою статті є аналіз національних та інтернаціональних особливостей семантики суспільно-політичних інтерлексем у згаданих вище мовах. **Матеріалом** розвідки слугували 503 тріади інтернаціоналізмів з тлумачних словників англійської, французької та української мов: Longman Dictionary of Contemporary English [12], Le petit Larousse [11], Академічний тлумачний словник сучасної української мови [2].

У контрастивній лінгвістиці наявні декілька різних підходів до трактування НСС. Так, За Н.В. Проценковою національною специфікою семантики будь-якої лексичної одиниці є її відмінність за семним складом від семантично подібних одиниць у порівнюваній мові [7, 5].

На думку Й.А. Стерніна, національною специфікою будь-якої лексичної одиниці є її відмінність за значенням від семантично подібних одиниць зіставної мови. Дослідник також виділяє кілька рівнів прояву національної специфіки семантики слова: а) на рівні сем; б) на рівні макрокомпонентів значення (прояв денотативної, конотативної і структурно-мовленнєвої специфіки значення слова; в) на рівні слів [8, 32].

Опираючись на дане трактування національної специфіки, можна зробити кілька важливих висновків. Національна специфіка значення лексичної одиниці будь-якої мови виявляється лише при зіставленні її з іншими мовами (мовою) і стосується тільки порівнювальних мов (мови). У зв'язку з цим твердженням варто згадати про явище лакуарності / безеквівалентності одиниць мови. На думку дослідників контрастивної лексикології (Й.А. Стерніна, О.Л. Попової та інших), випадки лакуарності та безеквівалентності одиниць є винятково промовистими проявами національної специфіки слова. Конкретизуючи, зазначимо, що національна специфіка семантичної лексичної одиниці – це її відмінність за складом семантичних компонентів від значення семантично близьких слів іншої мови, враховуючи випадки повної безеквівалентності значення [там само].

Т.О. Чубур вважає, що основними формами прояву НСС є безеквівалентність одиниць, семні відмінності одиниць у мові дослідження та у мові порівняння, відмінності за змістом співвідносних сем у мові порівняння і відсутність у досліджуваній мові сем порівняно з мовою-еталоном [10, 6].

Б.К. Харитоновна детально дослідила НСС на рівні семем. Авторка наголошує на існуванні чотирьох видів НСС у російській мові:

1) позитивної (наявність семи в російській мові, яка відсутня в семантиці одиниці мови порівняння);

2) негативної (відсутність семи в російській мові, яка присутня в семантиці одиниці мови порівняння);

3) варіативно-змістовної (відмінності в змісті сем, які виражають однойменну семантичну ознаку);

4) за статусом сем; а) ядерна сема російської семемі може слугувати периферійною в семантиці одиниці мови порівняння; б) ймовірна сема російської семемі може виявитись постійною у відповіднику мови порівняння [9, 9].

Е.А. Маклакова наголошує на необхідності відрізнити НСС від національно-культурної специфіки мови. Під НСС авторка розуміє відображення неповторності національної дійсності в семантиці, яка вивчається контрастивною семасіологією з метою виявлення національно-специфічних сем чи семем. Враховуючи видове різноманіття НСС, мовні форми складають національно-специфічну парадигму, яку слід вивчати на семемному та на рівнях макро- та мікрокомпонентів семної структури значення. Національно-культурна специфіка мови – це наявність культурно обумовлених сем і семем. Вона входить у склад НСС [6, 29].

С.В. Кійко свідчить, що до проявів НСС відносяться й особливості символічного вживання окремих лексичних одиниць у різних мовах. Відмінності чи збіги у семантиці одиниць двох порівнюваних мов залежать від традицій, забобонів, обрядів та їх ролі у суспільному житті народів. У своєму ґрунтовному дослідженні авторка включає до поняття еквівалентності критерій збігу не лише ядерних, а й цілої низки периферійних сем, які нерідко виявляються національно специфічними. На її думку, саме в периферійних компонентах концентрується лінгвокраєзнавча цінність слова [5, 182–184].

Згідно з твердженням А.І. Едличко про двоїстий характер політичних інтерлексем, полісемічні інтерлексеми характеризуються змішуванням інтернаціональних та національних особливостей [4, 12]. Тож саме їх ми пропонуємо розглянути детальніше.

Серед досліджених суспільно-політичних полісемічних інтерлексем у 87 випадках (19,4% від загальної кількості полісемічних інтрелексем) чітко прослідковуються диференційні значення, які відображають національні риси різних культур, як-от у тріаді *candidat* (фр.) – *candidate* (англ.) – *кандидат* (укр.) відмінним є саме український ЛСВ, пор.:

candidat (фр.) – 1) особа, яка прагне виконувати функції чи отримати звання; яка приходить на іспит, конкурс, вибори; 2) особа, яка воліє брати участь в акції, намагається щось отримати і т.д. [Larousse];

candidate (англ.) – 1) особа, яка прагне чи відібрана для виборів на вищій пост чи вище звання, на роботу чи на підвищення і т.д.; 2) особа, що складає іспит чи проходить тестування; 3) особа, погляди якої вважаються підходящими для відповідної посади [Longman];

кандидат (укр.) – 1) той, кого намічено для обрання, призначення або прийому куди-небудь; 2) учений ступінь, що надається особам, які захистили кандидатську дисертацію; також особа, що має цей ступінь [АТСУМ].

А в інтерлексемах *intelligence* (фр.) – *intelligence* (англ.) – *інтелігенція* (укр.) диференційним є ЛСВ (4) англійської мови, пор.:

intelligence (фр.) – 1) сукупність ментальних рис, об'єктом яких є концептуальне і раціональне знання; 2) вміння людини адаптуватися до певної ситуації, обирати способи дії залежно від обставин; 3) людина як мисляча істота, якою вона вважається завдяки своїм інтелектуальним здібностям; 4) вміння зрозуміти, думати, знати, адаптувати свою поведінку когось, хто проявляє цю здібність в певній галузі; 5) навички розуміння певної речі за допомогою мислення [Larousse];

intelligence (англ.) – 1) здатність до розуміння, можливість сприймати та розуміти значення; 2) позитивна ментальна здібність; 3) *заст.* новини; 4) *військ.* інформація про ворога, шпигуна; 5) група осіб чи департамент, який збирає та оперує певною інформацією; 6) мисляча істота, зокрема для безтілесних форм [Longman];

інтелігенція (укр.) – 1) *збірн.* люди розумової праці, що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури; 2) *заст.* інтелігентність [АТСУМ].

У тріаді *licence* (фр.) – *license* (англ.) – *ліцензія* (укр.) відмінними є значення французької мови, а саме ЛСВ 4-5:

licence (фр.) – 1) надмірна свобода, яка тяжіє до морального занепаду; те, що суперечить пристойності; 2) дозвіл виконувати сумісницьку діяльність за попередньою домовленістю; 3) адміністративний документ, прикріплений до транспортного засобу чи необхідний для пересування наземним транспортом; 4) національний диплом, що видається на першому курсі навчання другого

циклу вищої освіти; 5) реєстраційний лист чи документ, який засвідчує особу, виданий спортивною федерацією, обов'язковий для участі в офіційних змаганнях [Larousse];

license (англ.) – 1) сертифікат, талон, документ і т.д., що надає офіційний дозвіл займатись певною діяльністю; 2) формальний дозвіл або звільнення; 3) свобода дії чи думки; 4) міжнародне нехтування загальноприйнятими правилами, щоб досягнути певних цілей; 5) надмірна свобода [Longman];

лицензія (укр.) – 1) дозвіл, що надається державними органами на право торговельного і т. ін. обміну між країнами; 2) такий дозвіл на право використання чого-небудь [АТСУМ].

Відмінності у полісемантах відображають національну своєрідність різних культур. Одні диференційні ЛСВ стосуються реалій різних сфер життя суспільства, наприклад:

1) політики, як-от: *protector* (англ.) – особа, що володіла королівською владою у випадку неповноліття, відсутності чи нездатності управління монархом [Longman];

2) релігії, як-от: *ministère* (фр.) – посада католицької церкви, що надавалась або після прийняття в сан (монах, священник), або за дорученням [Larousse];

3) освіти, як-от: *régent* (фр.) – бельг. дипломований викладач, який працює в закладах середньої школи першого циклу навчання; *швейц.* вчитель, вчителька початкових класів [Larousse];

4) юриспруденції, наприклад: *objet* (фр.) – а) юридична дія згідно з контракту; б) майно або виплати, які носять юридично обов'язковий характер; в) результат, очікуваний згідно з законодавством [Larousse];

5) побуту, як-от: *limonade* (фр.) – підприємницька діяльність кафе; послуги офіціанта кафе на противагу послугам офіціанта в ресторані [Larousse];

6) економіки, наприклад: *action* (фр.) – продаж товару по акції [Larousse];

7) науки та техніки, як-от: *population* (англ.) – одна чи кілька головних груп зірок, які мають спільні розташування та вік [Longman];

8) спорту, як-от: *alternative* (фр.) – на боях биків офіційне доручення, що надається тореро, яке дозволяє йому виконувати свою діяльність серед визначених матадорів [Larousse];

9) криміналу, наприклад: *contrat* (англ.) – кримінальна домовленість вбити певну особу за визначену суму грошей [Longman] та ін.

Отже, НСС лексеми певної мови визначається лише шляхом порівняння з іншою мовою чи мовами. Відмінності чи збіги у семантиці одиниць двох порівнюваних мов залежать від укоріненних традицій певної країни, її суспільно-політичного розвитку. НСС є окремим проявом національної специфіки мови і вказує на унікальність національної картини світу певного народу. Полісемічні інтерлексеми характеризуються змішуванням інтернаціональних та національних особливостей. Диференційні значення свідчать про відсутність відповідників чи про безеквівалентність ЛСВ. 19,4% від загальної кількості проаналізованих полісемічних інтерлексем містять диференційні значення. Відмінні лексичні значення полісемічних інтерлексем носять національний характер у зв'язку з різним ступенем асиміляції суспільно-політичних процесів однієї країни іншими.

Перспективним вважаємо детальне дослідження національних значень, зокрема звуження та розширення лексичного значення суспільно-політичних полісемічних інтерлексем в українській, французькій та англійській мовах.

Список використаних джерел

1. Ажнюк Б.М. Контрастивна лінгвістика [Електронний ресурс] / Б. М. Ажнюк. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5046.
2. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. – М. : Издательство «Международные отношения», 1977. – 264 с.
4. Едличко А. И. Семантика политических интерлексем в статистике и динамике (на материале русского, немецкого и английского языков): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец.: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. И. Едличко. – Владивосток, 2009. – 20 с.
5. Кійко С.В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія / С.В. Кійко. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. – 434 с.
6. Маклакова Е.А. Национальная специфика ассоциативно-частотного лексического ядра русского языка в сопоставлении с английским языком / Е. А. Маклакова // Язык и национальное сознание. – Воронеж : ВГУ, 2005. – Вып. 7. – С. 30–33.
7. Проценкова Н.В. Национальная специфика семантики слова в близкородственных языках: на материале имен существительных русского и украинского языков: автореф. дис. на соис-

- кание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н.В. Проценкова. – Благовещенск, 2008. – 20 с.
8. Стернин И.А. Контрастивная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования / И.А. Стернин – М. : Восток-Запад, 2006. – 206 с.
 9. Харитонова Б. Национальная специфика семантики русского слова: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Б.Харитонова. – Воронеж : Издательство Воронеж. ун-та, 1987. – 21 с.
 10. Чубур Т.А. Национальная специфика семантики наименований «отдыха» в русском и английском художественном тексте / Т.А. Чубур // Культура общения и ее формирование. – Воронеж: ВГУ, 2005. – Вып. 14. – С. 142–143.
 11. Le petit Larousse illustré / [direction éditoriale I. Jeuge-Maynard]. – P.: Cedex, 2007. – 1812 p.
 12. Longman Dictionary of Contemporary English / [editors Chris Fox, Rosalind Combley]. – New York: Pearson Education, 2014. – 2224 p.

Анотація. Стаття присвячена аналізу національних та інтернаціональних особливостей семантики суспільно-політичних інтерлексем в англійській, французькій та українській мовах. У роботі представлені відмінності лексико-семантичних варіантів полісемічних суспільно-політичних інтерлексем та наведені диференційні значення, які носять національний характер.

Ключові слова: національна специфіка семантики, полісеманти, диференційні (національно марковані) значення.

Summary. *Intercultural communication facilitates works' elaboration, which improves transfer adequacy of international semantic specificity of language elements.*

This article's aim is the analysis of national and international semantic specificities of social and political interlexemes in English, French and Ukrainian languages. The differences of lexical and semantic variants of polysemantic social and political interlexemes are introduced. Differential meanings with national character are given. 503 triads of interlexemes of explanatory dictionaries of mentioned languages were the exploring material.

National semantic specificity is a part of contrastive linguistics, which studies language phenomena by the way of comparison of two (rarely several) languages on synchronistic level.

National semantic specificity of lexeme in certain language is determined only by the way of comparison with lexeme in different language or rarely languages. Differences or common features in semantic elements of two or more comparable languages depend on deep-rooted traditions of certain country and on its social and political development.

National semantic specificity is a separate manifestation of national language specificity and indicates that national picture of the world of certain people is really unique. Interlexemes with many meanings show the composing of international and national specificities. Differential meanings affirm the absence of the same meaning in the other language or the absence of the lexical and semantic variant's equivalent. 19,4% of general quantity of studied interlexemes with multiple meanings contain differential meanings. Different lexical meanings of polysemantic interlexemes have national character. This fact is connected with a different level of social and political processes assimilation of one country into another.

Detailed linguistic research of national meanings in particular constriction or extension of lexical meaning of social and political polysemantic interlexemes are still perspective in English, French and Ukrainian languages.

Key words: *national semantic specificity, polysemants, differential (national marked) meanings.*

Отримано: 12.01.2018 р.

УДК 81+811.161.2

Н. В. Шульжук

ПРОБЛЕМИ ОПИСУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У процесі щоденного спілкування членів будь-якого колективу визначальною є мовна комунікація, уявлення про яку більшість мовознавців пов'язує з діалогом, що й зумовлює актуальність дослідження проблем діалогічного мовлення. Суть діалогічної природи мови, сформульованої ще В. фон Гумбольдтом, полягає у тому, що застосування мови передбачає наявність того,

на кого спрямована комунікація. Відтак, як зауважує Л. Безугла, «всі тексти є функціонально діалогічними» [2, 9].

Міркування про діалогічність розмовного мовлення як функційного різновиду загальнонародної мови пов'язують з ім'ям Л. Щерби, який вважав, що характер безпосереднього живого обміну думками зумовлює виняткову поширеність діалогічних і відсутність монологічних форм. Прийнятнішою видається теза А. Нікольського, який таке розуміння діалогу вважає вузьким, оскільки «невимушена розповідь звичайно або продовжується висловленням співрозмовника, або викликає будь-які репліки співбесідника, тобто є складником того ж діалогу» [13, 17]. Інакше кажучи, в будь-якому стильовому і матеріальному вияві розмовне мовлення є діалогічним або монологічним, а «подекуди воно виступає як змішане, з перевагою елементів однієї форми над елементами іншої» [7, 20]. Діалог не закріплений за висловленнями тільки в рамках одного стилю або форми, але стиль і форма, безумовно, впливають на його структуру. Отже, цілком доцільно говорити про діалог розмовний (усномовний і писемний), науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, художній і т. ін. Як бачимо, розмовність – поняття значно ширше, ніж діалогічність, однак воно є вужчим у стильовій проекції.

Що ж таке діалог? Л. Якубинський розглядає монолог та діалог як «форми мовного висловлення», «форми мовних взаємодій» [23]. «Формою реалізації висловлення» вважає діалог Г. Чумаков [21]. Психолог Г. Кучинський визначає діалог як «взаємодію суб'єктів за допомогою мови», «взаємодію властивих суб'єктам різних смислових позицій» [10, 19]. Наведені приклади свідчать, що визначення діалогу вчені переважно дають з розрахунком на «крайній випадок», який для діалогу пов'язують із «порівняно швидким обміном мовленням, коли кожен компонент обміну є реплікою і одна репліка великою мірою зумовлена іншою; обмін відбувається поза будь-яким попереднім обдумуванням» [23, 118–119]. Звичайно, подібні тлумачення діалогу не враховують, що фактично у мовленні такі «крайні випадки» не є типовими і що в межах діалогу можуть розвиватися монологічні елементи, а в межах монологу – діалогічні. І все ж уявлення про діалог як про найприроднішу форму мовлення дуже поширене з-поміж лінгвістів.

Вихід мовознавців за межі лінгвоцентризму зумовив формування нових поглядів на діалогічне мовлення.

Мета статті – здійснити аналіз проблем опису діалогічного мовлення у контексті когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми.

Посилений інтерес до діалогу виявився ще в 50-ті роки ХХ ст. (М. Борисова, Г. Валімова, Т. Винокур, М. Міліх, М. Михліна, Н. Шведова та ін.). З того часу проблеми діалогу інтенсивно розроблялися на матеріалі різних мов: російської (Н. Арутюнова, А. Візгіна, Р. Гельгардт, О. Земська, Г. Інфантова, І. Святогор, Г. Чумаков); німецької (В. Любопитнов, В. Девкін, Н. Желонкіна), англійської (В. Єжов, В. Максимов, В. Пономарчук, Л. Чахоян), французької (Г. Пенькова, В. Гак, М. Гаврильєв), іспанської (Г. Верба), словацької (Ж. Свобода) та ін. Діалогічне мовлення стало об'єктом вивчення дисертаційних досліджень (А. Балааян, О. Бровєєв, Н. Глаголев, Л. Гураль, С. Занько, Ц. Йотов, А. Нікольський, М. Орлова, І. Святогор, Ю. Скребнев та ін.).

Чималий досвід у вивченні діалогу має й українське мовознавство (Д. Баранник, І. Борисюк, А. Грищенко, П. Дудик, Г. Олійник, В. Рінберг та ін.). Аспекти вивчення діалогу в працях радянських лінгвістів 60–70-х рр. окреслила З. Валюсинська [3]. Напрями досліджень з усного мовлення в українському мовознавстві цього періоду визначив А. Грищенко [5].

У 80–90-ті роки проблеми діалогічного мовлення також представлені у дослідженнях українських та закордонних мовознавців (В. Абашина, Н. Буреніна, Г. Кучинський, В. Максимов, Г. Поліщук, А. Скшидло, А. Ваяхіна, С. Єрмоленко, Ж. Питиримова та ін.).

Оскільки в діалозі інформація передається відразу кількома каналами, то синкретизм мовлення зумовлює й різноаспектні характеристики діалогу. Так, зроблено спробу здійснити класифікацію типів діалогу на засадах різних критеріїв (композиційного, семантичного, композиційно-семантичного, комунікативного, жанрового, функційного та ін.).

За одиницю діалогу більшість лінгвістів визначила діалогічну єдність (Ж. Гузєєва, Л. Гураль, Г. Пенькова, В. Пономарчук, І. Святогор та ін.). В окремих дослідженнях натрапляємо на такі поняття, як «діалогічний комплекс», «питально-відповідна єдність», «діалогічна композиція закритого типу». Найтиповішим різновидом діалогічної єдності вчені визначають питально-відповідний комплекс, який докладно описаний у лінгвістичній літературі. За кількістю включених реплік та особливістю їх структурної організації діалогічні єдності прийнято диференціювати на двокомпонентні та багатоконпонентні. Найбільш дослідженими у мовознавстві є перші.

Найелементарнішою ланкою діалогу є взаємодія двох реплік. Класифікувати репліки за характером функційно-сюжетних ознак запропонували Д. Баранник і Г. Гай [1]. За структурною та комунікативною ознаками класифікує репліки діалогу Н. Несіна [12]. Об'єктом спеціальних

досліджень став такий тип реплік, як питальні (І. Борисюк, О. Кадомцев, П. Дудик, Л. Чахоян, Г. Беркаш, Ш. Балли, Т. Сергєєва).

Оскільки для більшості лінгвістів предметом дослідження в цій царині було і залишається висловлення як реалізація в потоці мовлення певної заданої абстрактної системи одиниць мови, то у фокусі дослідницької уваги були особливості синтаксичної організації діалогічної репліки (П. Дудик, О. Шаройко, Т. Винокур, А. Ваяхіна, Н. Глаголев, Г. Інфантова, Л. Чахоян, Н. Шведова, М. Михліна, І. Святогор, Л. Гураль, Г. Чумаков, І. Морозова, О. Ваяхіна, Н. Шульжук, Н. Щербачук та ін.).

Комунікативні параметри діалогічного мовлення представлені у працях А. Балаян, К. Саломатова, Г. Сергєєвої, Н. Теплицької, М. Шафіро.

Формування когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми, зорієнтованої «не лише на способи представлення знань у мові, а й на комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікації» [18, 18], стимулювало стрімкий розвиток таких галузей знань, як комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, психолінгвістика, паралінгвістика, лінгвокультурологія, дискурсологія та ін. Домінанта антропоцентричного погляду на мову й мовлення визначила нові вектори досліджень діалогічного мовлення.

Праці учених з комунікативної лінгвістики зумовили вивчення такого поліфункційного феномена, як дискурс (О. Кубрякова, В. Карасик, В. Красних, Ф. Бацевич, О. Селіванова, К. Серажим, І. Шевченко, Є. Бондаренко, Л. Безугла, Н. Арутюнова та ін.). У лінгвістиці загальноприйнятого визначення цього поняття досі не існує. О. Романюк пропонує під дискурсом розуміти «інтерактивну комунікативну діяльність, яка регулюється стратегіями і тактиками через вербальні і невербальні засоби спілкування і характеризується соціокультурними, прагматично-ситуаційними, психологічними, віковими, гендерними і психічними показниками мовців» [17, 151].

У праці В. Карасика представлені три важливі характеристики дискурсу: одиниця мови, що перевищує за обсягом речення (формальна); використання мови в соціальному контексті (змістова); інтерактивна (тобто діалогічна) організація дискурсу [8, 189]. Остання з характеристик, очевидно, зумовила той факт, що сучасні дослідники діалогічного мовлення до наукового обігу ввели поняття «діалогічний дискурс», під яким розуміють «мисленнево-комунікативну мовленнєву діяльність комунікантів у широкому (ситуативно-комунікативному, соціокультурному, когнітивно-психологічному) контексті, зафіксовану діалогічним текстом» [2, 9].

Здобутки комунікативної лінгвістики уможливили виділення таких одиниць дискурсу, як мовленнєвий акт, дискурсивний хід, дискурсивний обмін, трансакція, мовленнєва подія, що «відбивають процесуальну структуру діалогічного дискурсу, рух інформації між комунікантами» [2, 11].

У структурі дискурсу О. Селіванова пропонує виділяти чотири рівні: формально-змістовий, інтерактивний, онтологічний та соціокультурний [18, 594]. Вважаємо, що ці рівні визначають пріоритетність досліджень діалогічного дискурсу.

Щодо формально-змістового рівня діалогічного дискурсу, який «враховує смислові площини породження й інтерпретації форм вербаліки та паравербаліки», то дослідники пропонують розрізняти розмовний і літературний (художній) діалог (дискурс). Розмовний здебільшого є діалогічним (на формальному рівні), тому поняттями «розмовне мовлення» й «діалогічне мовлення» нерідко послуговуються як тотожними [6, 9; 11, 8]. У зв'язку з цим дослідження розмовного дискурсу на матеріалі художньої літератури можна вважати дослідженням діалогічного дискурсу як на формальному, так і на функційному рівнях. Проте вчені по-різному ставляться до можливості студіювання спонтанного діалогічного мовлення за творами художньої літератури. Прихильниками такої ідеї є Р. Будагов, Н. Шведова, О. Сиротіна та ін. Ставлять під сумнів можливість такого студіювання О. Шаройко, О. Лаптева, Т. Винокур, О. Скшидло, Г. Інфантова, Г. Поліщук на тій підставі, що спонтанні діалоги мають закономірності як структурного, так і стилістичного плану. Переконані, що категоричність у цьому питанні не сприятиме результативності досліджень. Безумовно, художній діалог, ускладнений естетичними та виховними завданнями автора, не завжди абсолютно точно відтворює інтонацію, міміку та жести спонтанного діалогу, проте він повністю переймає «саму комунікативну ситуацію; загальні принципи ведення діалогічної теми; синтаксичну організацію реплік» [20, 549].

Врахування інтерактивного рівня структури дискурсу, що «опосередкує комунікативну взаємодію адресанта й адресата із закладеними в їхній свідомості мотивами, цілями, стратегічними програмами й інтерпретантами» [18, 594], дозволило Л. Безуглій на підставі аналізу праць таких дослідників, як В. Девкін [6], В. Лагутін [11], Л. Олексієнко [14] та ін., виділити комунікативні властивості діалогічного дискурсу: наявність мовця й адресата, комунікативних ролей;

можливість взаємного накладання ходів; тематична єдність; перевага спонтанного мовлення; шаблонність мовленнєвої взаємодії; імпліцитність мовного вираження; переважно усний спосіб здійснення; значна роль невербальних засобів; національна специфіка [2, 12]. Ці комунікативні властивості діалогічного дискурсу й зумовлюють специфіку вербалізації смислів у діалогічному тексті [4; 9; 11].

Онтологічний рівень структури дискурсу, сформований ситуацією спілкування, зумовив появу досліджень, в яких учені висловили думку про те, що дискурс будь-якого типу є функційно діалогічним за своєю природою [8, 228; 11, 6; 22, 28]. Так, І. Синиця, констатуєчи факт «зміщення акцентів з аналізу стилістичних властивостей мовних одиниць, які вивчалися без урахування екстралінгвістичних даних, до дослідження мовних і мовленнєвих засобів досягнення соціально значущих цілей спілкування, а також організації власне мовлення, дискурсу» [19, 55], переконливо доводить доцільність розгляду наукового тексту як функційно-стилістичної єдності, що передбачає вивчення його особливостей, зумовлених комунікативно-прагматичною природою та метою, що й визначає діалогічний характер наукового тексту. За такої інтерпретації наукового тексту терміни «діалогічність» та «комунікативність» є близькими за значенням. Робимо висновок: сьогодні актуально розрізняти вузьке розуміння діалогу (Н. Арутюнова Т. Винокур, О. Сиротіна, Г. Золотова, В. Лагутін та ін.) та широке, основи якого закладені у працях М. Бахтіна. Останнє нейтралізує традиційне протиставлення діалогу й монологу. Якщо у працях Л. Славгородської, присвячених проблемам діалогізації наукових текстів, представлено вузьке розуміння діалогу, то у працях І. Синиці, М. Кожині розуміння діалогічності наукового тексту ґрунтується на широкому тлумаченні діалогу, що інтерпретує текст як результат здійснення комунікативно-прагматичних намірів його адресанта. Така позиція вчених призвела до розмежування понять «діалог», «діалогізація», «діалогічність» (А. Нікольський, Л. Безугла, І. Синиця та ін.).

Беручи до уваги соціокультурний рівень структури дискурсу, що «залучає до комунікації соціальні та культурні параметри» [18, 594], та поділяючи позицію Л. Безуглої щодо двох вимірів діалогу (функційного (діалог – форма існування мови як суспільного явища) та формального (діалог – результат реалізації діалогічного дискурсу)), акцентуємо увагу ще на одному векторі його дослідження – міжкультурний діалог. У рамках антропоцентричної парадигми, яка орієнтує вчених на вивчення одиниць мови як «творчого продукту їхнього носія, етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент національної культури» [16, 28], у мовознавчій галузі сформувалися два напрями – когнітивна лінгвістика й лінгвокультурологія. У контексті першого з'явилося чимало досліджень, які виокремлюють закономірності когнітивної суті тексту як структурної одиниці знакового коду мови (Ю. Степанов, А. Вежицька, І. Голубовська, В. Маслова, В. Карасик). Другий зорієнтований на вивчення репрезентації мовою фактів культури (праці М. Алефіренка, Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, В. Жайворонка, М. Кочергана, В. Телії та ін.). Відтак у проблематику діалогу в його широкому розумінні вписуються поняття «акультурація» («процес засвоєння людиною чужої культури, адаптація до нових культурних умов із метою досягнення сумісності із соціокультурним середовищем» [18, 301]) та «культурний шок», який виникає на підставі «різкого розходження матеріальних і духовних культур двох народів, що супроводжується нерозумінням, неадекватною інтерпретацією» [15, 153]. Як бачимо, вивчення такої категорії, як ментальність, що дає змогу аналізувати національний характер людей в етнічному контексті, відкриває перспективи для вивчення проблем міжкультурного діалогу.

Таким чином, великий дослідницький матеріал, присвячений діалогу, свідчить про складність та багатоаспектність цього когнітивно-комунікативного феномена, оскільки діалог є формою мовного спілкування, сферою виявлення мовленнєвої діяльності людини і – ширше – формою існування мови як суспільного явища. Сучасна теорія діалогу різнобічна, її формують такі складники структури діалогічного дискурсу, як формально-змістовий, інтерактивний, онтологічний та соціокультурний.

Перспективу подальших наукових пошуків пов'язуємо із докладним вивченням прагматичних параметрів та структурної організації українського діалогічного мовлення як основи для глибоких висновків про динаміку національної мови та її функції в комунікації.

Список використаних джерел

1. Баранник Д. Х. Драматичний діалог: Питання мовної композиції / Д. Х. Гай, Г. М. Гай. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 156 с.
2. Безугла Л. Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс / Л. Р. Безугла // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – № 867. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 60. – С. 7–14.
3. Валюсинская З. В. Вопросы изучения диалога в работах советских лингвистов / З. В. Валюсинская // Синтаксис текста. – М. : Наука, 1979. – С. 299–313.

4. Гетьман З. О. Інтенсифікатори як засоби діалогізації / З. О. Гетьман // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 18, кн. 1. – С. 94–97.
5. Грищенко А. П. Напрями досліджень з усного мовлення у сучасному мовознавстві / А. П. Грищенко // Мовознавство. – 1968. – №5. – С. 11–16.
6. Девкин В. Д. Диалог: немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской / В. Д. Девкин. – М. : Высшая школа, 1981. – 160 с.
7. Дудик П. С. Діалогічність і монологічність розмовного мовлення / П. С. Дудик // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 20–29.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
9. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2001. – 260 с.
10. Кучинский Г. М. Диалог и мышление / Г. М. Кучинский. – Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1983. – 190 с.
11. Лагутин В. И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы) / В. И. Лагутин. – Кишинев : Штиинца, 1991. – 97 с.
12. Несина Н. Г. К вопросу о структуре диалога в современном русском языке / Н. Г. Несина // Исследования и статьи по русскому языку. – Волгоград : Пед. ин-т. им. Серафимовича, 1972. – Вып. 3. – С. 60–70.
13. Никольский А. А. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / А. А. Никольский. – Душанбе : Изд-во Таджикского ун-та, 1964. – 73 с.
14. Олексієнко Л. П. Прагматична характеристика та структурна організація англійського діалогу / Л. П. Олексієнко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія. – К., – 2001. – Вип. 31. – С. 25–28.
15. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
16. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С. 28–37.
17. Романюк О. С. Дискурс як інтерактивна комунікативна діяльність / О. С. Романюк // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: філологія: зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2016. – № 24, т. 1. – С. 149–152.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 710 с.
19. Синиця І. А. Діалогічність у науковому тексті / І. А. Синиця // Мовознавство. – 2004. – № 2–3. – С. 55–60.
20. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
21. Чумаков Г. М. Монолог и диалог // Научные записки Славянского пед. ин-та. Серия историко-филологическая. – Славянск, 1957.
22. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнево-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 21–28.
23. Якубинский Л. П. О диалогической речи. Русская речь / Л. П. Якубинский // Труды фонетического института практического изучения языков: сб. статей под ред. Л. В. Щербы. – Петроград : Изд-во фонет. ин-та практич. изучения языков, 1923. – Вып. 1. – С. 96–195.

Анотація. У статті здійснено дослідження специфіки діалогічного мовлення як синкретичного явища. Проаналізовано історію різноаспектного вивчення діалогу в українському та зарубіжному мовознавстві. Відзначено, що домінанта антропоцентричного погляду на мову й мовлення визначила нові вектори досліджень діалогічного мовлення, тому різнобічну теорію діалогу сьогодні формують такі складники структури діалогічного дискурсу, як формально-змістовий, інтерактивний, онтологічний та соціокультурний. У контексті формально-змістового рівня діалогічного дискурсу дослідники пропонують розрізняти розмовний і художній діалог (дискурс). Автор наголошує на тому, що вчені по-різному ставляться до можливості студіювання спонтанного мовлення за творами художньої літератури. Врахування інтерактивного рівня структури дискурсу дозволило окремим дослідникам виокремити специфічні комунікативні властивості діалогічного дискурсу. Онтологічний рівень структури дискурсу зумовив появу досліджень, в яких учені висловлюють думку про те, що дискурс будь-якого типу є функційно діалогічним за своєю природою. Соціокультурний рівень структури дискурсу уможливив виокремлення такого вектора дослідження діалогічного дискурсу, як міжкультурний діалог. Потребу

докладного вивчення діалогічного мовлення автор статті пов'язує з тим, що воно дає наукову основу для глибоких висновків про структуру національних мов, про їх динаміку і функції в комунікації.

Ключові слова: діалог, діалогічність, діалогічний дискурс, діалогічне мовлення, антропоцентризм, когнітивно-дискурсивна лінгвістична парадигма.

Summary. *This article studies the peculiarities of dialogue speech as a syncretic phenomenon. The history of dialogue studying according to different aspects in Ukrainian and foreign linguistics is analyzed. The typology of dialogue unities is examined. The author of the article supports the linguists who following the principle of language nature dialogueness presented by W. von Humboldt consider all texts as functionally dialogic ones. As in the dialogue information is given with the help of several canals at once, speech syncretism causes different dialogue characteristics. According to this fact research of famous linguists were analyzed. The objects of their studying were the typology of dialogues basing on different criteria (compositional, semantic, compositional and semantic, communicative, genre, functional), structure of dialogue utterance, peculiarities of its syntactic organization, communicative points of dialogue speech.*

This article points out that dominating idea towards the anthropocentric point of view on language and speech determined new branches of research in the sphere of dialogue speech. Thus nowadays multifaceted theory of the dialogue is presented by such constituents of the dialogue discourse structure as formal and informative, interactive, ontological, social and cultural. In the context of formal and informative level of dialogue discourse that considers meaningful spheres of generating and interpretation of verbal and paraverbal forms the researchers suggest to distinguish out the colloquial and literary dialogue (discourse). The author stresses that scholars refers to the possibility of oral and colloquial speech studying according to the literary texts in different ways. That is because of the difference between spontaneous and literary dialogues, but in general clear border between colloquial speech and codified literary one is not presented. The author states that literary dialogue does not always reproduce the intonation, facial expressions, and gestures of spontaneous dialogue exactly. However, it completely intercepts communicative situation, general principles of dialogue topic conducting, syntactical organization of utterances, and individual characteristics of person's speech. Consideration of interactive level of discourse structure that intermediates communicative interaction of addresser and addressee with formed motives, aims, strategic programs in their consciousness gives the possibility for separate researchers to single out specific communicative qualities of dialogue discourse. The ontological level of discourse structure formed by the situation of communication causes appearance of research where the scholars outline the issue that discourse of any type is functionally dialogic towards its nature. According to this point the analysis of separate linguists' research is presented. These researchers consider dialogue in a wide sense and determine dialogic character of scientific text basing on its communicative focus. Social and cultural level of dialogue structure that engages social and cultural points to communication makes it possible to single out such line of dialogic discourse research as intercultural dialogue. The author explains the necessity of accurate studying of dialogue speech by the fact that it gives scientific base for detailed conclusions about the structure of national languages, its dynamics and functions in communication.

Key words: *dialogue, dialogueness, dialogic discourse, dialogue speech, anthropocentrism, cognitive and discursive linguistic paradigm.*

Отримано: 29.01.2018 р.

УДК 81'255.4=111=161.2=161.1

О. В. Дзера

ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ТЕОЛОГІЧНІ КОРЕКТУРИ І ДЕВІАЦІЇ В ПЕРЕКЛАДАХ СВЯТОГО ПИСЬМА

У соціокультурній перекладознавчій парадигмі переклад розглядають як «культурну політичну практику, що конструє або критикує ідеологічно-проштамповані сутності для чужих культур, підтверджуючи або заперечуючи дискурсивні цінності та інституційні обмеження в культурі, що сприймає» (перекл. авт. – О. Д.) [38, 19].

На перший погляд, досить проблематично застосовувати цю теорію до перекладу Святого Письма, унікального й абсолютно істинного духовного послання. Проте історія біблійних пере-

кладів засвідчує неминуче втручання ідеологічного чинника у вигляді *сприятливого* або *негативного опікування*, (терміни А. Лефевра [25, 13]). Перші теоретичні роздуми про ідеологічне підґрунтя перекладів Біблії висловили представниці феміністичного перекладознавства. Зокрема, Шеррі Саймон послідовно доводить, що біблійний переклад завжди був політичною діяльністю, у межах якої продукувалися переклади для певних громад та читачів, а отже, відбувалася адаптація тексту відповідно до обраної мети [32, 111–133]. Ще радикальніше висловилася Луїз фон Флотов, трансформуючи відому сентенцію: «Немає абсолютної, оригінальної біблійної істини, хоча є багато претензій на істину» [22, 96]. Останнє твердження є нічим іншим як претензійним парадоксом, оскільки можемо розмірковувати радше про різні способи досягнення біблійної істини.

Водночас перекладач Біблії – «соціально активна особистість» (*social agent*) [24, 142], продукт своєї епохи і соціокультурного середовища, і, як і в разі виконання будь-якого іншого перекладу, може змінювати текст на догоду замовникові, створюючи ефект «заломлення» тексту [26, 244]. Перші приклади «заломлення», або так званих «тенденційних коректур» спостерігають ще напередодні пришествя у світ Христа, коли редагуванням Святого Письма займалися книжники («соферим»). Саме їхні редактури зафіксовані в масоретському тексті, проте відсутні в Септуагінті, що була створена значно раніше [15, 3–54]. Деякі коректури вносилися згідно з уявленнями книжників про трансцендентність Бога і його недосяжність для людини. Для прикладу, вірш з Книги Захарії «*Бо так промовляє Господь Саваот: [...] хто вас* (єврейського народу) *торкається, той торкається зіниці ока Мого*» [Зах. 2, 12] (у сенсі «ваш ворог – Мій ворог») книжники змінили на «*[...] хто вас торкається, той торкається зіниці ока свого*» (тобто «ваш ворог – сам собі ворог») (переклад авт. – О. Д.) [ibid, 24].

Зіставлення Септуагінти й масоретських книг демонструє певні відмінності, які можна вважати першими ідеологічними девіаціями Старого Заповіту в християнську епоху. Деякі церковні автори звинувачують масоретів у свідомому спотворенні сенсу, зафіксованого в Септуагінті й прийнятого в християн [1, 106]. Інше тлумачення подають прихильники богословської ідеї *sensus plenior*, згідно з якою богонатхненні автори Старого Заповіту самі не до кінця усвідомлювали і не в усій повноті виразили глибинний смисл Божого одкровення, який пізніше розкодував Новий Заповіт [12, 30]. Найвідомішим прикладом є пророцтво про «знак Еммануїла» в Книзі Ісайї 7.1–17, що його у Євангелії від Матвія 1: 23 повторить Ангел, пророкуючи Йосипу народження Месії від Марії. При цьому спостерігається концептуальна відмінність між гебрійським текстом і Септуагінтою, що її цитує Матвій. У гебрійському тексті йдеться про народження Месії від *almah* (молодої жінки), а в грецькому – від *parthenos* (діву). Ця розбіжність в епоху раннього християнства породила чимало дискусій і ересей. Захищаючи догму про непорочне зачаття у трактаті «Проти ересей», Іринеї доводив, що сам Господь опікувався перекладом Сімдесятох, а тому він перебуває у згоді з апостольською вірою [2, 127]. Навіть св. Ієронім, прихильник *hebraica veritas*, у даному випадку пішов за Септуагінтою і переклав проблемне слово як *virgo*.

Схожі девіації спостерігаємо передусім у месіанських рядках Старого Заповіту, наприклад у псалмі 109 (110), який прочитується на двох рівнях: як обіцянка перемоги й панування для правителя за волею Господа і як передбачення приходу у світ Месії. Переклади, що наслідують візантійську традицію, дослівно передають рядок Септуагінти, що провіщує предвічне народження Бога Сина від Бога Отця: «*[...] из чрева прежде денницы родишь Т<>*» [7, ф. дбди, рд: а]; «*[...] перед зорею я зродив тебе, неначе росу*» [18, Пс. 110: 3]; «*Из утробы раніше віків я породив Тебе*» [6, Пс. 109: 3]; «*Перед ранньою зорею я Тебе породив із лона*» [5, Пс. 109: 3].

Натомість усі англійські переклади, наслідуючи Вульгату, а отже масоретську традицію, відтворюють смисл на першому тематичному рівні, як передбачення царевої перемоги завдяки юним воїнам; наприклад: «*[Thy people shall be willing in the day of thy power], in the beauties of holiness from the womb of the morning: thou hast the dew of thy youth*» [34: Ps. 110: 3]; «*[...] Like the dew of early morning your young men will come to you on the sacred hills*» [33: Ps. 110: 3]. В українських перекладах Івана Пулюя та Івана Огієнка, що передусім опиралися на масоретський текст, простежуємо таке ж перекладацьке рішення: «*[...] з лона зарева раннього спаде тобі роса молодості твоєї*» [17, Пс. 110: 3]; «*[...] в оздобах святині із лона зірниць прилине для Тебе, немов та роса, Твоя молодість*» [4, Пс. 109 (110): 3]. Однак І. Огієнко у примітці подає і грецький варіант вірша: «*Из лоня перше зірниць я Тебе породив*» [4: 753]. Крім того, велика літера займенника *Ти* в його перекладі теж свідчить, що йдеться про Царя Небесного, а не земного. Пилип Морачевський, який, як уважають, переважно опирався на церковнослов'янську Біблію та російський синодальний переклад, відтворив цю фразу відповідно до гебрійського тексту, що переконливо засвідчує його опрацювання Вульгати та перекладів латинської традиції; порівн.: «*Квітъ війська твого вродитця // у тебе, якъ роса изъ зори утрешней*» [16, Пс. 119: 3].

«Заломлення» тексту Біблії в перекладі може закласти підґрунтя для неортодоксальних течій, зокрема Леся Звонковська-Денисюк зауважує, що буквальний переклад фрази з Євангелія від Матвія 3: 11 «я охрещую у воді» суперечить значенню синоптичного контексту Євангелія від Марка 1: 8 «я охрестив вас водою», а при розгортанні герменевтики тексту переростає в баптизм [10, с. 50–56].

Переклади Біблії для потреб неортодоксальних релігійних течій демонструють послідовні девіації, зроблені заради утвердження їхніх постулатів. Найбільш репрезентативний приклад – ім'я Єгови, що вводиться в так званий Переклад Нового Світу, навіть у текст Нового Заповіту замість грецького Κίριος (Господь) та в ті частини Старого Заповіту, де в гебрійському оригіналі Бога названо не JHWH (Ягве), а Елогім. Помітний виняток – останнє звертання Ісуса Христа до Господа (Елі) перед смертю, що в грецькому тексті, і, відповідно, майже в усіх перекладах продубльовано гебрійською: «*“Елі, Елі, лама сабахтані?” – тобто “Боже мій, Боже мій, чому ти мене покинув?”*» [8, Мт. 27: 46].

Тетраграму JHWH, що найімовірніше розшифровується не *Jehovah* (Єгова), а *Jahweh* (Ягве), у масоретських текстах використано 6 823 рази, а її розкодування в Перекладі Нового Світу – 7 210 разів. У всіх попередніх англійських та українських перекладах ім'я Бога згадувалося від 4 до 8 разів, переважно в тих віршах, де Він називає себе. Першою Біблією, де послідовно (5 000 разів) уводиться слово *Jehovah* стала Американська Нормативна Версія 1901 року.

Переклад Нового Світу нейтралізує образ Божого / Святого Духа, оскільки за уявленнями Свідків Єгови, Дух не іпостась Господа, а лише «невидима сила, якою Бог послуговується для виконання свого наміру» [8, 1710]. Показовими в цьому сенсі є перші рядки Біблії: «*[...] God's active force was moving about over the surface of the waters* [31, Ge. 1: 2]; «*[...] над поверхнею вод ширяла діюча Божа сила*» [8, Бут. 1: 2] замість *Дух Божий*. Схожу заміну знаходимо й у Новому Заповіті: «*However, the inspired word clearly says...*» [31, 1 Тім. 4:1]; «*Але натхнена звістка чітко показує...*» [8, 1 Тім. 4:1] замість *Дух*.

Проблему конфесійних різночитань Святого Письма з погляду перекладознавчої теорії скопосу побіжно згадує Юрій Мороз, досліджуючи національну традицію біблійних перекладів, зазначаючи: «Мета перекладу, яку щодо Біблії традиційно називають скопосом, визначається особливостями тієї релігійної спільноти, усередині якої й для якої він створюється» [13, 40].

Проте ідеологічні девіації можуть бути викликані не лише релігійними, але й соціально-політичними причинами. Приклад такого заломлення ще в 1930-ті роки подав І. Огієнко. В офіційному синодальному російському перекладі Нового Заповіту слова Апостола Павла до євреїв «*Земля, що п'є дощ, який падає часто на неї, родить рослини добрі для тих, що їх обробляють*» відтворено реченням: «*Земля, пившая многократно, сходящий на нее дождь и произрастающая злак, полезный тем, для которых и возделывается, получает благословенне от Бога*». Таке тлумачення І. Огієнко пов'язав з актуалізацією екстралінгвального соціально-історичного чинника: у Росії, державі панщини, земля не могла родити для тих, хто її обробляє. Це й стало причиною трансформації змісту фрази [14, 353–362].

Крізь призму заломлення, умотивованого смисловою невизначеністю прототексту, можна розглядати й початкові рядки гімну Російської імперії «*Боже, царя храни*» та неофіційного британського гімну «*God, save the King / Queen*». Відповідний вірш кілька разів повторюється в Старому Заповіті, зокрема в деяких перекладах 1 Сам. 10: 24; 2 Сам. 16: 16; 1 Цар. 1: 25, 34, 39; 2 Цар. 11: 12; 2 Хр. 23: 11. Проте найвідоміше й, здавалося б, найочевидніше її джерело – Псалом 20, знаний як «*Молитва за царя*». Фінальний вірш «*Боже, спаси царя*» видається логічним підсумком цього псалма. Саме такого тлумачення вираз набуває в церковнослов'янському перекладі Біблії, перекладі П. Морачевського й у найновіших українських перекладах Патріарха Філарета та Рафаїла Туркочіяка (візантійська традиція), а також у Вульгаті та деяких англійських перекладах, починаючи з перекладу Дж. Вікліфа¹ (латинська традиція), зокрема в Дует-Реймській Біблії та Новій Міжнародній Версії; напр.: «*Господи, спаси царя, й почув нас тогді, якъ ми тебе призиваемъ*» [16, Пс. 20: 10]; «*Господи, спаси царя і вислухай нас, в який би день ми не звертались [до Тебе]*» [6: Пс. 20: 10]; «*O LORD, save the king! Answer us when we call!*» [37, Ps. 20: 10].

Близьким до цього тлумачення є відтворення фрази як побажання цареві перемоги в перекладі Івана Хоменка («*Дай, господи, цареві перемогу; вислухай нас, коли взиватимемо до тебе*») і Радісній Новині: («*Give victory to the king, O Lord; answer us when we call*»).

Проте можливі й інші інтерпретації залежно від місця паузи, а отже, і постановки відповідних знаків пунктуації. Деякі біблієзнавці прочитують тут благання до Господа прихилити для людей милість царя чи навіть звертання до Бога, що акцентує його царське достоїнство [28]. Відмінність між двома останніми інтерпретаціями залежить від написання слова *цар / king* з малої

¹ Саме такий варіант увійшов до головного молитовника англійської церкви The Book of Common Prayers (1662), що використовується під час літургії.

чи великої літери. Перше значення (прагнення ласки земного володаря) актуалізується в Женевській Біблії («*Save Lord: let the king hear us in the day we call*») та Біблії короля Якова («*Save, LORD: let the king hear us when we call*»). Достатньо змінити літеру на велику або переакцентувати звертання й стає зрозуміло, що у псалмі йдеться про Царя небесного: «*Господи, спаси! Царю, вислухай нас в день поклику нашого!*» [17, Пс. 20: 10]; «*Господи, спаси! Хай озветься нам Цар у день нашого кликання!*» [4: Пс. 20: 10]; «*Save, LORD! May the King answer us when we call*» [30, Ps. 20: 10]; «*Save, Jehovah: let the King answer us when we call*» [21, Ps. 20: 10].

Отже, інтерпретація фінального 9-го вірша 20-го псалма лише як благання за земного царя є своєрідною вторинною біблійною ідеологемою, що репрезентує лише один з можливих варіантів розуміння структурно-невизначеного й багатозначного старозаповітного вислову.

Тарас Шевченко в поемі «Сон» акцентував цю ідеологему, надаючи їй інтертекстуальної іронічності: «*Тільки де-де православні // По углах стогнали // І, стогнуци, за батюшку // Господа благали...*» [19, 187]. У перекладі Віри Річ іронія проступає ще чіткіше завдяки словогрі, адже *Father* не лише відповідник *батюшки*, але й номінація Бога (синонім до *Господа/the Lord*): «*Only in the corners groaned // The pious here and there, // And, groaning for the dear Father // Sought the Lord in prayer*» [20, 193].

Як бачимо, співвідношення духовного й текстуального начал має різні концептуальні обґрунтування в різночасових чи виконаних в один час перекладах Біблії, що породжує відмінності інтерпретацій – як внутрішньонаціональних, так і міжнаціональних. Особливість перекладу залежить від кількох чинників, серед яких ключовими є такі: (1) текст, з якого перекладають, що може бути (а) джерелом першого ряду (для Старого Заповіту – це давньоєврейські тексти і Септуагінта, для Нового – давньогрецький *Textus Receptus*); (б) джерелом другого ряду (Вульгата й церковнослов'янський текст); (в) джерелом третього ряду (національні переклади, наприклад російський синодальний переклад). У багатьох випадках перекладачі Святого Письма більшою чи меншою мірою використовують джерела всіх трьох рядів; (2) визначальна на той час стратегія перекладу Біблії; (3) ідеологічний чинник, передусім конфесійна приналежність замовника перекладу; (4) суб'єктивні чинники, що визначаються творчою особистістю перекладача (перекладачів).

У світлі сучасного соціокультурного напрямку перекладознавства на особливу увагу заслуговує ідеологічний чинник, що часто був визначальним в історії українських перекладів Святого Письма. Ще в недавньому минулому кожен такий переклад був «закріплений» за певною конфесією, що відкидала всі інші переклади тією ж мовою як неістинні. Характерним прикладом може бути історія, пов'язана з виданням «Римської Біблії» 1963 року. На одному з етапів перекладання Біблійна комісія Чину Василіян помітила певну залежність праці І. Хоменка від перекладу П. Куліша. Перекладач не заперечував цього й навіть рекомендував зазначити у вступі, що переклад зроблено «під великим впливом Куліша» [3, 265]. Проте Комісія зобов'язала І. Хоменка виправити текст, оскільки вважала залежність католицького перекладу від православного неприпустимою. З іншого боку, православні переклади П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуй-Левицького (1903) та І. Огієнка (1962) побачили світ завдяки сприянню Британського Біблійного Товариства і співпраці (хоч і не без непорозумінь та конфліктів) з протестантами. Загалом же конфесійна конкуренція у ХХ ст. послугувала стимулюючим чинником множинності українських перекладів Святого Письма.

Прикладом *сприятливого опікування (патронату)* новітніх українських перекладів Біблії, окрім Британського Біблійного Товариства, може слугувати діяльність УГКЦ під керівництвом митрополита Андрея Шептицького. Ієрархи Греко-Католицької Церкви зніщували та підтримали перше католицьке видання Святого Письма українською в перекладі Олександра Бачинського. Переклад вийшов 1903 року з церковним «*imprimatur*» за підписом митрополита Андрея Шептицького. 1919 року у відповідь на звернення львівського ставропігійського братства митрополит створив комісію з богословів і філологів для перекладу Нового Заповіту, що передавав би зміст чистою і гарною українською мовою. Узгоджену версію перекладу зробив 1921 року Ярослав Левицький. Того ж року він видав переклад П'ятикнижжя, зроблений з Вульгати, а 1925 року – переклад псалмів з грецької, звірений із церковнослов'янським.

Функцію *негативного тоталітарного опікування* тривалий час виконувала РПЦ за підтримки російського царату та радянської влади. Можна припустити, що активні зусилля П. Морачевського щодо видання його Євангелій, зокрема звернення до Священного Синоду та імператорської Академії Наук, могли стати приводом для ганебного Валуєвського циркуляру 1963 року. Емський указ 1876 року та заборона української мови в церковному житті 1881 року змусили П. Куліша видавати свої перші переклади на Галичині, де його мовностилістична стратегія наштовхнулася на нерозуміння з боку галицького духовенства та інтелігенції. Навіть коли 1903 року Британське Біблійне Товариство видало першу повну Біблію українською мовою в Берліні,

однак для українського вірянина Російської імперії цей переклад і надалі залишався недоступним. Як згадував І. Пулюй, московська цензура була настільки строгою, що навіть екземпляр для Олександри Куліш довелося пересилати у скриньці з тістечками, що мала подвійне дно. У листі до О. Куліш І. Пулюй з гіркотою коментував: «Сором, великий сором для святої Росії, що в ХХ-тому столітті мусіли люде тайкома, як злодії, переправляти слово Боже через границю!... Плюгаво й думати про такі безглузді, нелюдські, безсоромні і варварські державні порядки тої святої Росії» [9, 252].

Сьогодні богослови та служителі церкви осмислюють Біблію крізь призму сучасної герменевтики та богословського плюралізму, згідно з яким канонічний підхід повинен ураховувати не лише богословську єдність, а й різноманітність. Відповідно, перекладну варіативність теж сприймають як позитивне явище, оскільки розмаїття перекладів продовжує життя священного тексту, а кожен новий переклад розширює простір, де може дихати Святий Дух. Як сформулювала Маргеріт Арль, «[...] мову Біблії можна розчутити крізь розбіжності перекладу, якщо читаєч вслухається крізь текст-джерело у віки інших прочитань цього ж дискурсу» (переклад авт. – О. Д.) [23, 29].

Повні українські переклади Святого Письма підтверджують думку про взаємодоповнюваність різних його прочитань в одній національній культурі. Експресивність Біблії 1903 року та насичення її тексту лексикою, яку пізніше Степан Караванський влучно назвав «безпідставно занедбанною» [11, IV], точність і глибина перекладу І. Огієнка, поетичність з елементами «одомашнення» «Римської Біблії» І. Хоменка, доступність викладу перекладу Патріарха Філарета, унікальність перекладу Р. Турконяка, який повернувся до візантійської перекладної традиції, – усе це неповторні шляхи до пізнання Слова Божого. Деякі з них пролягають крізь «вузькі ворота» (переклад І. Огієнка), інші – крізь ворота ширші (переклад Філарета), проте разом ці повні переклади, як і цілий ряд часткових, творять єдину українську Біблію, пізнання якої безконечне.

Список використаних джерел

1. Амвросий, епископ Петергофский. Септуагинта и новозаветные писания : формирование богословского языка ранней Церкви в иудео-эллинистическом контексте // Предание и перевод : Успенские чтения / Сост. К. Сигов. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – С. 101–111.
2. Балас Д. Л., Бінгхем Д. Дж. Патристична екзегеза // Міжнародний біблійний коментар, католицький та екуменічний коментар на ХХІ століття : у 6-ти т. / Відп. ред. В. Р. Фармер. – Львів : Свічадо, 2017. – Т 1. – С. 102–168.
3. Барщевський Т. Переклади Біблії церковнослов'янською і українською мовами // Міжнародний біблійний коментар, католицький та екуменічний коментар на ХХІ століття : у 6-ти т. / Відп. ред. В. Р. Фармер. – Львів : Свічадо, 2017. – Т. 1. – С. 244–270.
4. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту : [пер. І. Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
5. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту : [пер. Р. Турконяк]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2013. – 1213 с.
6. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту : [пер. Патріарх Філарет]. – К. : Вид-ня Київ. Патріархату, 2004. – 1407 с.
7. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке. – Москва : Российское Библиейское Общество, 2001.
8. Біблія. Переклад нового світу. – New York : Watchtower Bible and Track Society of New York, inc., 2014. – 1716 с.
9. Збожна О. Іван Пулюй. Листи. – Тернопіль : Воля, 2007. – 544 с.
10. Звонковська-Денисюк Л. Типові складності перекладу Нового Завіту // Сучасна українська богословська термінологія : від історичної традиції до нових концепцій. Матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 1–15 трав. 1998 р.) / Редкол. : М. Петрович, Г. Наконечна. – Львів : Вид-во Львів. Богосл. Академії, 1998. – С. 50–56.
11. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – 4-те вид., опрацьоване і доповн. – Львів : БаК, 2012. – 536 с.
12. Леворатті А. Дж. Сила Божого Слова. Як тлумачити Біблію // Міжнародний біблійний коментар, католицький та екуменічний коментар на ХХІ століття : у 6-ти т. / Відп. ред. В. Р. Фармер. Львів : Свічадо, 2017. – Т 1. – С. 1–44.
13. Мороз Ю. Національна традиція біблійних перекладів: філософсько-релігієзнавчий аналіз : дис. ... канд. філолог. наук : 09.00.11. Релігієзнавство, філософські науки. – Житомир, 2017. – 214 с. На правах рукопису.
14. Огієнко І. Непорозуміння в перекладах Святого Письма // Рідна мова. – 1938. – Ч. 7–8. – С. 353–362.
15. Олесницький А. Тенденционные корректуры иудейских книжников (соферимов) в чтении Ветхого Завета // Труды Киевской духовной академии. – 1879. – 5. – С. 3–54.

16. Псалтир : переклад новою українською літературною мовою П. С. Морачевського (1865) / підг. вид. Л. А. Гнатенко ; дослід. Л. А. Гнатенко, В. В. Німчук ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Національна академія наук України, Український комітет славістів, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського ; Інститут української мови. – К. : НБУВ, 2015. – 200 с.
17. Святе Письмо Старого та Нового Завіту : [пер. П. Куліш, І. Левицький та І. Пулюй]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1164 с.
18. Святе Письмо Старого та Нового Завіту : [пер. І. Хоменко]. – Ватикан : Editorial Verbo Divino, 1990. – 1422 с.
19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / упоряд. та авт. комент. В. С. Бородін та ін; редкол.: Є. П. Кирилук (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1989–1991.
20. Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка : [поряд., авт. прим. С. Гальченко ; пер. поезій Віра Річ]. – К. : Мистецтво, 2008. – 607 с.
21. American Standard Version of the Bible. – [Electronic source] : Available at : <http://www.biblestudytools.com/asv/>
22. Flotow L. von. Gender and Translation // A Companion to Translation Studies / ed. by P. Kuhiwczak & K. Littau. – Clevevdon – Buffalo – Toronto : Multilingual Matters Ltd, 2007. – P. 92–105.
23. Harl M. La langue de Japhet. Quinze etudes sur la Serpante et le grec des chretiens. – Paris : Les Editions du Cerf, 1994. – 290 p.
24. Inghilleri M. The Sociology of Bourdieu and the Construction of the «Object» in Translation and Interpreting Studies // The Translator 11 : 2, 2005. – P. 25–145.
25. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. – London : Routledge, 1992. – 176 p.
26. Lefevere A. Mother Courage's Cucumbers. Text, System and Refraction in a Theory of Literature // Translation Studies Reader / ed. by L. Venuti. – London, New York : Routledge, 2000. – P. 233–249.
27. Martin F. Pour unt theologie de la lettre. L'inspiration des Écriture. – Paris : Les Editions du Cerf, 1996. – 492 p.
28. Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible : New Modern Edition, Electronic Database. Copyright (c) 1991 by Hendrickson Publishers, Inc.
29. New English Translation of the Bible. – [Electronic source] : Available at : <https://www.biblegateway.com/versions/New-English>.
30. New English Translation of the Bible. – [Electronic source] : Available at : <https://www.biblegateway.com/versions/New-English>.
31. New World Translation of the Holy Scriptures. – New York : Watchtower Bible and Track Society of New York, inc., 2014. – 1745 p.
32. Simon S. Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission. – London: Routledge, 1996. – 190 p.
33. The Holy Bible (the King James Version). – London : Trinitarian Bible Soc., s. a. – 1152 p.
34. The Holy Bible. New International Version. – New York : American Bible Society, 1978. – 1210 p.
35. The Holy Bible (the King James Version). – London : Trinitarian Bible Soc., s. a. – 1152 p.
36. The Holy Bible. New International Version. – New York : American Bible Society, 1978. – 1210 p.
37. Venuti L. The Translator's Invisibility : A History of Translation. – London & New York : Routledge, 1995. – 353 p.

АНОТАЦІЯ. Актуальність теми дослідження визначається соціокультурною спрямованістю сучасного перекладознавства на вивчення позамовних чинників впливу на переклад. Переклад Біблії розглядається як ідеологічний процес, наслідком якого може бути ефект заломлення тексту через позитивне або негативне опікування та функціонування перекладача як соціально активної особи. Окремо розглядаються теологічні чинники, зокрема масоретська, візантійська та неортодоксальна традиції перекладу Святого Письма.

Ключові слова: ідеологічні коректури, девіації, соціокультурна перекладознавча парадигма, опікування, заломлення, візантійська традиція перекладу Біблії, масоретська (латинська) традиція перекладу Біблії, *sensus plenior*.

Summary. The article sets out to explore corrections and deviations introduced into the text of the Bible at the early stage of its shaping and in later Latin and national translations. The author proceeds from the premise that the discrepancy between Masoretic texts and Septuagint, and between national translations correspondingly result from ideological factors of patronage and refraction.

For Christians the Bible acquires sense only in its inner reciprocity (or intertextuality) of the Old and New Testament where the latter is the code through which the former can be read and understood. Long before the birth of Jesus Jewish scribes (sopheryms) introduced what he called «tendentious

*corrections» into the text of the Bible to reflect their views. These corrections later penetrated into Masoretic text being absent in Septuagint. Masorets, in their turn, might also try to tone down Messianic messages of the OT. Yet all Ukrainian translators of the Bible of the 20th c. followed the principle of *hebraica veritas*, i.e. translated from Hebrew Masoretic texts.*

Some key Messianic verses in Septuagint and Masoretic texts may differ to such a degree that it provoked hundreds years of theological disputes and even heresies. Yet not infrequently do the translators' tendency to follow a Masoretic text lead to toning down Messianic implications.

Ideological deviation for socio-political reasons may openly digress from the original to satisfy the requirements of the elite. I. Ohiyenko found a conspicuous example of such digression in Russian synod translation of St. Paul's Epistle to Hebrew 6:7 where Russia linguistically reveals itself as a state of serfdom.

More widespread, however, are theological deviations introduced to support dogmas of a Christian denomination or religious group. Most representative example is the name of Jehovah as an equivalent to tetragrammaton JHWH.

The paper also provides an overview conflicts and debates of denominations reflected in Ukrainian translations of the Bible and outlines the activity of various denominations from the angle of positive or negative patronage.

Key words: *ideological corrections, deviations, socio-cultural translation paradigm, patronage, refraction, Byzantine tradition of Bible translation, Masoretic (Latin) tradition of Bible translation, *sensus plenior*.*

Отримано: 4.04.2018 р.

МЕТОДИКА

УДК 81+316.77+001.8

Н. В. Коч

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ» ЯК ЕФЕКТИВНА НАВЧАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ

При вивченні питань сучасної комунікативістики широко використовуються інноваційні методи дослідження комунікативних процесів. Серед таких методів загальнонауковий метод дослідницького проекту є, на думку науковців, найбільш перспективним, адже відповідна робота сприяє формуванню багатьох загальних і фахових компетентностей: навичок планування й організації наукової діяльності, розвитку творчих здібностей тощо.

Мета нашої статті – представити на обговорення наукової спільноти досвід використання проектної діяльності у процесі викладання дисципліни «Міжкультурна комунікація». Тема проекту – «Етнонаціональна ідентичність у контексті міжкультурної комунікації».

Першим структурним елементом дослідницького проекту є **обґрунтування вибору теми**.

Розвиток концепції глобалізації світових культур, зокрема глобальної освіти, в Україні в контексті міжкультурної комунікації залежить насамперед від позитивних тенденцій у сфері гуманітарних наук, що передбачає розширення рамок спільних освітянських програм, зокрема європейських. У межах антропоцентристської парадигми наукового знання на сьогодні актуальними є інтегративні гуманітарні дослідження культурно-ментальних чинників національних картин світу. Пріоритетний аспект таких досліджень – вивчення білінгвальних і біментальних комплексів знання, уможливлених спільним існуванням представників двох (і більше) етнічних культур у межах однієї соціокультурної реальності. Інтеграція теоретико-методологічних засад крос-культурного, когнітивно-лінгвістичного, лінгвокультурологічного, етнопсихолінгвістичного, соціолінгвістичного та дискурсивного напрямів у сучасній науці дозволяє всебічно та максимально об'єктивно дослідити процеси міжкультурної взаємодії українців та представників етнічних меншин, що проживають в Україні, а також виявити точки напруження у спілкуванні, розробити ефективні моделі комунікації, що сприятимуть налагодженню стосунків тощо.

Об'єктивна інтерпретація виявів культури народів, презентованих різними інформаційними знаками, сприяє формуванню міжкультурної компетенції – що є основним із головних завдань крос-культурної комунікації. Ефективність такої комунікації залежить від багатьох чинників, зокрема, поліетнічної ситуації в регіоні. Місто Миколаїв (південь України) є поліетнічним містом, у якому проживають люди різного етнічного походження. Громадські організації етнічних товариств виконують важливу культурно-просвітницьку функцію в регіоні. Їхня головна мета – досягнення міжетнічної згоди в полікультурному просторі міста Миколаєва і Миколаївської області, а також інтеграція етнічних спільнот в українське (та ширше – європейське) суспільство.

Наступним структурним елементом проекту є його *опис*, який включає актуальність, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, новизну, теоретичну та практичну значущість дослідницької проектної діяльності. Також формулюється гіпотеза дослідження та окреслюються його перспективи.

Актуальність дослідницького проекту визначається необхідністю ґрунтовного вивчення феномену етнонаціональної ідентичності в умовах полікультурного середовища, а також в умовах посилення тенденції глобалізації світових культур та інтеграції українського суспільства в європейський культурний простір.

Об'єкт дослідження – феномен національної ідентичності. Предмет дослідження – засоби вияву національної ідентичності в полікультурному контексті.

Мета – аналіз проблеми етнонаціональної ідентичності в умовах полікультурного існування та процесу глобалізації світових культур. Завдання:

1) визначити ціннісні орієнтації та ціннісні очікування представників етнічних культур в умовах проживання в Україні у межах опозиції «матеріалістичні цінності – постматеріалістичні цінності» (за модифікованою концепцією Р. Інглхарта);

2) описати систему автостереотипів і гетеростереотипів членів етнічних товариств м. Миколаєва та Миколаївської області;

3) оцінити міжкультурні відмінності на основі параметричної теорії виміру культур (теорії Г. Хофстеде) за шкалами «колективізм – індивідуалізм», «дистанціювання від влади – сприйняття влади», «фемінність – маскулітність», «часова орієнтація – просторова орієнтація», «сприйняття невизначеності – уникнення невизначеності», «альтернативність – медіативність»;

4) виявити рівень етноцентризму та релятивізму в суспільній практиці респондентів;

5) проаналізувати явище лінгвокультурної інтерференції як наслідка процесів культурної асиміляції та адаптації етнічних спільнот до української культури;

6) описати стратегії акультурації та інкультурації представників етнічних груп в рамках проблем міжкультурної конфліктології;

7) визначити ключові культурні концепти представників етнічних культур, що сформовані у процесі їхньої взаємодії з українською культурою;

8) виявити концептуальні основи формування етнічної толерантності української молоді та молодих людей інших національностей м. Миколаєва.

Основні методи та прийоми дослідження: опитування, анкетування, моделювання, метод аксіометрії, асоціативного експерименту, корелятивно-статистичного аналізу, факторного аналізу, описовий і концептуально-лінгвістичний методи. Для ефективної реалізації етапів дослідження використана низка авторських методик (Г. Хофстеде, Р. Інглхарта, М. Кун та ін.), які модифіковані у зв'язку з їхньою адаптацією до національних (тут українських) реалій сьогодення. Використовуються питальники, що дозволяють робити висновки щодо культурної ідентичності особистості, ціннісних переваг представників українського та інших етносів, а також визначення етноконсолідуючих ознак культури тощо.

Наукова новизна проекту полягає в тому, що в ньому вперше системно та багатоаспектно досліджується проблема національної ідентичності етнічних меншин в умовах полікультурного континууму міста Миколаєва.

Дослідницька гіпотеза: найбільш прийнятним способом ідентифікації етносу в умовах глобалізації є мультикультурна ідентичність, яка уможливує використання знань і досвіду одного етносу для акультурації іншого етносу в межах балансу між культурним етноцентризмом і культурним релятивізмом.

Теоретична значущість проекту полягає у поглибленні окремих аспектів теорії міжкультурної комунікації. Проект має практичне значення. Результати та висновки проектного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при читанні лекцій із міжкультурної комунікації та спецкурсів на зразок «Етностереотипи у крос-культурній комунікації» у вищих навчальних закладах України та Європи, а також при написанні відповідних наукових робіт. Модель мультикультурної ідентичності може бути застосована в практиці спеціалістів у галузі міжкультурної комунікації, культурології, соціальної комунікації, педагогіки, психології, етнолінгвістики, етнопсихології, конфліктології тощо.

Проект є перспективним, що пояснюється насамперед актуальністю проблеми національної ідентичності в умовах глобалізації світу та необхідністю розробки ефективних моделей крос-культурної комунікації з метою запобігання міжкультурних конфліктів.

Третім важливим структурним компонентом проекту є формулювання *очікуваних результатів*.

Об'єктивна інтерпретація виявів культури народів, презентованих різними інформаційними знаками, безперечно, сприяє формуванню міжкультурної компетенції – що є головним завданням ефективної крос-культурної комунікації й одним із очікуваних результатів дослідження. Узагальнення матеріалів дослідження покладено в основу моделі міжкультурної взаємодії в умовах полікультуральності. Апробація моделі мультикультурної ідентичності здійснюється за місцем проведення дослідження та за участю представників «Миколаївського обласного товариства етнічних меншин». Планується апробація результатів дослідницького проекту на наукових конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів, круглих столах у формі доповідей як в Україні, так і за її кордонами, а також заплановано низку публікацій із теми проекту в спеціалізованих фахових журналах України та видання навчального посібника «Міжкультурна комунікація» з урахуванням матеріалів дослідницької роботи. Партнерська пропозиція – провести апробацію аналогічної моделі серед етнічних товариств українців, які мешкають у різних країнах Європи. Спільна науково-дослідницька робота українських та зарубіжних мовознавців буде сприяти встановленню та розвитку якісного співробітництва між науковцями різних країн.

Обов'язковою структурою проекту є *поетапний план роботи*.

Етапи роботи формуються у відповідності до багатокомпонентної структури моделі мультикультурної ідентичності, що передбачає комплекс знань щодо своєї етнічної специфіки (когнітивний компонент), оцінку значущості своїх та чужих етнодиференційних ознак (оцінний компонент), поведінку (в тому числі мовну) представників етноспільноти в результаті сформованої

міжкультурної компетентності (діяльній компонент). Етапи роботи також формуються з урахуванням мети, завдань та гіпотези дослідження (див. вище).

Етапи роботи конкретизуються наступним чином. I етап: 1) визначення ціннісних орієнтацій та ціннісних очікувань представників етнічних культур в умовах проживання в Україні у межах опозиції «матеріалістичні цінності – постматеріалістичні цінності» (за модифікованою концепцією Р. Інглхарта); 2) аналіз системи автостереотипів і гетеростереотипів членів етнічних товариств м. Миколаєва та Миколаївської області.

II етап: 1) дослідження міжкультурних відмінностей на основі параметричної теорії виміру культур (теорії Г. Хофстеде) за шкалами «колективізм – індивідуалізм», «дистанціювання від влади – сприйняття влади», «фемінність – маскуліність», «часова орієнтація – просторова орієнтація», «сприйняття невизначеності – уникнення невизначеності», «альтернативність – медіативність»; 2) вивчення рівня етноцентризму та релятивізму в суспільній практиці респондентів;

III етап: 1) аналіз лінгвокультурної інтерференції як наслідку процесів культурної асиміляції та адаптації представників етнічних спільнот до української культури; 2) опис стратегії акультурації та інкультурації представників різних етносів як проблеми міжкультурної конфліктології;

IV етап: 1) дослідження ключових культурних концептів представників етнічних культур, що сформовані у процесі взаємодії з українською культурою; 2) моделювання стратегії толерантної поведінки респондентів.

Завершення проекту передбачає узагальнення та презентацію результатів роботи. Якщо результати не задовольняють, відбувається корекція етапів дослідження. У разі необхідності може змінюватися концепція та методологія проектної діяльності.

Отже, метод проектної діяльності є ефективною технологією, що використовується в навчальному процесі. Її цінність полягає насамперед у тому, що розробка проблеми завершується конкретними практичними результатами, тобто технологія практично орієнтована. За допомогою методу проекту формуються загальні та фахові компетентності, що є важливим чинником професійної зреалізованості викладача та студента як майбутнього фахівця у галузі комунікації, зокрема міжкультурної. Проект «Етнонаціональна ідентичність у контексті міжкультурної комунікації» має певні переваги та перспективи. Виконавцями дослідження можуть бути як викладачі, так і студенти. Проект за своїм спрямуванням є одночасно навчальним і соціальним. За терміном реалізації він може бути як короткотривалим, так і довготривалим. Обсяг дослідницького матеріалу потенційно необмежений.

Список використаних джерел

1. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навчальний посібник / Н. В. Коч. – Миколаїв: «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
2. Коч Н. В. Формування концептуального фрейму «європейські цінності» у свідомості сучасної молоді / Н. В. Коч // Мова мая, я з табою ў жыцці шчасце маю...: збірник наукових артыкулаў. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 201 с. – С. 78–83.
3. Управление инновациями в образовательном учреждении: образовательные практико-ориентированные технологии / [авт.-сост. М. В. Русинова]. – Волгоград: Учитель, 2011. – 175 с.

Анотація. У статті представлено досвід проектної діяльності з проблем міжкультурної комунікації. Метод проекту є ефективною дослідницькою технологією, що використовується в навчальному процесі. Її цінність полягає у практичній зорієнтованості та спрямованості на формування загальних і фахових компетентностей. Останнє є важливим чинником професійної зреалізованості викладача та студента як майбутнього фахівця у галузі комунікації, зокрема міжкультурної.

Ключові слова: проект, проектна діяльність, міжкультурна комунікація, модель мультикультурної ідентичності.

Summary. In studying the issues of modern communication, innovative methods of studying communicative processes are widely used. Among such methods, the general scientific method of a research project is, according to scientists, the most perspective, because the relevant work contributes to the formation of many general and professional competencies: the skills of planning and organizing scientific activities, the development of creative abilities, etc. The purpose of the article is to present to the discussion of the scientific community the experience of using the project activity in the teaching process of the discipline «Intercultural Communication». The theme of the project is «Ethno-national identity in the context of intercultural communication».

The relevance of the research project is determined by the necessity for a thorough study of the phenomenon of ethno-national identity in the conditions of the multicultural environment, as well

as in the context of increasing the globalization of world cultures and the integration of Ukrainian society into the European cultural space. Research hypothesis: the most acceptable way of identifying an ethnic group in a globalized world is the multicultural identity that enables the use of knowledge and experience of one ethnic group to acculturate another ethnic group within the balance between cultural ethnocentrism and cultural relativism.

Thus, the method of project activity is an effective technology used in the educational process. Its value lies primarily in the fact that the development of the problem ends with concrete practical results, that is, the technology is practically oriented. By means of the project method, general and professional competencies are formed, which is an important factor in the professional implementation of the teacher and student as a future specialist in the field of communication, in particular intercultural.

Key words: *project, project activity, intercultural communication, model of multicultural communication.*

Отримано 30.01.2018 р.

UDC 378.016:81

A. A. Matiychak, I. S. Muradkhanyan, Zh. B. Cherska

COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS-ECONOMISTS OF MANAGEMENT SPECIALITY (on the basis of English and German)

Modern approaches to teaching foreign languages in professional sphere have outlined a series of relevant techniques to form communicative competence, necessary for professional contacts in business activities, which stipulated the revision of accents in the process of teaching. Future managers implicitly need high level communicative skills with the purpose of participating in competitive struggle on labour market.

A lot of scientists dedicated their works to the question of methods in forming foreign language competence of speaking and oral speech perception: L.H. Korchahina (1986), A.P. Lytneva (1992), L.I. Morska (2001), I.D. Solovyova (1990), O.B. Tarnopolskiy (2002), N. Brieger (2006), D. Johnson (1994), N. Hutchinson (1996) and others.

The problem of oral speech teaching, concerning students of economic professions was investigated by N.L. Drub (2005), O.P. Bykonya (2006), V.D. Borshchovetska (2004), I.V. Kolomiyets (1992), S.S. Kolomiyets (1994), S. Skurativska (2002).

Nevertheless, the analysis of communicative competence formation in teaching students-managers, with approximately equal level of English and German in European universities, hasn't been an object of investigation yet.

So, **the aim of our article** is to study approaches, methods and techniques of communicative competence formation on the basis of comparative analysis of English and German. The material of investigation is a set of communicative exercises at the foreign language classes for 2nd year students of management speciality in Ștefan cel Mare University (Suceava, Romania).

The Faculty of Economic Sciences and Public Administration in Suceava University Ștefan cel Mare offers 3-4-year Undergraduate and 2-year Postgraduate programmes. The undergraduate subject areas are: Finance; Management; International Economics and Business; Economic Cybernetics, Statistics and Informatics; Accounting; Business Administration; Administrative Sciences with a programme in Public Administration and Management Assistance and Secretarial Studies.

The Management programme trains students to be skilled managers in all economic areas. Business Administration instructs future economists, specialists in management and business administration, to be able to conceive general management strategies and marketing policies to apply to any type of enterprise in the economic areas.

The peculiarity of professional speech formation according to Lychko L.Ya. is the fact, that every speech situation is constructed according to a certain principle, characteristic to business sphere [1, 30–32]. Some extralinguistic peculiarities should be taken into account here. Social roles of the interlocutors, following the aim of communication, gain an important status. The problems of communicative ability, interlocutors' thought control and indefinite intercourse results, based on the former experience, determine, in our opinion, the main difficulties in communicative competence formation. That's why, the investigators [2] consider that effective professional communication

requires from future manager the ability to make an appropriate psychological communicative prognostification of the situation that can be gained in the process of its analysis, having decoded communicative demands of the interlocutors. Their adjustments, as a rule, are based on business partners' interests, different attitudes to events and forms of business intercourse. An important thing is enlisting partners in the system of communicative interaction according to the following objectives:

- to build vocabulary in management through reading, listening and speaking, using manuals and other teaching materials written by native speakers of English and German [3; 4; 5; 6];
- to develop reading skills by giving practice in the comprehension of business and economics authentic texts;
- to develop listening skills, using recorded interviews with business people, economists and other experts;
- to improve speaking skills and fluency, providing students with opportunities to express business concepts by themselves, while summarizing, analyzing and discussing ideas in management.

One of the most productive scenarios of communicative skills formation is role playing. But, not all the students of the group can take an equal part in a communicative situation, which is stipulated both by a professional training level and a foreign language level. Thus, task differentiation for different students plays the guiding role in the development of speaking habits. This peculiarity can be proved on the example of communicative exercises and situations for students-managers, stated within the framework of advanced training period in Suceava University (2017).

It's significant, that a group of 2nd year students was subdivided according to the foreign language (English, German) level and their communicative skills. The first group included students able to express their thoughts freely on any professional topic, make no grammatical and lexical mistakes, and reproduce educational material with proper intonation. The second group consisted of the students with developed communicative skills, but they made mistakes in sentence constructions (German), pronunciation standards (English) and didn't use proper amount of professional vocabulary (English, German). The third group of students showed difficulties in professional subject-matters.

Such a varied division gave chance to use effectively exercises of different levels to gain optimum results in each group.

Students of the 1st subgroup with high foreign language level were training both their monologic and dialogic speech on the basis of exercises without the help of any charts and tables, which revealed their ability to communicate in any unprepared situation. Communicative skills of students-economists in monologic speech were analyzed on the example of the topic «Profession choice. Employment», which is taught both to students studying English and those who study German as a foreign language according to their curricula (6 academic hours). In particular on the competitive basis the students presented their business projects and added some documentary information, showed not only verbal ability to persuade the teacher in the importance of the given projects, but demonstrated their knowledge of psychology as well, using gestures and mimicry. The students gave short presentations on a company they would like to work for. They mentioned such points as:

What it does (produces / provides / distributes / sells / invests etc.);

Where it is located (has offices / branches / subsidiaries / factories / stores etc.);

How it is structured and whether this is a reason for its success (it consists of / includes / is divided into / is organized in etc.);

Why they want to work for this company.

Students of the 2nd group took part in the communicative exercises as interviewers, asking the speakers questions in the form of counterarguments; they used no charts or tables and it urged students of the 1st group (interviewees) to prove their own thoughts. These students were asked to make appropriate changes to their own CVs so that they could be serious candidates themselves. But while preparing for an interview for the job they have offered as employers they had to consider such issues:

What kind of questions do you think interviewers will ask?

What is the best way to answer them?

What do employers want to hear / not want to hear?

As interviewers they involved the interviewees into the dialogue, leading in the situation: «*when applying for your first job as a management graduate, you are only one of many applicants, most of whom will have similar experience and qualifications to your own, therefore, how can you get your name into the shortlist for interviewers when applying for a job? What can you do to impress the organization which is hiring staff?*» [5, 31].

The points for discussion in German were: «*Was ist bei einem Vorstellungsgespräch besonders wichtig? Welche Argumente können für oder gegen die Anstellung sprechen? Welche zusätzlichen*

Informationen und Kriterien wären beim Vorstellungsgespräch zu berücksichtigen? Welche Strategien sollen verwendet werden?» [3, 30–32].

Students of the 3d group were working with the tasks offered by the teacher beforehand, they asked and answered questions with the help of charts and other visuals, using key words, etc. Along with the given questions they were offered possible sets of answer options and could choose among them, e.g.: «Which of these tips do you think are the most useful? (Research the company thoroughly; be prepared to talk about your strengths and weaknesses; Be confident and enthusiastic; expect questions about difficult situations you have faced or problems you have solved; have examples of your successful management experiences; have complimentary things to say about the company, its products or services; have some questions you can ask the interviewer, such as: Can you tell me more about your training programmes? Is the company facing with any major challenges? Are there any possibilities of promotion for someone whose results are good?) etc. [5, 37]».

In German: «Für welche Aufgaben ist der Produktmanager zuständig? Welche Informationen sind für die Kenntnis eines Markts von Bedeutung? Welche Eigenschaften des Managers üben den großen Einfluss auf das wirtschaftliche Wachstum aus? Welche Kontakte des Produktmanagers können bei der Entwicklung langfristiger Wettbewerbsstrategien für Produkte behilflich sein? [4, 56]»

Given above communicative illustrations can be used as the basis for discussion in small groups with a teacher as a spokesman summarizing the discussion and its outcome to the class. Alternatively, students can work on thematic professional points in pairs, with the teacher going round the class assisting and advising.

Such an approach has, to our mind, great advantages, as it helps to encourage all the students of the group to greater speaking activity. So, the students with lower communicative skills don't feel any discrimination at the class and try to do their best in the process of professional intercourse.

Varied approach to teaching requires simultaneous teacher's effective preparation for the classes and her constant controlling functions towards the students, because those students have different language difficulties and the teacher is always in a state of exertion, changing accents for each of the subgroups.

Especially it concerns interlocutors' language practice abilities in intercourse scenarios of communicative skills formation. The students, for example, had to classify in order of importance the given motivators, which they consider necessary in their choice of future job: good remuneration (salary, commission, bonuses, perks); good working conditions (a large, light, quiet office; efficient secretaries); job security; the possibility of promotion; a challenging job; long vacations; opportunities to travel in business class; a belief in what the organization does; responsibility; good working relations with the line managers and colleagues; contact with people; a job in which you can make a difference [5, 15]. The arguments adduced by the students proved a three-level model approach as the most efficient one. Students of the 1st subgroup besides completing the task and giving their arguments also added their own proposals to the given list, while other groups were exchanging opinions and discussing questionable points.

As to the comparative productivity analysis of the given approach at the classes of English and German, approximately the same correlation of mastering language levels should be stressed in three subgroups both in English and German. According to the analysis of communicative activity of students-managers at the classes, subgrouping equals to 100% of each student's communicative role.

Quantatively, the 1st subdivision of students, speaking English (35%), dominated a little over the same subdivision of students, speaking German (30% of all students). But, having analysed qualitative indices, better German speaking examples were found out. The peculiarity can be explained by the existence of a German community in this region of Romania, representatives of which are students with high level of German. While presenting their projects in English, students of this subgroup showed wider topic vocabulary and good grammar.

Students of the 2nd subgroup had practically equal figures of knowledge level and communicative skills (42% – English, 43% – German). During the process of studying, the students both of English and German demonstrated proper abilities to construct counterarguments without «support», to follow the interlocutors' thoughts and urge the latter to substantiate their own opinions.

Nevertheless, during the formation of communicative skills in German, students had more difficulties in constructing coherent statements because of the peculiarities of German subordinate clauses. That slowed down the communication tempo and demanded longer asking and answering reflections.

The 3rd English subgroup (23%) showed difficulties in pronunciation of some economic terms. To overcome those difficulties the teachers offered the students «supports» with transcription, which made the process of speaking skills formation better.

Students-managers with low level of German (25%) went on with communicative impediments, based, first of all, on insufficient grammar competence and problematic economic terms with articles; it caused mistakes in constructing sentences and, consequently – to misinterpretation of the utterance.

The given analysis proves, that the varied approach to teaching, i.e. to communicative competence formation of future managers is effective and helps to make the students of the group more active. According to their communicative skills, the English language subgroups and the German language subgroups are divided in Suceava University almost equally. Actually, one can see quicker communication tempo in English, as well as better lexical material knowledge.

German speaking students were better in phonetic aspect of the language, their pronunciation was almost that of the original.

Pronunciation problems are among those of the English language communicative ones, they can be solved with the help of transcription «support». Subordinate clause constructive charts in German and economical key terms, many of which are compound words with articles and plural forms, offset the difficulties of German grammar.

We consider it a long-term outlook to describe the system of communicative exercises for students-managers in Ukrainian higher educational establishments and to put into practice a comparative analysis of communicative skills formation in the Universities of Ukraine and Romania.

References

1. Личко Л.Я. Формування у студентів-менеджерів англомовної професійно спрямованої компетенції в говорінні / Л.Я. Личко // Іноземні мови. – 2005. – №1. – С. 30–35.
2. Формування комунікативної компетентності майбутніх менеджерів: навч.-метод. посіб. / уклад.: Л.В. Долинська, В.П. Черевко. – К.: Вид-во «Логос», 2001. – 100 с.
3. Eismann Volker. Wirtschafts-Kommunikation Deutsch, Band 1. – Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, 2004 – 184 p.
4. Eismann Volker. Wirtschafts-Kommunikation Deutsch, Band 2. – Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, 2004 – 183 p.
5. MacKenzie Ian. English For Business Studies. – Cambridge University Press, 2010. – 191 p.
6. Mascull Bill. Business Vocabulary in Use. – Cambridge University Press, 2010. – 176 p.

Анотація. У статті розглядаються проблеми формування комунікативної компетентності студентів-менеджерів, проаналізовано підходи, методи та прийоми формування комунікативної компетентності на основі зіставного аналізу на матеріалі англійської та німецької мов. Матеріалом дослідження слугує серія комунікативних вправ на заняттях іноземної мови.

Ключові слова: комунікативна компетенція, компаративний аналіз, прийоми формування мовленнєвих навичок, професійна лексика менеджменту, комунікант.

Summary. The paper explores modern approaches to teaching foreign languages in professional field of economics for management speciality with the help of relevant techniques to form communicative competence, necessary for professional contacts in business activities. The aim of the article is to study approaches, methods and techniques of communicative competence formation on the basis of comparative analysis of English and German. The material of investigation is a set of communicative exercises at the foreign language classes for 2nd year students of management speciality in Ștefan cel Mare University (Suceava, Romania). Communicative skills of students-economists in monologic speech were analyzed on the example of the topic «Profession choice. Employment». The task differentiation for different students played the guiding role in the development of speaking habits. This peculiarity was proved on the example of communicative exercises and situations for students-managers, stated within the framework of advanced training period in Suceava University.

The given analysis proves, that the varied approach to teaching, i.e. to communicative competence formation of future managers is effective and helps to make the students of the group more active in speaking. According to their communicative skills, the English language subgroups and the German language subgroups are divided in Suceava University almost equally. Actually, quicker communication tempo was shown in English, as well as better lexical material knowledge. German speaking students were better in phonetic aspect of the language, their pronunciation was almost that of the original. Pronunciation problems are among those of the English language communicative ones, they can be solved with the help of transcription support. Subordinate clause constructive charts in German and economical key terms, many of which are compound words with articles and plural forms, recompense the difficulties of German grammar.

Key words: communicative competence, comparative analysis, techniques of speech formation, management professional vocabulary, interlocutor.

Отримано: 11.01.2018 р.

УДК 007:304:070

О. М. Колупаєва

МОВНА СПЕЦИФІКА НАТИВНОЇ РЕКЛАМИ (на матеріалі інтернет-видання «Bird in Flight»)

Розвиток нових технологій, поява нових способів передачі інформації призводять до необхідності перегляду існуючих інструментів, способів і методів рекламної та ПР діяльності. Важливо зазначити, що необхідною умовою ведення успішної рекламної та ПР діяльності є використання різних маркетингових комунікацій.

«Нативна реклама – це рекламно-інформаційне повідомлення і спосіб його донесення, при якому воно вбудовується в контент іншого, більш загального і широкого тематичного інформаційного повідомлення» [1]. Маркетологи погоджуються, що така реклама відповідає стилю й манері спілкування на ресурсі. Нативні матеріали мають більш виражений маркетинговий характер, хоча теж пропонують цікаву й корисну інформацію. Н. Резницька зазначає, що нативна реклама «має бути органічною, ненав'язливою й не відволікати. Завдання природної реклами – надати якісний контент, форма якого узгоджується з платформою розміщення» [7].

Актуальність дослідження зумовлена потребою дослідити нативну рекламу як передову технологію просування товару або послуги, ефективний спосіб побудови комунікації зі споживачами. Метою дослідження є розкриття мовної специфіки нативної реклами на основі інтернет-видання «Bird in Flight». В якості об'єкта дослідження обрано нативні матеріали інтернет-видання «Bird in Flight» за 2016–2017 роки.

Визначенню, завданням та функціонуванню нативної реклами присвячені праці таких дослідників, як Ю. Грушевська [1], Ф. Джефкінс [2], Д. Джоел [3], А. Мелехова [4], П. Платонов [6], Р. Мокшанцев [5], Н. Резницька [7] та інші.

Перевагою нативної реклами є те, що вона є корисною і цікавою для аудиторії. Якщо традиційна реклама прямо спонукає до дій, то нативна реклама не використовує таких нав'язливих прийомів, а лише опосередковано згадує товар або послугу.

П. Платонов [6] виділяє такі ознаки нативної (природної) реклами:

- 1) природність комунікаційного каналу для аудиторії і предмета реклами;
- 2) природність носія реклами для предмета реклами;
- 3) природність місця розміщення реклами в загальному інформаційному потоці (співвідношення загальної інформації – до реклами, місце реклами в загальному таймінгу повідомлення тощо);
- 4) природність самого рекламного повідомлення (звичність, простота сприйняття для аудиторії, природність складу, графіки та відеоряду).

Н. Резницька [7] виокремлює переваги нативної реклами. До них відносяться такі:

- місце розміщення – нативна реклама є там, де хоче й готовий її побачити споживач;
- термін розміщення практично необмежений, оскільки нативна реклама часто трансформується у вірусну;
- оскільки нативна реклама носить ненав'язливий характер, то не викликає у споживачів негативних емоцій, тому загальне ставлення й довіра до бренду покращуються;
- найчастіше нативна реклама представлена у форматі повноцінної статті з прикладами, ілюстраціями, інфографікою, відео.

«Bird in Flight» – інтернет-журнал про фотографію і візуальну культуру. Основне кредо працівників «Bird in Flight»: «Ми пишемо для тих, кому не вистачає потужного культурного ресурсу, розповідаємо про фотоіндустрію, нові форми мистецтва, медіа, ділимося надихаючим досвідом майстрів, досліджуємо тренди, знайомимо з молодими і перспективними героями» [8]. Нативна реклама в інтернет-виданні «Bird in Flight» доносить рекламне повідомлення в форматі редакційного матеріалу – фотоісторії, інфографіки, тесту, гри або відеосюжету.

Серед основних властивостей нативної реклами у виданні «Bird in Flight» можна виокремити такі:

- ненав'язливе повідомлення;
- цікава для цільової аудиторії інформація;

— органічність загального інформаційного ряду.

Ефективність такого формату полягає в тому, що нативна реклама, на противагу традиційній не сприймається споживачами як щось таке, що виділяється з контексту повідомлення. Інтернет-видання «Bird in Flight» враховує правила ефективної нативної реклами:

— для успішної промо-кампанії потрібен «гучний» початок;

— на тих, хто створює і замовляє такий вид реклами накладається повна відповідальність перед читачами;

— нативна реклама – це завжди свіжа ідея, тому необхідно мати не менше 20 варіантів просування продукту, товару або послуги;

— необхідно прислухатися до думки власника медіа-майданчика.

Основними цілями, які переслідує нативна реклама у виданні «Bird in Flight», є наступні: завоювати довіру, подати інформацію у матеріалі максимально корисною і правдивою. Інтернет-видання «Bird in Flight» налічує багато прикладів нативної реклами. Тут вона маркована одразу як «спонсорський матеріал», що означає, що вона виконана на замовлення партнерів. Варто зазначити, що для досягнення цілей реклами не завжди достатньо просто показати продукт. Іноді важливіше щось прямо сказати або написати. Спонсорський формат дозволяє це зробити. Характерно, що для спонсорства підбирається контент, що відповідає бренду, продукту. Творець контенту говорить з аудиторією на цікаву тему з точки зору рекламодавця. Це знімає велику частину негативу користувачів: люди розуміють, що медіа живуть за рахунок реклами, але цінують, якщо вона зроблена ненав'язливо, цікаво.

У ході дослідження було виявлено, що складність такого формату рекламування товарів і послуг полягає в тому, що споживач має чітко розуміти та відокремлювати, де розміщений рекламний матеріал, а де інформаційна стаття.

Нативна реклама дуже схожа на некомерційний контент і за змістом вписується в тематику ресурсу, на якому розміщена. Матеріали нативного формату на «Bird in Flight» поділяються на два основних типи. Перший – це розважальний контент, у даному випадку рекламований бренд виступає у ролі спонсора, наприклад, «Тест: Умеете ли вы летать», «Квакер – не пиберри: Проверьте, разбираетесь ли вы в кофе», «Ах ты животное: Ваше место в клубной культуре» тощо. Другий формат містить опис товару або послуги, зазвичай, це матеріали на серйознішу тематику: «Как снять пейзаж: 10 советов Дмитрия Богачука», «Как склеить шедевр: 10 правил коллажиста Дэвида Дэлруэлла». Над ідеєю для повідомлення такого формату працює редакція «Bird in Flight» і створення відбувається під її контролем. Частину матеріалу розробляють редактори «Bird in Flight», а частину – спеціалісти, які є фахівцями з певної теми.

Варто відмітити, що кожен, хто працює над створенням повідомлення нативного формату повинен володіти величезним досвідом роботи журналіста та редактора, вони повинні дуже чітко розуміти, що таке професійна етика журналіста і чітко дотримуватися її.

У матеріалі «Съедобное – несъедобное: Насколько вы разбираетесь в паназиатской кухне» «Bird in Flight» спільно з паназіатським рестораном Meipei підготували тест на знання азіатської кухні. У наступному матеріалі «Разбираетесь ли вы в коктейлях» видання спільно з брендом Martini запропонували перевірити читачам сайту, чи розбираються вони в барній культурі. Редакція «Bird in Flight» разом з брендом Jose Cuervo спробувала урізноманітнити типове пікнікове меню мексиканською кухнею і задокументувала власний досвід на відео. Такі тести ідеально вписуються в інтерактивний формат «Bird in Flight», який спеціалізується на розважальному контенті. Користувачі ресурсу позитивно ставляться до такої реклами і, частіше навіть не помічають, що матеріали брендovanі.

Крім розважального контенту, редакція «Bird in Flight» пропонує спонсорські матеріали у сфері освіти та науки. Особливу увагу приділено заохоченню користувачів ресурсу до вивчення англійської мови. «Bird in Flight» та онлайн-курси англійської мови MULTILINGVO пропонують перевірити, наскільки добре читачі володіють сучасною англійською. Редакція пропонує рідко-вживані англійські слова та фрази та варіанти відповідей до них. До прикладу, «дослідження, якому ви не довіряєте, – це... junk science, mumbo-jumbo, horseradish?» Важливо, що редакція подає тлумачення усіх слів та висловлювань. Таким чином, у формі інтерактивного тесту видання заохочує до вивчення іноземної мови, що дасть змогу дивитися улюблені ситками в оригіналі, розуміти всі діалоги і відчувати гумор всіх жартів.

Нативна реклама в інтернет-виданні «Bird in Flight» розрахована на широку аудиторію, яку хвилюють загальнолюдські проблеми. Ще однією темою, до якої звертаються редактори видання, є мистецтво. Спонсорський матеріал «Как снять пейзаж: 10 советов Дмитрия Богачука» підготований у співпраці з компанією Panasonic, що випустила нову камеру Panasonic DC-G9. Редакція запропонувала трьом фотографам, які знімають в різних жанрах, протестувати її, показати результат і дати кілька порад початківцям. А для створення матеріалу «Как склеить шедевр:

10 правил коллажиста Девіда Делруелла» бренд жіночого одягу Helen Marlen Group і «Bird in Flight» попросили бельгійського художника Девіда Делруелла створити кілька колажів і сформулювати 10 правил пошуку правильного зображення. Особливості створення колажів, нарізка і склеювання картинок привертають увагу і користуються значним попитом у фешн-індустрії, тому такий матеріал покликаний привернути увагу фотографів та дизайнерів.

Отже, нативна реклама в інтернет-виданні «Bird in Flight» це перш за все спосіб анонсування матеріалів всередині самого видання. При створенні такого повідомлення важливо чітко визначити цільову аудиторію, її поведінку та реакцію, дослідити та охарактеризувати, хто ці люди, яке їх соціальне становище, чим вони цікавляться, як проводять час і що для них є пріоритетним в житті.

Нативна реклама в інтернет-виданні «Bird in Flight» представлена у ненав'язливій, природній формі. Поширеним є вірусний контент, це відеоролики, які викликають емоції і почуття у цільової аудиторії. Нативна реклама – це найефективніший спосіб впливу на споживача без його згоди. Ринок нативної реклами дуже швидко зростає, що і обумовлює перспективи розвитку такого формату рекламування товарів і послуг.

Список використаних джерел

1. Грушевська Ю. А. Нативна реклама: до проблем функціонування [Електронний ресурс] / Ю.А.Грушевська. – Режим доступу: http://opu-konf.at.ua/2016/stran_6_do_konza_2016_15_07-159-162.pdf.
2. Джефкінс Ф. Реклама : практ. посібник / Деніел Ядін [пер. з 4-го англ. вид]. – К. : Знання, 2008. – 565 с.
3. Джоэл Д. Исследования в рекламной деятельности: теория и практика / Е. В. Кушнеренко [пер.с англ.], О.А. Полищук [пер.с англ.]. – М. : Издательский дом Вильямс, 2003. – 858 с.
4. Мелехова А. С. Нативная реклама как элемент digital-коммуникационной стратегии бренда // Вестник экономики, права и социологии. – 2015. – № 3. – С. 243–244.
5. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы: учеб. пособие для студ. вузов. обуч. по спец. Менеджмент / Новосибирская гос. академия экономики и управления. – М. : ИНФРА-М. – 2007. – 229 с.
6. Платонов П. Драматургія нативної реклами [Електронний ресурс] / П. Платонов. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/notes/dramatic-native-ads.html>.
7. Резницкая Н. Естественная реклама: история появления, примеры использования, тенденции развития [Электронный ресурс] / Н. Резницкая. – Режим доступа: <http://blog.uamaster.com/estestvennayareklama>.
8. Bird in Flight [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://birdinflight.com/ru/>

Анотація. У статті розглянуто нативну рекламу як передову технологію просування товару або послуги, ефективний спосіб побудови комунікації зі споживачами. Досліджено мовно-стилістичні особливості нативної реклами. Визначено, що нативна реклама в інтернет-виданні «Bird in Flight» існує у форматі редакційного матеріалу – фотоісторії, інфографіки, тесту, гри або відеосюжету.

Ключові слова: нативна реклама, спонсорський матеріал, маркетинг, фотографія, інтернет-видання.

Summary. The urgency of the study is due to the need to explore native advertising as an advanced technology for promoting the product or service, an effective way to build communication with consumers. The purpose of the study is to reveal linguistic aspects of native advertising on the basis of the Internet journal «Bird in Flight».

Native advertising in the Internet journal «Bird in Flight» announces an advertising message in the form of editorial material – photo stories, infographics, tests, games or video. These interactive formats fit perfectly into Internet journal «Bird in Flight», which specializes in entertaining content. Users of the resource have a positive attitude towards such advertising and, more often, they do not even notice that the materials are branded.

«Bird in Flight» takes into account the rules of effective native advertising: a successful «promo» campaign needs a «loud» start; native advertising is always a fresh idea, therefore, it is necessary to have at least 20 variants of promotion of a product or a service;

The main goals pursued by native advertising in «Bird in Flight» are the following: to gain trust, to provide the information in the material as useful and truthful as possible. «Bird in Flight» includes many examples of native advertising. It is marked as «sponsored material», which means that it is done on request of partners.

Native materials on «Bird in Flight» are divided into two main types. The first type is entertaining content, in this case the advertised brand acts as a sponsor. The second one contains a description of the product or service. Native advertising is the most effective way to influence a consumer without his consent. The native advertising market is growing very rapidly, which determines the prospects for developing this format for advertising products and services.

Key words: *native advertising, sponsored material, marketing, photography, online publication.*

Отримано: 29.12.2017 р.

РЕЦЕНЗІЇ

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ І КОЛЕКТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ*

Дискурс пам'яті став досить-таки поширеним і навіть популярним напрямком наукових досліджень останнього часу. Він вимагає солідної фахової підготовки, адже студії пам'яті своєрідно інтегрують знання багатьох предметів гуманітарного і суспільного циклу. Дослідження пам'яті чи, як їх часто називають на Заході, *memory studies*, мають свою специфіку, що пояснюється як теоретичною базою, так і практичною користю здобутих знань. Вони необхідні для того, щоб вирівнювати стосунки з минулим у сучасному суспільстві. Тому для комплексного вивчення предмета залучаються терміни, поняття та ідеї, взяті з історіографії, культурології, політології, соціології, психології та інших наук.

Досі про студії пам'яті говорили, головним чином, за кордоном, де вже сформувалися певні напрацювання й навіть школи. Цікаво, що активний розвиток *memory studies* пов'язують із пропрацюванням травматичного досвіду Другої світової війни, який багато в чому визначив потребу таких досліджень. Вона, потреба, характеризує різні суспільства – і ті, в яких пам'ять минулого ще жива й представлена реальними спогадами старшого покоління, і ті, які в минулому не зазнали страшних подій, але знають про них із каналів культури – освітніх програм, телефільмів, підручників тощо. Особлива ситуація в західному світі, де частина людей живе у достатку й не боїться більше повторення смертельного досвіду минулого. Незважаючи на те, що мігрантів з Європи, які пригадують Другу світову війну, там небагато, вони все-таки акумулювали певний досвід колективної пам'яті, який сприймається на рівні всього суспільства. Мова йде про книги спогадів, художні фільми, серіали тощо. А це вже другий ступінь пам'яті, на відміну від прямих зізнань свідків та учасників подій, – пам'ять культури. Представники гуманітарних наук, які займаються дослідженням пам'яті, вивчають широке коло питань. У їхньому розпорядженні не тільки усні або письмові спогади, а й усе те, що визначає пам'ять сучасної культури. Тому царина зацікавлення *memory studies* у США та Західній Європі постійно зростає.

Інакше складається ситуація в пострадянському просторі, зокрема в Україні. У нас згаданий напрям досліджень ще відносно новий і мало розроблений. Незважаючи на те, що актуальність таких знань цілком очевидна. І це підтверджує рецензована авторська монографія Оксани Пухонської, яка вийшла друком у відомому київському видавництві «Академвидав», у престижній і відомій серії «Монограф». Нове дослідження цілком логічно стає в ряд праць, які отримали значний суспільний розголос, як-от книжки Володимира В'ятровича, Алли Киридон, Ярослава Грицака, Оксани Кісь, Миколи Рябчука та ін. В Україні проблематика пам'яті має дуже важливе значення й пов'язана не тільки з пригадуванням минулого та образом минулого в колективному уявленні. Більше того, вона певною мірою проектує майбутнє нашої країни, в якому мають бути враховані уроки двадцятого століття. Студії пам'яті допомагають з'ясувати не так правдиву історію країни та народу, як розставити сучасні акценти щодо минулого, зрозуміти його приховані мотиви та механізми, за якими воно є затребуваним для наших сучасників.

Уживання терміну «пам'ять» у сучасному науковому дискурсі неоднозначне, воно проявляє вплив різних тенденцій. З одного боку, це тенденція опосередкованого присвоювання значень через запозичення термінології з інших сфер гуманітарного знання. З іншого боку, це спроби сформувати пам'ять як самостійну категорію наукового пізнання, розбудовуючи для неї оригінальні значення та контексти. Авторка монографії «Літературний вимір пам'яті» намагається ці тенденції поєднувати, однак віддає перевагу другій – формує системний набір термінів та понять, які відповідають її уявленню про пам'ять у літературі. Звичайно, вона сприймає таку пам'ять у її взаємних зв'язках – із суспільною історією, психологією народу, ментальністю, культурною традицією. Концепція пам'яті, яку утверджує монографія О. Пухонської, спирається на солідне теоретичне підґрунтя: це знання багатьох західних теорій *memory studies* як класичних, так і сучасних. Проте авторка не лише накладає ідеї західних теоретиків на вітчизняний матеріал, вона шукає того властивого підходу, який дав би можливість розкрити своєрідність національного виміру пам'яті. Саме в цьому простежується новизна праці, її продуктивність, зокрема для майбутніх дослідників, які розвиватимуть заявлені тут позиції.

* Рецензія на монографію Оксани Пухонської «Літературний вимір пам'яті» (Київ : Академвидав, 2018. – 304 с. – Серія «Монограф»).

Завдання, яке поставлено в дослідженні, полягає в моделюванні українського виміру пам'яті. Це означає, що авторка шукає такі форми пам'яті, які відповідали би національній ментальності та культурній традиції українців. При цьому вона не оминає увагою того факту, що свідомість сучасних громадян України значною мірою заражена колоніальними стереотипами, які, відповідно, формують окроєну й спрощену картину пам'яті про минулі події. Так є з найважливішими подіями ХХ століття – революцією, визвольною боротьбою 1918–1920 років, Голодомором 1932–1933 років, а найбільше – з Другою світовою війною. Саме з війною, як доводить О. Пухонська, пов'язані найбільші занедбання в нашій колективній пам'яті. Про ці та інші проблеми досить вичерпно йдеться в першому розділі роботи, де розглянуто теоретичні основи дослідження, подаються основні ідеї праці.

Зміст наступних трьох розділів монографії «Літературний вимір пам'яті» становить аналіз літературних творів під кутом зору проблематики суспільної пам'яті. У полі уваги опиняються численні автори та книжки, написані упродовж майже тридцяти останніх років, тобто періоду державної незалежності України. Це досить великий список: важко знайти помітні явища сучасної української літератури, які авторка монографії обійшла би увагою. У монографії обговорюються книжки Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Василя Шкляра, Степана Процюка, Василя Слапчука, Леоніда Кононовича, Бориса Гуменюка, Люко Дашвар, Олени Захарченко та багатьох інших. При цьому авторка відстежує як діахронні, так і синхронні тенденції пам'яті, що проявляються в цих творах. Вона пояснює, чому травма минулого не одразу була проговорена в художній творчості 90-х років ХХ століття, які механізми її заміщення діяли й надалі діють, як герой-індивідуум протистоїть у кращих творах цієї доби колективному стереотипові пам'яті. Треба наголосити, що національний вимір у книжці О. Пухонської набуває цілком чітких і виразних обрисів, він постає як цілісна модель, реалізація якого розтягнена в часі й охоплює кілька поколінь людей.

В основі дослідження Оксани Пухонської системне розуміння проблеми пам'яті і травматичного досвіду. Логічно, що в першому розділі увагу сконцентровано на теоретичних аспектах, які регламентують розуміння колективної пам'яті в сучасному суспільстві. Другий та третій розділи книжки відображають розвиток уявлень про минуле в літературній творчості останніх десятиліть – від пізньорадянського періоду до Незалежності. У четвертому розділі переконливо показано, що з «кінцем історії» (термін Ф. Фукуями) інтерес до минулого не зник, він перейшов в інші форми, які ще недостатньо досліджені й потребують усебічного висвітлення. Доречно в цій частині праці обговорюється досвід Євромайдану як події, що спонукала до повторного осмислення минулого, його критичного сприйняття, а також відновлення тих героїчних культів, які були призабутими. Авторка пише також про «незавершальність війни», аналізує художні твори, що були написані вже в останні роки, коли триває війна на Сході України. Друга світова війна стала в межах нашої епохи поворотним пунктом, який провокує переосмислення минулого досвіду. Питання колективної пам'яті, однак, залишається проблемним і в наш час. Слід конструювати цю пам'ять у новій конфігурації, відповідно до умов сучасної епохи та завдань національного будівництва.

У дослідженні О. Пухонської запропоновано оригінальну методикою реконструкції колективної пам'яті на прикладі літературної творчості наших сучасників. Оскільки таке завдання вирішується в науковій літературі вперше, монографія має незаперечну цінність. Крім великого обсягу практичного матеріалу, тобто широкого охоплення художніх творів періоду Незалежності України, мають значення й теоретичні позиції, заявлені авторкою. Вони мають, як уже згадано, міждисциплінарний характер та можуть прислужитися не лише філологам, а й представникам інших наук.

У висновках книжки справедливо акцентується на тому, що дослідження теми (у широкому значенні цього поняття) не завершене й не вичерпане. О. Пухонська пише: «Отже, запропонована студія відкриває нові аспекти рецепції тоталітарного минулого, вкрай важливі для розуміння сучасних суспільних реалій. Українська культура чи не вперше за весь пострадянський період отримала можливість реального, а не позірною дистанціювання від насильно нав'язаного статусу вторинності. Саме через повернення власної національної пам'яті вона набуває суб'єктності на геокультурній мапі Європи, із якої свого часу була штучно вирвана та модифікована відповідно до імперських, а потім і радянських потреб. Художня література останніх років стає чи не найбільш дієвим інструментом відродження втраченої пам'яті. Як альтернативна дійсність, вона пропонує нові шляхи освоєння історичного минулого, відродження та утвердження національної ідентичності, а також відкриває перспективу повноцінного культурного одужання соціуму від вкрай глибокої тоталітарної травми, котра досі впливає на ментальну поведінку та спосіб думання сучасних українців» (с. 271).

«Літературний вимір пам'яті» – одна з найбільш вартісних книжок, які з'явилися в гуманітарній галузі останнім часом. Вона справляє враження зрілої, вміло написаної наукової праці, що осмислює актуальну суспільну проблему. Авторка відзначається ясним розумінням проблематики та специфіки матеріалу. Вона послідовна у відстоюванні своїх ідей, у наведенні аргументів. Дуже багатою видається палітра використаних джерел, що представлена в бібліографії книжки, але також – у численних цитатах та покликаннях у тексті. Зміст дослідження зрозумілий, логічний та послідовний, висновки чіткі й переконливі. Оксана Пухонська не спрощує предмету свого наукового зацікавлення, вона вважає колективну пам'ять складним і неоднозначним конструктом, який слід розглядати у часовому розрізі та в невпинному розвитку. Інша проблема, яку вона висвітлює, – це співвідношення колективного та індивідуального в образі пам'яті. М. Альбвакс, якого вважають засновником студій над пам'яттю в європейській науці, підкреслював, що кожна індивідуальна пам'ять складається не довільно, а в тісному соціокультурному контексті, під міцним впливом соціуму. «Свої спогади, – писав він, – людина, як правило, набуває, відтворює в пам'яті, пізнає та локалізує саме в суспільстві. [...] Найчастіше я згадую про щось тому, що до цього мене спонукають інші, що їхня пам'ять допомагає моїй пам'яті, а моя пам'ять спирається на їхню пам'ять»¹. Відтак індивідуальна пам'ять зумовлена певними соціальними рамками, які її визначають.

Звичайно, не всі тези рецензованої книжки виглядають однаково переконливими. Дослідниця торкається досить-таки складних проблем, пов'язаних із травматичним минулим та його викривленою репрезентацією в культурі. Травматична пам'ять, про яку вона пише, це досвід негативний і витіснений. І якщо в минулому певні події та спогади замовчувалися, то сьогодні, навпаки, необхідно їх повертати й наново пропрацьовувати. Це дуже непросто, якщо взяти до уваги особливості нашого суспільства, тим більше – у перехідній фазі його розвитку. Наукова монографія Оксани Пухонської, як видно, є реалізацією дуже амбітного й складного завдання – реконструювати чи, краще сказати, заново сконструювати цілісний образ минулого на підставі численних літературних «свідчень». Варто визнати, що це авторці цілком вдалося. Вона охопила солідний обсяг різноманітного матеріалу – як науково-дослідницького, так і прикладного, літературного, – щоб проілюструвати основні ідеї монографії. Працю характеризує зваженість та об'єктивність в осмисленні теми, також досконале володіння сучасними методами аналізу тексту та дискурсу. Авторка має добре вироблену професійну мову, володіє термінологією, її формулювання чіткі й коректні. Висновки праці виглядають логічним підсумовуванням викладеного, вони належним чином відображають специфіку матеріалу та методи дослідження.

З огляду на важливість порушеної проблематики авторська монографія О. Пухонської цінна не тільки як науковий здобуток. Вона містить загальносуспільну компоненту і вписується у стратегію сучасного українського державотворення, що потребує комплексного вирішення багатьох завдань. Створення колективної ідентичності, як доводить О. Пухонська, неможливе без всебічного пропрацювання травматичного досвіду. Ця робота ще чекає на наше суспільство в майбутньому. Монографію «Літературний вимір пам'яті» варто рекомендувати не тільки фахівцям з гуманітарних наук, а й ширшому колу читачів, які цікавляться літературою, історією, політикою пам'яті. Напрацювання авторки монографії мають бути використані іншими науковцями, що представляють суміжні галузі знань. Роботу над національним виміром пам'яті треба продовжувати. Слід розвивати дослідження колективної ідентичності, яка формується під тиском пам'яті минулого, щодо цього немає жодних сумнівів. І рецензована праця стає добрим дороговказом на обраному шляху до зміцнення спільної загальнонаціональної тотожності українців.

*Рецензент – Г. Б. Вонсович,
кандидат історичних наук, доцент*

¹ Хальбвакс М. Социальные рамки памяти, пер. с фр. и вст. статья Сергей Зенкин. – М.: Новое Издательство, 2007. – С. 28.

ЛІТЕРАТУРА VS МУЗИКА *

Львівське видавництво «Апріорі» знову потішило високоякісним науковим і культурно-мистецьким продуктом. Наразі йдеться про колективну монографію «Музична фактура літературного тексту : інтермедіальні студії», авторами якої є понад 30 науковців, представників різних вищих навчальних закладів та наукових установ України, Польщі, Німеччини. Редагування книжки здійснено Світланою Маценкою, відомим фахівцем у сфері художньої інтермедіальності, зокрема стосунків музики і літератури, авторкою фундаментальної монографії «Партитура роману» (2014) та оригінального довідникового видання «Метамистецтво : словник досвіду термінотворення на межі літератури й музики» (2017).

Публікація монографії стала можливою внаслідок апробації цілої низки напрацювань у сфері взаємодії літератури й музики, що були презентовані на воркшопі «Літературне музикування: текстуальні трансформації як результат діалогу слова і музики», проведеному 30 березня 2017 року за сприяння кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Запрошеним на цей захід дослідникам було запропоновано виявити специфіку художньої манери письма, яка тяжіє до музики і яку Томас Манн свого часу назвав «літературним музикуванням». Продуктивність і актуальність осмислення означеного дискурсу й спричинила ідею підготовки до друку колективної праці, в якій були б узагальнені теоретичні ідеї та практичні студії взаємозв'язку художнього слова і музики.

Рецензована монографія прегарно вписується в актуальний і надзвичайно важливий сегмент сучасної гуманітаристики, що відносно недавно отримав усталену назву інтермедіальних студій. Безперечно, існує чимало точок сходження цієї, сказати б, метапарадигми з різноманітними векторами сучасних студій художньої словесності. Аксиомою літературознавства сьогодні є ідея рецептивно-комунікативного діалогу літератури з іншими видами і формами мистецтва, тож без виявлення механізмів взаємодії та трансформації художнього слова з невербальними естетичними сферами важко зрозуміти його новітню сутність і форми побутування у світі. Відтак у передмові до книжки («ПРЕЛЮДІЇ!») цілком слушно наголошується на сьогоднішньому «зростанні медіально-естетичної різноманітності способів зображення і презентації мистецьких форм, що сприймається як продуктивна методологічна вимога...» (с. 10).

Вербальна природа літератури, що донедавна була її не просто іманентною ознакою, а й частки покривала собою всі інші потенційні властивості й можливості слова, в сучасному світі інформаційних і комунікативних технологій кардинально змінюється, набуваючи різноманітних інтермедіальних виявів. Такі явища, як новела-сюїта, новела-ноктюрн, роман-соната, роман-контрапункт, а також феномени естетичної ілюзії, нової наративності, метареференції стали важливою складовою сучасного літературно-мистецького простору. Як стверджують автори монографії, «ці феномени набувають особливої пластичності, коли висвітлюються з інтермедіальної перспективи» (с. 11).

Комплексне осмислення низки означених проблем і наближення до розробки якісно нової моделі інтердисциплінарного вивчення літератури в епоху трансмедійності, що враховувала б широкий спектр інтермедіальних зв'язків літературного тексту з різноманітними формами і видами музичного мистецтва, і є метою авторів монографії. Постановка цієї амбітної мети і запропоновані підходи до її вирішення у форматі конкретно поставлених наукових завдань видаються нам винятково продуктивними й перспективними.

Структура монографії відзначається чіткістю, логічністю, послідовністю розгортання дослідницького пошуку, що відповідає заявленим магістральним напрямкам студії і віддзеркалює тенденції взаємодії літературних і музичних форм в естетико-історичному розрізі – з другої половини XVIII століття до теперішнього часу. При цьому вельми оригінальною є архітектоніка книжки: назва кожної структурної частини включає ключовий музикознавчий термін, за допомогою якого акцентується певна проблемна парадигма того чи того історико-літературного періоду, а загалом створюється ефект цілісно-системного розгортання дослідницького пошуку за принципом музикально-літературної ізоморфії. Відтак ми стаємо свідками не лише виявлення формальних подібностей і відповідностей між музичними й літературними феноменами, а й можливостей методологічного застосування музикознавчої термінології у власне літературознавчому академічному дискурсі.

Так, у першому розділі, що має назву «УНІСОН: розробка музичної фактури (сентименталізм, романтизм, реалізм, неоромантизм)» на прикладах окремих літературних творів розглядаються історичні форми взаємодії літератури та музики у принагідних філософсько-літературних контекстах. Характерним взірцем у даному випадку є стаття Олександра Махова «Поетичний твір як музичний процес: формальна естетика Фрідріха Конрада Гріпенкерля і поетологія Фрі-

* Рецензія на колективну монографію «Музична фактура літературного тексту : інтермедіальні студії» / за редакцією Світлани Маценки (Львів : Апріорі, 2017. – 352 с.).

дріха Гельдерліна», у якій стверджується продуктивність для поезії «моделі процесуальності», запозиченої з музики.

Далі у монографії йде «ІНТЕРЛЮДІЯ 1», і цілком закономірно, що її заповнює есей «До проблеми розуміння музики», авторство якого належить «людині від музики» – Мирону Юсиповичу, заслуженому артисту України, диригенту Львівського академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. Власне музикознавчий погляд на проблему поєднується тут із виразним суб'єктивно-емоційним досвідом «життя в музиці».

Наступний блок монографії – «ПОЛІФОНІЗАЦІЯ музико-літературної фактури в модернізмі» – складають студії, присвячені різноманітним аспектам музикалізації літературного тексту в першій половині ХХ століття: поетиці звуку, функціональності музичних цитат, ремінісценцій та алюзій, візуалізації музики, зображально-виражальним засобам ствердження музики як універсальної мови тощо. Усі вміщені у цьому розділі тексти позначені високим рівнем аналітики й узагальнень, однак, дозволимо собі виділити статтю Ольги Бандровської «Поетика звуку в романі Джеймса Джойса Фіннеганові помини». У ній наочно продемонстровано, що для цього видатного модерніста трансляція звуку в смисл означала пошук найповнішого втілення цілісності людини в усіх її аспектах – тілесності, духовності, міжособистісних стосунках, у досягненнях і втратах цивілізаційного розвитку.

Другу і третю частину монографії з'єднує «ІНТЕРЛЮДІЯ 2». Безперечно вдалими слід визнати редакторське рішення розмістити у цій частині тексти, що не мають виразно академічного спрямування, але транслюють індивідуальний досвід сприйняття й осмислення музики у формі імпровізаційно-імпресіоністичних есеїв.

Логічним продовженням вивчення естетико-історичної наступності у розвитку стосунків літератури і музики є третій розділ монографії – «ІМПРОВІЗАЦІЙНА ФАКТУРА музики в літературі постмодернізму». Згідно з назвою цієї частини дослідження, автори статей намагаються осягнути постмодерністський досвід продукування тексту, що тяжіє до музики. Серед найбільш значимих проблем – влада музики й амбівалентність музикалізації в сучасному романі (С. Маценка), структуротворчі функції музичних імплікацій (Н. Жлуктенко), гендерні аспекти звукографізму (Р. Жаркова), музичний екфразис як засіб поглиблення символізації тексту (Я. Юхимук) та ін.

Завершує монографію «ПОСТЛЮДІЯ» – есей Данила Ільницького про творчість видатної американської джазової та блюзової виконавиці, композитора та аранжувальника Нори Джонс. Й у цьому теж є своя логіка та втілення редакторського задуму – аби книжка вступала у діалог із читачем у різних рецептивних реєстрах, від високого академізму до живого емоційного відгуку.

Отже, монографія «Музична фактура літературного тексту : інтермедіальні студії» є ґрунтовним, новаторським науковим дослідженням, що відзначається високим теоретико-методологічним рівнем, має вагомий науково-практичний значення й водночас несе в собі потужний духовно-емоційний заряд. Оприлюднена як наукове видання, ця праця, безперечно, буде цікавою і корисною для літературознавців, культурологів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю та всіх, хто цікавиться проблемами взаємодії літератури та музики.

*Рецензент – О. В. Кеба,
доктор філологічних наук, професор*

СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ КООРДИНАТИ ОЗНАКОВИХ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ*

У сучасних лінгвістичних дослідженнях в україністиці спостерігається посилення уваги до традиційних проблем граматики. На основі урахування теоретичних набутків зарубіжного й українського мовознавства відбувається осмислення їх на нових засадах і підходах. До складних «вічних» проблем граматики належить, зокрема, кваліфікація частин мови, які своєрідно узагальнюють і класифікують результати пізнавальної діяльності людини і представляють їх у мовній картині світу.

Від найдавніших часів увагу логіків, філософів, психологів і лінгвістів привертало питання лексико-граматичної специфіки слів, робилися спроби класифікації за формальними показниками та лексичним значенням, роллю в реченні. У наш час в основу класифікації покладено чотири критерії: частиномовне значення, граматичні значення і форми вираження, функція в реченні, особливості словотворення. Однак і дотепер наявна значна розбіжність у поглядах на

* Рецензія на монографію Н. М. Мединської «Ознакові слова в українській мові: семантична та граматична диференціація» (Рівне : Видавець О. Зень, 2018. – 420 с.).

статус тієї чи тієї частини мови, виділяють різну кількість їх. Зокрема автори граматики української мови (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська 2004, А. П. Загнітко 2011, П. П. Грищенко 1994, М. Я. Плющ 2010; Граматика 2017 та ін.) неоднозначно трактують числівник, займенник, прислівник та дієприкметник і дієприслівник. Тому актуальними нині є завдання дослідження об'єктивізації в їхньому змісті категорійної семантики на опозиції: предметність (річ) – ознака.

Монографічна праця Наталії Миколаївни Мединської присвячена дослідженню ознакових слів в українській мові, з'ясуванню семантичної та граматичної диференціації частин мови на основі пізнання їхньої ознакової таксономії. Дослідниця поставила низку завдань, спрямованих на вивчення семантичної диференціації ознакових слів, тісно пов'язаних із диференціацією граматичною, на з'ясування первинних і вторинних функцій у семантико-синтаксичній і формально-синтаксичній структурі речення та ін.

Об'єктом дослідження є ознакові слова: дієслова, прикметники, займенникові прикметники, синтетичні й аналітичні форми дієприкметників, числівники, прислівники та предикатні іменники.

Структура рецензованої праці логічно вмотивована різними аспектами представлення категорійної семантики ознаки у лексично повнозначних класах ознакових слів: у дієслова як носія динамічної ознаки (розділ 2-ий); у класах прикметників, дієприкметників, числівників та співвідносних із ними займенникових слів як виразників статичної ознаки предметів (розділ 3-ій) та прислівників як виразників статичної ознаки дієслова-предиката і предикатів стану (розділ 4-ий).

У рецензованій монографії розглянуто широкий і складний комплекс проблем семантичної диференціації ознакових слів, якому передувало опрацювання лінгвістичних праць теоретико-методологічного спрямування та визначальних за представленням наукових поглядів, ідей із досліджуваної проблеми: трактування поняття ознаки у логіко-філософських та лінгвістичних концепціях, у семасіологічному аспекті, ономасіологічному, семантико-синтаксичному та ін. Важливим завданням щодо характеристики класів ознакових слів є з'ясування сутності динамічної і статичної ознаки, йому присвячено §1.5 (с. 42–46). За визначенням автора, динамічна ознака представлена в часі: відношенням мовця до моменту мовлення або до виконання іншої дії, морфологічними формами слова, об'єднаними спільними граматичними значеннями, що репрезентують зміст і функції його категорій (с. 43–44), а отже, «частиномовна належність слова не є основним критерієм віднесення його предметного чи ознакового класу. Як зазначає дослідниця, важливим критерієм розрізнення є функція слова» (с. 45). Це положення співмірне з положенням Г. О. Золотової про те, що в поняттях «значення – функція – форма» центральним є функція.

У дослідженні Н. М. Мединської наголошено на взаємозв'язку мови й позамовної дійсності, а в мові – на взаємодії лексики і граматики. Функційний ярус синтаксичної семантики будується на фундаментальних граматичних категоріях та граматичних способах використання морфологічних форм лексично повнозначних слів, на використанні службових слів, зумовлених особливостями граматичного ладу конкретної мови (с. 48). Відповідно дослідниця аналізує кожен клас ознакових слів за категорійним значенням ознаковості і за функційною своєрідністю.

У частиномовній системі ознакових слів Наталія Миколаївна виділяє дієслово як виразника динамічної ознаки, що заявлено і в низці досліджень, присвячених вивченню його семантики (В. М. Русанівського, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Т. Є. Масицької, А. П. Загнітка, М. І. Степаненка, Н. Л. Іваницької, С. О. Соколової, О. І. Леути та ін.), але розглядає ширше – у кількох аспектах, наголошуючи на взаємодії лексичної і граматичної (морфологічної, синтаксичної, словотвірної) семантики та з погляду експлікації прагмакомунікативних смислів у реченні-висловленні.

Наукова новизна дослідження Наталії Миколаївни Мединської полягає в тому, що в ньому вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз частиномовних класів і підкласів ознакових слів, з'ясовано їхню семантичну і граматичну природу та відмінності вияву категорійної семантики ознаковості у парадигматиці і синтагматиці як первинних засобів реалізації у семантико-синтаксичній і формально-синтаксичній структурі речень сучасної української літературної мови.

Дослідниця розвиває положення про тісний зв'язок, точніше взаємодію і співвіднесеність дієслівної парадигми з відмінковою парадигмою іменника (Плющ 1986; Вихованець 1987, 1992, Загнітко 1992) і називає визначальні риси дієслова як виразника динамічної ознаки: актуалізаційні властивості його пов'язані з особливостями суб'єктної парадигми речення, здатність координувати граматичні форми іменника (на відміну від інших ознакових слів, які передають статичну ознаку) та утворювати предикативний центр речення відповідних пропозицій (с. 64).

Динамічна ознака зумовлює тісний зв'язок категорій дієслова в плані об'єктивізації й експлі-

кації граматичних значень та з поняттєвими категоріями аспектуальності, персональності, означеності і неозначеності, безособовості, модальності. Ці зв'язки схарактеризовано на прикладах різнотипних моделей речень. Важливим добробком дослідниці вважаємо аналіз валентності дієслова як іманентної семантико-синтаксичної ознаки його. Описано валентний потенціал дієслів у структурі двоскладних і односкладних речень та реалізацію категорії ознаки на рівні пропозицій, семантико-синтаксичної структури, пов'язуючи з характеристикою типів дієслівного предиката (§ 2.12–2.14). Валентні реалізації схарактеризовано також і в структурі речень, у яких позицію предикатної синтаксеми займають прикметники, дієприкметники, займенникові прикметники, прислівники, абстрактні іменники (§ 3.4; 3.6; 4.2.1.2; 4.2.2.2; 4.2.1.3; 4.4).

Грунтовно описано в монографічній праці частиномовну експлікацію статичної ознаки. Критичний огляд літератури з проблеми семантичної структури прикметника, зокрема щодо з'ясування суті категорії якості, принципів пояснення історії розвитку категорійної семантики в іменнику і прикметнику, подано коректно, акцентується на власних положеннях про семантичну диференціацію прикметникової ознаки в сучасній українській літературній мові як функційно-граматичної в структурі речення. На думку Н. М. Мединської, ознака прикметника абстрактна. Периферійність прикметників як ознакових слів вбачає у різних площинах: в особливостях їхніх морфологічних категорій, пов'язаних із граматичними категоріями іменника, у тому що вони виконують у структурі речення функцію другорядного члена – означення – статична ознака їх має вияв тільки в присубстантивній позиції, пов'язуючись з іменником, вони узгоджують свою форму з ним у роді, числі і відмінку (с. 228–230). Докладно проаналізовано функцію вторинну в структурі речення – предикативну (присудкову).

У дослідженні чітко схарактеризовано атрибутивну і предикативну функції займенникових прикметників. Але зауважимо, що повнішою була б характеристика, побудована на опозиції: займенникові іменники (особові, особово-вказівні) – займенникові прикметники, оскільки займенникові слова своєрідно функціонують у двоскладних та односкладних реченнях, наділені через дієслівну зв'язку сепою предикативної ознаки.

Грунтовну інтерпретацію в монографії мають прислівники, які визначено як найпериферійніший частиномовний клас ознакових слів. Значення статичної ознаки прислівників, на відміну від інших ознакових слів (прикметників, займенникових прикметників, дієприкметників) як ознаки стану, автор трактує синтаксично, наголосивши, що «обов'язковою синтаксичною характеристикою прислівникових лексем є виконання ними предикативного або атрибутивного визначника – компонента речення, який забезпечує єдність прислівників як частиномовного класу слів» (с. 342).

У IV розділі монографії з'ясовано лексичну семантику прислівників, особливості морфологічної і формально-синтаксичної сфери, синтаксичні первинні і вторинні функції. Цікава інтерпретація прислівників у позиції складеного головного члена односкладного речення зі значенням зовнішнього стану, внутрішнього стану, прислівникового компаративного та суперлативного складеного присудка двоскладного речення та ін. Стосовно лексичної семантики прислівника критично прокоментовано різні суперечливі погляди мовознавців. Автор приймає погляди О. О. Шахматова, за словами якого прислівник може бути визначений як абстрактна назва ознаки та відношення в їхньому поєднанні з іншими ознаками. Проте в характеристиці функційного діапазону слів цього класу основну увагу зосереджує на предикативній функції якісних, модальних та безособово-предикативних слів. Меншою мірою з'ясовано об'єктивацію і реалізацію категорійної семантики ознаковості в обставинних прислівниках, яка може бути зумовлена семантичною валентністю дієслова, конкретною ситуацією, як це подано в монографії М. І. Степаненка на рівні структурної організації речення. Це зауваження можна розглядати як побажання Наталії Миколаївни у майбутніх розвідках глибше розкрити первинну функцію прислівника як вираження статичної ознаки іншої – дієслівної динамічної ознаки. Загалом же аналіз прислівникових ознакових слів у рецензованій праці глибокий за змістом і новизною наукових положень.

Комплексний аналіз ознакових слів дозволив авторів запропонувати семантичну і граматичну типологію ознакових слів української літературної мови, яка сприятиме уточненню їхнього статусу в системі частин мови. Запропонована дослідницею статусна типологія ознакових класів слів обґрунтована, переконлива, збагачує теорію граматики, зокрема з погляду осмислення об'єктивного і суб'єктивного у формуванні мовної картини світу етносом.

Науковий добробок Наталії Миколаївни Мединської – це вагоме самостійне теоретичне дослідження, що заслуговує цілковитого схвалення, воно доповнює напрацювання українських лінгвістів кінця XX – початку XXI ст. новими ідеями у потрактуванні «вічної» проблеми частиномовної класифікації слів.

*Рецензент – В. М. Ожоган,
доктор філологічних наук, професор*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Беркешук Інна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Білоусова Тетяна Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов’янської філології та загального мовознавства Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Біляцька Валентина Петрівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Бурківська Дзвенислава Ігорівна – студентка 5-го курсу спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» Інституту гуманітарної підготовки та державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Бурківська Лілія Юліанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Варданян Марина Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри початкової освіти, помічник ректора Криворізького державного педагогічного університету.

Вірич Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри економіки та управління Одеської державної академії технічного регулювання та якості.

Вонсович Геннадій Борисович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та соціології Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Головащенко Юлія Сергіївна – асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Григораш Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Данилович Оксана Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Дзера Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Качура Львівського національного університету імені Івана Франка.

Домітрак Юлія – магістр, докторантка Факультету «Artes Liberales» Варшавського Університету (Республіка Польща).

Дулепа Ілона Борисівна – аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Желязкова Вікторія Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Казимір Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Каленюк Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Кеба Олександр Володимирович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Коваленко Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Колупаєва Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Комарніцька Людмила Миколаївна – здобувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, викладач Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу.

Коропецька Оксана Іллівна – аспірант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор ординарний, завідувач кафедри україністики Інституту російської та української філології Познанського університету імені Адама Міцкевича (Республіка Польща).

Коч Наталя Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Куца Лариса Петрівна – кандидат філологічних наук, викладач факультету педагогіки і психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ладиняк Наталія Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Максимчук-Макаренко Світлана Олексіївна – кандидат філологічних наук старший викладач кафедри іноземних мов та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Маркітантов Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Марчук Оксана Вікторівна – аспірант кафедри англійської мови факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Матійчак Альона Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мозолок Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мурадханян Ірина Саркісівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Набитович Ігор – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні.

Намачинська Галина Ярославівна – викладач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; аспірант кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Огар Анна Осипівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Ожоган Василь Михайлович – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної роботи Національного університету «Кієво-Могилянська академія».

Осіпова Тетяна Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Панченко Володимир Євгенович – доктор філологічних наук, професор.

Позднякова Ольга Олегівна – студентка I курсу Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи Університету державної фіскальної служби України.

Поплавська Людмила Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Починок Людмила Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рарицький Олег Анатолійович – доктор філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рубанець Тетяна Василівна – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького Національного університету імені Юрія Федьковича.

Сукаленко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, словесності та культури Навчально-наукового інституту гуманітарних наук Університету державної фіскальної служби України.

Тимощук Надія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Третяк Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Федькова Інга Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Фенюк Людмила Дмитрівна – асистент кафедри романської мови та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Черська Жанна Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шульжук Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри стилістики та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Янковська Жанна Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія».

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ Й ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

9. Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01. 2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1) наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи: «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку».
10. На першому рядку перед прізвищем автора в лівому кутку подається шифр УДК (звичайним шрифтом).
11. Текст набирається шрифтом Times New Roman, розмір – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, відступ абзацу – 1 см. Параметри сторінки: зверху, знизу, праворуч, ліворуч – 2 см.
12. У тексті не допускається вирівнювання пропусками.
13. У тексті використовується дефіс «-», який не відділяється пропусками, і тире «–» (Alt+0151).
14. Ініціали відділяються від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл).
15. Посилання на використані джерела в тексті робити за зразком [2, 364; 5, 127; 7–9], де перша цифра – номер джерела в списку використаних джерел, номер сторінки через кому, декілька джерел через крапку з комою або через дефіс.
16. За необхідності подання приміток (коментарів) до тексту вони оформлюються так: у тексті за допомогою функції «Верхній індекс» ставиться порядковий номер примітки (наприклад: ...¹ ...²), а після тексту статті (до «Списку використаних джерел») із заголовком «Примітки» (по центру) наскрізною нумерацією подається текст приміток.
17. Після тексту статті (приміток) по центру подається заголовок «Список використаних джерел» і в алфавітному порядку наводяться всі використані джерела (спочатку «кирилицею», потім «латиницею»). Список використаних джерел оформлюється за вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 3). У списку необхідно розрізняти тире та дефіс.
18. Після «Списку використаних джерел» подаються анотації – українською (250–300 знаків) та англійською мовою (1800–2000 знаків) з відповідними заголовками: «Анотація», «Summary» та ключові слова (5–7 слів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія повинна містити:

1. Повна назва статті, посада автора статті, П.І.Б. автора.
2. Стислий опис проблеми, якій присвячена стаття.
3. Ступінь актуальності наданої статті.
4. Найбільш важливі аспекти, розкриті автором у статті.
5. Рекомендація до публікації.
6. Вчене звання, вчений ступінь, посада, місце роботи, П.І.Б. рецензента, печатка, підпис.

REQUIREMENTS FOR CONTENT AND DESIGN OF AN ARTICLE TEXT

7. According to the Resolution the Presidium of the HAC of Ukraine from 15.01. 2003 № 7-5/1 “On increasing demands for professional publications, put on the list of HAC of Ukraine” (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2003. – № 1) a scientific paper should contain the following obligatory elements: “general issue statement and its connection with important scientific and practical tasks; analysis of recent research and publications, in which the solution of this issue is started and which the author considers; extraction of previously unsolved parts of the general issue to which the article is devoted; forming the purposes of article (aim statement); exposition of the main material of the research with grounding of received scientific results; conclusions of this study and prospects for further research in this direction».
8. On the first line, before the author’s name in the left corner the UDC is given (regular type).
9. The text is typed with «Times New Roman», size – 14 pt, interlinear space – 1.5, indent – 1 cm. Parameters of the page: top, bottom, right, left – 2 cm.
10. Alignment of spaces is not allowed in the text.
11. The hyphen «-» is used text which is not separated by spaces, and dash «-» (Alt + 0151).
12. The initials are separated from names with non-breaking space (shortcut Ctrl + Shift + Space).
13. References in the text should be made according to the model [2, 364; 5, 127; 7–9], where the first number is the number of sources in the list of sources used, the page numbers are separated by commas, multiple sources through a semicolon or a hyphen.
14. If necessary, the submission notes (comments) to the text are issued as followed: in the text using the «top post index» serial number of the note is put (for example: ... 1 ... 2), and after the text (before «List of used sources») with the heading «Notes» (in the center) with sequential numbering a text of note is given.
15. After the text (notes) in the center is given the heading «REFERENCES» and in alphabetical order are all sources used (originally «Cyrillic», then «Latin»). The list of used sources is issued according to the requirements of HAC (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2009. – № 3). The list must distinguish between dashes and hyphens.
16. After the «List of sources» the abstracts are submitted – Ukrainian (250–300 characters) and English (1800–2000 characters) with appropriate heading «Summary» and keywords (5–7 words).

REQUIREMENTS FOR REVIEW

The review shall include:

1. Full title, the author’s title, author’s name.
2. Brief description of the issue in the paper.
3. The degree of relevance of the given article.
4. The most important aspects revealed by the author in the article.
5. Recommendation for publication.
6. Academic status and degree, title, place of employment, name of a reviewer, stamp and signature.

З М І С Т

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

В. П. Біляцька	
Художньо-естетична парадигма роману у віршах «Мамай» Леоніда Горлача	5
М. В. Варданян	
Ментальний світ українця в перекладній літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори	12
Н. В. Вірич	
Інформаційна насиченість художньої деталі (на матеріалі творів В. Нестайка)	16
Л. М. Комарніцька	
Аксіологічні аспекти мотиву провини в літературно-художніх творах новітньої доби про Понтія Пілата	20
Л. П. Куца	
Збірка І. Франка «Semper tiro»: образ «іншого» у структурі авторської свідомості	25
С. О. Максимчук-Макаренко	
Талант і канони соціалістичного реалізму: до питання несумісності (на матеріалі кіносценарію О. Довженка «Прощай, Америко!»)	31
І. Набитович	
«Від болю серце скорчилось...»: Михайло Драй-Хмара у творчому дискурсі Григорія Костюка	34
В. Є. Панченко	
Дослідження Григорія Костюка «Сталінізм в Україні (генеза і наслідки)»: аналіз централізаторських більшовицьких практик	41
Л. І. Починок	
«Дорослі» проблеми дитячої літератури: до питання змісту і форми	44
О. А. Рарицький	
Поетика заголовка в художньо-документальному тексті шістдесятників	48
Ж. О. Янковська	
Фольклоризм роману з народних уст «Страж-гора» С. Пушика крізь призму одного героя	54

М О В О З Н А В С Т В О

І. С. Беркещук	
Назви осіб за родом діяльності: когнітивний аспект	62
Т. П. Белоусова	
Контекстные маркеры фразеологических универбов, омонимичных словам свободного употребления	65
Л. Ю. Бурківська, С. М. Григораши, Д. В. Бурківська	
Концепти «жінка» та «чоловік» у сучасному газетному дискурсі (на матеріалі тижневика «Репортер»)	69
Ю. С. Головащенко	
Лексико-семантична група у межах семантичного простору художнього тексту	73
О. Д. Данилович	
Обов'язковість вживання прикметників в іменній групі у художньому стилі	78
Ж. Domitrac	
Słownictwo kulinarne w gwarach ukraińskich	82
І. Б. Дулена	
Основні напрями дослідження педагогічної термінології	92

В. В. Желязкова	
Колороніми в текстах миколаївських поетів: лінгвосеміотичний вимір	96
В. О. Казимір	
Die Phraseologismen aus der Alltagssprache in der Werbung	100
С. О. Каленюк	
Лексико-семантична класифікація релігіогем у художньому дискурсі Ганни Король	106
Б. О. Коваленко	
Тексти східнопадільської говірки поч. ХХ ст. як основа дослідження її динаміки	110
Н. Д. Коваленко	
Фразеологізми з компонентами <i>сито</i> і <i>решето</i> в діалектному мовленні	114
Р. В. Козак	
Текст і дискурс як джерела спричинення експресивного синтаксису вставлених конструкцій	119
О. І. Коропецька	
Репрезентованість базових британських концептів у сучасному англомовному парентальному дискурсі	124
Т. А. Космеда, Г. Я. Намачинська	
Паремії-українізми російської мови як джерело фіксації лексичних і лексико-семантичних українізмів (на матеріалі тлумачного словника російської мови В. Даля).....	128
Ю. О. Маркітантов	
Земноводні та плазуни в українській фразеології	133
Л. Н. Марчук	
Позамовні чинники створення функційної та нефункційної надмірності засобів вираження на рівні складного багатокомпонентного речення в українській мові.....	137
О. В. Марчук	
Таксономія денотативного простору тематичної групи лексики «тваринний світ» у романі «Гаррі Поттер».....	141
О. М. Мозолук	
Суфіксальне словотворення старослов'янських прикметників	145
А. О. Огар	
Метафора як засіб актуалізації концепту <i>небо</i> в українській поезії	149
Т. Ф. Осіпова	
«Тъху, тъху, тъху, щоб не зурочити!», або прагматика вербалізаторів архаїчних невербаліки.....	153
Л. В. Поплавська, І. С. Беркещук	
Сучасна реклама: мовностилістичний аспект (на матеріалі газет Кам'янецьчини)	157
Т. В. Рубанець	
Методика дослідження конверсії (на матеріалі англійської мови)	160
Т. М. Сукаленко, О. О. Позднякова	
Компетентність і компетенція – ключові поняття компетентнісного підходу в сучасній освіті.....	164
Н. П. Тимощук	
Експресивні та текстотвірні потенції дистантного розташування фразеологічних конститuentів в авторському художньому дискурсі.....	169
Н. В. Третяк	
Лексико-семантичні особливості усно-розмовної мови в газетно-публіцистичному дискурсі.....	171
І. А. Федькова, Н. Б. Ладияк	
Суфіксація як спосіб творення хореографічних термінів.....	175

Л. Д. Фенюк

Національна специфіка семантики інтерлексем
(на матеріалі англійської, французької та української мов)..... 178

Н. В. Шулъжук

Проблеми опису діалогічного мовлення у контексті когнітивно-дискурсної
лінгвістичної парадигми 181

О. В. Дзера

Ідеологічні та теологічні коректури і девіації в перекладах Святого Письма 186

МЕТОДИКА

Н. В. Коч

Дослідницький проект «Етнонаціональна ідентичність у контексті
міжкультурної комунікації» як ефективна навчальна технологія 193

А. А. Matiychak, I. S. Muradkhanyan, Zh. B. Cherska

Communicative competence formation in teaching foreign languages
to students-economists of management speciality (on the basis of English and German) 196

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

О. М. Колупаєва

Мовна специфіка наративної реклами (на матеріалі інтернет-видання «Bird in Flight») 200

РЕЦЕНЗІЇ

Г. Б. Вонсович

Національна пам'ять і колективна ідентичність 204

О. В. Кеба

Література VS музика 207

В. М. Ожоган

Семантичні та граматичні координати ознакових слів у сучасній українській
літературній мові 208

Відомості про авторів 211

Вимоги до змісту й технічного оформлення тексту статті 214

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University
Philological Sciences

Issue 46

Editor	<i>A. S. Pankova</i>
Computer version	<i>U. M. Zarytska</i>

«Aksioma» Publishing House,
30a, Uralska street, Kamianets-Podilskyi, 32300.
Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomaprint@ukr.net.
Printed in the PE «Aksioma» printing house
Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 46

Редактор *А. С. Панькова*
Комп'ютерне верстання *У. М. Зарицька*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 25,58.
Тираж 300 пр. Зам. № 822.

Видавництво «Аксиома»,
вул. Симона Петлюри (Уральська), 30а, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004 р.